

Inger Lövkrona

Det bortrövade dryckeskärlet

En sägenstudie

Sund 1982

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41552406_0043

Doktorsexamen

Det bortrövade dryckeskärlet. En sägenstudie.

av

Inger Lövkrona

fil kand, Smålands nation

Akademisk avhandling som för avläggande av filosofie doktors-examen vid humanistiska fakulteten vid universitetet i Lund kommer att offentligen försvaras å universitetshuset sal 213 fredagen den 14 maj 1982 kl 10.15.

Organization LUND UNIVERSITY Department of European Ethnology Finngatan 8 223 67 LUND	Document name DOCTORAL DISSERTATION	
Author(s) Inger Lövkrona	Date of issue 14 May, 1982	
	CODEN: 0021 - 6	
Sponsoring organization		
Title and subtitle The legend of the drinking cup stolen from the fairies. A legend study.		
Abstract The dissertation is a monography of a fairy-legend "drinking cup stolen from the fairies, type-number 6045 in R Th Christiansen "The migratory Legends" (Helsinki 1958). METHOD. The <u>geographical-historical</u> or the "Finnish school" method. AIMS. a) to test the method on a wide range of material; b) to participate in the discussion of culture areas, boundaries and distribution. SOURCES. Mainly contemporary tradition-records from the folklore archives - DFS, NFS, SKS, IFGH, LUF, ULMA, NM, EU, IFC and ZdV. RESULTS. Motif analysis: The legend is constructed of five main motifs, determined on the basis of frequency and distribution, they constitute the norm. Redaction analysis: Primary redaction - the hornredaction, i.e. if the stolen vessel is a drinking horn the man brings it home; subredaction - the cupredaction, i.e. the stolen vessel is a cup or chalice and is offered to the church. Origin and distribution: The centre and origin of the horn redaction are to be found in southernmost Sweden and eastern Denmark. The distribution follows the established areas and boundaries. Genesis: The legend has grown in Scandinavia with the influence of Celtic tradition during the Middle Ages. Message: Its primary functions are 1. a warning legend; 2. an entertainment legend. Its main secondary function is as an explanatory legend of family talismans own by noble families.		
Key words		
Classification system and/or index terms (if any)		
Supplementary bibliographical information		Language Swedish
ISSN and key title		ISBN
Recipient's notes	Number of pages 199	Price
	Security classification	

Distribution by (name and address)

Department of European Ethnology, Finngatan 8, 223 67 LUND

I, the undersigned, being the copyright owner of the abstract of the above-mentioned dissertation, hereby grant to all reference sources permission to publish and disseminate the abstract of the above-mentioned dissertation.

[Handwritten signature]

Inger Lövkrona

Det bortrövade dryckeskärlet

En sägenstudie

Skrifter från
Folklivsarkivet
i Lund nr 24

Till Jonas, Carl Wilhelm och Ingrid

På omslaget: "Trollens julnatt", originalteckning av A Malmström i Ny Illustrerad Tidning, 1874.

Copyright 1982 Inger Lövkrona

Infotryck ab 1982

Förord

Jag vill rikta ett varmt tack till mina båda handledare Anna Birgitta Rooth, som under forskningsarbetets första år varit mig behjälplig, och Nils-Arvid Bringéus, som fört avhandlingen i hamn.

De många och komplicerade utbredningskartorna har på ett utomordentligt sätt renritats av Hanna Nerman.

Den kanske svåraste uppgiften — att renskriva mina manuskript — har utförts av Britt-Marie Stenvall, som med utomordentlig skicklighet navigerat igenom mina pilar och krumelurer och med en ängels tålamod bokstaverat texter på 1600-tals danska. Tack!

Till sist vill jag tacka kollegor och vänner över hela Norden, som intresserat bidragit med synpunkter och idéer.

Inger Lövkrona

Innehåll

I.	Inledning	
	1. Sägner och dess benämning	7
	2. Tidigare tolkningar	11
II.	Problem och metod	
	1. Syfte och arbetssätt	16
	2. Typavgränsning	27
III.	Källmaterial och källkritik	
	1. Recent tradition	31
	2. Kronologisk bestämning	37
	3. Geografisk attribuering och kartering	37
	4. Äldre tradition	39
IV.	Motivanalys	
	1. Bärande motiv	44
	2. Motivens utformning och utbredning	44
V.	Redaktionsanalys	
	1. Redaktionsbestämning	53
	2. Bägarredaktionen	55
	3. Hornredaktionen	63
	4. Hypotetisk ursprungsform	84
VI.	Ursprung och spridning	
	1. Utbredningsområdet — centrum och periferi	90
	2. Spridning	102
	3. Sägners budskap	106
	4. Uppkomst	111
VII.	Syntes	118
	Noter	125
	Exempel	134
	Bilagor	139
	Tabeller	151
	Summary	158
	Kartor	166
	Källor och litteratur	181
	Förkortningar	197

Kap I. Inledning

1. Sägner och dess benämning

Denna avhandling är en studie över en av Skandinavians vanligaste sägentyper: *Det bortrövade dryckeskärl*.¹ Sägner är en berättelse om en man, som rövar ett dryckeshorn eller en bägare från övernaturliga väsen. Hur det går till framgår av följande tre exempel, som kan sägas vara typiska dryckeskärlssagner. Exempelen är hämtade från de tre skandinaviska länder, där sägner i dag har sin främsta förekomst.

Ex 1: Danmark

En Karl fra Højelse, . . . havde været paa Besøg i Jersie. Da han paa Hjemvejen om Aftenen red forbi Naurbjerg højen, havde denne igen rejst sig paa fire gloende Pæle, og Karlen kunde se, der var stort Gilde med Dans og Bægerklang, han holdt et Øjeblik stille, for at nyde Synet af Troldfolkenes Gilde. En Troldkælling saa Karlen, kom ud og rakte ham et Sølvbæger med en Drik i. Karlen tog mod Bægeret, kastede Indholdet bag ud, en Draabe faldt paa Hestens Lænd, og der blev Haarene svedet af. Karlen satte nu i fuldt Firspring mod Højelse med Bægeret, medens Troldkællingen løb efter ham med en Grødslev.

Han var ved at blive indhentet; men en Troldkælling, der var fornærmet over, at hun ikke var budt med til Gildet i Naurbjerg højen, raabte efter Karlen:

”Rid fra det boldre
ind paa det knoldre.”

Hun mente dermed at han skulde ride fra Vejen ind paa Pløjejorden, og der skulde han ride paa tværs af Furerne; thi saa maatte Troldkællingen træde paa hvar Fure for ikke at komme til at ”gøre Korstegn”. Paa denne Maade naaede Karlen op til Højelse, og fick kastet Bægeret ind paa indviet Jord. Dermed var han reddet og Bægeret blev siden brugt i Kirken som Alterbæger.

Kirke-Skensved, Sjælland 1924 (DFS 1906/23)

Ex 2: Norge

Omkring 1810 bodde der en merkelig mann ved navn Andreas Jeppesen på Skogvoll på Andøya. Han var lapp, og som lapper flest, iallfall den gangen, var han fremsynt, og visste mere enn andre folk; men kunsten beholdt han for sig selv. Engang han red fra Skogvoll til Nordmjele passerte han en haug som heter Gullhaugen, og der holdt huldra til. Han Andreas blev så tørst at han ropte inn i haugen at de skulde gi ham noget å drikke. Huldra kom ut og rakte ham et gullbeger, som han tok, men heldte bakover over skuldren. Litt traff hesten på halen, og sved av hårene, som om de var brent av. Andreas jaget på hesten alt han orket, og hele hulderflokken satte efter ham. Han visste det han Andreas, at kunde han nå å ri gjennom en rugåker, så var han berget. Åkeren kom han igjennem og fikk berget sig, og huldras gullbeger beholdt han også.

Andøya, Rogaland, 1938 (Norske Sagn 1938:212)

Ex 3: Sverige

De va ve Döraberget, å en gång så va då en kar som re på en häst. Då skramle då i berget, så han hörde då va kalas där, å han var törstier, så han klappade på. Då kom då ut, tröllet, å ho hade en kalk mä å bjö'n drecka. Å han to å laddes drecka å så slo han ut'et, men då kom nåre dröppa på länden på hästen å håret geck å. Senn la han å. Å tröllet ätter.

Men då va då en annen tröllkäring, som hjälpt'en — si di va osams tröllkäringer. Å den där käringa ho hjälpte honöm o sa: ”Ri å ri, tess du kommer te Svanå gäle å ri över körskörder åkker, så inte enfot hinner öpp då! Men när han

re över åkern kom då sôm e røket jærnstång å slo i jola så då brakte. Då va i il-ska, för han to kalken. Men den där kalken han ä i Nørre-Vi kørke.

N. Vi, Östergötland 1932 (LMU 6954)

Benämningen *det bortrövade dryckeskärlet* och den kortare formen *dryckeskärllsägnen*, som jag oftare använder, har jag lånat från Waldemar Liungmans artikel över sägentypen i "Sveriges sägner i ord och bild" IV, 1961. Hur sägentypen skall betecknas har varit ett problem, då den uppträder under ett flertal namn i olika länder. I Danmark är den känd som *alterbægersagnet*². Namnet är avhängigt den danska versionen av sägentypen, där det rövade dryckeskärlet mycket ofta blir en nattvardskalk (se ex 1 ovan). E Tang Kristensen använder i samlingsverket "Danske Sagn" I, 1892, flera benämningar: *alterbægere fra høje, bægere og trolderaad, guldbægere* och *guldbægere hentede tilbage* (DS I: 206, 214, 218, 222). Han indelar sägnen i flera grupper och benämner dem efter ett karakteristiskt motiv.

Rikard Berge förordar *Vallarhaugsegnen* som samlingsnamn för sägentypen. Benämningen hänför sig till den mest kända norska lokala redaktionen från Telemark. Att Berge väljer just detta namn, beror på hans antagande att sägentypen möter oss i sin ursprungligaste form i denna redaktion och att den uppstått i Telemark.³

En mera neutral benämning, som då och då uppträder i norsk och även svensk litteratur är *hornransegni* resp *hornrovssägnen*.⁴ Detta namn täcker den norska utformningen av sägnen, där det rövade dryckeskärlet nästan alltid är ett horn, men knappast den svenska, där rövade horn endast förekommer i ungefär 1/3 av uppteckningarna

I en tysk avhandling föreslår H Dageförde namnet *Oldenburger Horn* som typbeteckning. Sägner om Oldenburgerhornet är en tysk version med anknytning till greveätten och slottet Oldenburg i Niedersachsen. Den är väl känd i litteraturen, men i tysk muntlig tradition saknas namnet. Dageförde menar att sägnen är känd även i Skandinavien under benämningen Oldenburger Horn, och han visar till J M Thieles "Danmarks Folkesagn I" (Dageförde 1971: 69). Men under denna rubrik återger Thiele den gängse Oldenburgersägner, hämtad ur bröderna Grimms "Deutsche Sagen". Då Thiele återger danska dryckeskärllsägner, har han en annan rubricering (Grimm 1891: 169 nr 547; Thiele 1818: 4; ds 1843: 228). I mitt nordiska källmaterial har jag heller aldrig stött på namnet Oldenburger horn som benämning på sägentypen.

I Sverige är dryckeskärllsägner allmänt bekant under benämningen *Ljungby horn och pipa*. Det är också under denna benämning man finner den i arkiven, även om bara en liten del av beläggen berättar om Ljungbyhornet och pipan. I likhet med Vallarhaugsägner och Oldenburgersägner är sägnen om Ljungby horn och pipa en lokal tradition med speciella drag, som inte förekommer i merparten av dryckeskärllsägner.

Det skulle utan tvekan vara lättare att uppkalla sägentypen efter någon av dessa väl kända redaktioner. *Det bortrövade dryckeskärlet* är en något ohanterlig benämning och *dryckeskärllsägner* säger inte mycket om berättelsens innehåll. Men en norrman har ingen föreställning om vad som döljer sig bakom *Ljungby horn och pipa*; en dansk kan möjligen nicka igenkännande, då han hör talas om Oldenburgerhornet, men sätter knappast benämningen i samband med *alterbægersagnet*. Jag anser därför att det är mest adekvat att

enbart använda dessa benämningar på den grupp av sägner, inom vilken de hör hemma och inte på sägentypen som helhet. De mera neutrala benämningarna *hornrovssägnen* och *bägarrovssägnen* är korta och bra, men de är inte heller täckande och gångbara över hela sägnens utbredningsområde. *Bägar-sägnen* passar utmärkt för de danska och stora delar av de svenska dryckeskärlssägner, men inte för de norska. *Hornrovssägnen* däremot täcker, som nämnts, det norska materialet men inte alls det danska. Fördelen med namnet *det bortrövade dryckeskärlet* är att det inte kan bindas till någon särskild version utan passar hela variantunderlaget. Benämningen ger också en antydning om sägnens typkaraktistika *stöld* och *dryckeskärl*. Ett dryckeskärl förekommer alltid och det rövas, stjäles alltid. Någon annan sägentyp med samma motiv finns inte heller i eller i närheten av sägnens utbredningsområde, varför inte förväxlingar kan uppstå.

Sägnen om det bortrövade dryckeskärlet är en *vandringssägen*. därmed menas en sägen, som är spridd över ett större geografiskt område — i motsats till regionala och lokala sägner. Dryckeskärlssägnens utbredning omfattar hela Danmark, Norge och Sverige söder om fäbodgränsen (*limes norrlandicus*). Den är vidare känd i sydvästra Finland samt sporadiskt i Västeuropa, på Irland, på Hebriderna, i Tyskland, Holland och nordligaste Frankrike.

Vandringssägner har i allmänhet hög ålder. Dryckeskärlssägnen hör dock inte till våra äldsta kända vandringssägner såsom t ex Pansägnen och Prokrustessägnen. Det äldsta kända belägget för sägentypen är från slutet av 1100-talet, och sägnen har med all sannolikhet sina rötter i medeltiden. Men, som jag strax skall visa, meningarna om dess ålder och ursprung har varit delade.

Karaktistiskt för vandringssägner är att de lätt kan förankras på nya platser. Detta är en av förutsättningarna för deras spridning. På varje plats får berättelsen en lokalfärg som ökar dess sanningshalt. Berättaren vill bli trodd och vad kan bättre styrka sanningshalten än en hänvisning till platsen där händelsen ägt rum och till det kärl, som är identiskt med det som omtalas i sägnen. I dryckeskärlssägnen får de rövade hornen och bägarna tjäna som sanningskriterier. Vanligen är sanningskriterierna vid berättandet av en sägen "försvunna" eller "flyttade", för att sägnen inte skall komma i konflikt med verkligheten (Christiansen 1922: 3). Så är också fallet med de flesta av de rövade hornen i dryckeskärlssägnen. Men bägarna, som skänktes till kyrkorna är inte försvunna. Sägnen förankras nästan alltid i de kalkar som finns i kyrkan vid berättandet, och som alla kan se med egna ögon. I mitt källmaterial utpekas i Danmark 49 kyrkor, som fått sin nattvardskalk så som dryckeskärlssägnen anger; i Sverige namnges 64 kyrkor och i Finland 17. Säkert har det funnits många fler, men de har inte fastnat i insamlarnas nät.

Genom den äldre sägentraditionen kan man i några fall se att sägnen varit knuten till samma kyrka i flera århundraden — det gäller kyrkorna i Eskilsäter (Värmland), Hedared (Västergötland) och Stora Malm (Södermanland) och på Bornholm. Om det är samma bägare/kalk, som åsyftas, har jag däremot bara kunnat belägga i ett fall: kalken i Pederskers kyrka på Bornholm. Berättelsen om hur den bornholmske sägenhjälten Bonnevedde rövade kalken ingår i Ole Worms "Præsteindberetninger" från 1620-talet (bil 9). Kalken omnämnes därefter i flera inventarieförteckningar från 1684 och framåt som "Bonne Vedes kar". 1880 försvann kalken och den muntliga traditionen be-

rättar, att biskopen tog den med till Själland. Hur kalken såg ut vet vi genom en avbildning från 1874 (Danmarks kirker 1854—59: 564, 566). Den muntliga traditionen från Bornholm från tiden före 1880 pekar ut samma kalk. Senare uppteckningar uppger, att kalken är försvunnen.

De rövade dryckeshornen behåller mannen själv på sin gård, oftast i flera släktled. Till skillnad från kyrkkalkarna har de flesta hornen "förkommit" för en "kort tid sedan"; man vet inte vart de har tagit vägen. Det finns dock undantag. Ett fåtal horn finns bevarade än i dag, men detta beror på speciella omständigheter.

De namnkunnigaste hornen är Oldenburgerhornet på Rosenborgs slott i Köpenhamn och Ljungby horn (och pipa) på Trolle-Ljungby slott i nordöstra Skåne. Båda dessa horn har varit förknippade med dryckeskärlssågen sedan åtminstone slutet av 1500-talet. Tack vare anknytningen till slottsmiljö har dessa horn och de särpräglade sägenversioner, som varit knutna till dem, blivit kända långt utanför sin ursprungliga berättarmiljö. Kring dem har vuxit upp en "litterär" tradition. De har blivit föremål för vetenskapligt studium, publicerats i skillingtryck, skolböcker, hembygdspublikationer och annan folklig läsning. De har också blivit bearbetade för teater, opera, balett, legat till grund för litterära skildringar och annan diktning och för bilder. Som exempel kan nämnas att Oldenburgerhornets ursprung sysselsatt historie- och konsthistorieforskningen sedan mitten av 1600-talet. Fram till 1950 kan man räkna till ett femtiotal böcker och artiklar vari sågen nämnes, och då är inte 1900-talets folkloristiska forskning medräknad (Dageförde 1971: 15ff).

Ljungby horn och pipa har inte väckt lika stort vetenskapligt intresse, men väl ett litterärt. Berättelsen om hornet och pipan har reproducerats i ett stort antal skillingtrycksutgåvor från 1774 och fram till 1925; den har återgivits i skolböcker under hela 1900-talet fram till våra dagar; blivit omdiktad i balladform under romantiken och senast förvandlats till en detektivhistoria av Jenny Berthelius i "Skånska brott och herresäten" (Berthelius 1977: 10—21; jfr Lövkrona 1982a).

I Norge heter det mest kända hornet Hahaughornet. Det kommer från huldrefolket i Hahaug, Gols socken i Hallingdal och är tidigast känt genom en 1700-talssågen (bil 7). P Chr Asbjørnsen fick Hahaughornet i gåva på "eventyrenes 25-årsjubileum" 1870, som sammanföll med hans 85-årsdag. Ryktet om gåvan spred sig bland Asbjørnsens vänner och man beslöt, under ledning av studentsamfundets ordförande Bjørnstjerne Bjørnson, besöka honom för att få se hornet och samtidigt bringa honom sin hyllning. Man tågade till Asbjørnsens hus och stannade utanför och sjöng. Asbjørnsen trädde ut på trappan med hornet i handen och berättade sågen om Hahaughornet (återges i kap III.1). Därefter lät han hornet gå runt bland studenterna, som alla fick dricka ur det ". . . hvorpaa Bjørnson til Afsked takkede Asbjørnsen fordi han havde ladet Studenterne drikke af sit Horn, ligesom de alle ofte havde drukket af det rige Diktningens Væld i hans andet dype Horn . . ." Så lyder berättelsen om Asbjørnsen och Hahaughornet. Hornet finns kvar än idag i Asbjørnsens hem (Larsen 1872: 23ff; Hansen 1932: 318ff; Berge 1925: 546).

Oldenburgerhornet och Ljungbyhornet visar att dryckeskärlssågen varit förankrad i högeståndsmiljö. Sågen har emellertid haft olika funktion i båda släkterna. Oldenburgerhornet och -sågen har utnyttjats släktpolitiskt i de

våldsamma ättefejder, som bokstavligen nästan ödelade Oldenburgerätten under 1500- och 1600-talen (Dageförde 1971: 51ff). Ljungbyhornet har närmast blivit en gårdstalisman — det följde inte släkten utan slottet Trolle-Ljungby; försvinner hornet (och pipan) från slottet sker oförklarliga saker. Hahaughornet slutligen utnyttjas av Asbjørnsen i fosterländskt-romantiskt syfte som symbol för den nationella folkdiktningen.

Det sista av dessa tre exempel på dryckeskärlssägnens användning är undantag. Däremot finns det flera andra belägg för att sägnen varit vanlig i högre ståndsmiljö. Den har knutits till dryckeskärl av skilda slag, som betraktats som magiskt verkande släkttalismaner: så länge man ägde och vårdade föremålet gick det släkten väl, i annat fall riskerade man olycka. Ett ytterligare exempel härpå är "Edenhallglaset" på slottet Edenhall i nordvästra England (Cumberland, bil 4) och det sedan 1500-talet försvunna Trollehornet på Eds herrgård i Voxtorp, Småland (jfr Lövkrona 1982b).

Dryckeskärlssägnens gängse berättarmiljö är emellertid inte herrgårdarna och slotten, utan den hör liksom de flesta sägner hemma i den folkliga traditionen. Vilken funktion den haft är dock svårare att ge svar på. C W von Sydow hänför den till kategorin *vittnessägner*, dvs sägner som har till uppgift att ". . . utreda, åskådliggöra och intyga hur det enligt folkets uppfattning förhåller sig med det ena och det andra . . .", ett slags "kristalliserad folktro" (von Sydow 1931: 105f). H Dageförde menar, att dryckeskärlssägnen är en *förklaringsägen* till vackra och ovanliga horn och bägare, och R Th Christiansen anser den vara ett *eventyrsägen*, ett begrepp som närmast kan likställas med *underhållningssägen* (Dageförde 1971: 91; Christiansen 1922: 5ff). En sådan berättas på grund av sin intrig eller sin spännande och roliga handling, men är inte ämnad att bli trodd (t ex Granberg 1935b: 122f; af Klintberg 1972: 57f). Som så många andra sägner har dryckeskärlssägnen troligen haft flera funktioner under olika tidsperioder och lokala miljöer. Till dessa frågor återkommer jag längre fram.

2. Tidigare tolkningar

1900-talets folkloristiska forskningar kring dryckeskärlssägnen har mycket litet gemensamt med den tidiga historiska, som jag berörde i föregående avsnitt. Här är det sägnen som folkdikt, folktradition som står i centrum — inte sägnen som historia eller dryckeskärlet som konstföremål. Sägentyper har intresserat forskare i England, Tyskland, Danmark, Norge och Sverige — dvs i nästan alla de länder där den är känd. Undersökningarna redovisas i ett flertal längre och kortare uppsatser samt i en doktorsavhandling.

Samtliga forskare har — var och en på sitt sätt och med skiftande underbyggnad — försökt fastställa *hur* och *var* sägentyper har uppstått. Uppfattningarna härom är olika beroende på var forskarens intresse har legat och kanske i vilken forskningstradition han skolats. Störst enighet råder i frågan *var* sägnen har sitt ursprung. Striden har här stått mellan *nordiskt* och *keltiskt* ursprung med övervikt för det förstnämnda. Som svar på spørgsmålet *hur* sägnen uppstått finns däremot nästan lika många hypoteser som forskare. Flest anhängare har den fornnordiska förklaringen: att sägnen har sitt ursprung i hedniska glömskedrycksföreställningar.

De tidiga arbetena har en ensidigt motivhistorisk inriktning. Undersökningarna från 50- och 60-talen däremot genomföres med geografisk-historisk metod. Detta betyder att problem kring traditionsspridning, utbredningsområdet etc vid sidan om ursprung och uppkomst tas upp. Då frågan kring ursprung och spridning också är central i denna avhandling, vill jag som bakgrund och orientering presentera de forskningsresultat som föreligger och i någon mån den argumentering som ligger bakom. Jag gör i detta sammanhang inte någon värdering av resultaten, utan inskränker mig till enstaka kommentarer. Den kritiska granskningen sker löpande i avhandlingsarbetet.

Engelsmannen *E S Hartland* har i sin bok "Science of Fairy Tales" (1891) ett kapitel benämnt "Robberies from Fairyland" (Hartland 1891: 135—160). Han presenterar här ett flertal sägentyper från de brittiska öarna, Tyskland och Skandinavien, vars gemensamma tema är stöld från övernaturliga väsen. Dryckeskärlssågnen ägnas ett stort utrymme och Hartland har bemödat sig om att sammanställa ett ganska rikligt källmaterial — om man jämför med de övriga sägentyper han tar upp.

Dryckeskärlssågnen anser han vara en förklaringssågen till de dryckeshorn, som användes av de gamla germanerna vid dyrkan av de hedniska husgudarna (house-spirits). Vid kristendomens införande förbjöds eller kristnades de hedniska ceremonierna. Hornen bibehölls på gårdarna och gav så småningom upphov till sågnen. Eftersom de redan var förbundna med en mytisk föreställningsvärld låg det nära till hands att förklara dem som härrörande från övernaturliga väsen. Att hornen var mycket gamla och av okänt ursprung bidrog till att göra dem intressanta. Som ett led i sin bevisföring utnyttjar Hartland inskriptioner, som finns på några av de bevarade dryckeshornen. På hornen från Hahaug (Hahaughornet) och Oldenburg (Oldenburgerhornet) är ingraverade namnen på de tre vise männen Jaspas, Melkior och Baltazar. Dessa inskriptioner är typiska exempel på kyrkans försök att omvandla de hedniska sederna, menar Hartland. Det hedniska nyårsfirandet varvid de gamla hornen i första hand användes överfördes till och slogs samman med den kristna julen. I stället för att offra till husgudarna användes hornen för att fira Kristi födelse. Detta är också förklaringen till att så många av sågnerna är knutna till julen.

Hartland uppmärksammar också att dryckeskärlssågnen är mera allmän i Skandinavien än hos övriga germanska folk. Detta förklarar han med att kristendomen här infördes senare, varför de hedniska sederna levat kvar längre i minnet.

Utan att känna till Hartlands arbete och de brittiska belägg denne anför diskuterar *Johanna Mesdorf* dryckeskärlssågnens ursprung i en mindre uppsats benämnd "Die Sage vom Oldenburger Horn und Verwandtes" (1907). Mesdorf sätter sågnen i samband med den fornnordiska tron på Valhalls valkyrior och deras glömskedrycker. Det är samma tolkning som redan 1844 framfördes av bröderna Grimm i "Deutsche Mythologie". Kvinnan som bjuder drycken i Oldenburgersågnen jämföres här med Valhalls "öskmeyar" eller "valkyrjor", vilka försåg gudarna med mat och dryck (Grimm 1844: 391f).

I den fornnordiska sagan dricker riddaren alltid den dryck han bjudes, i sågnen kastar han bort den. Mesdorf förklarar denna skillnad med att sågnen visar, att människan genom ballader och sägner med bergtagningssmotiv lärt

sig vilken verkan drycken har och därför inte vågar dricka den. Som bevis för dryckeskärllsägnsens höga ålder drar Mesdorf in bildframställningar från 900-talet, som hon menar avbildar sägnen. Hon visar bl a på två bildstenar från Gotland — Tjängvide och Hablingbo — där en hornbärande kvinna och en ryttare är avbildade.

Den första mera omfattande granskningen av sägnen om det bortrövade dryckeskärlet svarar *Tobias Norlind* för i "Studier i svensk folklöre" (Norlind 1911: 61—77). Som underlag för sin analys har Norlind utnyttjat de flesta kända tryckta beläggen före 1910 i Norden. Keltiska sägenvarianter nämner han inte och därmed ej heller Sidney Hartlands undersökning, vilket är förvånande, då Norlind menar att sägentypen närmast har keltiskt ursprung.⁵

Norlind inleder sin studie med en detaljerad innehållsanalys. Han finner därvid, att alla de motiv som sägnen är sammansatt av påträffas i den nordiska folktron. Det finns dock ett undantag: motivet där hornets och bågarens livgivande sammanhållande kraft kommer fram. Ett sådant motiv finner han knutet till Oldenburgerhornet, Ljungbyhornet, Edenhallglaset och Hahaughornet, som Norlind alla betecknar som släkthorn. "Hornet i släktens vård blir det, som både sammanhåller släkten och uppehåller dess kraft" (Norlind 1911: 74). Den närmaste förebilden för detta motiv anser han vara den keltiska Grallegenden, där Gralkalken framställs som det som både håller samman församlingen och ger den kraft släktled efter släktled.

Gralsägnen har utbildats i keltisk tradition och via Frankrike och Tyskland nått Norden. Den förutsätter ". . . ett folk med stark tro på övernaturliga krafterets betydelse, och där mytiska väsen mera än någonsin tänkas driva sitt spel". Hos de nordiska folken, skriver Norlind, ". . . fanns visserligen en stark tro på övernaturliga makter men ej samma mystiskt-kristna tro, och då man därför här skulle förklara kyrkokalkarnas underbara kraft, grep man efter de närmast till buds stående övernaturliga väsen, trollen — och så blev kristna kyrkans högsta och heligaste trossymbol en bägare rövad från ett hedniskt, ondskefullt troll" (Norlind 1911: 78). De skandinaviska "kyrkokalksägner", dvs de dryckeskärllsägner där det stulna kärlet blir en nattvardskalk, är den äldsta formen av sägnen, menar Norlind. Sedermera har motivet överflyttats på andra typer av dryckeskärl såsom hornen, vilka fått funktionen av släkthorn.

I likhet med Hartland låter således även Norlind de kända dryckeskärlet — Oldenburgerhornet, Ljungbyhornet, Edenhallkärlet och Hahaughornet, dvs högreståndstraditionerna — bilda underlag för hypoteserna. De använder dock hornen på olika sätt, Hartland ser till inskriptionerna, Norlind till funktionen och folkdiktsmotivet. Slutsatserna blir därför motsatta: Hartland ser sägnerna med rövad dryckeshorn som de äldsta och av nordiskt ursprung, Norlind menar att sägnerna med rövad bägare/kalk är de äldsta men att de är av keltiskt ursprung.

"Drikke joleskaal. Studie av ei norderlandsk villsegn" (1924) är titeln på *Rikard Berges* studie av dryckeskärllsägner. Redan i rubriken understryker Berge sin uppfattning att sägentypen är nordisk. Från denna utgångspunkt analyserar han sägnen, men låter enbart de norska sägenuppteckningarna bilda underlag för sina slutsatser.

Berge delar in källmaterialet i två grupper. Den första kallar han "Vallar-

haugsegni i Noreg” och den andra ”utanlandske formingar”. De utländska beläggen — dvs de övriga nordiska samt keltiska och nordtyska presenteras endast kort. De utnyttjas bara då de kan vara till hjälp för att belysa det norska materialet.

På grundval av det norska sägenmaterialet kan Berge genom att sortera bort alla ”oäkta” motiv som inlånats från andra sägner och folktro kristallisera fram sägentypens episka kärna: ”. . . ein mann rid jolaftan (i joleotta) ut til vettehaugen og stemmer draugen eller haugbonden etter joleskaal (tunskaal)” (Berge 1924: 26). De norska sägner som har denna episka kärna finner han i Telemark i Vallarhaug-typen eller Telemarks-typen. I dessa sägner finner han också benämningarna ”gravhaug”, ”kjempehaug” och ”draug”, vilka också tyder på hög ålder. Dramatis personæ i Vallarhaug-typen heter Gunnar Giesemand (här stavat efter den äldsta sägnen). På etymologiska grunder kan Berge konstatera, att Giesemand inte är ett tillnamn utan en yrkesbeteckning och kommer från gammalnorskans gerðarmaðr, som avser ”. . . funktionær i et gilde, hvem det paaligger at besørge alt beværingen vedkommende” (Berge 1924: 41). Sådana funktionärer användes framför allt vid minnesdrickning och dryckeskärlssågnen återspeglar den speciella minnesdrickning som hölls för döda anförvanter. Enligt Berge har alltså dryckeskärlssågnen utbildats utifrån en hednisk sed — seden att dricka minnesskål, jultskål för avlidna släktingar.

I en kort artikel ”Des Knaben Wunderhorn — Oldenburgerhornet” (1952) tar *Inger Boberg* upp problematiken kring dryckeskärlssågnens ursprung. Hon polemiserar mot Rikard Berge och förkastar hans norska ursprungshypotes. Boberg är övertygad om, att sågnen är keltisk och skall ses i samband med den keltiska föreställningsvärlden om magic cups, andra sägner om stöld från ”fairyland” liksom folkliga föreställningar om att inte röra övernaturliga väsens mat och dryck samt keltiska bergtagningsföreställningar i allmänhet. Sågnen har sedan ”. . . i tidens løb . . . blevet langt mere populært her /i Skandinavien/ . . . (Boberg 1952:61).

På 1950-talet började tyska forskare intressera sig för sågnen om Oldenburgerhornet — inte bara för hornet. 1950 och 1951 publicerade *Freerk Hays Hamkens* två smärre artiklar, som vad beträffar ursprung—uppkomstproblematiken ansluter sig till bröderna Grimms och J Mesdorfs hypotes om samband med fornnordiska glömskedrycker (Hamkens 1950, 1951).

1954 disputerade *Heinrich Dageförde* på avhandlingen ”Die Sage vom Oldenburger Horn” (tryckt 1971). Dageförde har haft tillgång till samma källmaterial som jag och arbetar efter samma metod — den geografisk-historiska. Han avvisar alla tidigare forskares förslag rörande sägentypens ursprung och uppkomst. Dess uppkomst är enligt honom att söka under vikingatid någon gång mellan åren 900 och 1200 e Kr. Sågnen har uppstått då den nordgermanska kulturen stötte samman med den sydeuropeiska i samband med kristendomens utbredning. Med kristendomen följde nattvardsskallar, vars former och inskriptioner var något helt nytt för nordborna. Även andra typer av vackra, dyrbara dryckeskärl såsom horn och bågare som vikingarna hemförde gav upphov till undran och förundran. Dryckeskärlssågnen uppstod som förklaringsågnen till dessa vackra dyrbara dryckeskärl.

Sågnens handling är besläktad med de nordiska bergtagningsföreställning-

ar, vilka utgör s k "Vorformen". De har med andra ord bidragit med motiv, vilka sedan "komponerats ihop" till en ny sägentyp, dryckeskärlessägnen. Den nya sägentypen har uppstått en gång, på en plats, såsom förklaring till ett speciellt dryckeskärl. Dageförde förlägger platsen för sägnens uppkomst till Själand, Skåne och Halland. Att han kan inringa ett mindre område av sägentypens hela utbredning sammanhänger med det sätt på vilket han använder den geografisk-historiska metoden. Dageförde finner att sägnen inom detta område står närmast "grundformen" och att den här har sin "naturligaste" utformning. Bergtagningsföreställningen inom detta område visar också störst överensstämmelse med dryckeskärlessägnen. Vidare finns här nödvändiga förutsättningar för spridning till övriga delar av utbredningsområdet. Sjägnens spridning har följt de allmänna kultur- och handelsleder som fanns. Till Storbritannien har sägentypen följt med vikingarna. Sjägnens hela utbredningsområde finner Dageförde sammanfalla med danakungen Knut den stores rike (Dageförde 1971: 91ff).

Med utgångspunkt från sägnen om Ljungby horn och pipa avhandlar *Bengt Järbe* dryckeskärlessägnen i tre smärre uppsatser. Den första berör sägnen i skönlitteraturen — "Sjägnen om det från trollen rövade hornet i skönlitteraturen" (1962). Den andra från 1963 tar upp förhållandet mellan sägnen om Ljungby horn och pipa och Trollesjägnen, en förklaringssjägn till ätten Trolles vapen — "Ljungby horn och pipa. En studie över de skånska hornrovssjägnerna". Dessa två uppsatser lämnar jag åsido i detta sammanhang och koncentrerar mig i stället på den tredje — "Trolle-Ljungby horn och pipa. En studie i hornrovssjägnens proveniens, ursprung och ålder", (1967).

Också Järbe analyserar sägnen efter den geografisk-historiska metoden. Hans resultat rörande ursprungsort och spridning skiljer sig inte nämnvärt från Dagefördes. Sjägentypen har också enligt Järbe sitt ursprung i västra och södra Skandinavien, där typen är som "renast". Från Norden har den spridits med vikingarna till Storbritannien. I fråga om uppkomsten ansluter sig Järbe till den fornnordiska tolkningen. Sjägnen har sina rötter i den nordiska hednatidens dödströföreställningar. Den nuvarande utformningen — att drycken bjudes av övernaturliga väsen i stället för av valkyrior — kan förklaras genom kristendomens införande. "Den 'glömskedryck' valkyriorna hade bjudit den till dödsriket anlände omvandlades för kristet åskådningssätt till en farlig dryck, bjuden av de 'underjordiska', osaliga väsen och bland dem då avlidna, som icke mottagit kristendomens sakrament, hornet blev sinnebilden för det ondas makt." Sjägnens uppkomst förlägger han därmed till brytningstiden mellan kristendom och hedendom. Maktkampen mellan hednisk tro och kristendom är den grogrund ur vilken sägnen vuxit fram (Järbe 1967: 6f, 13).

Kap II. Problem och metod

1. Syfte och arbetssätt

Research work usually consists of four phases, of which the first is the gathering of material, the second its systematization, the third source criticism and the fourth analysis. . . The choice of material and the method of arrangement always depend largely upon the viewpoints on which the analysis is based. One of the basic problems of research, from the outset, is the choice of method and terminology.

På detta sätt beskriver Juha Pentikäinen forskningsproceduren i sin avhandling "Nordic dead-child tradition" (Pentikäinen 1968: 101). I likhet med Pentikäinen har jag valt att arbeta med en tradition som inte längre är levande. Sägner om det bortrövade dryckeskärlet hör intimt samman med det gamla bondesamhällets föreställningsvärld. En nyinsamling idag av sägentraditionen skulle knappast ge något annat resultat än fragment karakteriserade som "något som de gamla berättade". Forskaren är alltså hänvisad till att utnyttja redan insamlat material och har ingen möjlighet att själv påverka materialets kvalitet eller kvantitet eller inhämta kompletterande upplysningar.

Valet av forskningsmetod anser jag vara mycket begränsat vid studiet av en äldre, redan insamlad tradition. Väljer man som jag *en enda* sägentyp, tillika en vandringsägen, i stället för ett föreställningskomplex som Pentikäinen, kan man knappast tala om någon valfrihet alls. Jag menar att metoden i detta fall är helt avhängig källsituationen och de ideologier och strategier som styrt insamlingen (jfr Frykman 1979, Hodne 1979). Traditions materialet (= folkdiktsmaterialet) i våra arkiv är insamlat med tanke på att utnyttjas i *monografier* efter den *finska skolans modell*, den s k *geografisk-historiska metoden*. En noggrant återgiven *text* samt dess *geografiska tillhörighet* var de viktigaste förutsättningarna för att materialet skulle kunna användas för sitt syfte — att klarlägga ursprung och spridning (Rooth 1976: 1f, 4). Kontextuella upplysningar som skulle kunna ligga till grund för en funktionsanalytisk studie, en studie av traditionsbärarna, berättar- och aktualiseringssituationen, av kommunikationsprocessen lyser nästan helt med sin frånvaro — åtminstone i mitt källmaterial. Detta förhållande har sin förklaring i vad som ovan sagts om den forskning, som styrt insamlingen, men också i de arkiverings- och redovisningsprinciper, vilka naturligtvis även är avhängiga den strategi som varit gällande. C W von Sydow ger t ex följande föreskrifter till sina insamlare: "Varje saga, sägen och t o m varje särskild folktrosanteckning bör skrivas på särskilt blad." Den redovisningsteknik som von Sydow här förordar ger knappast något utrymme för meddelarens kommentarer, förklaringar eller överbrygningar till andra berättelser. Viktigt däremot att anteckna är, menar von Sydow, vem som berättat etc och "var han hört det han meddelat" för att kunna bedöma uppteckningens "värde" (Sydow 1907: 14).

Traditions materialet i Göteborg är i stor utsträckning insamlat efter en frågebok. Sägner kommer här vanligen i den följd de har i frågeboken, inte som de skulle ha berättats i verkligheten, och de har aktualiserats av insamlaren. I de tryckta sägensamlingarna (t ex Kristenssens och Grundtvigs), som utgör en stor del av källmaterialet, förekommer också bara texter. Kontextuella upplysningar utöver uppteckningsår, informant och uppteckningsort saknas

helt. I andra typer av källor såsom folklivsskildringar, bygdeskildringar o dyl kan man inte bortse från en hård redigering av materialet, och de eventuella kommentarer som ges kan lika gärna vara insamlarens = utgivarens som traditionsbärarens (jfr III.1).

Att studera *diffusionsprocessen* ur annat perspektiv är rumsligt är uteslutet. Diffusionen är endast iakttagbar på utbredningskartor och visar ett avslutat förlopp.

Sporadiskt ger materialet upplysningar om delar av *traderingsprocessen*. Sägner tycks ha traderats vertikalt från far- och morföräldrar, från föräldrar till barn, från äldre till yngre:

Det var så länge sedan nu jag hörde sägner berättas, att jag rakt glömt bort dem.
Jag minns min mor brukade tala om för oss barn en saga om en ryttare . . .

Brattfors, Värmland 1932 (IFGH 2615)

Så hörde jag sagan av min mor.

Svanskog, Värmland 1933 (IFGH 3098)

Jag hörde de gamla tala om detta i min barndom.

Fägre, Västergötland 1945 (IFGH 4992)

De mycket sparsamt förekommande uppgifterna av detta slag ger dock knappast underlag för generalisering. Av sägnens innehåll kan man emellertid utesluta, att den har eller har haft en speciell social tillhörighet. Dryckeskärls-sägner innehåller inte heller något moment som kan tänkas vara köns- eller gruppbundet eller som ger uttryck för några värderingar. Att därför studera sägnens *traditionsbärare* har jag inte ansett vara relevant. Av de kontextuella upplysningar som framkommer kan man konstatera, att sägentypen lika ofta berättas av män som av kvinnor och att den är en landsbygdstradition, inte en stadstradition.

Intresset för typen, texten har också medfört att meddelanden som belyser *berättarsituation* och *aktualisering* saknas i traditionsmaterialet. Jag känner endast ett exempel på en yttre situation som aktualiserat berättandet av sägner:

Troll har det inte varit tal om att det skulle ha funnits i trakten. Men i min barndom fick jag följa med min far till Alingsås ibland och då for vi förbi Bäleberget. Far talte om att en ryttare varit vid berget . . . /och så följer dryckeskärls-sägner/

Landa, Västergötland 1932 (IFGH 2735)

Att analysera sägner som "*performance*" har därför inte heller varit möjligt.⁶

Upplysningar om *funktion* eller *budskap* letar man också förgäves efter i traditionsuppteckningarna. De enda reflexioner från sagesmannens sida om sägner man kan finna är sådana som berör sanningshalten och är inbakade i texten:

Ae trowr min Oldefar selv troede det

Husum, Hjoldelund, Jylland 1925 (DFS 1906/23)

Detta är sanning, ty bågaren förvaras i Jäders kyrka än i dag.

Jäder, Södermanland 1949 (Hermelin 1949:39 nr 10)

. . . historien påstås av gamla vara alldeles sann.

Eskilsäter, Värmland 1922 (IFGH 296)

Det är alldeles sanning, att i Ullared skulle en karl rida . . .

Spannarp, Halland 1937 (IFGH 3911)

Men hornet som han to, då påstår di, att då finns förvaret på Tune, å då ska va de som har tittat för, om då ä sant.

Tuna, Småland (Liungman 91:24)

För hon var så liten, när föräldrarna talade om sagan så allmänt känd i hennes hemsocken, så det var sällan någon människa som tala om den. Och så hade hon nästan glömt bort den själv. Å sagan skulle vara sann, ja redit sant, sa hon, Åtminstone trodde då de gamle som levde under hennes uppväxt det, å di ljudde inte, sa hon. För det var personer, som hade sett berget öppna sig och skådat slot-tet, men det var inte bra att tala om, vad de hört och sett för andra människor, sa hon. Och både hon själv och andra under hennes barndoms-och ungdomsår hade känt något hemlighetsfullt och skrämmande när de såg berget, så en gick inte i närheten i onödan, sa hon. Så stort och lett var berget. Att sagan om Trolleberg blivit upptecknad förut och att det möjligen är en vandrings-sägen, trodde fru C inte på. Vem tror du går å skriver upp sådant, som de hade reda på i var stova, sa hon.

Våxtorp, Småland 1944 (LMU 16295)

Sådana påståenden får man dock inte utan vidare ta som bevis för att folk trott att sägnen var något som verkligen hänt, att den var sann. Linda Degh polemiserar härom med Lutz Röhrich. Denne menar att "folket" använder beteckningen "sanningar eller gamla sanningar" ("Waohrheiden" eller "aolle Waohrheiden") om sägner och att detta är ett uttryck för att man trodde. Skall detta fattas bokstavligt, frågar Degh? Hon anser istället att de "... för sägnen avsedda formler som nämner 'sanningar' eller 'gamla sanningar' är ... element i genrens traditionella rekvisita och är avsedda att skapa det *Zeigfeld* /hänvisande kontext/ som är typiskt för sägnen. Sägner är lika lite 'sanna' som sagorna är 'lögn'." (Röhrich 1956: 9; Degh 1973: 89) De fåtaliga utsagorna om "sanningshalten" i mitt material styrker Degh's uppfattning. Det förefaller som om de tillhör själva berättelsen och det är troligen av den anledningen som de finns där. Upplysningar av detta slag är inget som insamlarna frågat efter. Om man frågat om informantens uppfattning, har man inte skrivit ned detta eller inte medtagit det vid renskriften.

Det äldre traditionsmaterialet i arkiven är således insamlat för att analyseras *traditionshistoriskt* och *traditionsgeografiskt*.⁷ Men en traditionell geografisk-historisk monografi utesluter inte andra aspekter. Genom strukturalismen har folkloristiken fått ett nytt redskap vid analys av äldre texter. I studien "Sägnens struktur och form" (1976) visar Juha Pentikäinen, att man med hjälp av *strukturanalys* kan utvinna upplysningar om en sägens funktion i termer som varningssägen, underhållningssägen, förklaringssägen etc (Pentikäinen 1976; jfr Leino 1981). Jag prövar de strukturkedjor Pentikäinen funnit på dryckeskärlssägnen och kan därmed komplettera den geografisk-historiska metoden med ytterligare en aspekt, funktionsaspekten. Ett strukturalistiskt angreppssätt ger härvid inte bara information om funktionen, budskapet utan kan också utnyttjas för att verifiera den tolkning som gjorts i den traditions-historiska och traditionsgeografiska analysen. En strukturalistisk analys ger naturligtvis inte svar på alla frågor, som hör samman med begreppet funktion. Den förklarar t ex inte varför en sägentyp är mera livskraftig än en annan, om den uppfattats eller betytt detsamma för människor på 1400-talet som på 1500-talet eller på 1900-talet eller varför den har ett visst utbrednings-område. Men sådana spörsmål kan delvis besvaras med den geografisk-

historiska metodens hjälp.

Monografiforskningen har på senare år utsatts för häftig kritik från företrädare för nyare folkloristiska forskningsriktningar. Kritiken har gällt såväl själva metoden som forskningsinriktningen. Man menar att den spelat ut sin roll. Lauri Honko talar inte utan ironi om den "evigt gröna geografisk-historiska metoden" (t ex Lehtipuro 1976; Honko 1981: 17). Att den geografisk-historiska metoden och monografiforskningen likväl inte bara tillhör forskningshistorien har emellertid understrukits av flera forskare under det senaste decenniet. Det bevisas också av att Karle Krohns "Die folkloristische Arbeitsmethode" så sent som 1971 översattes till engelska (Krohn 1971). 1967 berör Mathias Zender den traditionsgeografiska problematiken i artikeln "Volkssage und Kulturräumforschung" och betonar vikten av utbredningskartor och utbredningsstudier av skilda folkdiktsgenrer för förståelsen av historiska och kulturella sammanhang och kontakter (Zender 1967: 305ff). Den geografisk-historiska metodens användbarhet vid studiet av utbredningsområden har också flera gånger poängterats av A B Rooth. Hon berör denna fråga i en artikel 1976, "Karteringsmetoden som instrument. 'Tradition-Areas'."

Det tröga och mödosamma arbetet med monografier av sagotyper, sägentyper och myttyper blev omodernt och råkade i vanrykte. I dag befinner vi oss i den situationen att vi skulle behöva mängder av gedigna monografier för att kunna lösa frågott som rör stagnerade spridningsförlöpp, återkommande traditionsområden och därmed traditionsgränser eller barriärer. En undersökning säger inte mycket. Det måste till en mängd undersökningar, för att se om exempelvis sagornas särområden verkligen sammanfaller och om de sammanfaller med utbredningsområden för andra kulturelement och i så fall vilka. När forskarna talar om kulturområden och kulturgränser har de utgått ifrån studier av den yttre kulturen eller de materiella kulturprodukterna. Först när den inre kulturen (den andliga eller mentala) uttryckt i verbala produkter också studerats, får vi se, om de sammanfaller med områdena för materiella kulturprodukter. Då först kan vi tala om kulturområden och kulturgränser.⁸

Matti Kuusi tar i en artikel 1974 upp den finska skolans metod till prövning — " 'The Bridge and the Church'—an Anti-church Legend." Han frågar: "To what extent does the study of poems in the Kalevala metre still conform to those norms and objectives which Kaarle Krohn set forth in 1926 in his work *Folkloristische Arbeitsmethode*. För att illustrera "the present-day method of poetry scholarship in Finland" väljer Kuusi en medeltida legend. Hans tillvägagångssätt visar "the present state of the Finnish method". Han analyserar legenden med hjälp av ". . . redaction analysis, . . . structural analysis, an ætiological hypotheses, 'primary nucleus', analysis of stylistical genre, general survey of historical development . . ." (Kuusi 1974: 37). Kuusis studie betonar den traditionshistoriska aspekten och han kombinerar den med en litterär-filologisk. Även denna analys visar att den finska skolans metod, modifierad efter de krav genre och källsituation ställer, kan ge värdefulla upplysningar och är användbar och aktuell för studium av folkdiktsstoff ur den äldre traditionen.

Monografiforskningens berättigande i dag, menar jag, kan bara bevisas genom att skriva monografier. En monografi kan naturligtvis ha ett egenvärde men bör kunna sättas in i ett större sammanhang. Ett sådant sammanhang är

problematiken kring *kulturområden, -gränser och -spridning*. Detta är ett av de övergripande perspektiv min studie av sägnen om det bortrövade dryckeskärlet skall ses i. Under 1970-talet har diskussionen om kulturgränser och -områden och hur de skall förklaras ånyo aktualiserats. Man har ifrågasatt tidigare använda förklaringsmodeller för kulturell variation såsom den naturgeografiska, ekologiska och diffusionistiska till förmån för en strukturell (Bringéus 1978: 41ff; Kjellman 1979: 15; Löfgren 1980; jfr Svensson 1980). En vandringssägen ger dessvärre mycket lite upplysningar som kan bidra till denna diskussion. Vad denna studie kommer att visa är, att de äldre förklaringsmodellerna har giltighet även i detta fall.

Den geografisk-historiska metoden har sällan använts på andra genrer än sagor. Mera omfattande sägenmonografier lyser nästan helt med sin frånvaro. Heinrich Dagefördes redan nämnda "Die Sage vom Oldenburger Horn" (1971) och Leander Petzolds "Der Tote als Gast. Volksage und Exempel" (1968) är två tyska exempel. I Skandinavien har flera sägenmonografier utarbetats — t ex Inger Bobergs "Bjærgfolkens bagning" (1938), d s "Sagnet om den store Pans død" (1934), studierna över Finnsägen etc — men ingen av dessa utom möjligen Inger Bobergs Panstudie följer den finska skolans mönster och syfte. Ett *annat mål* har därför varit att se hur den geografiska metoden fungerar på ett traditionsmaterial som är "skräddarsytt" för den, samt hur den kan modifieras för att ge bättre och säkrare resultat.

Innan jag redogör för hur jag själv använder den geografisk-historiska metoden och min uppläggning av avhandlingen, vill jag ge en kort översikt över den finska skolans metod och syfte. Jag använder mig härvid av Kaarle Krohns metodbeskrivning "Die folkloristische Arbeitsmethode" (1926) och av Walter Anderssons sammanfattande artikel "Geographisch-historische Methode" i "Handwörterbuch des deutschen Märchens" (1934). Dessa beskrivningar ligger också bakom den fortsatta diskussionen kring den geografisk-historiska metoden.

De tidigaste företrädarna för den s k finska skolan var finländarna Anti Aarne och Kaarle Krohn. Redan under 1900-talets första årtionde utarbetade de den speciella *metod* och *teknik* för studiet av episk folkdiktning, som kom att kallas den geografisk-historiska metoden. Den tidigare sagoforskningen hade mer eller mindre bedrivits utan tillförlitlig metod och tillräckligt källmaterial. I stället för att utgå från allmänna hypoteser, som att alla sagor var av indiskt ursprung, europeiskt etc, förordade finska skolan ett noggrant förut-sättningslöst studium av varje sagotyp för sig. Först när tillräckligt många sagotyper var analyserade, kunde man dra slutsatser om ursprung och vandringar. En monografi skulle ge svar på följande frågor: 1) urform (arketyp), 2) ursprungsort för urformen, 3) ålder, 4) lokala redaktioner, 5) spridningsvägar och utbredningsområden.

Första steget är att insamla *alla* tillgängliga varianter av en folkdiktstyp. Varje belägg skall källkritiskt granskas och geografiskt bestämmas. Därpå måste samtliga i traditionen förekommande motiv registreras. Man har utarbetat vissa riktlinjer för hur motivanalysen skall tillgå, med variantlista för varje land där alla motiv markeras. Med hjälp av motiv- och variantförteckningen samt den kännedom forskaren vid detta stadium i undersökningen har fått, gäller det att skilja ut de motiv som är *tillfälliga* ("zufälligen

Charakter’’), *utsmäckningar* eller *felsägningar* av sagesmannen och de motiv som är *traditionella* och påträffas i många varianter. De traditionella dragen (motiven) bildar typens *grundform*. Grundformen är identisk med *urformen* (arketypen) om den uppfyller vissa kriterier:

Als ursprünglich hat jene Form des betreffenden Zuges zu gelten, die:

1. durch die meisten Aufzeichnungen vertreten ist
2. das größte Verbreitungsgebiet aufweist
3. in den ältesten und
4. den am besten erzählten Aufzeichnungen vorkommt,
5. am natürlichsten und
6. am folgerichtigsten ist,
7. nicht aus einem anderen Erzählungstypus entlehnt sein kann,
8. aus der die anderen Formen am leichtesten als lokale Variationen (mittelbar oder unmittelbar) abgeleitet werden können.
9. Auch einige andere Umstände müssen in Betracht gezogen werden. Wenn z.B. das Verbreitungsgebiet der einen Form der anderen *ringförmig* umgibt, *so ist die umgebende Form in der Regel älter als die umgebene*, die eine spätere lokale Neubildung darstellt . . . (Andersson 1934: 517)

På samma sätt skall varje enskilt motiv analyseras för att dess urform skall kunna fastställas. Sedan alla urformer på detta sätt blivit kända, kan *urtexten* rekonstrueras.

Urtextens *ursprungsort* är vanskelig att fastställa, menar Walter Andersson. Här har också inom finska skolan flera olika meningar hävdats. De flesta företeelserna menar att en berättelse ’’Urheimat’’ ligger där berättelsen ’’*stets in ihrer reinsten, ursprünglichsten und altertümlichsten Gestalt fortlebe*’’ (Andersson 1934: 518). Uppkomstorten skall således sökas inom det nuvarande utbredningsområdet. Ett viktigt hjälpmedel vid sökandet efter ursprungsort är utbredningskartor, ett hjälpmedel som tidigare inte hade använts i sago-forskningen. Genom att fastställa berättelsens *utbredningsvägar*, såväl urformens som de tillfälliga motivens, och de lokala redaktionerna, får man värdefulla upplysningar om sagans vandringar. Man har här kunnat konstatera, att spridningen av enstaka motiv och lokalformer skett i vågor oavhängiga varandra och typen som helhet utifrån ett centrum, ’’*die Wellentheorie*’’. Spridningen av en hel saga däremot följer de *allmänna kulturvägar* som finns.

Berättelsens *ålder* kan bara bestämmas post quem eller ante quem beroende på källsituationen. Till hjälp kan också innehållet i arketypen vara. Sagan kan t ex innehålla element vars första förekomst i ett visst land är känt.

Uppläggningsen och genomförandet av min avhandling följer på de flesta punkter de uppställda reglerna, men på några har jag gått annorlunda tillväga. I enlighet med finska skolans rekommendationer har jag försökt samla in alla tillgängliga varianter. Här har jag haft god hjälp av de tidigare studierna över sägentypen samt de motiv- och typindex som finns. Då jag sammanställt variantunderlaget från de nordiska länderna, har jag inte stött på några problem. Sägentypen finns lätt tillgänglig på samtliga arkiv — låt vara under olika benämningar (jfr I.1) — och varianter i tryckta publikationer har spårats genom de föregående arbetena. Det är mycket möjligt att det döljer sig ytterligare varianter i litteraturen eller under andra rubriker i arkiven, men de kan inte vara så många att de förändrar de uppnådda forskningsresultaten. Varianter, som på ett sent stadium kommit till min kännedom har inte inarbetats i

analysen annat än då de ansetts kunna bidra med ytterligare kunskap.

Beträffande de utomnordiska länderna har sökandet efter belägg varit betydligt svårare. Typindexen ger vissa ledtrådar, men dessa index är långt ifrån fullständiga. Inte heller de tidigare studierna över sägnen har i detta hänseende varit tillförlitliga. Därför har t ex inte tillräckligt inventerat den "egna" tyskspråkiga litteraturen utan haft blicken riktad mot det nordiska uppteckningsmaterialet. Genom brevförfrågningar till olika arkiv och institutioner har jag försökt att få en överblick över dryckeskärssägnens förekomst i de berörda länderna. Jag har härvid fått ta del av de traditionsuppteckningar som funnits samt delgivits litteraturreferenser. Jag har också slumpvis gått igenom sägensamlingar och liknande litteratur för att finna ytterligare varianter. Detta har varit ett tidsödande arbete, särskilt som de flesta sådana publikationer måst inlänas från respektive land och, vad gäller tyskspråkiga verk, innehållet inte har varit grupperat efter någon innehållsprincip utan efter uppteckningsort. Jag är medveten om att mitt utomnordiska källmaterial inte är fullständigt och jag kommer att ta hänsyn till detta under arbetets gång.

Källmaterialet är omfattande — drygt 1100 varianter — och har därför varit svårbearbetat. Jag har flera gånger ställt mig frågan om det inte vore möjligt att göra ett urval, ett sample, och arbeta uteslutande med detta. Omedelbart har emellertid en annan fråga inställt sig: efter vilka principer? Ett sätt hade varit att endast använda en sägen från varje uppteckningsort; det finns orter med tio belägg (jfr III.3). Ett sådant förfarande går an då varianterna har samma motivmönster, men hur gör man då de inte har det, vilket är det vanligaste. Som exempel kan anföras, att bland de 15 sägner som upptecknats på och omkring Flakkebjærg på västra Själland, kan man inte finna två som är identiskt lika. Vilken variant skulle man i så fall välja? Nu när jag har facit i hand tror jag mig våga påstå, att det inom det centrala utbredningsområdet hade varit tillräckligt att ta upp bara varannan sägen. Resultatet hade blivit detsamma.

Den finska skolan betonar vikten av källkritisk granskning. Det man är intresserad av är att skilja på muntliga och litterära belägg = tryckta, bearbetade varianter samt den eventuella påverkan en tryckt saga haft på den muntliga traditionen, dvs det som med en nutida term kallas *booklore*. Detta problem är bara delvis aktuellt i denna studie. Förvisso är en stor del av källmaterialet publicerat, men *booklore*-fenomenet är inte på långa vägar så uttalat för sägenforskningen som inom sagoforskningen.⁹ Jag får dock anledning att återkomma till denna fråga i en kommande studie över en av typens lokala redaktioner, Ljungby horn och pipa (Lövkrona 1982a).

En annan viktig källkritisk fråga berör upptecknarnas eventuella förändringar och omarbetningar av stoffet. Kaarle Krohn skriver: "Am gefährlichsten sind aber die eigenen Zusätze des Aufzeichners, die ihm seine Gelehrsamkeit oder Phantasie eingibt" (Krohn 1926: 45). När det gäller sägner är det ganska lätt att urskilja sådana tillägg som Krohn pekar på. Svårare, för att inte säga omöjligt, är det däremot att nå de andra tillägg och ändringar i texten som med stor sannolikhet förekommer. Språkliga och stilistiska bearbetningar är däremot inte så allvarliga och utslagsgivande i en geografisk-historisk studie (Krohn 1926: 45). Att sådana bearbetningar är vanliga i framför allt publicerade källor finns det många exempel på. Att t ex använda det norska

källmaterialet för en studie av språk, stil, formelbruk osv är omöjligt.¹⁰

Det har vidare varit nödvändigt att känna till förhållandena kring insamlingen av källmaterialet för att rätt kunna tolka utbredningskartorna. Hög frekvens av belägg inom ett område behöver t ex inte betyda att sägentypen är mera allmän där än inom ett område med färre belägg. Den höga beläggsfrekvensen kan bero på intensiv samlingsverksamhet.

De källkritiska övervägandena i det enskilda fallet redovisas i allmänhet inte i själva avhandlingen. Källmaterialets ursprung och kvalitet diskuteras generellt, bara på vissa punkter mera i detalj. Anledningen är att jag på detta sätt vill understryka mitt påstående om källmaterialets begränsade användbarhet.

Det motiv- och källredovisningssystem som rekommenderas av finska skolan, där varje variant ges en bokstav för språkområde, land, landskap och ett nummer — t ex GSSK3 = German, Sweden, Skåne uppteckning nr 3 — har jag inte behövt utnyttja. Anledningen är att jag utformat min motivanalys på ett annorlunda sätt och presenterar resultatet på utbredningskartor och i tabeller. Den traditionella monografiska motivanalysen består i att sägentypens alla motiv, små som stora, registreras och presenteras. På detta sätt får man en lång motivkatalog åtföljd av källhänvisningar. I Dagefördes avhandling styckas dryckeskärlessången i ca 250 motiv och motivvariationer och redovisas i en förteckning omfattande 110 maskinskrivna A4-sidor. Denna ”vertikalanalys” av sången åtföljs av en ”horisontalanalys” — ett schema eller tabell där de skilda motiven och motivvariationernas kombination i varje enskild variant markeras. Här finner man bara 87 variationer upptagna, men tabellen omfattar 35 sidor.¹¹

Motivanalysen är ett metodiskt hjälpmedel i ursprung—spridningsdiskussionen — den är inte ett mål i sig. Det finns därför ingen anledning att registrera alla variationer, som kan förekomma i en sågen, t ex namnet på dramatis personæ, om de uppträdande naturväsen är ett, tre eller flera. Sådana variationer har ofta sin förklaring på det lokala och/eller individuella planet och är intressanta först i en mikrostudie av lokala variationer. Betydelsefulla för ursprung—spridning-problematiken är framför allt de motiv och motivkombinationer som är traditionella och visar tydliga utbredningsområden. Det behöver dock inte bara röra sig om bärande motiv. Även andra motiv med mindre frekvens och utbredning, men där ett särskilt mönster kan iakttagas, är intressanta. De kan vara till hjälp i analysen bara man kan bringa klarhet i deras relation till de bärande motiven. Att utifrån ”motivkataloger” av den omfattning som finns i t ex Dagefördes avhandling dra slutsatser om utbredningsområden, ursprung och spridning är nästan omöjligt. De betydelsefulla motiven drunknar i de många variationer och detaljmotiv som redovisas.

Motivanalysen i min studie tar utgångspunkt i sågens *bärande motiv* och *normalform*. De bärande motiven har fastställts på grundval av frekvens och utbredning, normalformen är sedan konstruerad utifrån de bärande motivens innehåll. Med normalform avses således en övergripande beskrivning av sägentypens innehåll och *handlingsstruktur* och den är *normalform* i det avseendet, att den är representativ för mer än hälften av varianterna och kan beläggas över större delen av utbredningsområdet. Termen normalform har jag hämtat från den geografisk-historiska metoden, men gett den en delvis ny och

vidare betydelse. Normalform användes av finska skolan för att beskriva en folkdiktstyps utformning inom ett begränsat geografiskt område, vanligtvis ett land, men den kan också appliceras på lokala redaktioner. På grundval av typens (olika) normalformer har man sedan konstruerat *grundformen*. Grundformen har sedan i sin tur legat till grund för fastställande av urformen. Grundform och normalform är således två skilda begrepp inom den finska skolan. Grundformen är enligt Krohn'' . . . keine abstrakte und schematische Formel, sondern ein alle zugehörigen Einzelzüge enthaltendes fertiges Gebilde'' och konstrueras utifrån *alla* traditionella motiv.¹² Normalformen i denna studie *är* en abstraktion såtillvida, att den i sig schematiskt sammanfattar de bärande motivens *idé* och inte uttrycker de specifika motivutformningarna.

Att här använda begreppet grundform i den betydelse termen har inom den geografisk-historiska metoden har inte varit möjligt. Min analys av sägentypens äldsta form, ursprung och uppkomst utgår, som jag strax återkommer till, från redaktionsanalys, inte från grundformen. Jag har inte heller velat utnyttja termen grundform och ge den en annan betydelse, dvs den betydelse jag lägger in i begreppet normalform. Prefixet grund- leder osökt tanken till grundläggande i betydelsen ursprunglig, vilket är olyckligt. I detta fall är det också felaktigt, då undersökningen visar att normalform och ursprungsform inte är helt identiska. Normalformen så som jag använder den har två funktioner. Dels är den en typbeskrivning, dels — och det är det viktigaste — är den ett metodiskt redskap.

Genom att utgå från sägentypens bärande motiv och normalform har således motivanalysen och motivpresentationen radikalt kunnat förenklas. Redovisning av motivens utbredning medelst kartor och tabeller förkortar också framställningen. Källhänvisningarna har jag samlat i kartprotokoll.¹³

Jag har på ytterligare en punkt gått annorlunda tillväga. Varianterna har indelats i två grupper avseende ålder — *nutidstradition* (eller recent tradition) och *äldre tradition* — som analyseras och redovisas var för sig. Med nutidstradition avser jag de sägner, som insamlats från ca 1800 och fram till nutid. Källsituationen, inte bara i mitt fall, är nästan alltid sådan, att man måste arbeta med ett relativt ungt källmaterial och utifrån detta dra slutsatser om förhållanden och processer långt tillbaka i tiden. Det är berättelsens sentida innehåll, utbredning och förutsättningar som skall ge informationerna om äldre tid. De äldre belegg som finns är alltid för få — här endast 26 fördelade på sju århundraden — för att bilda underlag för slutsatser. De kan emellertid verifiera eller motsäga de hypoteser och resultat som dragits utifrån det recenta materialet. Att göra en ytterligare tidskiktning av den recenta traditionen skulle inte leda till utökad kunskap eller förenkling, snarare tvärtom. De tydliga förändringar i sägnens utbredning och innehåll, som kan konstateras, har skett före 1800-talet och troligen långt tidigare.

Den finska skolans metod går ut på att materialet systematiseras och analyseras landvis. Kuusi frångår denna princip och sammanför varianterna efter *redaktionstillhörighet*. Till grund för redaktionstillhörighet ligger variantens *innehåll*, inte geografiska tillhörighet. Häri, menar han, ligger den största skillnaden mellan den gamla och nya geografisk-historiska metoden. De fundamentala begreppen i redaktionsanalysen är '' . . . primary form, initial redaction, redaction, subredaction and variant. A hypothetical primary form is

assumed to have generated hypothetical initial redactions from which all the redactions in a body of variants are directly or indirectly descended" (Kuusi 1974: 40f). Jag har följt Kuusis metod och låter redaktionsanalysen, inte grundformen, ligga till grund för hypoteser om ursprung och spridning. Redaktionsanalys är således inte ett mål i sig utan ett medel till att finna en typs ursprungsform, "primary form" eller "initial redaction". Jag ser ingen anledning att som Kuusi skilja på dessa två begrepp och översätter dem med *ursprungsform* alternativt *ursprunglig redaktion* eller *äldsta form* resp *äldsta redaktion*.

De kriterier som skall ligga till grund för redaktionsbestämning finns inbyggda i traditionsmaterialiet — det gäller bara att finna dem och finna de rätta. Det är här motivanalysen och utbredningskartan har en viktig funktion; de hjälper oss att se vilka traditionella variationer som är relevanta. Motiv med samma eller delvis överensstämmande utbredningsområde kan tänkas tillhöra samma redaktion, men innan man kan dra en sådan slutsats, måste varje motiv studeras för sig traditionsgeografiskt och traditionshistoriskt. Den traditionsgeografiska analysen går ut på att finna motivets spridningscentrum och den traditionshistoriska på att klarlägga dess ålder, bakgrund samt att det passar in i sägnens innehåll i övrigt.

Till skillnad från Kuusi arbetar jag i första hand traditionsgeografiskt och använder utbredningskartan som utgångspunkt. Tolkningen av kartorna är därför ett viktigt moment i redaktionsanalysen. Från motivens och motivkombinationernas recenta utbredningsområde skall upplysningar om ursprung och spridning hämtas. Jag använder mig härvidlag av ungefär samma metod som finska skolan, då jag försöker finna utbredningens *centrum*.¹⁴ Som centrum betecknas den del av utbredningsområdet där ett motiv har sin bästa utformning, där det är logiskt och episkt riktigt — ett *kvalitetskriterium*. Även ett motivs frekvens har betydelse för fastställande av centrum — *kvantitetskriterium*. Jag är medveten om att frekvensanalysens tillförlitlighet är diskutabel. Varierande insamlingsförhållanden spelar bl a in (jfr Pentikäinen 1968: 109). Jag har emellertid försökt beakta de yttre omständigheterna kring insamlingen och funnit, att frekvensanalys i vissa fall är ett användbart hjälpmedel. Frekvensanalys är inte bara ett mekaniskt räknande av belägg utan också en fråga om proportioner.

Ett motivs centrum finns följaktligen där motivet har sin episkt bästa utformning och där det är dominant och frekvent. Periferin är motsatsen — motivet är episkt mindre gott, missuppfattat, fragmentariskt och sparsamt förekommande. Om centrat sedan är identiskt med motivets ursprungs—uppkomst—område kan inte avgöras utan en motivhistorisk analys. Centrum—periferi metoden är inte uteslutande användbar på enskilda motiv och motivkombinationer (motivkomplex) utan kan översättas till redaktioner och sägentypen som helhet.

När redaktionsbestämningen är klar, blir nästa steg att blottlägga redaktionernas inbördes förhållande: vilken redaktion är den äldsta? För detta syfte räcker det inte att kunna bestämma en redaktions centrum och spridningsvägar. Utbredningsområdets storlek och utseende spelar också en roll. Den generella regel som jag härvid haft störst nytta av är den, som säger att en form, vars utbredning omger en annan form i allmänhet är den äldsta av de två: *age*

and area teorin (jfr Pentikäinen 1968: 105f; Kuusi 1974: 66). Det är vidare oundgängligt att komplettera den traditionsgeografiska granskningen med en djuptgående motiv- och traditionshistorisk.

Det är emellertid inte bara den ursprungliga formen som är intressant. De resultat man får "på vägen" är väl så viktiga. Man kan följa sägnens anpassning, utveckling och förändring i tid och rum, se vilka nya motiv som tillkommit, genererats ur redan befintliga eller attraherats från annan folkdikt. Självfallet har jag inte i detalj kunnat granska och förklara alla de motiv som finns i sägnen, dels beroende på utrymmesskäl, dels beroende på att jag härigenom skulle ha avvikit alltför långt från mitt huvudsyfte. Redaktionsanalysen ger emellertid en uppfattning om vilka motiv som är betydelsefulla.

I Dagefördes avhandling över "Die Sage vom Oldenburger Horn" återfinnes inte begreppet redaktion utan *ekotyp*. Denna term återkommer sedan på 1960-talet i främst tyska sägenstudier, men även i några svenska. Ekotyp användes synonymt med redaktion men ges en fylligare definition. En redaktion kan kort beskrivas som en grupp varianter med likartat innehåll som uppträder inom ett geografiskt avgränsat område ("Redaction" i International Dictionary of Folklore 1965; jfr Andersson 1923: 278f; Pentikäinen 1968: 104; Kuusi 1974: 39). En ekotyp är i nämnda studier också en grupp varianter med avvikande motivmönster och begränsat utbredningsområde, men den annorlunda formen förklaras såsom avhängig etniska, geografiska, politiska förhållanden och/eller som en anpassning till rådande folktroföreställningar. Man har försökt "korsa" von Sydows ekotyplära med finska skolans redaktionsbegrepp.¹⁵

Den tyska användningen av ekotyp — framför allt Petzolds — kritiserar av Honko. Den har där " . . . been limited to mean, approximately, 'a peculiar local redaction', in other words a strongly coloured local version in which traditional practices and other elements not found in other versions are reflected". Ekotypisering av en tradition måste innebära något mera än en lokal anpassning, menar Honko. För att kunna studera ekotypisering måste man i analysen föra in hela kulturbakgrunden inom det område där ekotypen uppstått (Honko 1973: 43). Jag menar också att ekotypbegreppet inte kan användas synonymt med redaktion, och innan man över huvud taget använder det, måste det nog diskuteras och definieras.

Redaktionsanalysen leder fram till en *hypotes* om sägentypens ursprungsform, -redaktion, var denna har sitt *ursprung* och vilka vägar den *spridits*. Frågan hur och när sägnen har *uppstått*, vilken eller vilka folktroföreställningar och annan folkdikt som ligger bakom, låter sig också bara hypotetiskt besvaras, och jag har inte funnit det relevant att fördjupa mig i denna problematik, som leder långt utanför studiens syfte och avhandlingens ramar. De förklaringsmodeller som finns täcker väl de alternativ som är tänkbara, och jag diskuterar i stället dessa utifrån de resultat min undersökning gett.

De *lokala redaktionerna* är intressanta på flera sätt, inte bara att blottlägga och deschiffrera som ett led i sökandet efter grundformen, så som är postulerat i den geografisk-historiska metoden. Med lokala redaktioner avses här sådana lokala traditioner eller ortssägner, som spridits utanför sin uppkomstort. För att betecknas som en lokal redaktion måste varianterna förutom lokal anknytning också ha ett specifikt innehåll, som skiljer dem från den gängse

sägentypen. En lokal redaktion uppstår på en plats av en tillfällighet eller som resultat av en medveten handling. Den nya annorlunda version av en sägentyp som härvid uppkommer kan om förutsättningar finns, spridas utanför sin ursprungsort. Den måste härvid följa samma lagar som en "hel" sägentyp. Den lokala redaktionen ger därför tillfälle att på mikroplanet applicera och utvärdera de metoder och resultat som använts på makronivå.

Två av sägnens lokala redaktioner — Ljungby horn och pipa och Vantevännan (Trollesägnen) — har krävt så omfattande bearbetning, att de inte kunnat rymmas i denna studie. De kommer i stället inom kort att publiceras i annat sammanhang och jag hänvisar i texten till dessa (Lövkrona 1982 a och b). Analysen av övriga lokala redaktioner redovisas inte heller i avhandlingen, men de slutsatser jag kommit fram till utnyttjas i de sammanhang de behövs. Dryckeskärlssägnen har förutom de ovan nämnda svenska lokala redaktionerna ytterligare tre — redaktionerna Hahaug och Vallarhaug i Opland och Buskerud respektive Telemark och Hagebro-redaktionen i norra Jylland. Oldenburgersägnen kan inte kallas för lokal redaktion, möjligen lokal tradition. Dageförde visar hur sägnen avspeglas i andra traditioner knutna till Osenberg, men han kan också konstatera, att inte ens värdshusvärdinnan på "Zum Wunderhorn" i Osenbergs närhet kände till sägnen. Oldenburgersägnen har aldrig blivit en folklig tradition (Dageförde 1971: 63f).

2. Typavgränsning

Den geografisk-historiska metoden förutsätter att man arbetar med *en* eller eventuellt ett par mycket nära besläktade folkdiktstyper. Med *typ* menas en grupp berättelser med samma eller likartat innehåll.

Att avgränsa och inringa en sägentyp, en vandringssägen är i allmänhet ganska lätt. En vandringssägen har ofta ett fast, specifikt motivmönster som skiljer den från andra typer. Dryckeskärlssägnen i Norden framstår med all tydlighet som en särskild typ och kan i inget fall förväxlas med någon annan sägen. Typens specifika handling kan beskrivas på följande sätt: En man sammanträffar med naturväsen och bjudes en dryck; han dricker inte utan kastar bort drycken över axeln, så att den faller på hästen och bränner håll. Mannen flyr med dryckeskärlet, förföljes men räddar sig, Han behåller dryckeskärlet eller skänker det till en kyrka där det brukas som nattvardskalk. Ett utmärkande drag är också att det stulna föremålet inte är magiskt eller förvandlas, som annars är vanligt i sägner med föremål förvärvade från den supranormala världen.

Utanför Norden i Storbritannien och Västeuropa förekommer vid sidan av dryckeskärlssägnen sägner, som till vissa delar påminner om dryckeskärlssägnen. Man kan inte undgå att ta ställning till huruvida de är redaktioner, perifera former eller självständiga sägentyper med likartat innehåll. Jag skall här redogöra för dessa sägner och motivera varför jag inte anser dem tillhöra typen: sägnen om det bortrövade dryckeskärlet.¹⁶

Dryckeskärlssägnens *tema* kan formuleras som: en lyckosam *stöld* av ett dryckeskärl från övernaturliga väsen. I den nordiska traditionen finns inga andra sägentyper med motsvarande tema — såväl stöld från övernaturliga väsen som dryckeskärl förekommer knappast alls utanför dryckeskärlssägnen.

I några sägner, som närmast kan karakteriseras som skattsägner, berättas ibland om ett dryckeskärl, en bägare, kruka, eventuellt fylld med pengar.

En mand kom forbi en Høj ved gården Li i Tårs. Han så der blandt andet guld- og sølvtøj en kande halvt fuld af guld. Da han var kommen et stykke bort ønskede han, att 'Gud give, den kande var min'. Da han kom hjem stod kanden på bordet, og den skal endnu findes i den sønderste af Ligårdene.

Norra Jylland (DS I nr 647)¹⁷

I en sägen från Västmanland kommer mannen över ett par silverkannor genom att kasta sin kniv över dem:

I Åbylundstrakten i Fellingsbro brann det i en stubbe. En karl som såg det, kastade en stålkniv deri. Dagen efter logo 2 silverkannor der. Den ena tog han själv och den andra kom till kyrkan. Likaså berättas det från Götlunda, att en dräng kastade stål i en drakeld. Det blef silverkannor av, som kommo til Götlunda kyrka.

(Bergström 1892: 192)

Det är inte bara bägare eller andra kärl som erövrats i dessa skattsägner utan även ljusstakar, pengar eller något annat värdefullt föremål. I de ovan refererade sägnerna står det ganska klart att dryckeskärlat är ett sekundärt drag, troligen lån från dryckeskärlssägner. Någon stöld i egentlig mening är det inte heller fråga om.

Formulerar man om och utvidgar temat från stöld till *förfärv* av ett dryckeskärl från supranormala väsen, blir en annan grupp av sägner aktuell. I sin artikel "Det bortrövade dryckeskärlat" i Sveriges sägner (IV) indelar Waldemar Liungman dryckeskärlssägner i tre grupper eller *versioner*: "gillesversionen", "anroparversionen" och "drömversionen". De två första versionerna omfattar den gängse dryckeskärlssägner. Drömversionen beskriver Liungman schematiskt på följande sätt: En man drömmer eller uppfattar i extas att han besöker ett främmande ställe, där han åtnjuter en dryck. Vid återvändandet och uppvaknandet har han det dyrbara dryckeskärlat i sin hand. Liungman refererar tre brittiska sägner som exempel på denna sägenversion. Den äldsta är hämtad ur "Ett fornsvenskt legendarium" från 1200-talet och handlar om kung Arthur. Jag citerar detta belägg efter Liungmans översättning:

En präst höll dagligen mässa för hans /kung Arthur/ själ. En midsommarafton såg han i drömmen en riddare som sade sig heta Valuamus och bjöd honom till sin herres högtid. Där såg han en riklig fest ändas med en jämmerlig strid, så att alla föllo på bägge sidor, tills Valuamus stod upp på stridsfältet och sade till prästen att dylikt var hans herres och dennes kämpars dagliga pina till domedag, ty vad gott de gjorde, det gjorde de för att vinna berömmelse i denna världen, och bad han låta göra kalkar av den guldbägare varur han drack vid /kung Arthurs/ bord. Prästen vaknade där han somnat och fann guldkärlat vid sin barm. Kalkarna gjordes och äro än till åminnelse.

(Liungman IV 1961: 263ff; jfr Ett fornsvenskt legendarium II 1858: 686)

Det andra exemplet, lokaliserat till Skottland, anför Liungman efter en 1600-tals källa och berättar om en man som med "fairies" hjälp flög genom luften till Paris — till franske kungens källare (the King of France's cellar). Han dricker sig där full och vaknar nästa morgon med en silverbägare i handen. Bägaren får han behålla och den förvaras inom familjen i flera generationer.¹⁸ En liknande version är känd även i nutidstraditionen från Cornwall,

men här får mannen bägaren med sig genom att stoppa den i fickan:

Mr T.Q.Couch in his before-mentioned book has two or three amusing stories of their merry pranks. One is called 'A Voyage with the Piskies'. A Polperro lad meeting them one night as he was going on an errand heard them say in chorus, 'I'm for Portallow Green' (a place in the neighbourhood). Repeating the cry after them, 'quick as thought he found himself there surrounded by a throng of laughing piskies'. The next place they visited was Seaton Beach, between Polperro and Plymouth; the third and last cry was 'I'm for the King of France's cellar'. Again he decided on joining them, dropped the bundle he was carrying on the sands, and 'immediately found himself in a spacious cellar, engaged with his mysterious companion in tasting the richest wines'. Afterwards they strolled through the palace, where in a room he saw all the preparations made for a feast, and could not resist the temptation of pocketing one of the rich silver goblets from the table. The signal for their return was soon given, and once more he found himself on Seaton Beach, where he had just time to pick up his bundle before he was whisked home. All these voyages were made in the short space of five minutes. When on his return he told his adventures they were listened to with incredulity until he produced the goblet, which proved the truth of his tale. After having been kept for generations this trophy has disappeared.¹⁹

Drömversionen finns också belagd på ön Hapsal, Estland och i Tyskland. Bartsch återger följande variant från Mecklenburg, som han kallar "Geistermahlzeit":

Zwischen Kröpelin und Brunshaupten kommt man durch einen Wald, den man die Kühlung nennt. Leicht kann man sich in dem selben verirren und den Weg nach Brunshaupten verlieren. So ging es einmal Einem. Den überraschte das Dunkel, da sah er in der Ferne ein Licht, und wie er herankam, sah er eine Menge Leute an einer Tafel speisen, theils früher Bekannte, theils Unbekannte. Er wurde eingeladen und ließ sich Essen und Trinken wohl schmecken, bis er einschlief, während er noch den goldenen Pokal mit Wein in der Rechten hielt. Als er erwachte, war es heller Tag. Da sah er, daß er statt auf einem Stuhle auf der blossen Erde saß, der Tisch war ein Baumstumpf, das Tischtuch eine Kuhhaut und sein Pokal ein Kufuß geworden.²⁰

Överensstämmelserna mellan dryckeskärlssågnen och drömversionen är en fest (gillesmotiv) — föremålet som förvärras är ett vackert dryckeskärl — dryckeskärllet är (vanligen) inte magiskt — mannen undkommer utan (större) men samt att kärlet behålles. Skillnaderna är färre men å andra sidan mer markanta: mannen äter och dricker med väsen i drömversionen — vilket *aldrig* händer i dryckeskärlssågnen — och mannen *stjäl* inte *medvetet* dryckeskärllet, han vaknar upp och håller det i handen (upplösningsmotiv). Drömversionen och dryckeskärlssågnen ger uttryck för två skilda föreställningskomplex: drömversionen för att man utan fara kan förtära mat och dryck som bjudes av övernaturliga väsen, dryckeskärlssågnen för att det är farligt. Då båda versionerna kan beläggas sedan medeltiden, menar jag att det är befogat att tala om två typer.²¹ Typerna har också skilda utbredningsområden. Drömversionen har sin huvudsakliga förekomst i Storbritannien och i Mellan-europa men är inte känd i Norden.²² Dryckeskärlssågnen har däremot sin främsta förekomst i Norden.

En sägentyp som utgår från samma grundföreställning som drömversionen är följande kallad "plöjarens frukost". Sägentypen är känd i Storbritannien och Tyskland och kanske också i övriga Västeuropa. Handlingen är något

schematiskt beskriven: En eller två plöjande män får se ett överdådigt dukat bord framför sig på åkern; han/de låter sig väl smaka och när de ätit färdigt försvinner bordet men finns där igen nästa dag. En dag stoppar en av männen på sig ett bestick, en tallrik eller ett dryckeskärl. Bordet kommer aldrig mer tillbaka och mannen får behålla det stulna alternativt han tvingas lämna tillbaka det, men bordet kommer då inte heller igen. Sägner lyder i en 1900-talsversion från Schleswig-Holstein — de flesta beläggen för sägner jag känner till är från norra och mellersta Tyskland:

Ein Hohenfelder Bauer pflügte mit seinem Jungen am Buschberg. Da rochen sie, daß die Unterirdischen frisches Brot gebacken hatten. "O", sagten sie, "harrn wi dar wat von af". Als sie gewendet hatten und wieder an die Stelle kamen, stand da ein gedeckter Tisch. Sie setzten sich heran und ließen sich's wohl schmecken. Nach dem Essen aber nahm der Junge die Messer weg. Da wollte der Tisch nicht verschwinden und blieb da stehen, bis die Messer an ihren Platz zurückgelagt waren. Und nach der Zeit haben die Leute nicht einmal wieder was gerochen und erst recht nicht den Tisch wiedergesehen.²³

Det är omöjligt att utan ett omfattande studium av denna sägen säga, om stölden av dryckeskärlet är ett lån från dryckeskärlssägner eller en tillfällighet, men någon risk att förväxla denna sägentyp med dryckeskärlssägner föreligger inte.

Vidgar man ytterligare sägnens tema till: stöld eller förvärv av ett *föremål* från övernaturliga väsen, utökas antalet berörda sägentyper radikalt och blir inte mera gripbart. Sidney Hartland visar i sin översikt "Robberies from fairyland" på ett stort antal sägner (typer?) med stöld från "fairyland" (Hartland 1891: 135—160). Vad som stjäles och hur det går till varierar från sägen till sägen. Det vore knappast motiverat att föra dessa sägner till samma typ som dryckeskärlssägner, men de är sägner med liknande tema.

Det är naturligtvis svårt ibland nästan omöjligt att avgöra till vilken typ ett belägg skall föras. Sägner med likartat tema kan också utnyttja samma eller liknande motiv för att lösa en likartad situation, t ex en flykt och räddning. Ett faktum som försvårar typavgränsningen i detta fall är, att de ovan angivna sägentyperna är relativt sällsynta och inte heller studerade. Deras utbredning ligger vidare i dryckeskärlssägnens perifera utbredningsområde, vilket gör att man inte kan utesluta att de är perifera former. Avgränsningen av en sägentyp är ändå inte riktigt så problematisk som Honko vill göra gällande, när han påstår att: "Man kan fråga sig huruvida den geografisk-historiska jägaren hela tiden jagar samma hare." (Honko 1981: 20) Det är viktigt att hålla isär typ och tema i en monografisk studie. Typen är den bas man måste utgå ifrån, men temat är nödvändigt vid den punkt i analysen, då typen skall placeras in i ett större traditionssammanhang.

Kap III. Källmaterial och källkritik

1. Recent tradition

Antalet bearbetade varianter uppgår till 1124 (Tabell 1). Huvudparten utgörs av opublicerade traditionsuppteckningar. En inte obetydlig del av källmaterialet härrör från tryckta samlingar av skilda slag, medan de återstående har hämtats från en heterogen grupp av publikationer såsom bygdeskildringar, lokaltidningar mm. Var och en av dessa grupper kräver sina särskilda källkritiska överväganden. Då källmaterialets sammansättning varierar från land till land, redogör jag för källsituationen landsvis. Granskningen rör först insamling, kvalitet och tillförlitlighet. Frågor rörande datering och lokalisering diskuteras i särskilda avsnitt.

Sverige

Det svenska källmaterialet är det mest homogena såväl till ursprung som kvalitet. 95% utgöres av traditionsuppteckningar, som härrör från de fyra stora folklivsarkiven ULMA, NM, IFGH och LUF. De mindre traditionsarkiv som finns har inte utnyttjats.

De flesta uppteckningarna är resultat av skriftlig uppteckningsverksamhet. Sägentyper har även efterfrågats i frågelistor och liknande, men dessa har inbringat förhållandevis få svar. Från år 1933 har sägnen förekommit i två av ULMA:s listor, men endast en variant har inkommit på vardera listan.²⁴ Sägentyper finns också med i IFGH:s "Frågebok för folkeminneinsamling", som använts av stipendiater och bygdemeddelare från 1934 till omkring 1960. Frågeboken innehåller 500 frågor, så man kan knappast tala om någon styrd, medveten insamling av just dryckeskärlssägner (Bergstrand 1934 nr 42).

Det skånska uppteckningsmaterialet från 1910—30-talen härrör bl.a. från Hylltén-Cavallius stiftelsens stipendiater i Lund. Dessa har till sin hjälp haft frågelistor sammanställda av C W von Sydow. I en sådan efterfrågas sägnen om "Ljungby horn och pipa". von Sydow står också bakom ett tidningsupprop 1916 i Ystad Allehanda, där berättelser om folktrogestalter efterfrågas. Häri efterlyses allmänt sägner om troll som bor i högar och backar (Ystad Allehanda 1916 nr 74)²⁵. Detta upprop resulterade också i ett par varianter av dryckeskärlssägner. Att sägentyper inte varit föremål för styrd insamling underlättar en del av källkritiken. I annat fall hade man inte kunnat utesluta, att insamlaren påverkat utformningen, frågat efter en särskild version, en speciell benämning osv.

Traditionsuppteckningarna — och det gäller inte bara de svenska — är naturligtvis behäftade med sådana fel och brister, som alltid diskuteras vid användandet av uppteckningsmaterial. Bristen på vissa kontextuella upplysningar har jag redan berört (II.1). Man kan ganska lätt konstatera skiftningar i varianternas kvalitet — episkt och språkligt. Vissa sägner är utförliga, ordrika och fantasifullt berättade, andra är fragmentariska, torftiga och schematiskt återgivna. Detta måste oftast tillskrivas sagesmännen, men också tendenser till traditionsupplösning gör sig på detta sätt märkbara. I det västsvenska traditionsmaterialet insamlat av IFGH finner man emellertid relativt ofta kortfattade och till synes förenklade sägner. Detta är så mycket mer förvån-

de, som dryckeskärllsäggen i Västsverige var en levande tradition långt in på 1930-talet. Det kan här ifrågasättas om inte insamlaren förenklat stoffet vid nedtecknandet. Några bevis härför kan jag dock inte ge. Kanske är anledningen den, att man inte bara intervjuat goda traditionsbärare utan tycks ha gått "från stuga till stuga".

Värderingen av det tryckta källmaterialet har varit lätt, då ett så stort otryckt jämförelsematerial finns. Man kan omedelbart se om en sägen bearbetats språkligt och stilistiskt, vilket är fallet i flera av de äldre publikationerna. Jag har också gjort den iakttagelsen beträffande de tryckta varianterna, att de antingen återges mycket livfullt och litterärt eller refereras korthugget.

Genom N A Bringéus utgåva av G O Hyllén-Cavallius sägensamling från Varend får vi en inblick i hur en insamlare vid *ett* tillfälle gått tillväga, då en variant bearbetats från fältanteckning till tryckt version (Bringéus 1968: 51, 53, 86). Hyllén-Cavallius har insamlat en dryckeskärllsäggen, där handlingsstrukturen är fel, dvs motiven kommer i fel följd och handlingen därmed blivit ologisk. Detta rättar Hyllén-Cavallius till, så att den färdiga säggen överensstämmer med gängse tradition. Han gör även en del språkliga ändringar, men sådana har mindre betydelse i detta sammanhang. Hyllén-Cavallius är säkert inte den ende som gjort ett sådant ingripande. I en geografisk-historisk undersökning har ett tillrättaläggande av detta slag endast marginell betydelse — om det inte förekommer *för* ofta.

Danmark och Färöarna²⁶

Merparten av det danska källmaterialet härrör från tryckta sägensamlingar. E Tang-Kristensens "Danske Sagn" svarar för nästan hälften, S Grundtvigs "Danske Folkesagn" och andra samlingar för ca 10%; resterande är traditionsuppteckningar från DFS.

Arkivmaterialet har i likhet med det svenska tillkommit genom fri uppteckningsverksamhet. Sägentypen har aldrig efterlysts i någon frågelista eller varit föremål för enskilda forskares specialintresse. De allmänna synpunkter som anfördes i samband med granskningen av det svenska uppteckningsmaterialet gäller också det danska.²⁷

Kristensens originalmanuskript förvaras osorterade i DFS. Någon möjlighet att inom ramen för detta arbete jämföra den tryckta versionen med originaluppteckningen har jag inte haft — därtill är sägnerna för många. Om äktheten i sina uppteckningar skriver Kristensen själv i sitt förord till Danske Sagn I: "Hvad jeg selv har nedskrevet, og det er ju dog det meste af værket, har jeg skrevet bestemt som det er blevet mig fortalt, endog med fastholdelse af en del provinsielle udtryk og ordbøjninger. Man kan altså være overbevist om dessa opskrifteres ægthed. . . . Jeg har aldrig selv lagt noget til og har aldrig givet mig af at pynte på det, jeg hørte." Men på efterfølgende sida bekänner Kristensen, att han har förkortat några av sägnerna för att undgå "unødige gjentagelser. . . . Jeg har da i slike tilfælde blot opskrevet (eller meddelt) grundtankerne" (DS I, Fortale). Flera av dryckeskärllsägnerna är förkortade men Kristensen har visat detta genom interpunktering. Om han varit konsekvent i detta avseende kan man däremot inte veta.

Kristensen insamlade inte bara själv — han hade engagerat medhjälpare över hela Danmark som sände material till honom (Dahl 1972: 13). Möjligen

kan man tänka att detta material är tillförlitligare, då insamlaren inte (alltid) befunnit sig i samma tidspress som Kristensen själv under sina resor.

I "Danske Sagn" finns också en del material som Kristensen hämtat ur Sven Grundtvigs otryckta samlingar. H Ellekilde har i sin utgåva av Grundtvigs traditionsuppteckningar gjort en hel del kommentarer till Kristensens behandling av dessa. Enligt Ellekilde är de mycket otillfredsställande återgivna. Han har t ex nästan aldrig rätt ordalydelse i de plats- och personangivelser, som Grundtvig antecknat. Vidare förkortar han uppteckningar i början och i slutet och utelämnar gärna allmänna och gängse upplysningar (Ellekilde 1944: 44). Kristensen återger 10 dryckeskärlssågner insamlade av Grundtvig, 7 av dessa är förkortade på det sätt som jag ovan har angett.

Trots de brister och risker som uppenbarligen vidlåder användandet av Kristensens samlingar är de ändå i detta sammanhang brukbara, eftersom jag har ett stort jämförelsematerial såväl inom Danmark som i grannländerna. Alltför stora avvikelser i innehållet skulle genast väcka min nyfikenhet. Å andra sidan finns en risk, som jag påtalade i samband med det svenska traditionsmaterialiet — nämligen att en allmänt spridd sägen återges mer schematiskt än den berättats. Insamlaren vet precis hur den skall lyda och rättar kanske omedvetet till eventuella felaktigheter. Dahl menar att för Kristensen var innehållet och handlingsgången det viktigaste att återge. Men Kristensens syfte med samlingarna var dels att de skulle användas i vetenskapliga undersökningar, dels tjäna som läsning för vanliga människor. Detta dubbla syfte har påverkat både val av texter och utgivningssätt (Dahl 1972: 14, 16).

Norge

Det norska källmaterialiet har ett mycket heterogent ursprung och därmed också en skiftande kvalitet. 1/4 av sägnerna utgöres av traditionsuppteckningar, resten härrör från tryckta källor av olika slag såsom sägensamlingar, folklivs- och bygdeskildringar, dagstidningar mm (jfr källförteckningen). Antalet källor är nästan lika stort som antalet belägg, och att detaljgranska alla är en omöjlighet. Påpekandena nedan blir därför av mera generell natur.

I de flesta fall kan man konstatera, att de tryckta sägnerna är språkligt och stilistiskt bearbetade. Beträffande återgivningen i övrigt vill jag peka på några förhållanden. P Ch Asbjørnsen, vars arbeten kan betecknas som normgivare och vägvisare för en mängd efterföljande insamlare, beskriver sin insamlings- och utgivningsmetod på följande sätt i förordet till "Norske Huldreeventyr og Folkesagn" (1845):

De ere fortalte som de endnu leve i Almuens Mund; der er intet sat til eller taget fra. Kun paa nogle Steder ere et Par Beretninger forenede, i det locale i *svagare Omrids fremstillede Sagn og Fortællinger completeredes ved fuldstændigere og almindeligt forekommende.*

Vidare upplyser Asbjørnsen i förordet till andra upplagan av Huldreeventyren (1859):

. . . og i første Udgave fandtes der ikke et eneste Sagn, der var behandlet saaledes, at noget Wæsentligt var lagt til eller taget fra; men da jeg oftest havde *flere Udgaver eller Fortællinger af de samme Sagn, valgtes den bedste, eller det ene fuldstændiggjordes eller sammenstøbtes med det andet og ligartete* (Asbjørnsen I 1859; VII. XIII; min kursivering).

Att Asbjørnsen verkligen gått tillväga på detta sätt, visar den version av dryckeskärlssågnen, som han berättar för sina studenter, då dessa uppvaktar honom på hans födelsedag (jfr I.1):

Oppe i Golsbygden i Hallingdal, kort før Storveien deler sig til Aal og til Hemse-dal . . . er der en stor høi Haug af en egen Form — Hahaugen (I: Havtorhaugen), heder den. Der har det altid boet Haugefolk, og den Dag idag er der Folk i Bygden, som har hørt Spil og Laatt fra Haugen. Men i gamle Dage var det en Julenat, da rendte en Bondegut, Gudbrand Golberg, paa Ski bort paa Haugen og vilde se, hvorledes Haugefolket holdt Jul. Haugen lukkede sig op for ham, og ud kom der en Jente med gult Haar og blaa Stak og saa Vakker, at han aldrig havde seet Magen. Hun bød ham et stort Drikkehorn med Juleskjænk, men da han tog Hornet og 'glaamede' nedi, blev Gudbrand fælen for at drikke, for Skjænken var som bare Ild og Luer. Han slog den over Axelen bagenfor sig. Det sydede i Sneen og fræsedde i Skierne, for Skvættens sved Hul tvers igjennem. Dermed slap han sig udfor Braabratten med Hornet, og idetsamme skreg Gamletroldet efter ham: 'Ja bi til jeg faar paa mig Trillebroka, du!' Endda Gudbrand spendte i alt han orkede, var det ikke længe før han hørte Trollet trillede og trillede, saa han syntes mest det var oppaa Skierne bag og tog efter Nakkebenet paa ham. Men han var ikke langt fra hjemme heller. Da raabte Goldbergtroldet ud fra Goldbergkampen: 'Rend det Arde, men ikke det Harde, Gudbrand.' Det skjønte han skulde sige, at han maatte holde sig efter de Jordflækkerna, som var ardede og hvis Jord var signet, da Grøden lagdes i den; der havde Troldet ikke nogen Magt. Dette lydde Gudbrand, for han kjendte hver Sten; Troldet fulgte ham langs Agerrenerne, og truede og lovede det, at om det ikke fik Hornet igjen skulde det blive Goldbergfolket til Men lige til niende Led. Men da sprat Solen, og saa stod Troldet der i Stok og Sten (Larsen 1872: 23f).

I denna berättelse sammanstöper Asbjørnsen motiv från skilda delar av det norska utbredningsområdet och får en motivkombination, som inte har någon motsvarighet i den muntliga traditionen. Mannen på skidor, Trillebroka och trollet som blir till sten vid soluppgången hör hemma i Sør och Nord Trøndelag; Hahaug, Gudbrand Golberg och hotet om "men" (hämnmotiv) har sin rätta plats i Hahaug-redaktionen i Buskerud, Opland; uppmaningen 'Rend det Arde, men ikke det Harde, Gudbrand!' (åkergränsmotiv) förekommer däremot inte i Hahaugredaktionen och inte heller i Trøndelagen. Asbjørnsens version visar dock att han har haft god kännedom om dryckeskärlssågnens variationer!²⁸

Jag tror inte att andra folkminnessamlare och -utgivare — de är samma person — använt sig av Asbjørnsens metod att sammanställa en sägen av olika varianter från skilda delar av landet. Detta skulle jag ha uppmärksammat. Däremot kan man vara säker på, att de ofta "kompletterat" och "fullständiggjort" den publicerade versionen med hjälp av andra liknande versioner från samma ort och på detta sätt fått en mera fullständig sägen än den de nedtecknat. Flera av traditionsuppteckningarna — det gäller framför allt de från 1800-talet — har samma upphovsmän som de tryckta sägnerna. Även dessa är troligen bearbetade och är närmast ett stoff som blev över vid redigeringen. Detta gäller dock inte alla insamlare. Ett tankeväckande undantag utgör Rikard Berges samling av Vallarhaugsägner i uppsatsen "Drikke Joleskaal" (1924). Berge samlade sina sägner under 1900-talets två första decennier. De varianter han därvid fick skiljer sig väsentligt från sådana som är insamlade både tidigare och senare. Berges sägner är jämfört med dessa episkt dåliga,

dvs de är fragmentariska, ordfattiga och visar tydliga tecken på traditionsupplösning. Några sådana tendenser finns knappast i det övriga norska källmaterialet. Som exempel skall jag återge två Telemarks-sågner, den ena insamlad av Rikard Berge 1907 och den andra tryckt i Chr Gunnheim "Gamalt fra Austtelemark" (1914) Först Berges sägen:

Ex 4. Gonnar Gjersmann i Neshæra kom rian' ti Vellarhaugen aa ropa:

'Staa opp draugen

i Vellarhaugen

aa gji Gonnar Gjersmann drekke.'

Aa da komm draugen ut aa ga'n drekke. Men da blei Gonnar saa vetskremt han rei a' gale, aa da skvette draugen drekka etter'n; dæ raaka hesten aa tok aldeles haara. — Dom saag skrømt saa tidt aa dæ brande' jos dær paa Vellarhaugen, sa dom.

Bø, Telemark (Berge 1924: 7 nr 21)

Och så Gunnheims:

Ex 5. Garden Gjernes skal eingong ha heitt Gjentenens, avdi det etter svartedauden berre skulde vore ei gjenta att der. Paa denne garden budde det sidan ein hardbause, kalla Gonnar Gjessmann (eller Gasmann). Han fælte ikkje for noko.

No visste folk um, at naar dei for paa vegen til Bø-herad nordan um Haatweit framum Vellarhaugen, var dei ofte ille ute for noko illt burte i haugen. Daa vaaga ein mann med Gunnar um han torde rida der forbi nottes-tider og samstundes ropa inn til vondskapen.

Gunnar torde. Reid han so avstad ei nott. Daa han kom midt for Vellarhaugen ropar han: Stat upp draugen or Vellar-haugen og gjev Gonnar Gjessmann aa drikka!

Daa kjem det noko ut or haugen og ropar: Vent no berre skal du faa!

Men Gunnar sporar hesten og sett avstad. Skrymtet etter og kastar eit horn etter honom: men hornet raukar berre hesten attast paa lenda der tok det baade haar og hud av. Det var ei fæl til smyrja i dette hornet, som dei ha etla Gunnar. Hesten fekk han ikkje stansa fyrr han kom upp under Grivi-reina. Daa han vende tilbakars fann han hornet og tok det med til Gjernes. Der skulde det vera sjaa i lange tider etterpaa. Det var 7 digre ringar av gull kringum det. Kvar dette hornet no er vorte av er det ingen som veit.

Denne saga er meg fortald av gamle Olav Sørnson Hølen som bur tett ved Vellar-haugen.

Bø, Telemark (Gunnheim 1914: 23f)

Berge har nedtecknat sägnen precis som den berättats honom, Gunnheim återger den som den *ska* lyda om man jämför med andra tryckta källor.²⁹

Jag vill trots dessa exempel inte påstå att den muntliga traditionen alltid och överallt under 1900-talet är lika torftig som Berges insamling visar. På 1930-talet initierade Allers Familie-Journal en insamling av sågner över hela Norge — ett material som obearbetat presenteras av R Th Christiansen i "Norske Sagn" (1938). De dryckeskärlssågner och andra sågner, som därvid inflöt är väl så "litterärt" berättade som de tidigare publicerade.

Berges specialinsamling av Vallarhaugsägna i Telemark är ett exempel — men det enda jag känner till — på styrd insamling av dryckeskärlssågner. Resultatet framträder i form av ett förhållandevis stort antal varianter från detta område.

Insamlingen av dryckeskärlssägna under 1900-talet i NFS:s regi har skett medelst en frågebok, utgiven första gången 1925. Den efterfrågas som "hor-

net som blev røvet — (Vallarhaugsagnen, Hahaug etc)'' (Christiansen 1925: 107). I likhet med IFGH:s frågebok intar dryckeskärlssågnen inte någon särställning bland frågorna och kan därför inte sägas ha utsatts för specialinsamling.

Finland

80% av de finska dryckeskärlssågnerna är traditionsuppteckningar. Före 1935 har ingen systematisk insamling av sägentypen företagits, men detta år startade Soumalaisen Kirjallisuuden Sehta (Finska litteratursällskapet) i Helsingfors en insamling i form av tävling för att kartlägga sägentraditionen i landet. Ett handledningshäfte författat av professor Matti Haavio utsändes, där också dryckeskärlssågnen efterfrågas, men endast 3 svar kom in.³⁰

1960—61 utlystes en ny sägentävling, där dryckeskärlssågnen också ingår.³¹ Det inkomna materialet är tyvärr ännu inte systematiserat och har därför inte kunnat ställas till mitt förfogande.³²

Flera av de tryckta sågnerna ingår i hembygdspublicationer. Dessa har möjligen insamlats efter en uppmaning till hembygdsforskare av Juhanni Rinne i Hembygden 1910, att uppmärksamma den ''intressanta'' sågnen (Rinne 1910: 39).

Övriga länder

Källmaterialets ursprung i de utomnordiska länderna har ungeför samma sammansättning. Traditionsuppteckningar föreligger dock endast från Tyskland och Irland. I övrigt härrör beläggen från tryckta källor. De källkritiska synpunkter som framförts ovan gäller också för dessa.

— * —

De påpekanden som ovan gjorts om källmaterialets tillförlitlighet kan kanske förefalla allvarliga. Källsituationen för dryckeskärlssågnen är dock varken sämre eller bättre än vad som är vanligt i folkloristiska undersökningar. Alla som studerar en äldre tradition arbetar med ungefär samma typ av material, samma samlingar. Huvudsaken är att man vet *var* felkällorna kan ligga och är uppmärksam på detta i analysen. I princip utnyttjar jag alla belägg i undersökningen. De enda som fått utgå är de få som helt saknar uppgift om proveniens. Förkortade sägner och diter (se nedan) kan dock inte användas annat än i begränsad omfattning.

En *sägen* (även kallad variant, belägg, berättelse, uppteckning) är i studien en text med varierande språklig form, längd, episk kvalitet. Sågnen kan vara *fullständig*, dvs återge en logisk berättelse, eller *fragmentarisk*. Som fragmentariska karakteriserar jag de sägner vars innehåll är upplöst och ologiskt eller bara består i något eller några lösryckta motiv. Fragmentariska sägner är relativt ovanliga, antagligen beroende på att man inte varit intresserad av att skriva ned dem. Med *dit* avses ett omnämnande av sågnen — att man refererar till den som något känt. Diterna är också mycket få till antalet. Varianter som är en sammanblandning av två sägentyper — här vanligen dryckeskärlssågnen och en annan sägentyp — benämns *blandsågen* eller *blandform*.

2. Kronologisk bestämning

Huvudparten av källmaterialet härrör från sista hälften av 1800-talet och de tre första årtiondena av 1900-talet. Härvidlag kan konstateras smärre variationer mellan de olika länderna. Det svenska materialet är t ex över lag yngre än det danska och norska, men detta förhållande saknar praktisk betydelse (Tabell 1).

Dateringen av det yngre källmaterialet har varit relativt problemfri. Indelningen av sägnerna i äldre och yngre tradition medför att exakt åldersuppgift inte är nödvändig. Några gränsfall där jag tvekat till vilken grupp — äldre eller yngre tradition — en sägen hör, har inte förekommit.

Arkivuppteckningar har nästan alltid uppteckningsår angivet. Några odateerade belägg har ungefärligen kunnat tidsbestämmas med hjälp av upptecknaren; t ex om C M Bergstrand står som insamlare härrör belägget med största sannolikhet från 1930- eller 40-talet. För det tryckta källmaterialet har utgivningsår fått ligga till grund för dateringen, då ingen annan tidsuppgift angetts. Det innebär att sägnerna blivit något yngre än vad de i verkligheten är, beroende på hur lång tidsrymd som förflutit mellan nedtecknande och utgivning. Som exempel kan nämnas, att många av de på 1900-talet publicerade sägnerna i E Tang Kristensens "Danske Sagn. Ny Række" är insamlade i slutet av 1800-talet. Detta förhållande ger utslag i tabellen, som visar en något för hög siffra för 1900-talet och för låg för 1800-talet. För undersökningens genomförande saknar detta betydelse. Tabellen är endast avsedd att ge en överblick över materialets åldersfördelning i stort.

Av 1800-talssägnerna är merparten tillkomna under de sista decennierna. Ett fåtal är från tiden före 1850. Det är framför allt de tryckta källorna som härrör från 1800-talet. Arkivmaterialet har främst tillkommit på 1920- och 30-talen under den stora insamlingsaktivitet som då rådde. Efter 1950 föreligger endast ett fåtal varianter.

3. Geografisk attribuering och kartering

En utbredningsstudie förutsätter en tillförlitlig lokalisering av varianterna. Traditionsuppteckningarna har (nästan) alltid uppteckningsorten angiven. Här har jag inte mött några problem annat än vid studiet av vissa lokala redaktioner, beroende på varierande lokaliseringsprinciper hos de berörda arkiven. I Sverige anges informantens bostadsort som uppteckningsort; i Danmark lokaliseras sägnen efter den hög, det berg etc eller den kyrka den är knuten till. I makroperspektiv har detta förhållande mindre betydelse, då sägnen nästan alltid är förknippad med en plats i berättarens hemsocken, möjligen i grannsocknen. Vid studiet av spridning av lokala redaktioner försvårar däremot det danska tillvägagångssättet analysen, då informantens bostadsort eller födelseort inte alltid är angiven.

I det tryckta källmaterialet varierar förekomsten av kontextuella uppgifter. Mycket sällan uppges vem sagesmannen är eller var han bor. Sagnen är däremot alltid förankrad till en namngiven plats och har följaktligen måst lokaliseras till den i texten utpekade platsen vid karteringen. E Tang Kristensens samlingar fordrar en särskild uppmärksamhet. Efter många sägner finns bara

ett personnamn angivet. Med hjälp av Kristensens eget registerband kan man (ibland) knyta personnamnet till ett ortsnamn. Men den lokalisering som man härigenom kommer fram till är något osäker, då man inte vet om namnet är informantens eller insamlarens. I tveksamma fall kan den i texten angivna platsen vara till hjälp. Om denna plats och den ort man fått fram genom registret med hjälp av ett namn ligger långt ifrån varandra, har jag använt den förstnämnda vid lokaliseringen. Grundtvigs samlingar brister i samma avseende. Grundtvig har noggrant antecknat namn på insamlare, insamlingsdatum och även andra tillgängliga upplysningar, uppgift om informant saknas däremot helt. Även dessa varianter lokaliseras efter den plats som omnämnes i texten.

Samtliga utbredningskartor är s k *prickkartor*. De avser att visa ett motivs utbredningsområde, dvs det geografiskt avgränsade rum, där det är belagt. Kartorna ger inga upplysningar om faktisk frekvens eller spridningsförhållanden. Att kartografiskt redovisa den faktiska frekvensen av t ex ett motiv har inte varit aktuellt, då avhandlingens syfte inte inbegriper en sådan problematik. Den kan avläsas i tabeller, men bara landsvis. Den ojämna beläggsfördelningen på olika uppteckningsorter har emellertid varit problematisk vid karteringen. (Jfr Tabell 1; tabellen ger tyvärr bara en uppfattning om det genomsnittliga förhållandet mellan antalet varianter och uppteckningsorter.) Det vanliga tillvägagångssättet vid prickkartering är, att ett belägg från varje uppteckningsort markeras. Denna princip har jag också följt med ett undantag: i de fall två eller flera motivutformningar kunnat beläggas på en och samma ort, och då de skall redovisas på samma utbredningskarta, har *samtliga* variationer markerats, så tätt bredvid varandra som möjligt. Då olika utformningar redovisas på enskilda kartor har inte samma problem uppstått — varje utformning på en ort har då utan svårigheter kunnat markeras. På några kartor, framför allt karta 1, har antalet markeringar i de tätast belagda områdena reducerats. Det har varit omöjligt att placera dem någorlunda geografiskt tätt. Detta medför dock inga konsekvenser för tolkningen.

Att visa centrum och periferi kartografiskt är i vissa fall möjligt. Jag har gjort detta beträffande kombinationer av motiv. På kartan kan man utifrån centrum följa spridningen av motivkombinationen och se hur den löses upp för att till slut helt utplånas (t ex karta 12). För det enskilda motivet har samma metod visat sig praktiskt ogenomförbar. Teoretiskt kan man tänka sig att markera "goda" och "dåliga" eller "starka" och "svaga" motivutformningar, men detta kräver en mångfald symboler och medför att en karta inte kan utnyttjas för mer än ett motiv. Många symboler gör en utbredningskarta ottydlig och "rörig". Tolkningen av ett beläggs utbredningsområde låter sig i allmänhet inte heller gripas så enkelt. Det är inte bara fråga om en god eller dålig utformning utan om god och dålig integration i ett större textsammanhang. För att kunna redovisa motivkombinationer har det vidare varit nödvändigt att använda olika storlekar på symbolerna på samma utbredningskarta. I annat fall hade markeringarnas antal radikalt måst skäras ner och dessutom hade vissa symboler, t ex streck, blivit för ottydliga vid förminskningen av kartan.

Flertalet kartor redovisar bara motivens nordiska utbredning. Detta förhållande har en teknisk och praktisk grund, då många motiv är mycket sparsamt

belagda utanför Norden. En kraftig förminskning innebär ett det centrala utbredningsområdet framträder mindre tydligt. Tyngdpunkten i analysen ligger alltid i centrum inte i periferin. Av denna anledning är det nödvändigt att jämföra karta och tabell.

Där inget annat anges visar utbredningskartorna bara nutidstraditionen.

4. Äldre tradition

Den äldre sägentraditionen har en helt annan källsituation än nutidstraditionen. Den återfinnes i en helt annan typ av källor. De flesta äldre sägnerna ingår i de s k prästrelationerna från 1600-talet, andra i krönikor, topografiska verk, reseskildringar o dyl.

Kontextuella upplysningar i gängse mening lyser nästan helt med sin frånvaro. Däremot har beläggen alltid kunnat lokaliseras efter den i texten angivna platsen. Varifrån författaren hämtat sägnen får man bara i enstaka fall veta. Ibland kan det sammanhang i vilket sägnen återges ge vissa ledtrådar. Jag har försökt bilda mig en allmän uppfattning om källans art och syfte för att härigenom kunna få ett grepp om beläggets ursprung och tillförlitlighet.

England

Den äldsta kända dryckeskärlssägnen finns återgiven i *William of Newbury's* (Guillelmus Neubrigenses) "Historia Rerum anglicarum" (bil 1).³³ Krönikan är nedskriven åren 1196—98 och avhandlar tiden från 1066 till 1198, då William dog (Jahncke 1912: 140). Sägningen ingår i ett kapitel benämnt "De quibusdam prodigiosis" (= Various marvels), där också några andra supranormala berättelser återges. Kapitlet är insprängt mellan historiska kapitel om Henrik II men utan annat samband med dessa, än att Henrik II omnämnes i sägnen som mottagare av det stulna dryckeskäret. I boken finns ytterligare några korta kapitel med övernaturliga händelser och berättelser. I övrigt är krönikan helt historisk.

Om William återger sägnen för att den är knuten till Henrik II, eller om han själv har gjort detta tillägg i sägnen är ovisst. För det sista antagandet talar sägnens innehåll i stort. Det verkar något överdrivet att en bågare stulen från supranormala väsen av en enkel berusad bonde i Yorkshire hamnar i kungens ägo. För att sägnen ursprungligen sammankopplats med Henrik II talar emellertid det faktum, att även den andra engelska medeltidssägnen anger kung Henrik som mottagare av dryckeskäret (se nedan). Som källa till sägnen anger William sig själv: "I deirernas land inte långt från min födelseort hände något förunderligt, som jag har kännedom om från min barndom." Han uppger vidare, att han själv ofta sett den kulle vid vilken sägnen utspelas (bil 1). William var född och uppväxt i Bridlington i Yorkshire, där han också (troligen) bodde i hela sitt liv (Jahncke 1912: 13f). Någon anledning att betvivla hans uppgift finns därför inte. Jag lokaliserar här sägnen till Bridlington, eftersom William (informanten) är född där. Provinsen Deirum (lat Decorum) som omnämnes i texten, är den södra delen av nuvarande Northumberland och gränsar till Yorkshire. För dateringen av sägnen använder jag krönikans utgivningsår 1198. William själv förlägger sägnen till perioden 1135—1154, då han låter den ingå i den första boken, som omfattar tiden 1066—1154.

Också den näst äldsta kända dryckeskärlssågen härrör från England, men från den sydöstra delen — Gloucestershire. Den återfinnes i *Gervasius of Tilbury's "Otia Imperialia"*, Lib III, Cap 60 (s 3) under rubriken "*De cornu et etiam princerna*" (Om ett horn och en munsänk, bil 2).³⁴ *Otia Imperialia* (Kejserlig underhållning) är skriven till romarkejsaren Otto IV:s förströelse, vilken Gervasius tjänade i många år. Otto dog 1218 och verket bör ha varit färdigställt före hans död. Riktigt när vet man inte, men uppskattningsvis någon gång mellan åren 1210 och 1218. Gervasius vistades i Provence i Frankrike — han var marskalk i kungariket Arles från ca 1190 till sin död någon gång före 1228. Det var där han skrev sin *Otia*.

Boken består av tre delar. De två första är historiska och geografiska och avhandlar tiden från skapelseberättelsen till samtiden. Den tredje delen består av "*marvels of every province, not every marvel, but some from each province*" (Richardson 1961: 108—110). Det är i detta sammanhang Gervasius låter berättelsen om soldatens stöld av munsänkens horn ingå. Någon källa uppger inte Gervasius — det är knappast att vänta. I likhet med andra dåtida författare lånade han ur andra verk utan att ange detta (jfr Caldwell 1962: 95—126). Jag har inte ansett det rimligt att inom ramen för detta arbete söka en eventuell källa. Jag kan bara konstatera att han inte använt William of Newbury's *Historia* och utgår därför tills vidare ifrån, att han berättat något som han själv hört under sin uppväxttid i England. Gervasius lokaliserar sågen till Gloucestershire. Det är möjligt att detta är hans hembygd. Var han är född vet man inte, och i bokens tredje del namnges också en del andra platser i England (Richardson 1961:106).

Från ön Man föreligger en tidig 1700-talsuppteckning. Den ingår i *G Waldron* "*A description of the Isle of Man*" från 1726 (bil 3; Waldron 1865: 28). Sågen återges i samband med andra sägner och folktro kring "*fairies*", som är gängse på ön. Sågen är knuten till kyrkan Kirk-Marlew på södra Man och är med största sannolikhet nedskriven direkt från den muntliga traditionen.

Den fjärde och sista äldre engelska dryckeskärlssågen är från Edenhall, Cumberland, och är källkritiskt svårbedömbart. Den föreligger i flera versioner varav två i balladform. Ingen av versionerna kan beläggas i tidigare källor än från 1800-talet, men kan med hjälp av andra upplysningar föras tillbaka till 1700-talet. De versioner av Edenhallsågen som återges i bil 4 är samtliga från en sen 1800-tals källa: *E Bogg* "*A thousands miles of wandering along the roman wall . . . Lakeland and Ribblesdale*" (Bogg 1898: 72f).

Prosaversionerna (a, b) kan karakteriseras som referat över samma händelse som utförligt beskrivs i balladen (c). Liknande korta referat finns i flera andra tidigare källor, och det är sannolikt att Bogg sneglat på dessa då han letat efter stoff (t ex Scott II 1821: 322; Ritson 1831: 150f).

Vem som är upphovsman till balladen och när den diktades har jag inte lyckats utröna. Bogg uppger att den diktats av en "*page-boy*" till lady Isabel, gift med sir Ralph Musgrave. Det har emellertid inte visat sig möjligt att historiska belägga dessa två personer, och därmed få en ungefärlig datering (Burke's 1963 "*Musgrave*"). Bogg återger också en strof (ung som versen i version a) ur en annan ballad benämnd "*Drinking Match of Edenhall*", som han tillskriver hertigen av Wahrton (Duke of Wahrton; Bogg 1898: 73). Andra källor menar att författaren är en man vid namn Philip Lloyd, en av

hertigens vänner (Scott II 1821: 322; Hardy I 1892: 185). Genom hertigen av Wahrton kan man, oavsett om han är författaren eller inte, ungefärligen tidsbestämma balladen till första hälften av 1700-talet, Wahrton föddes 1698 (Burke's 1963 "Wahrton"). Sägna bör därmed vara äldre.

Som källa utnyttjas i första hand den i helhet återgivna balladen. Trots att den inte säkert kan tidsbestämmas, menar jag att det är sannolikt att den härrör från 1700-talet, inte senare. Den andra ballad som tillskrives hertigen av Wahrton, har jag trots stora ansträngningar inte kunnat återfinna i sin helhet. Med hjälp av den citerade strofen har vi i alla fall ett ante quem för Edenhallsägna, oavsett om författaren lånat den från den muntliga traditionen eller tvärtom.

Tyskland

Från Tyskland finns bara en äldre säga, men den är redan från slutet av 1500-talet och identisk med den tidigare omtalade Oldenburgersägna från Oldenburg i Niedersachsen (bil 5). Sägna ingår i *H Hamelmann* "Oldenburgisch Chronicon . . ." (1599). Oldenburgerkrönikan och dess olika versioner diskuteras utförligt av Dageförde, och jag hänvisar därför till detta arbete.³⁵ Dageförde granskar också källkritiskt själva sägna och finner därvid, att den på några punkter visar stora överensstämmelser med Tilbury's säga från Gloucestershire (bil 2; Dageförde 1971: 100ff). Man kan därför inte utesluta, att krönikans författare utnyttjat Tilbury som en av sina källor. Oldenburgersägna innehåller dock många drag, som inte kan ledas tillbaka till en förlaga, att den — om än med viss försiktighet — kan utnyttjas som självständig källa.

Norge

Från Norge känner jag tre äldre sägner — en från slutet av 1500-talet och två från 1700-talet. 1500-talssägna är nedtecknad av biskop *Jens Nilssøn* 1597 på en "visitatsresa" och är utgiven i tryck 1885 av Y Nielsen i "Biskop Jens Nilssøns visitatsbøger og reiseoptegnelser 1574—1597" (bil 6). Nilssøn uppger att sägna berättats honom av en kvinna från Fladal, Telemark, och den är förankrad i den närbelägna orten Bø (Biskop... 1885: 393). Belägget kan med säkerhet karakteriseras som muntlig tradition.

Nästa norska belägg för dryckeskärlssägna daterar sig till 1743 och är räddat till eftervärlden av fogden *Ivar Wiel* i dennes "Beskrivelse over Ringeriges og Hallingdals Fogderi, hvorudi findes anført dets Grænser, Situation, Størrelse, Vatsdrage, Shoug og Mark, Dyr, Fugle og Fiske, Mineralier, Naturalia og Antiquiteter" (bil 7).³⁶ Sägna är förankrad till Hahaug, Gols socken. Wiel anger ingen annan källa än ". . . som Bønderne sige, der /i Hahaug/ skal boe Underjordsfolk, og fortælles derom følgende Historie: . . ." (Wiel 1802/05: 179). Det är sannolikt att Wiel inhämtat berättelsen direkt från den muntliga traditionen.

Ett kort referat av sägna ges av *Gerhard Schöning* i "Rejse gjennem Gudbrandsdalen 1775" (bil 8; Schöning 1926: 15). Sägna är meddelad honom i Lesja sogn, Opland, och berättas apropå två kämpahaugar. Schöning anmärker också, att samma historia är gängse på flera ställen, och man kan därför antaga att den muntliga traditionen är hans källa.

Danmark

Från gammaldanskt område föreligger fem 1600-talssågner — tre från de s k *antikvarisk-topografiska prästrelationerna* från 1620-talet och två från *P H Resen* "Atlas Danicus" från andra hälften av 1600-talet.

Beläggen ur prästrelationerna är ifrån Pedersker, Bornholm, Pjedsted (Vejle), östra Jylland, och Trolle-Ljungby, nordöstra Skåne. Sågner från Bornholm är knuten till Pederskers socken och kyrka (bil 9 a, b) och berättad av Hans Ravnholdt, präst i Pedersker 1618—39 (Præsteindberetninger 1974: 182ff). Denne har emellertid sänt in två berättelser vari sågner ingår — båda ingår i ramberättelser om den bornholmske sägenhjälten Bonnevedde. De båda versionerna av dryckeskärlssågner är till innehåll identiskt lika, men har på några punkter varierande språkdräkt. Jag räknar här de två sågner som *en*, då de är nedtecknade samtidigt och av samma person.³⁷

Sågner från Pjedsted (bil 10) berättas av prästen Bernt Falenkamp (excerpt från DFS, även tryckt i DS I nr 790). Att han återger sågner kan bero på att den är förankrad i de ättehögar "Stadiss høye", som ligger strax vid prästgården. Sågner är också knuten till en tidigare präst i Pjedsted och, enligt Falenkamp, utspelades sågner 1442. Jag daterar dock sågner till 1624, det år relationerna skulle var inlämnade.

Sågner från Trolle-Ljungby i Skåne är insänd av prästen Jens Lauritzøn (bil 11; Tuneld 1934: 162f). Detta belägg kommer att diskuteras mera ingående i studien om Ljungby horn och pipa (Lövkrona 1982a).

Peder Hansen Resens "Atlas Danicus" är en storslagen beskrivning av riket Danmark, dess kristnande, kulturhistora, geografi etc. Resen utnyttjade i huvudsak tre typer av källor till sitt verk: historiska dokument och arkivalier, historisk litteratur samt prästrelationer, vilkas insamling han själv initierade vid tre tillfällen 1666, 1681 och 1686 (Hens 1972: 16). Det är förmodligen i detta sammanhang sågenbelägget från Knebel, nordöstra Jylland, influtit (bil 12; Resen 1967: 147f). Jag daterar här belägget 1686 efter sista insamlingstidpunkten.

I första delen av samma verk finns en dit som med största sannolikhet syftar på dryckeskärlssågner. Den del av Resens Atlas vari den ingår finns inte utgiven i tryck och belägget återges därför efter Kristensen (bil 13; DS I NR nr 597).

Endast en dansk 1700-talssåger föreligger. Den är tryckt i *A Rodhe* "Cimbrisch-Hollsteinische Antiquitæten—Remarques", och tilldrar sig i Tremsbüttel i Rendsburgtrakten, Schleswig-Holstein (bil 14; Rhode 1720: 77, omtr i Müllenhoff 1845: 294). Den kan karakteriseras som ett referat baserat på muntlig tradition.

Sverige

De svenska *prästrelationerna* från andra hälften av 1600-talet bidrager med sex av de elva kända äldre sågner: a) Trolle-Ljungby, Skåne 1667 (bil 15), b) Tuna, Småland 1667 (bil 16), c) Säby, Småland 1690 (bil 17), d) Eskilsäter, Värmland 1667—84 (bil 18), e) Stora Malm, Södermanland 1667—86 (bil 19) och f) Husby, Uppland 1667—84 (bil 20).³⁸ Kvaliteten på sågner skiftar något. Flera av beläggen är tyvärr mycket knapphändigt berättade och kan närmast betecknas som referat (t ex Husby, Uppland). Ett undantag är sågner

från Trolle-Ljungby, där prästen som fört pennan går motsatt till väga och ger en mycket lång och innehållsrik sägen. Denna version har en speciell bakgrund, som utförligt redovisas i ovan nämnda kommande arbete över Ljungbytraditionen.

Tidigaste svenska belägget för dryckeskärlssägnen daterar sig 1617. I en likpredikan över Anna Trolle på Eds herrgård, Voxtorp i södra Småland, inlätar biskop *Jonas Angermannus* den version av dryckeskärlssägnen som här benämnes Trollesägnen (bil 21; Angermannus 1620: 58f). Trollesägnen är en förklaringssägen till greveätten Trolles vapen, och det är av den anledningen Angermannus tar upp den i sin predikan. Som källa anger han den döda själv. Ett kort referat av Angermannus version ger prästen Johannes Ansius i sin relation av år 1667 (Rans om Antiq 1667—84, NM avskrift). Vidare utnyttjas Angermannus' text, också här förkortad, på en oljemålning från mitten av 1600-talet. De båda sistnämnda texterna används inte som sägenbelägg utan har klassificerats som avskrifter.

Från Voxtorp i Småland härrör ytterligare en 1600-talssägen, som ingår i *P Rudebeks* "Småländska Antiqviteter", ca 1690 (bil 22: Rudebek ms cap 54: 217). Denna sägen är en blandning av Angermannus version och muntlig tradition. Den kan därför bara delvis utnyttjas som självständig källa. Denna sägen liksom de föregående diskuteras mera utförligt i den separata studien över Trollesägnen (Lövkrona 1982b).

Till tidigt 1700-tal har jag fört ett sägenreferat från *Andr Olavus Rhyzelius* "Westro-Gothia Eccl et Literata" (bil 23; Handskr Landsarkivet Gbg, signum J VI:2: 190). Rhyzelius var kyrkoherde i Od pastorat i Skara stift, Västergötland från 1676 fram till sin död 1714 (Warholm 1874: 508). Någon uppgift om när detta verk nedtecknades finns inte, men 1714 får gälla som datum ante quem. Sägnen är knuten till Hedareds kyrka och berättas som förklaringssägen till nattvardskalken där.

Från Harplinge, Halland, kommer den andra 1700-talssägnen. Den finns i ett manuskript benämnt "Merkwerdigheter wid Harplinge och Steninge Församblinger" daterat 15 maj 1734 (Landsarkivet Lund "Harplinge" 1777—1857). I pennan har prästen "Laurenti G" hållit. Troligen är berättelsen avsedd att ingå i en relation från socknen. Berättelsen bär tydlig muntlig prägel (bil 24).

Från Gotland finns en äldre dryckeskärlssägen antecknad i "Journal hållen under en resa till Gotland år 1799 . . ." av antiquarien *C C G Hilfeling* (bil 25). Detta belägg är knutet till gården Kattlunds i Grötlingbo på södra Gotland. Sägnen återges i samband med en beskrivning av orten och gården Kattlunds.³⁹

Slutligen finns *prästrelationerna av 1729* en dit från Håslöv i Skytts härad, sydvästra Skåne (bil 26; Prästrelationerna 1729: 261).

Från övriga länder där sägnen är känd finns inga äldre belägg än från 1800-talet.

IV. Motivanalys

1. Bärande motiv

Sägentypens handling är uppbyggd av fem *bärande* eller *konstituerande* motiv. Motiven är:

- A. en ridande man sammanträffar med övernaturliga väsen
- B. de bjuder honom en dryck i ett horn eller en bägare
- C. mannen tar emot dryckeskärlet men kastar bort drycken, som faller på hästen och skadar denna
- D. mannen flyr med dryckeskärlet, förföljes men undkommer
- E. dryckeskärlet behåller han eller lämnar det till en kyrka, där det brukas som nattvardskalk.

För att karakteriseras som ett bärande motiv måste motivet ingå i huvuddelen av varianterna och finnas över större delen av sägnens utbredningsområde. Det är således på grundval av *frekvens-* och *utbredningskriterier* som de bärande motiven har bestämts. De flesta bärande motiven i dryckeskärlssägner har en mycket hög frekvens och vid spridning — de finns över så gott som hela utbredningsområdet. (Tabell 2 A)

Samtliga fem bärande motiv finns i något mer än hälften av varianterna. Den handling de bärande motiven uttrycker är således representativ för huvudparten av dryckeskärlssägner. Den kan därmed betecknas som typens *normalform*. (Tabell 2 B)

De bärande motivens placering är given. Motiven kommer i logisk följd och bildar en *fast handlingsstruktur*. Motiven kan inte byta plats inbördes eller utbytas mot andra utan att handlingen påverkas och förändras. De bärande motiven i sin tur består av flera motiv (motivutformningar), som på varierande sätt uttrycker, åskådliggör det bärande motivets idé. Även andra motiv, som innebär en utökning eller ett tillägg i handlingen förekommer. Sådana motiv brukar benämnas utsmyckningar. Jag föredrar dock att kalla dem *icke-bärande*, då de aldrig är enbart utsmyckande utan alltid har en funktion i en variants specifika handling. Dessa motiv har alltid en begränsad förekomst och frekvens.

2. Motivens utformning och utbredning

(De exempel som hänvisas till finns antingen i texten eller i exempelbilagan.)

Motiv A — en ridande man sammanträffar med övernaturliga väsen

Dramatis personæ: Dryckeskärlssägnens dramatis personæ är en *man*. Hans roll uppbäres endast undantagsvis av en kvinna. Mannen beskrivs antingen med ett *personnamn* eller en *yrkesbeteckning*. Namngivna personer är mycket vanligt i den norska sägentraditionen, men förekommer mera sällan i andra utbredningsländer. Här karakteriseras mannen i stället med hjälp av en yrkesbeteckning, vilket saknas i de norska varianterna. I de danska och sydväst-svenska sägner omtalas han oftast som en *dräng* eller *karl* (da), men också som *bonde* eller *präst*. I östra delen av det svenska utbredningsområdet samt i Finland är dramatis personæ en soldat — *ryttare*, *husar* eller *dragon*. Vidare

förekommer sporadiskt neutrala beteckningar som *man*, *någon*, *en*. Tabell 3. Karta 3, 10, 12.

Mannen är nästan alltid *ensam* då han sammanträffar med naturväsendena, men andra personer kan figurera i sägnen i perifera funktioner — mannens husbonde, kamrater, hustru, fästmö o likn. Vid sammanträffandet *rider* mannen. Några undantag finns, det mest utmärkande är ett tiotal norska varianter från Sør och Nord Trøndelag där han åker skidor. Ex 16.

Sammanträffandet med naturväsendena är från mannens sida antingen önskat eller önskat — *tillfälligt* eller *frivilligt*. Tabell 4.

Tillfälligt möte: Det tillfälliga mötet med naturväsendena är det gängse motivet i det västra och sydvästra utbredningsområdet men förekommer även i östra delen. Mannen är vid sammanträffandet på hemväg, ute i ett ärende eller bara ute och rider. Ex 1—3, 6, 9—13. Inom en begränsad del av utbredningsområdet i Sverige, Norge och Finland är han på väg till julottan på juldagsmorgonen — *julottemotiv*. Ex 25, 29. Karta 10.

Frivilligt möte: Till det frivilliga, önskade mötet finns flera förklaringar. Vanligast är att mannen är nyfiken på naturväsendenas förehavanden — *utmanarmotiv*, att han skall befria en bergtagen kvinna — *fritagningsmotiv*, att han vill stjäla en skatt — *skattstöldmotiv*, eller återtaga en av naturväsena stulen nattvardskalk — *kalkstöldmotiv*. De två förstnämnda motiven kan bara beläggas i det södra och västra nordiska utbredningsområdet, de senare i det östra. Karta 2.

Utmanarmotiv: Utmanarmotivet föreligger i några varierande utformningar. Att mannen är *nyfiken* på naturväsendenas fest, gille (gillesmotiv, se nedan) eller på deras övriga förehavanden är motivets gängse innehåll. Men *vadslagning* eller önskan att visa sig *modig* och *våghalsig* kan också vara drivfjädern till det utmanande agerandet. De olika formerna kan beläggas vid sidan av varandra. Motivet har sin huvudsakliga förekomst i Skåne, Halland, östra Danmark samt i de inre delarna av Norge. I Skåne i den lokala redaktionen Ljungby horn och pipa har motivet en något annorlunda utformning men utgående från utmanarmotivet. Denna variation har särmarkerats på kartan (Lövkrona 1982a). Ex 4, 8, 17, 29.

Fritagningsmotiv: Fritagningsmotivet innebär att mannen uppsöker naturväsendena för att befria en bergtagen kvinna, oftast sin hustru eller fästmö. Motivet kan främst beläggas i Jylland, Halland och Värmland. Ex 7, 14, 15.

Utmanar- och fritagningsmotiven är utökade med ett icke bärande motiv: mannen försäkrar sig om en säker reträtt genom att rida på en *hingst* eller *den bästa snabbaste hästen* i stallet, *hästmotiv*. Ex 14. På Gotland har hästmotivet en annan utformning vid sidan av den ovan angivna. Före avfärden arrangerar mannen hästens man och svans på ett särskilt sätt för att väsendena inte skall kunna hålla fast hästen. Motivet är uppbyggt som en dialog mellan de förföljande väsendena, så som exemplet visar. Ex 25.

Skattstöldmotiv: Mannen vet om eller får se att väsendena har dyrbara skatter, däribland vackra dryckeskärl, och vill komma i besittning av dessa. Skattstöldmotivets främsta förekomst är Finland samt de östra delarna av det svenska utbredningsområdet. Ex 20.

Kalkstöldmotiv: I Finland men också sporadiskt i de östra svenska utbredningslandskapen finns en annan variation av skattstöldmotiv. Naturväs-

dena har här stulit kyrkans nattvardskalk och mannens avsikt är att ta den tillbaka. Ex 22.

Skattstöldmotivet och i första hand kalkstöldmotivet kan vara utökat med ett ytterligare motiv. Mannen som vill återerövra nattvardskalken eller stjäla en vacker bägare låtsas vara missnöjd med det dryckeskärl han bjudes och återlämnar det med kommentaren, att han inte vill dricka ur ett så simpelt kärl. Detta sker två gånger, först tredje gången överräckes den åtrådda kalken eller bägaren, *trekärslsmotiv*. Motivet har en relativt enhetlig utformning. Det första kärl som räcker mannen är det sämsta tänkbara, en djurfot, koklöv, dödskanie; andra gången bjudes han drycken t ex i ett ox- eller kohorn och tredje gången i det begärda kärlet. Ex 20.

Naturväsen. De övernaturliga väsen mannen i sägnen möter är i Sverige *troll*. Troll är också allmänt i de själländska varianterna medan *bjærgfolk* överväger på Fyn och i Jylland. Sporadiskt träffar man där också på *nissar* och *ellefolk*. I Norge är sägnen i ungefär lika stor omfattning knuten till *troll*, *huldrefolk*, *haugfolk* och *draugar*.

I den finska traditionen beskrivs de övernaturliga väsendena ömsom som *rån*, *djävlar*, *troll* och *jättar*. I de tyska figurerar *Zwerge*, i de brittiska *fairies*, i de holländska *katze* och i den franska sägnen *fées*.

Mannens sammanträffande med de övernaturliga väsendena sker alltid vid de senares "bostad" eller vistelseort, som i Danmark och i Skåne är högar och backar, i skogsbygder berg eller klippor, i fjälltrakter fjäll. Variationerna härvidlag är avhängiga rådande folktroföreställningar och naturgeografiska förhållanden.

Gillesmotiv: Då mannen passerar förbi eller kommer till naturväsenas tillhåll håller dessa fest, kalas; de äter och dricker. Gillesmotivet finns i en mycket stor del av dryckeskärlssägnerna och har en spridning som täcker stora delar av typens utbredningsområde. Motivet saknas eller är endast sparsamt förekommande i norra och östra delarna. Ex 3, 6, 8, 9, 11, 13, 15, 17, 25, 27, 29.

I Danmark och Sydvästsverige har gillesmotivet ett tillägg: under sitt festande har väsendena lyft upp sin hög på *pelare*, stolpar och de synes inte bara festa utan också *dansa*, *pelarmotiv*. Ex 1, 14, 18, 21, 30. Karta 1. Tabell 5.

Pelarmotivet skiljer sig något i detaljutformningen i Sverige och Danmark. Benämningen "pelare" (sv) och "piller" (da) på de stöttor som lyfter upp högen från marken är den vanligaste. I danska sägner uppges oftast att de är fyra till antalet, vilket aldrig påträffas i det svenska motivet. Vidare uppges pelarna i Danmark vara "gloende", i Sverige och i de fåtaliga norska beläggen är de av guld.

Gillesmotivet (och även pelarmotivet) ger också en tidpunkt för sägnens handling. I svenska och norska sägner utspelas sägnen på *julen*, *julaftons kväll* eller tidigt på *julmorgonen*; i de danska och utomnordiska varianterna sker mötet mellan man och naturväsen allmänt på vilken *kväll* eller *natt* som helst. I sägner som saknar gillesmotiv anges tidpunkten bara som *en gång*, *en dag*.

Motiv B — naturväsendena bjuder mannen en dryck i ett horn eller en bägare

Överräckandet och mottagandet av dryckeskärlet sker likartat över hela

utbredningsområdet. Då mannen rider förbi/till väsendenas vistelseort och eventuellt stannar till, överränner någon av dem ett fyllt dryckeskärl. Mannen sitter alltid kvar på sin häst, när han tar emot dryckeskärl. Replikskifte mellan de agerande är ovanligt men i förekommande fall bedes mannen "dricka med dem", "smaka deras (jul)dricka", "dricka välkomstskål" och liknande.

Annorlunda utformning på denna punkt har några av de irländska sägnerna, där mannen stigit av sin häst och sitter till bords med väsendena och deltar i deras gille. Ex 6, 8.

Dryckeskärl överrättas omväxlande av ett *manligt* eller *kvinnligt* väsen. I danska sägner beskrivs trollkvinnan som en vacker "pige", i de svenska som en ful trollkärring. Oftast uppges bara att det var "en av dem", "ett troll", som bjuder, utan angivande av kön.

Dryckeskärl: Det dryckeskärl naturväsendena överrättar till mannen är antingen ett dryckeshorn eller en *bägare* av guld men oftare av silver. Andra typer av kärl såsom *stop*, *kanna*, *pokal* förekommer men relativt sparsamt; då och då bjuds mannen bara "en dryck". Tabell 6 A, B, C. Horn och bägare har skilda utbredningsområden medan övriga kärl förekommer utan tydligt utbredningsmönster. Karta 9 A och B.

Drycken i kärlet omnämnes oftast bara som *dryck* men kan också beskrivas som *vin* eller *öl*. Vin påträffas över hela utbredningsområdet medan ölet bara finns i Norge och de nordvästsvenska sägnerna. Sporadiskt uppges att drycken såg konstig ut, att den var otäck, giftig eller farlig.

Anroparmotiv: Att mannen först *ber* om en dryck finner man i flertalet norska och finska sägner samt i relativt många svenska norr om Skåne och Blekinge. Enstaka belägg för anroparmotivet finns också i Jylland samt i Tyskland. Utformningen av anroparmotivet är enhetlig såtillvida, att mannens önskan bara i undantagsfall uttryckes i en särskild formel eller i direkt tal. Varför mannen ber om dryck förklaras på flera olika sätt: han hörde/såg att naturväsendena drack, han kände sig törstig, fick ett infall, eller ville smaka deras julöl. Ex 2, 4, 15, 19, 20, 22, 25, 28. Karta 1. Tabell 5.

Motiv C — mannen tar emot dryckeskärl men kastar bort drycken, som faller på hästen och skadar denna.

Bortkastandet av drycken sker alltid på följande sätt: Mannen för dryckeskärl till munnen, "låtsas dricka", "gör som om han drack" och kastar drycken bakåt över axeln. I hälften av sägnerna förklaras hans vägran med att han anade oråd, ville/vågade inte dricka, förstod att det var farligt; sådana motiveringar finns över hela utbredningsområdet.

När mannen kastar drycken bakåt, över axeln, hamnar några droppar på hästens länd eller rygg och bränner håll, *giftmotiv*. Detta motiv förekommer i knappt hälften av varianterna, men kan beläggas över hela utbredningsområdet med undantag för de tyska, holländska och franska sägnerna. Ex 1, 3, 15, 17, 21, 23.

Varningsmotiv: Varningsmotivet är ett ovanligt motiv, men kan beläggas i såväl Skåne som på Irland. Motivets innebörd är att mannen varnas för att dricka den bjudna drycken av en bergtagen, som vistas bland väsendena och åser händelsen. Ex 6, 30. Tabell 7.

Upplösningsmotiv: När mannen kastar bort drycken försöker han skydda sig

med hjälp av Guds namn eller motsvarande. Så snart han uttalat sin besvärjelse upplöses hela scenen och naturväsendena och allt utom dryckeskärlet som han håller i sin hand är spårlöst borta. Detta motiv finns enbart i de utomnordiska varianterna. Ex 11, 13. Tabell 7.

Motiv D — mannen flyr, förföljes men undkommer.

När mannen kastat bort drycken ger han hästen sporrarna och flyr med dryckeskärlet. De bestulna väsendena tar genast upp förföljandet. De rusar hojtande och skrikande efter den flyende mannen för att försöka ta igen det stulna och knappar snart in på hans försprång. Mannen undkommer sina förföljare på i huvudsak tre sätt: han rider in på en plöjd åker, *åkergränsmotiv*, han räddar sig in på sin gård, *gårdsgränsmotiv*, han räddar sig in på kyrkogården, *kyrkogårdsgränsmotiv*.

Åkergränsmotiv. Åkergränsmotivet är det mest frekventa och spridda av de tre räddningsmotiven. Det finns i samtliga nordiska utbredningsländer, men saknas så gott som helt utanför Norden. Motivets innehåll är följande: När naturväsendena är i hämlarna på mannen hör han någon, en *rådare*, som ropar åt honom att han inte skall rida på vägen utan på en plöjd åker, *rådaremotiv*. (Benämningen *rådare* används här såsom synonym till hjälpare, inte i betydelsen övernaturligt väsen.) Mannen följer rådet, uppmaningen, och förföljarna måste göra halt vid åkerrenen, då de *inte kan beträda* åkerjord eller måste *springa längs med färryggarna*, medan mannen tvärrar över dem och på detta sätt får försprång, *förklaringsmotiv a* och *b*.

Rådaremotiv: Uppmaningens innebörd är densamma över hela utbredningsområdet. Mannen rådes att rida *av vägen* och *in på åkern*. Ex 1, 3, 15, 20, 22, 24, 26, 29, 30. I de fall mannen på eget initiativ uppsöker en åker men av förföljarna uppmanas att rida på vägen och inte på åkern, benämnes motivet *negativt rådaremotiv*. Ex 14, 18, 21, 27. Tabell 9.

Rådaremotivet uttryckes i direkt tal såsom en *rimmad* eller *orimmad* formel. Den rimmade formeln är stereotyp i sin grammatiska uppbyggnad: rid inte på vägen den . . ./(utan) rid på åkern den . . . Den negerade satsen kan också vara placerad sist: rid på åkern den . . ./och inte på vägen den . . . Slutrimmet är alltid adjektiv som syftar på vägen och åkern. Vägen betecknas alltid som *den hårde* (håle) medan de karakteriserande adjektiven för åkern varierar — det vanligaste är *den årde* (åre, åle), men former som *den bårde* (båle, bære), *den fårde* (fåre, fåle), *den våde* (våle, våre) och liknande uttryck förekommer också. I de danska sägnerna är rimorden *boldre* och *knoldre* — *boldre* avser vägen och *knoldre* åkern.

Det negativa rådaremotivet har ingen annan avvikande utformning än att negationen har annan placering: rid inte på åkern den . . ./rid på vägen den . . . Karta 4, 5.

årde — hårde: Rådaremotivet slutrimmas *årde*—*hårde* i Skåne och södra Småland samt sporadiskt i det västra utbredningsområdet och i Norge. Det är i allmänhet denna utformning av rådaremotivet, som har den negerade satsen placerad sist, dvs mannen uppmanas först att rida på åkern och inte på vägen, istället för att inte rida på vägen utan på åkern. Ex 21. I de småländska sägnerna är uppmaningen utökad med *kors-* före *årde*: . . . åkern den korsårde. Ex 31.

hårde — *bårde*, *våde*, *fårde*: Rimmen hårde—bårde/våde har begränsad förekomst i Västergötland och Halland. Hårde—fårde har däremot inget avgränsat utbredningsområde, utan förekommer här och var över ett större geografiskt område. Ex 15, 18, 29.

Övriga former: I främst Västergötland och Halland finns ett flertal mer eller mindre lokalt avgränsade utformningar av råharemotivet. Tydligast urskiljbar är uppmaningen som rimmas *sköna—gröna* eller *sköna—breda*. Adjektiven avser omväxlande åker och väg, beroende på om rådet är negativt eller positivt. Vidare förekommer inom samma landskap många individuellt präglade rimformer liksom nonsensrim men efter samma grundmönster som det fullständiga råharemotivet.

boldre — *knoldre*: Rimmet boldre—knoldre eller boldrede—knoldrede finns endast i de östra delarna av Danmark. Enstaka belägg för någotdera ordet kan också beläggas i Jylland och på Bornholm. Ex 1, 27.

Orimnad uppmaning: Det ej rimmade råharemotivet består endast av den ena halvan av det rimmade, den som talar om *var* mannen skall rida: rid på åkern! Den orimnade uppmaningen har inte samma stereotypa utformning som den rimmade, och ett flertal lokala och individuella variationer kan påvisas. Gemensamt för de östsvenska och finska motiven är, att uppmaningen innehåller ordet *korsplöjd*: rid på korsplöjd åker. Ex 3, 20, 22.

Rådaren: Rådarens gestalt skiftar. I Skåne är rådaren en *bergtagen kvinna* (ex 30), i Småland och sporadiskt i det övriga svenska utbredningsområdet samt i delar av det finska hörs uppmaningen som *en röst*, *ett rop* i luften (ex 31), i Finland också uttalad av en *fågel* (ex 20, 22), i danska och framförallt västsvenska sägner ges rådet av ett *annat troll* eller ett troll som av någon anledning är fiende, osams med de bestulna, *fiendetroll* (ex 1, 3, 15, 29). I de västra delarna av det norska utbredningsområdet är rådaren en *gårds- eller tunvard*. Tabell 9. Karta 6.

Naturväsendena kan ej beträda åkerjord (förklaringsmotiv a): Genom att följa uppmaningen och rida in på en närbelägen åker kan mannen undgå sina förföljare, därför att dessa inte har någon makt på åkerjord. Detta motiv är känt över större delen av åkergränsmotivets utbredning men saknas i Skåne, delar av Halland och östra Danmark. Sägner ger i huvudsak två skilda motiveringar till varför åkern är tabu för naturväsendena. Den ena, som har en östlig utbredning, går ut på att väsendena inte tål *korstecknet*, den andra menar att naturväsendena inte har någon *makt* på en åker, ibland med tillägget att åkern var *sådd*, *plöjd*, *odlad*, *välsignad*, det har varit *stål* i den. Sådana förklaringar finner man främst i det västliga utbredningsområdet. Ex 2, 3, 15, 18, 21, 22, 26, 31. Karta 7. Förklaringsmotiv a kan vara utökat med ett annat motiv: mannen måste stanna kvar på åkern till soluppgången eller till kyrkklockorna ringer till julotta, *gryningsmotiv*. Motivet är vanligast i de svenska sägnerna, men kan också beläggas i Norge och Finland. Ex 16, 23, 31. Karta 10. Tabell 8.

Naturväsendena kan beträda åkerjord (förklaringsmotiv b): Motivet har sin huvudsakliga förekomst i Danmark, Skåne och Halland. Den gängse utformningen är, att naturväsendena inte kan *tvära*, *springa tvärs över* en plogfåra utan måste springa *längs med* varje färrygg till åkerns slut, *fåra upp och fåra ner*. I de danska sägnerna finns också utformningen, att väsendena *snubblar*

över fårorna. Motivets innebörd är dock alltid entydig — mannen skall få ett försprång och trollen ha svårt att hinna med. Ex 1, 14, 24, 25, 30. Karta 7.

Gårdsgränsmotiv: Gårdsgränsmotivets utbredningsområde är Danmark, Skåne och södra Halland. Motivet har en relativt enhetlig utformning: mannen är räddad i samma stund som han kommer hem, in på sin gård, rider in genom gårdsportarna, stalldörren. Ex 14, 21, 27, 30. Karta 8. Tabell 8.

Kyrkogårdsgränsmotiv: Motivet finns i tre något skilda utformningar, gemensamt är att kyrkogården är den plats som räddar mannen, den gräns över vilken naturväsendena inte kan komma. Det mest frekventa kyrkogårdsgränsmotivet är till sin utformning identiskt med gårdsgränsmotivet, bara platsen för räddningen är utbytt: mannen räddar sig genom att rida *in på kyrkogården*, in genom *kyrkogårdsportarna* (a). Ex 18, 25. Det andra motivet berättar hur mannen tar ett *språng över kyrkogårdsmuren* med sin häst (b). Ex 15, 26. I det tredje alternativet *kastar* mannen bara *dryckeskärlet över muren*, och därmed upphör förföljandet (c). Ex 1, 27, 30. Alla motiven förekommer sida vid sida i ett utbredningsområde som omfattar Danmark, Gotland och de västsvenska landskapen. Karta 8. Tabell 8.

Vattengränsmotiv: Vattengränsmotivet innebär, att mannen undkommer genom att rida över ett vattendrag med rinnande vatten. Motivet är ovanligt i dryckeskärlssågnen och kan bara beläggas på Irland, Hebriderna och i den danska lokala redaktionen Hagebro i Jylland. Ex 6, 8, 19. Tabell 8,13.

I samband med gårds-, kyrkogårds- och vattengränsmotiven förekommer sporadiskt att *hästen dödas eller skadas*. De skador naturväsendena ger hästen består i att man, då mannen passerar gränsen, rycker av svansen eller ena bakskon. Ex 19, 30. Hästen dödas på ett mycket fantasifullt sätt i kyrkogårdsgränsmotiv b — då mannen hoppar över muren sliter trollen av hästen på mitten, så att ena halvan faller utanför och den andra innanför muren. Ex 15. Naturväsendena kan också döda hästen genom att slita den i stycken sedan mannen lämnat den kvar utanför kyrkogården. Detta motiv är dock relativt sällsynt. Ex 25.

Kastmotiv: Under förföljandet eller sedan mannen har satt sig i säkerhet kastar naturväsendena olika föremål efter honom i syfte att skada honom men träffar i stället kyrk- eller gårdsporten/muren. De föremål som kastas är stenar, yxor och järnspett. Motivet är sparsamt förekommande och mest frekvent på Själland. Ex 3, 16. Tabell 7.

Fotmotiv: Mannen förföljes av ett väsen med en fot — *Enfot*, eller ett ben — *Enben*. Motivet är mest frekvent i de svenska sägnerna men förekommer också i Norge, Danmark och Tyskland. Tabell 7. Utformningen av motivet varierar något men innehåller alltid ett tillrop i direkt tal. I de södra delarna av Sverige är motivet utformat så, att de förföljande väsendena uppmuntrade ropar till varandra: "Enfoting, tvåfoting osv, spring fort!" Antalet fötter kan variera från en till sju, åtta. I de västsvenska och norska sägnerna förvandlas enfotingen till Enben, och det är det bestulna väsendet som ber Enben om hjälp: "Ut alle man och enbeningen med!" ropar han/hon in i högen. Ex 3, 15, 23, 30, 31.

I Danmark finns inte någon av dessa formler, utan Enben/Enfot är i förekommande fall den som bjuder mannen drycken och som sedan ensam förföljer. Ex 28.

I Sør och Nord Trøndelag finns en annan variation av fotmotivet. Det förföljande trollet "sätter på sig" trillebuksa (-boxa och ljudliknande ord) och rullar efter mannen. Ex 16.

Fotmotivets innebörd är alltid att enfots-, enbens- eller trillebuksetrollet kan springa fortare än alla andra. Bara i de danska sägnerna uppges att väsendet har svårt att förfölja på grund av sitt enda ben.

Hämndmotiv: Naturväsendena hämnas stölden genom att antingen döda mannen eller tillfoga honom och hans efterkommande framtida men. Hämndmotivet är relativt sällsynt i sägnen och kan i huvudsak bara beläggas i Opland och Buskerud och i Skåne i lokala redaktioner ("Hahaug" och "Ljungby horn och pipa").

Det norska hämndmotivet har en stereotyp utformning och är bundet i en formel: behåll hornet, men du och din ätt skall drabbas av olycka till nionde led! Ex 17.

I de skånska sägnerna förekommer också att mannen dödas handgripligt av naturväsendena. Sedan han räddat sig in på sin gård, måste han över natten söka skydd i stallet hos hästen, men trollen tar sig in till honom och dödar både honom och hästen. Ex 30. Vidare finns sporadiskt i den svenska traditionen uppgiften, att mannen dog efteråt. Ex 10, 12. Tabell 7.

Motiv E — mannen behåller dryckeskärlet eller skänker det till nattvardskalk i kyrkan.

Mannen behåller kärlet. Motivet består endast av en kort upplysning om att mannen tar med det stulna dryckeskärlet hem och att det eventuellt finns kvar ännu eller sedan en tid är förkommet. Motivets utbredningsområde omfattar Norge, Jylland och sydligaste Sverige samt de utomnordiska länderna. Ex 2, 11, 13. Tabell 6. Karta 9 A.

Återerövringsmotiv. Att naturväsendena tar tillbaka det stulna dryckeskärlet är ett sparsamt förekommande motiv, men med en förhållandevis vid spridning. Motivet finns i Jylland, Skåne, på Gotland och i Storbritannien och föreligger i två skilda utformningar: naturväsendena *lyckas* ta tillbaka kärlet, eller de *försöker men misslyckas*. Det första alternativet kan beläggas främst i Jylland med enstaka belägg i Skåne och på Gotland. Det jylländska motivet har en speciell utformning, som också återfinnes på Gotland: På julaftonen får mannen besök av en tiggare, som får dricka ur dryckeshornet. Så snart tiggaren får dryckeskärlet i sin hand försvinner han. Ex 29. Motivet i Schleswig har en enklare utformning — mannen hör ett ljud och upptäcker att dryckeskärlet är borta. Ex 9. De brittiska motiven har liknande form.

Försöket att ta tillbaka föreligger också i två skilda utformningar, en i Skåne och en på Gotland. Motivet i Skåne finns bara i redaktionen Ljungby horn och pipa och berättar hur väsendena tigger, ber, lovar och hotar för att få tillbaka sitt dryckeshorn. Ex 30. I de gotländska sägnerna gömmer mannen dryckeskärlet i en vedflo och lägger de understa vedträna i kors över kärlet. Naturväsendena lyckas ta sig genom vedhögen ända ner till de korsade träna, men där måste de ge upp. Ex 25. Tabell 7. karta 3.

Mannen skänker dryckeskärlet till kyrkan — gåvomotiv. Gåvomotivets gängse utformning är enkel: mannen skänker det stulna dryckeskärlet till kyrkan. Motivet har i stort samma utbredning som bägarmotivet men är sällsynt i Nor-

ge, Jylland och de utomnordiska länderna. Ex 16, 20, 23, 26.

I delar av utbredningsområdet kan motivet ha en annorlunda utformning: mannen rider direkt in i kyrkan och ställer dryckeskärlet på altaret eller ger det till prästen, *altarmotiv*. Ex 24. Tabell 10. Karta 10.

Kalkmotiv: Motivet att dryckeskärlet sedan det skänkts till kyrkan används som nattvardskalk föreligger från samma utbredningsområde som gåvomotivet. Ex 1, 3, 16, 26, 27. Tabell 10.

V. Redaktionsanalys

1. Redaktionsbestämning

Redaktionsanalysens mål är att utifrån ett mångfald variationer finna fram till en (hypotetisk) *ursprunglig redaktion* (primary form, initial redaction). För att nå den äldsta utformningen måste de senare yngre redaktionerna — *underredaktionerna* (subredactions) — först klarläggas. Dryckeskärlssågnen har fyra underredaktioner, som har relevans för bestämmandet av den ursprungliga redaktionen. Tre av dessa underredaktioner är de mindre spridda lokala redaktionerna Hahaug, Vallarhaug och Ljungby horn och pipa, vilka bibehållit mycket ålderdomliga drag. Den fjärde är en icke lokalt förankrad underredaktion med en i nutidstraditionen mycket omfattande förekomst. Analysen av de lokala redaktionerna redovisas inte här, bara resultaten utnyttjas, medan den större underredaktionen grundligt måste presenteras.

Dryckeskärlssågnens innehåll har på två punkter variationer, som kan tas som utgångspunkt för redaktionsindelning: är dryckeskärlet ett *horn behåller* mannen det, tar med det hem = *hornredaktionen* eller *hornsågnerna*, är dryckeskärlet en *bägare* eller *kalk* skänker han det till *kyrkan* = *bägarredaktionen* eller *bägarsågnerna*. Även i de sägner där andra typer av dryckeskärl förekommer har endera motivet "hem" eller "kyrka". Tabell 6 A, B, C. Redaktionsmönstren är följaktligen mycket enkla — horn/hem och bägare/kyrka — men inbegriper merparten av varianterna.

Sägner med fullständigt redaktionsmönster, dvs de som innehåller båda de grundläggande redaktionskaraktistika, finns bara i Norden. Bägarredaktionen (fullständig) omfattar 50% av de danska sågnerna, drygt 30% av de svenska men nästan samtliga finska. I den norska sägentraditionen är bara något mer än 10% bägarsågner medan ca 35% tillhör hornredaktionen. I Danmark finns bara ett fåtal hornsågner, medan motsvarande siffra för Sverige är 15%. (I dessa siffror är inte gruppen "övriga" inräknad eller de varianter som saknar det sista ledet i redaktionsmönstret, jfr tabell 6.) Inom Norden är ändå inte redaktionsmönstret helt genomgripande. De mest framträdande avvikelserna finner man i det svenska materialet där ca 31% av de rövade hornen skänkes till kyrkan och 10% av bägarna behålles. De jylländska sågnerna avviker från de östdanska, då bägarna inte skänks till kyrkan utan behålles, ca 20%. Sågnerna från de utomnordiska länderna avviker på samma sätt och följer bara undantagsvis redaktionsmönstret. Redaktionsmönstren är trots dessa avvikelser så tydliga, att de måste anses grundläggande och bärkraftiga för analys. De har kontinuitet sedan åtminstone 1600-talet och uppvisar tydliga utbredningsmönster. Problemet blir nu att klarlägga förhållandet mellan horn- och bägarredaktionerna: Vilken är äldst?

Dageförde hävdar att horn- och bägarsågner är parallellformer, som uppstått samtidigt. Denna slutsats drar han enbart utifrån sin uppkomsthypotes — att dryckeskärlssågnen är en förklaringssågen till horn, bägare och kalkar, som nådde Norden med kulturströmningarna söderifrån under medeltiden.⁴⁰ Någon grundlig traditionsgeografisk analys av de båda formerna företar han inte. Varken en traditionsgeografisk eller en motivhistorisk analys stöder en samtida uppkomst för horn- och bägarredaktionerna. Bägarredaktionen ut-

bredning kan beskrivas som ett brett diagonalt bälte, som sträcker sig från Fyn i väster till Finland i öster. I Danmark finns bägarsägner i den östra delen; i Sverige över det svenska utbredningsområdet norr om Skåne och Blekinge liksom på Gotland. I Finland är bägarsägnerna spridda över hela utbredningsområdet — de två estniska sägnerna är också bägarsägner. Även i Norge kan bägarredaktionen beläggas, de flesta i Sør och Nord Trøndelag. De norska sägnerna saknar rumslig kontinuitet med det övriga utbredningsområdet. Karta 9 B.

Hornredaktionens utbredning ligger på ömse sidor om bägarredaktionens i Skåne, Blekinge, södra Halland och Småland samt i Norge. De båda utbredningsområdena sammanbinds i Västsverige av bara motivet "horn", som i kombinationen horn/kyrka har en vidare förekomst än den fullständiga hornredaktionen. Karta 9 A. Att hornredaktionen tidigare kan ha haft ett sammanhängande utbredningsområde från Skåne över Västsverige till Norge visar de äldre sägnerna. Karta 11. Hornsägner finns över större delen av det skandinaviska utbredningsområdet, även där bägarsägner dominerar idag. Hornmotivet i den västsvenska nutidstraditionen skulle därmed få sin förklaring som spår av ett tidigare redaktionsmönster.

Hornsägner kan också beläggas i Jylland i den äldre traditionen. Tolkar man också förekomsten av motivet "hem" i de jylländska bägar/hem-sägnerna som en reminiscens av hornredaktionen, framträder ett utbredningsområde, som är vida större än bägarredaktionens och som på nästan alla sidor omger denna. Vid en sådan utbredningsbild kan man tillämpa den av finska skolan hävdade tesen, att den tradition, som har den vidaste spridningen i allmänhet är äldre än den som har en mera begränsad förekomst och är omringad av en annan tradition (age and area teorin).

Det ligger en viss osäkerhet i denna tolkning av utbredningsområdet. Den allvarligaste invändning som kan göras, är att alla skånsk-blekingska belägg för hornredaktionen möjligen är booklore liksom flera av de västsvenska (Lövkrona 1982a). Detta påpekande gäller dock bara nutidstraditionen, inte de äldre sägnerna. Osäkerheten uppvägs delvis av att det inom samma utbredningsområde finns andra motiv med ett uppenbart spridningssamband med hornredaktionen, såsom gillesmotivet, och att dramatis personæ är en dräng. En annan omständighet, som också talar för att min tolkning av utbredningsområdet är riktig, är utformningen av de norska hornsägnerna. Ett utmärkande motiv för dryckeskärlssägner i Norge är anroparmotivet, och detta motivs ursprung ligger sannolikt i motivets svenska utbredningsområde, varifrån det via Västsverige spritts till Norge (V.3). Om man utgår ifrån att anroparmotivet inte införlivats i de norska sägnerna vid ett senare tillfälle utan funnits där från början, måste även hornredaktionen ha förmedlats från Västsverige, inte från sydligaste Sverige eller västra Danmark där anroparmotivet bara är sparsamt förekommande. Förekomsten av bägarer i de jylländska sägnerna kan också förklaras och jag återkommer till detta i analysen av bägarredaktionen.

En traditionsgeografisk analys visar således, att hornredaktionen är äldre än bägarredaktionen, och detta förhållande bekräftas också av en föremåls-historisk analys. Dryckeshorn och bägarer har som föremål olika ålder och historia. I Norden har *dryckeshorn* använts vid gillen och gästbud sedan romersk järnålder. Den äldsta kända uppgiften finns i Julius Cæsars "De bello

gallico” från första århundradet e Kr. Cæsar berättar att det var vanligt hos germanerna att dricka ur oxhorn beslagna med silver. Även Plinius (samma århundrade) talar om germanernas oxhorn. Hornets funktion förändrades under senmedeltiden efter påtryckningar från kyrkan till ett ceremoniellt, sakralt kärl, som endast användes vid julfirandet. De ännu bevarade, vackert utsirade dryckeshornen är avsedda för ett sådant bruk och de daterar sig till 1300- och 1400-talen. Om dryckeshornets ställning i de bredare folklagren före slutet av medeltiden vet man mycket litet. Man tror att hornet här behöll sin ursprungliga funktion längre och användes som bruksföremål under hela medeltiden. I Danmark och Sverige försvann dryckeshornen tidigare än i Norge och på Island, där de var ganska vanliga i bondehemmen långt in på 1500-talet.⁴¹

Bägaren gjorde sitt inträde i Norden från kontinenten först under medeltiden. Ordet *bägare* kan beläggas i Norden i skrivna källor för första gången 1201 — i Lundabiskopen Absalons testamente. På 1400-talet återfinns benämningen fortfarande bara sporadiskt, t ex i guldsmedernas anteckningar över beställningar, skråordningar, inventarieförteckningar från slott och herrgårdar. Det dröjde ända in på 1500-talet innan *bägaren* blev mera allmän. Också *bägaren* var tidigast ett högreståndsföremål. I Danmark blev den tagen i bruk i de bredaste folklagren redan i början av 1500-talet; i Sverige först hundra år senare.⁴²

Såväl den traditionsgeografiska som den föremålshistoriska analysen ger oss anledning att anta, att hornredaktionen är äldre än *bägarredaktionen*. Min hypotes är, att *bägarredaktionen* har uppstått ur hornredaktionen genom att motivet ”horn” ersatts av ”*bägare*” och ”hem” av ”kyrka”. Hur, var, varför och när denna omvandling ägt rum skall jag försöka belysa i kommande avsnitt.

2. *Bägarredaktionen*

*Bägarredaktionen*ns karakteristika är: *en man stjälar en bägare, som han lämnar till en kyrka där den blir nattvardskalk*. Till *bägarredaktionen* hör naturligt alla *kyrkogårdsgränsmotiv* samt *gåvomotivet*. Till sitt övriga innehåll varierar *bägarsägnerna* beroende på vilka andra motiv som ingår i den enskilda varianten. Den mest framträdande innehållsliga skillnaden är, att i det sydvästra utbredningsområdet berättas sägnerna med gillesmotiv, i det östra med anproparmotiv. De bärande motiven går alltid igen och visar inga avvikelser.

Östra Danmark, framför allt Själland, framträder tydligt som *bägarredaktionen*ns centrum. Karta 9 B. Det grundläggande redaktionsmönstret är här stabilt och avvikande former är sällsynta. *Bägarredaktionen* dominerar helt denna del av utbredningsområdet. Sägneras episka uppbyggnad är här också logisk och klar: mannen bjuds dryck i en *bägare*, som han stjälar och skänker till kyrkan, där den används som nattvardskalk. De själländska sägnerna uppfyller såväl kvantitets- som kvalitetskriteriet.

Också i Sverige har *bägarredaktionen* hög frekvens, men den dominerar ändå inte helt sitt utbredningsområde. Blandformer horn/kyrka och *bägare/hem* förekommer sporadiskt över utbredningsområdet. Det är, som jag ovan påpekat, möjligt att tolka dessa blandformer som reminiscenser av en tidigare utbredd hornredaktion. Det finns förvisso kulturhistoriska förutsättningar

för dryckeshorn i kyrkor, men det är sannolikt inte denna realitet, som ligger bakom horn/kyrka-sägner.⁴³ De sägner som saknar sista ledet i redaktionsmönstret, inte talar om vad det blivit av dryckeskärlet, skall generellt inte ses som uttryck för ett perifert läge utan som tecken på traditionsupplösning.

De svenska sägnernas kvalitet är i många fall lika god som de danskas. Men det förekommer också former som är episkt sämre, och som inte kan bortförklaras med fenomenet traditionsupplösning. Jag syftar på de sägner, där trollen bjuder mannen dryck ur en *kalk*. Här har berättelsens poäng delvis gått förlorad, och man går handlingen i förväg: bågaren skall *bli* nattvardskalk, den *är* det inte. Övernaturliga väsen kan inte äga nattvardskalkar; de är vanmäktiga inför allt som har med kyrka och kristendom att göra. Samma "missuppfattning" går igen i de finska sägner, men här har "missförståndet" rättats till genom att man först låter väsendena stjäla kyrkans kalk och sedan tar tillbaka den igen (*kalkstöldmotiv*. Karta 2. Ex 22). Kalkstöldmotivet har — lika litet som utformningen att naturväsendena äger en nattvardskalk — någon förankring i nordisk folktro. Rån, jättar osv kan överhuvudtaget inte ta sig in i en kyrka. Möjligen kan kalkstöldmotivet härröra från östeuropeisk tradition. Jag har inte företagit några efterforskningar på den punkten. Vilket ursprung motivet än har, kvarstår det faktum, att de finska bågarsägner jämfört med de danska utifrån centrum—periferi aspekten är annorlunda. Genom kalkstöldmotivet får handlingen en helt ny utgångspunkt. *Skattstöldmotiv* har också sin förklaring utifrån detta perspektiv.

Det är uppenbart att redaktionsmönstret utanför Själland inte är lika stabilt, och att handlingen inte är helt logisk samt att handlingsstrukturen såsom i de finska sägner förändras. Även om bågarsägner är högre frekventa i såväl Sverige som Finland, är det uteslutet att beteckna dessa områden som ursprungs- och spridningscentra för bägerredaktionen. Den höga frekvensen bågarsägner och dryckeskärlssägner överhuvudtaget i västra Sverige har åtminstone till en del sin förklaring i en intensiv uppteckningsverksamhet, som saknar motstycke i övriga Sverige och i Danmark.

De jylländska bäger/hem-sägner har ett blandat redaktionsmönster. Anledningen till att bägerredaktionen som helhet inte accepterats utan bara bægarmotivet, menar jag ligger i återerövringsmotivet, som i Jylland har en mycket speciell utformning och bildar en andra episod till sägnen. Återerövringsmotivets innehåll — att naturväsendena kommer till mannens hem och tar tillbaka dryckeskärlet — omöjliggör såväl gåvo- som kalkmotiv. Dessa tre motiv kan inte existera i en och samma variant — återerövringsmotivet utesluter att bågaren kan skänkas till kyrkan. Att däremot byta ut ett dryckeshorn mot en bägare eller annat dryckeskärl påverkar inte handlingen.

Resultatet av den traditionsgeografiska analysen stämmer väl överens med vad som tidigare meddelats om hornets och bågarens bakgrund som föremål. Dryckeshorn kom mycket tidigare *ur* bruk och bägare tidigast *i* bruk i Danmark än i andra nordiska länder. Själland är bägerredaktionen centrum och det är här bägerredaktionen uppkomst skall sökas. Att utbytet av horn mot bägare i sägnen först sker i östra Danmark är säkert ingen tillfällighet, det är troligt att bägare som bruksföremål tidigast kom till användning här. Östra Danmark med Köpenhamn och det kungliga residenset var tidigt ett kulturcentrum och öppet mot kontinenten. Hela Jylland med undantag för den söd-

ra delen har däremot alltid varit ett förhållandevis isolerat och ålderdomligt präglat område, även om förbindelserna västerut varit livliga (t ex Svensson 1966: 73).

Hur omvandlingen från horn- till bägarsägnerna kan ha gått till ger de äldre sägnerna en antydning om. Flera av de äldre beläggen innehåller drag från både horn- och bägarredaktionen: mannen rövar ett *horn* som han tar med sig *hem* och sedan *skänker till kyrkan*. Detta händelseförlopp finner man i de båda sägnerna från Voxtorp, Småland 1617 och 1690 (bil 21, 22). Av det korta referatet från Hedared, Västergötland från tidigt 1700-tal kan tydligt utläsas, att det är ett horn som stjäles, skänkes till kyrkan och omarbetas till kalk (bil 23). I Bornholmssågnen 1624 uppträder för första gången hela redaktionsmönstret ”. . . Men Bonne red frem medt begerett och gaff det siden till kirchen, hvorder bleff kallch och disk gjort aff . . .” (bil 9 a). Redaktionsmönstret fullt utbildat finns också i sågnen från Eskilsäter, Värmland 1667 (bil 18). Mannen stjälar en kalk som han på samma sätt först tar med hem och sedan skänker till kyrkan. Om beteckningen kalk i denna sägen skall ses som en ”förvanskning” är osäkert. Kalk användes tidigare också på andra kärl än nattvardskalkar (SAOB Kalk).

Det är tydligt att *gåvomotivet* — mannen skänker det stulna kärlet till kyrkan — är ett ursprungligt motiv i bägarredaktionen. Motivets nutida spridning över bägarredaktionens hela utbredningsområde skall också tolkas som ett tecken på ålderdomlighet. Gåvomotivet har också en vidare spridning än *kyrkogårdsgränsmotiven*, vilket aktualiserar age and area teorin. Karta 8. Kyrkogårdsgränsmotiven är mindre sannolika som ersättare för gåvomotivet som ursprungsmotiv också av en annan anledning. Motiven förändrar händelseförloppet såtillvida, att mannen tar med sig dryckeskärlet direkt till kyrkan och förutsätter att han förföljes. Gåvomotivet behöver inte föregås av förföljelse, och som jag nedan kommer att visa är det troligt, att förföljelse och räddning är yngre motiv i dryckeskärlssågnen.

Av kyrkogårdsgränsmotiven är motiv *a* — mannen rider in på kyrkogården, in genom kyrkogårdsporten — det äldsta. Motivet är en analogibildning till gårdsgränsmotivet (jfr V.3). De två andra kyrkogårdsgränsmotiven, *b* — mannen hoppas över kyrkogårdsmuren, och *c* — han kastar dryckeskärlet över muren, har sannolikt genererats ur motiv *a*. Motivens utformning är mycket fantasifull och fantastisk — speciellt då naturväsendena hugger av hästen på mitten eller rycker av den svansen. Jag har inte kunnat finna några paralleller till motiven, och de finns inte heller i annan folkdikt. Motiven är helt enkelt vidarediktnings utifrån ett befintligt motiv. Kyrkogårdsgränsmotivens ursprung och spridningscentrum är därför troligen desamma som bägarredaktionens.

Ett motiv som åtminstone ytligt sett måste ha ett samband med bägarredaktionen är *julottemotivet*. Karta 10. Mannen är på väg till julottan då han stjälar bägaren, och därför är det rimligt att han tar med sig kärlet till kyrkan. Julottemotivets förhållande till bägarredaktionen liksom motivets roll i sägentypen är emellertid svårbestämbart. Motivets utbredningsmönster avviker helt från bägarredaktionens övriga motiv. Det finns främst i Sverige inom bägarredaktionens utbredningsområde, men är i förhållande till bägarsägnerna lågfrekvent. Att motivet är gammalt visar dock förekomsten i tre äldre sägner,

Voxtorp, Småland och Stora Malm, Södermanland (bil 21, 22 och 19). De äldre beläggen ligger i det nuvarande svenska utbredningsområdets sydligaste och nordligaste utkanter.

Julottemotivets utbredning överensstämmer med bägarredaktionens bara i Sverige och Norge. I Finland finns motivet bara inom en begränsad del av utbredningsområdet, och i Danmark saknas det helt. Att julottemotivet inte kan beläggas i Danmark (och Skåne) skulle kunna bero på att julotta där, liksom i Norge, inte varit tillåten sedan 1500-talet (Bringéus 1955: 188; ds 1958: 174). En möjlighet är därför att motivet, om det tidigare funnits i bägarredaktionen i Danmark, försvunnit samtidigt med att firandet av julotta upphört. En annan och troligare förklaring är, att julottemotivet ursprungligen inte ingått i bägarredaktionen utan är en senare motivutformning med ett annat spridningscentrum. Det är mycket troligt att bägarredaktionens innehåll har påverkat motivets uppkomst. Var motivets ursprung kan ligga är mycket svårt att säga, men det bör finnas inom bägarredaktionens svenska utbredningsområde.

Det finns några andra motiv som kan tänkas ha innehållssamband med julottemotivet: *altarmotivet* och att dramatis personæ är en *präst*. Det ligger nära till hands att tänka sig en präst på väg till julottan. Nästan lika självklart är altarmotivet — är man på väg till julottan fortsätter man i samma riktning. Men präst- och altarmotiven utesluter egentligen varandra då det senare kräver en präst också i altarringen. Kyrkogårdsgränsmotiven skulle logiskt sett ha funnits i sägner med julottemotiv istället för i sägner där mannen är på hemväg då han sammanträffar med de övernaturliga väsendena. Hur rimligt det ena eller andra alternativet är hänger naturligtvis samman med kyrkans läge i förhållande till gården och även åkrarna — åkergränsmotivet finns ju också i dessa sägner — men detta är en fråga som jag inte kan ta upp här.

För att återknyta till präst- och altarmotiven är det uteslutet, att de kan vara till hjälp vid bestämmandet av julottemotivets ursprung, av utbredningen att döma är de sannolikt yngre och har uppstått utifrån julottemotivet. Karta 10. Prästmotivet ligger inom julottemotivets utbredningsområde, medan altarmotivets utbredningsmönster är svårförklarligt — ett fåtal belägg i Danmark, några i Norge och de övriga i främst Västergötland och Värmland. Multigene-sis vore en förklaring, en annan att det nuvarande utbredningsområdet representerar ett randområde, där ett ålderdomligt drag bevarats sedan det utplånats i mellanliggande geografiska rum. Denna senare förklaring förutsätter emellertid, att altarmotivet funnits över bägarredaktionens hela utbredning, vilket jag finner ganska otroligt. Något mera övertygande är hypotesen, att åtminstone de svenska och finska beläggen för altarmotivet kan sättas i samband med den finska bosättning, som tidigt funnits i nämnda två landskap.

Ett motiv som inte har innehållssamband med ett visst utbredningssamband med julottemotivet är *gryningsmotivet*. Karta 10. Den utformning som berättar att mannen räddas när kyrkklockorna ringer till julotta bör ha ett samband med julottemotivet, men när mannen räddas av soluppgången eller hane-gället, och detta är motivets vanligaste utformning, finns inget omedelbart sådant. Det förefaller som om julottemotivet och gryningsmotivet har samma spridningscentrum, och detta bör ligga någonstans i den södra delen av det svenska utbredningsområdet, där man oftast finner båda motiven i samma va-

riant. Gryningsmotivet har dock inte sitt ursprung i dryckeskärlssågnen utan är ett vandringsmotiv.

Jag har nu visat var och hur bägarredaktionen uppstått, vilka motiv som är de äldsta och vilka som är senare tillägg. Innan jag ger mig i kast med den svåra frågan vad som ligger bakom redaktionens uppkomst, varför den uppstått, vill jag kort redogöra för spridningen.

Bägarredaktionen uppkomst och ursprung ligger således någonstans i östra delen av Danmark, och det är härifrån den spritts till de övriga nordiska länderna. Till Västsverige har redaktionen förmedlats över Kattegatt, inte via Skåne som annars är en vanlig förbindelseled mellan Danmark och Sverige. Leden norra Jylland—Skagen—Göta älv brukar kallas Kattegattstråket (jfr Boberg 1934: 153; Granberg 1933: 176; 178f; ds 1935: 172; Granlund 1961: 47). Det är emellertid osäkert om det är utmed detta stråk bägarredaktionen spritts. Utbredningskartorna visar en mycket bredare kontaktyta i Västsverige. Spridningen har inte heller ägt rum från Jylland utan från Själland. Bägarsågnerna har konkurrerat ut hornsågnerna i Västsverige och brett ut sig ända ner till den gamla dansk-svenska riksgränsen mellan Småland och Skåne.

Till Gotland har bägarsågnerna kommit från Danmark över Östersjön. Denna slutsats kan man dra av kyrkogårdsgränsmotivens utbredning. Inget av dessa motiv finns på östra Sveriges fastland. Karta 8. De finska bägarsågnerna visar starka traditionssamband med de östsvenska, men även med de gotländska. Troligast är, att bägarsågnerna i första hand förmedlats via det svenska fastlandet. Andra i den finska och östsvenska bägarredaktionen förekommande motiv, som t ex åkergränsmotivet, har samma utformning i Öst-sverige och i Finland. Karta 7. Det gotländska åkergränsmotivet (förklaringsmotiv b) ansluter sig till den skånsk-danska. Ett annat motiv, som inte heller finns i de gotländska bägarsågnerna men väl i de sydöstsvenska och finska, är julottemotivet. Karta 10. Motiv som pekar på traditionssamband med Gotland är skattstöldmotiv och trekärismotiv. Karta 2. Det är omöjligt att i detalj rekonstruera hur traditionsutbytet mellan Öst-sverige, Gotland och Finland gått till, och jag nöjer mig därför med dessa antydningar. Vad gäller de två estniska varianterna kan de ha förmedlats såväl från Finland som från Sverige.

De norska bägarsågnerna visar tydlig släktskap med de svenska. De innehåller julotte-, altar- och även prästmotiv. Karta 10. Om spridningen skett landvägen över gränsen eller sjövägen är vanskligt att bedöma. Det finns flera exempel på kontakt över havet från Syd- och Västsverige till Norge — gillesmotiv, anroparmotiv och åkergränsmotiv. Troligen har dryckeskärlssågnen som helhet nått Norge den vägen (VI.2). Bristen på rumslig kontinuitet mellan de svenska bägarsågnerna och de norska talar också för kontakt över vatten, inte över land.

Bägarsågnerna i Tyskland, Rügen och Mecklenburg har traditionssamband med de østdanska, men kontakt med Gotland kan inte uteslutas.

Västerut från Själland kan man följa bägarredaktionens spridning från Fyn och vidare över Lilla Bält; en annan spridningsväg går söderut till Als och Sønderjylland. Att med hjälp av motivutformningen i den engelska sågnen från Man säga något om traditionssamband är omöjligt.

Det svåraste problemet att lösa återstår dock: *varför* uppstod bägerredaktionen?

När människorna på sina gillen byter ut dryckeshornet mot bägaren, är det naturligt att samma förändring också äger rum i den övernaturliga världen. Även om folkdikt har en omvittnad förmåga att konservera ålderdomliga drag, är det ändå en logisk utveckling här. Det stulna föremålet är sakens sanningskriterium. När man inte längre ägde och använde dryckeshorn, hade *en* av förutsättningarna för berättandet av saken ryckts undan. Att ersätta dryckeshornet med bägare behövde inte medföra något ingrepp i handlingen i övrigt. Dryckeshornet och bägaren var båda *profana* dryckeskärl med anknytning till fest och gille, deras funktion är identisk. Därför är det mycket förvånande att bägaren inte behålles av mannen, i likhet med dryckeshornet, utan blir nattvardskalk. Varför skänker man bägaren till kyrkan? Varför associeras bägare och kyrka med varandra? Jag tror inte att en så allmän förklaring som kristendomens seger över hedendomen, kyrkans över de övernaturliga krafterna, är användbar i detta fall, och den kan under inga omständigheter vara den enda förklaringen. Det är också svårt att låta en sådan hypotes bilda utgångspunkt för diskussion om uppkomst. Jag kommer därför att redogöra för några andra förslag till tolkningar, som utgår ifrån handlingens konkreta utformning.

Vad jag har kunnat finna, har bägaren inte någon kyrklig funktion eller förankring, inte heller tycks det finnas eller ha funnits bägare i kyrkor. I standardverken "Danmarks kirker" och "Sveriges kyrkor" finns inga bägare upptagna i inventarieförteckningen (Sveriges Kyrkor 1926ff, Danmarks kirker 1933ff). För svenskt vidkommande finns ytterligare en källa att tillgå, som omfattar medeltid och renässans: O Källströms "Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland förlorat genom Gustav Vasas konfiskationer" (1939). Källström redovisar alla föremålsgrupper som berörs av konfiskationen. Bägare finns inte medtagna i uppräknningen av föremålsgrupperna. I hela verket finns endast två uppgifter om konfiskerade bägare (Källström 1939: 95—139, 153, 213). Under bäger resp bägare i danska och svenska ordböcker ges endast belägg för ordets profana eller — vilket också är vanligt — bildliga användning. Den kyrkliga och riksspråkliga benämningen på nattvardskalken är i Danmark *kalk* eller *alterkalk*; i Sverige *kalk* eller *nattvardskalk*.⁴⁴

Dryckeskärlssågen bär i DFS samlingar namnet "alterbægersagnet". Ordet *alterbæger* förekommer också ganska ofta i själva sågentexten som benämning på kalken, men man letar nästan förgäves efter ordet i danska ordböcker.⁴⁵ I Feilbergs "Ordbog . . ." finns det naturligtvis med men med hänvisning till "horn" och "alterbægersagnet" — dvs alla ledtrådar går tillbaka på dryckeskärlssågen. I ODS finner man beteckningen "alterbæger" under uppslagsordet "bæger". En litteraturhänvisning ges och den går till S Schanderup: "Et aar i æmbede" (1883). Under ett samtal i prästgården om en misshaglig person (ej namngiven och ej lokaliserad) följer följande yttrande: ". . . at fra nu af vil han og hans rødnæsedede Madame aldrig gaa til Alters. Saa bliver man da fri for att drikke af Alterbægeret efter det malpropre Fruentimmer" (Flbg IV "alterbæger"; ODS "bæger"; Schanderup 1888: 202). Ett exempel på liknande talspråksaktig användning av bägare i betydelsen av kalk finns också från Sverige i ett stäv: "Låt mig sköta bægaren, sade soldaten

till prästen, när han begick nattvarden.” Stävet finns i V Granlund ”En samling ordspråk, ordstäv och talesätt” (ca 1880, SAOB ”bägare”). Vad jag kan förstå är användningen av bägare i dessa två exempel att tolka som hädisk och nedsättande.

I svenska bibelöversättningar från 1500-talet förekommer bägare i situationer liknande nattvardsgången, t ex ”Och iagh toogh begharen aff Herrans hand och skenkte allom folcken” (Jer 25:17, GT 1541); eller ”Och huilkin som geffuer enom aff thenne minsta en beghare kalt watn allenast j lärjungens namn” (Mat 10:42, NT 1526). Det finns emellertid också många belägg för ordet kalk i liknande sammanhang i samma bibelutgåvor (SAOB ”bägare”). Användningen av bägaren i dessa sammanhang är bildlig mer än faktisk.

Att alterbæger skulle vara en folklig benämning för nattvardskalk är inte heller tänkbart. Ordet finns inte registrerat som uppslagsord i Institut for Dansk Dialektforskning. Uppslagsordet ”bæger” i institutets samlingar innehåller för Själlands vidkommande ett tiotal uppteckningar. Ingen av sagesmännen associerar bæger med alterbæger, kalk eller kyrka — endast med snaps och fest. Uppteckningarna är från ungefär samma tidsperiod som sägnen. En möjlighet är, att benämningen bæger eller alterbæger för nattvardskalken varit så vanlig att man från dansk dialektforsknings sida inte uppmärksammat den. På dialektforskningsinstitutet menade man, att ett sådant förhållande inte var uteslutet. Om alterbæger är den folkliga benämningen på nattvardskalk är associationen bägare—kyrka förklarlig.⁴⁶

Mycket talar emellertid för att ordet alterbæger är unikt för dryckeskärls-sägnen och har konstruerats på basis av bägerredaktionens handling. Att använda en bägare — som är ett profant dryckeskärl för gillen — som nattvardskalk har förefallit så underligt, att man känt sig tvungen att lägga till det förklarande prefixet alter- som i alterkalk, för att förtydliga och förklara bägerens funktion och existens i kyrkan.

Denna hypotes förklarar ändå inte *varför* bägaren skänkes till kyrkan för att bli nattvardskalk. Jag vill här presentera en ganska trolig utveckling. Det var förr vanligt att förnåma personer av olika anledningar skänkte dyrbara saker till kyrkan. Kyrkans skattkistor var fulla av föremål som skänkts av privatpersoner. Även krigsbyten och andra skatter, som man kommit över på mer eller mindre hederligt sätt lämnades till kyrkan. Särskilt fint tycks det ha varit att skänka nattvardskärl — det hade bara förnåma personer råd med (t ex Hildebrand III 1898—1903: 525ff, 649ff; af Ugglas 1933). Det först kända belägget för ordet bägare i Norden härrör från biskop Absalons testamente 1201. Absalon skänker en bägare till domkyrkan i Lund och meningen var, att det skulle användas som kalk. År 1283 fick Lunds domkyrka en annan bägare av guld som gåva av ärkedjåknen Haquinus. Avsikten var att också den skulle göras om till kalk.⁴⁷ Att bägaren görs om till kalk påpekas också i den äldre sägnen från Bornholm (bil 9). I det fornsvenska legendariet från 1200-talet finns två berättelser om bägare eller kalkar som skänkes till kyrkan för att användas där och eventuellt omarbetas till nattvardskalkar. Den ena av dessa berättelser har tidigare citerats (II.2) och den är en sägen med keltisk proveniens. Den andra berättelsen handlar om en kejsar Henrik som skänker en guldalk till kyrkan i Eichstadt i Tyskland i tacksamhet över att jungfru Maria rentvätt hans hustru från anklagelser om otrohet (Ett fornsvenskt legendarium I 1847:

419f, 1197). I den först återopade berättelsen rör det sig således om ett sägenmotiv, men i den andra om en faktisk handling, oavsett om berättelsen är sann eller inte. Man måste här utgå ifrån att det är bruket att skänka gåvor till kyrkan som ligger bakom sägenmotivet, inte tvärtom. Huruvida de keltiska Gralberättelserna har haft någon betydelse, som Norlind menar, lämnar jag åsido (Norlind 1911: 77f). Motivet skulle i så fall vara booklore, vilket är osannolikt.

Enbart bruket att skänka nattvardskärl till kyrkan, som tillika från början måste ha varit en högreståndsföreteelse, förklarar emellertid inte heller nöjaktigt varför mannen måste skänka den från trollen stulna bägaren till kyrkan i stället för att behålla den själv i likhet med de stulna dryckeshornen. När den tyske kejsar Henrik skänker sin guldalk är det som tacksamhetsoffer. Något sådant motiv kan t ex inte spåras bakom biskoparnas gåvor. Att mannen i sägen skulle skänka den stulna bägaren till kyrkan i tacksamhet över att ha undkommit sitt äventyr helskinnad eller kanske för att försäkra sig om skydd mot hämnd från naturväsendenas sida är en rimlig tolkning, men den har inget stöd i sägentexterna. Jag kan därför inte bevisa att någon av dessa två förklaringar är riktig eller att någondera är mera trolig än den andra, men de kan inte förbigås.

En ytterligare faktor, som jag tror har haft betydelse för uppkomsten av bägerredaktionen är bägaren resp kalkens yttre form. De äldsta bägarna är de sk romerska bägarna, som till sin form är kalkar, med kopp, skaft och fot. Sådana har påträffats i danska gravar från tidig medeltid (Mackeprang 1906; Sølver 1929: 10f, 18; KLMN "drikkekar"). Skillnaden mellan en bägare och en kalk var så liten, att kärl som typologiskt var bägare utan vidare kunde användas som kalkar (Gjærder 1975: 98f, 107). De första bägare allmogen fick stifta bekantskap med, var sannolikt kyrkans nattvardskalkar. Danmark var redan på 1100-talet väl försett med kyrkor och varje kyrka hade sin kalk (Christensen 1938: 16—21; Fischer 1923: 7f; Rørdam 1867/68: 34). Dryckeskärl på fot, kalkar eller bägare, finns också avbildade på medeltida kyrkmålningar (Olrik 1909: 35ff). Mot denna bakgrund kan man väl tänka sig, att kyrkkalken blir sägnens sanningskriterium — den kunde ses av alla. Kalken var också den vackraste och dyrbaraste bägare som fanns att tillgå, åtminstone utanför högreståndskretsar, och trollens rikedom är inte obetydlig. Den bägare som varit deras egendom måste det vara något alldeles särskilt med.

Beträffande bägerredaktionen *ålder* ger 1600-talssägnerna ett ante quem. Den vida spridningen redan under detta århundrade, från Bornholm i söder till Södermanland i nordost, säger oss vidare, att uppkomsten ligger åtminstone ett århundrade tillbaka i tiden. I Finland är sägnens dramatiska personae en dragon eller husar. Dessa två militära beteckningar ger ett post quem för sägnens och bägerredaktionen första förekomst i landet. Dragoner och husarer är 1600-talsföreteelser i svensk militärhistoria (SAOB "dragon", "husar"). Knyter vi så an till det som tidigare sagts om sambandet mellan kalkens och bägarens form, bör redaktionen ha uppstått innan den cylindriska bägaren utvecklades och blev allmän i början av 1500-talet. Av betydelse för bägerredaktionen uppkomst är sannolikt också kyrkans alltmer dominerande roll i samhället vid denna tid.

3. Hornredaktionen

Bägarredaktionen har inte fått fotfäste över hornredaktionens hela utbredningsområde. Hornredaktionen kan i nutidstraditionen beläggas i Skåne, Blekinge och Norge. Eftersom dryckeshorn numera försvunnit även från dessa områden, kunde man ha väntat sig att hornet utbytt mot ett annan dryckeskärl. Att så inte är fallet kan emellertid lätt förklaras. De skånsk-blekingska sägnerna är nästan alla förankrade i ett speciellt, ännu bevarat dryckeshorn — Ljungbyhornet. Att ersätta sägnens horn med t ex en bägare är uteslutet. I den norska traditionen finner man också horn främst i de sägner som är bundna i lokala redaktioner — Vallarhaug i Telemark och Hahaug i Opland, Buskerud. I Hahaugredaktionen är sägnen liksom i Skåne och Blekinge förknippad med ett bevarat dryckeshorn.⁴⁸ Detta har konserverat hornet i sägnen. I Vallarhaugredaktionen figurerar inget speciellt dryckeshorn, men redaktionen är (har varit) så stabil i sin utformning, att det av den anledningen varit svårt att göra förändringar i innehållet.

En annan bidragande orsak till förekomsten av dryckeshorn i sen tid i Norge kan också vara det faktum, att dryckeshornet som föremål använts långt senare än i Sverige och Danmark, och att det finns ganska många ännu bevarade dryckeshorn på norska bondgårdar (Berge 1925: 543ff; KLMN "drikkekar"). Dryckeshornen har inte helt försvunnit ur folkmedvetandet. Att andra dryckeskärl (stop, skål, bolle) förekommer så relativt ofta i de norska sägnerna måste ändå ses som en följd av att dryckeshorn blivit mer ovanliga.

Att analysera hornredaktionens utbredning med centrum—periferimetoden är inte möjligt. Karta 9 A. På kartan framträder två centra, ett i sydligaste Sverige och ett i Norge. Enbart det grundläggande redaktionsmönstrets utbredning ger därmed ingen säker utgångspunkt. Hornsägnernas fasta anknytning till lokala redaktioner försvårar också analysen. För att finna hornredaktionens centrum måste andra motiv tas till hjälp. Genom att klarlägga vilka av sägnens motiv som ursprungligen hör samman med hornredaktionen, kan man komma en god bit på väg. Försättningsvis kommer jag att diskutera alla dryckeskärlssägnens större motiv — utom de som tillhör bägarredaktionen — för att se vilket förhållande de har till hornredaktionen. På detta sätt är det möjligt att komma fram till dryckeskärlssägnens ursprungliga form, redaktion.

Gillesmotiv — naturväsendena har fest, kalas, gille — är som introduktion till bjudandet av drycken ett, episkt sett, utmärkt motiv. Gillet associerar till både dryck, dryckeskärl och drickande — håller man fest är det naturligt att bjuda en förbipasserande. Gillesmotiv finns i 37% av de recenta dryckeskärlssägnerna och kan beläggas i hälften av den äldre traditionen (Tabell 5). Motivet har ett uppenbart utbredningssamband med hornredaktionen eller med ettdera av hornredaktionens två grundläggande motiv. I Sverige följer gillesmotivets utbredning hornets i Västsverige, hornredaktionens i Skåne. I Norge är utbredningssambandet inte så framträdande, men det kan skönjas, det finns framför allt i de inre delarna av landet. Gillesmotiv är således ovanligt i norska dryckeskärlssägner medan de danska alltid har gillesmotiv, även bägarsägnerna. Gillesmotiv finns också i de flesta utomnordiska bägar/hem-sägnerna. De äldre sägnerna bekräftar utbredningssambandets kontinuitet.

Karta 12. Gillesmotiv förekommer också i det allra äldsta belägget för dryckeskärlssågnen i östra England (bil 1).

Det förefaller sannolikt att gillesmotivets ursprungligt i sägentypen. Gillesmotivets förekomst i danska bägarsågner stöder vidare slutsatsen, att bägarredaktionen har uppstått ur en tidigare hornredaktion, som också funnits på Själland, även om den där varken i äldre eller yngre tradition lämnat några spår efter sig. Att gillesmotivets inte tappats bort i bägarredaktionen beror dels på motivets starka ställning i den danska traditionen, dels på att dess innehåll inte på någon punkt strider mot redaktionens handling.

Innan gillesmotivets centrum—periferi kan fastställas, måste förhållandet mellan gillesmotiv och *pelarmotiv* diskuteras. Motivets utbredningsområde kan tolkas på två sätt: pelarmotivet kan vara en yngre utformning av gillesmotivets, då dess utbredningsområde på flera sidor omgärdas av gillesmotivets (age and area); eller kan de gillesmotiv som saknar pelarinslaget vara perifera former.

Pelarmotiv finns endast i den skandinaviska sägentraditionen och där främst i Danmark och sydvästra Sverige. Förutom som sägenmotiv finns pelarmotivet som självständig folktrosutsaga. Trosutsagan har ungefär samma utbredning som sägenmotivets.⁴⁹ I Sverige är utsagan något mera allmän i Västergötland och utbredningen sträcker sig ett stycke längre norr och österut än sägenmotivets.⁵⁰ Utformningen av trosutsagan och sägenmotivets skiljer sig på en punkt — trosutsagan saknar i allmänhet gillesinslaget och berättar bara om eller betonar naturväsandenas *dans*. Samma skillnad finner man i de äldre belägg för trosutsagan som föreligger.⁵¹ Jag håller för troligt att pelarmotivet ursprungligen är en folktrosutsaga och som sådan införlivats i dryckeskärlssågnen. Motivet kan knappast vara ursprungligt i sågnen, då innehållet med tyngdpunkt på dans i stället för fest, gille, inte riktigt passar in i sågnens handling. Naturvåsen som dansar kan inte utan vidare "trolla" fram ett dryckeskärl. Pelarmotivet har dock tidigt sammankopplats med dryckeskärlssågnen, och motivet förekommer redan i 1600-talssågnerna från Ljungby och Voxtorp (bil 11, 15, 22).

Vari från pelarmotivet härrör kan man bara våga gissa. H F Feilberg tar upp vad han kallar ljusfenomen i folktraditionen i en kort notis i Danske Studier 1921. Feilberg refererar till ett brev från landsmannen Ernst Warming. Denne berättar, att han har hört talas om att Bavnehøj i Rønde, 4 mil utanför Århus, om nätterna brukade höja sig "paa Ildsøjler". En natt 1874 gick Warming och några andra personer dit för att se om ryktet var en: "Produkt af en ophidset Fantasi eller simpelthen lavet for at gøre Løjer med lettroende. Da opdagede vi pludselig i Retning af Højen nogle flimrende, svagt lysende, blaa-liggule Bobler, der bevægede sig langsomt svajende opad, nu og da samlende sig til 4 à 5 lodrette Striber med ujævne konturer. Men om de utgik fra Højens Fod eller dens Sider, var det os umuligt at afgøre." Næste dag grävde man på pladsen och fann några skelettdelar. Warmings slutsats är att det lysande skenet härrörde från fosforiserad kalk i benen. Feilberg svarar Warming, att han aldrig tänkt på att pelarmotivet kunde ha en naturlig förklaring, men att Warmings upplysning ger bekräftelse på ". . . det gamle, at almuen observerer rigtig, men lader folketroen om fortolkningen" (Feilberg och Warming 1921:173, jfr von Sydow 1931: 106).

Jag kan inte uttala mig om riktigheten av en sådan tolkning, men det är tydligt, att den är påverkad av utformningen av det danska pelarmotivet, där pelarna beskrivs som "gloende", i den svenska traditionen är de av guld. Feilberg har tidigare framfört en annan förklaring som är mera rationell: man lyfte helt enkelt upp högen på pelare för att bereda plats till festen, dansen (Feilberg 1904: 29). Min egen hypotes är likartad: ellefolk, bjærgfolk och troll bodde *inne* i högarna, där de dansade och roade sig på nätterna. Hur skulle människorna kunna iaktta detta fenomen, om högen inte på något sätt var öppen för insyn. Man kunde tänka sig att väsendena dansade *utanför* högen eller *omkring*, men det gör de inte. På något sätt måste deras förehavanden bli åskådligt. Genom att lyfta upp högen från marken blir den öppen för insyn också från ganska långt avstånd. Att man då låter den stå på (fyra) pelare, stolpar är inte så egendomligt, en sådan konstruktion påminner om boningshusens. Norlind drar en parallell mellan pelarmotivet och brittiska föreställningar om högar som förvandlas till glänsande slott om högtidsaftnar (Norlind 1911: 71). Jag har svårt att finna sådana överensstämmelser mellan det brittiska och skandinaviska motivet, att jag är övertygad om ett traditions samband. Traditionssamband mellan föreställningen som sådan — att naturväsen har fester, dans, som man kan iaktta är odiskutabel, men det är troligt, att pelarmotivet är en skandinavisk vidareutveckling utifrån denna föreställning, ett sätt att åskådliggöra och konkretisera.

Pelarmotivets ursprung bör sökas i Skåne—Danmark. Motivet har ett uppenbart samband med ättehögar. Rent förnuftsmässigt är det endast högar och eventuellt mindre backar, som kan tänkas vara uppresta på pelare; berg, klippor och fjäll är uteslutna. Vidare bör högarna vara belägna i ett öppet landskap för att kunna iakttagas. En orsak till motivets begränsade utbredning kan därmed tillskrivas bristande naturgeografiska och kulturhistoriska förutsättningar. Pelarmotivets ålder kan knappast vara äldre än medeltid. Dansen introducerades i Europa först under medeltiden (KLNM "dans").

Kvalitativt bedömt har gillesmotivet en mycket god utformning över hela utbredningsområdet. Det är endast i utbredningsområdets ytterkanter i Sverige och Norge sämre former påträffas. Motivet är här inskränkt till: det lyste, skramlade, hördes ljud av musik från väsendenas tillhåll. Som perifera utformningar kan också det holländska gillesmotivet räknas, där väsendena är dansande katter, liksom flera av de tyska beläggen, där motivet ersatts med ett bord, dukat med allehanda guld- och silverkärl. Gillesmotivets utformning på Irland kan dock anses vara episkt likvärdigt det skandinaviska — mannen ser väsendena sitta till bords och äta, dricka och glamma (Ex 6). En viktig detalj skiljer dock det irländska och skandinaviska motivet: mannen deltar själv i festen och sitter med vid bordet. Sett utifrån dryckeskärlssågens specifika handlingsstruktur är denna utformning dålig. För att snabbt kunna försvinna måste mannen sitta kvar på sin häst, när han bjudes drycken; från sågenhandlingens perspektiv är därmed gillesmotivets utformning i södra Skandinavien den episkt bästa.

Att be om en dryck — *anroparmotiv* — är också ett sätt att aktualisera dryck och dryckeskärl. Motivets vida spridning liksom höga ålder, det kan beläggas redan i en norsk 1500-talssågen (bil 6), gör att det inte utan vidare kan avfärdas som ett senare motiv än gillesmotivet. Anroparmotiv kan vidare

också beläggas i hornredaktionen i främst Norge. Gillesmotivets och anroparmotivets utbredningsområden är skilda, vilket visar att motiven utesluter varandra — att en och samma sägen innehåller båda, vilket förekommer där utbredningsområdena stöter samman, är onödigt. Karta 1

Dryckeskärlssägnens handling går ut på att mannen inte skall dricka den bjudna drycken utan kasta bort den och sedan stjäla dryckeskärlet. I de sägner där mannen frivilligt uppsöker naturväsendena i syfte att stjäla (skatt- och kalkstöldmotiv), är anroparmotivet ett utmärkt motiv — dryck kan inte bjudas utan dryckeskärl. Kalk- och skattstöldmotiven är dock, som jag visat, yngre motiv i sägnen och tillhör bägarredaktionen, inte hornredaktionen. Motivens ursprung ligger också i den östra delen av sägnens utbredningsområde, dit sägnen förmodligen kom först under 1600-talet (V.2). Att anroparmotivet skulle ha sitt ursprung här och sedan ha spritts västerut i motsatt riktning mot hela sägentypen är inte möjligt, särskilt som anroparmotivet redan på 1500-talet fanns i Norge.

Anroparmotivet måste därför ha en annan bakgrund än som ett sätt att få tag i en skatt eller kyrkkalk. Den möjlighet som då kvarstår är, att mannen ber om dryck för dryckens skull. Men varför gör han det när han inte tänker dricka? Alla de förklaringar som ges i sägnerna till varför mannen ber om dryck — att han var törstig, såg att trollen drack, fick ett infall, osv — måste ses som efterhandsförklaringar. Sjägnens handlingsstruktur visar klart, att han inte ska dricka den bjudna drycken. I den fortsatta analysen kommer jag att konstatera, att mannens tillfälliga möte med de övernaturliga väsendena är det ursprungliga. Det innebär att mannen från början inte vet vad han skall råka ut för, och tanken på att stjäla dryckeskärlet får han först då han håller kärlet i sin hand. Att då be om en dryck när han passerar ett tillhåll för övernaturliga väsen är helt omotiverat, även om han ser väsendena festa och dricka.

Logiskt sett är anroparmotivet fel i dryckeskärlssägnen, såvida inte kalk- eller skattstöldmotiv föreligger. Motivet kan därför inte tillhöra den ursprungliga formen, men innan jag försöker klarlägga hur och var motivet har sitt ursprung, vill jag kort beröra ett liknande motiv. I Tilbury's engelska 1200-talssägen finns följande passus: "I dessa berömda marker fanns en kulle, en manshög höjd, på vilken soldater och andra jägare brukade klättra upp, när de var utmattade och törstiga och sökte lindring i sin nöd. Men en av dem . . . steg ensam upp på kullen och sade som om han talade med någon fastän han var ensam: 'Jag är törstig.' Genast stod där oväntat vid hans sida en munskänk . . . hållande i sin utsträckt hand ett väldig horn . . ." (bil 2). Samma motiv men med den skillnaden, att mannen inte dricker den bjudna drycken, finns även i 1500-talssägnen från Oldenburg (bil 5). Motivens utformning i de två äldre sägnerna skiljer sig från anroparmotivets bara genom att mannen *önskar* en dryck i tankarna eller tyst uttalar sin önskan för sig själv. Han riktar inte sin önskan direkt till övernaturliga väsen, såsom i dryckeskärlssägnen, där han ropar eller knackar på och ber att få något att dricka.

Liungman benämner motivet "önskemotiv" och räknar det som ett anroparmotiv, men jag menar att det inte föreligger något traditionssamband mellan de två motiven (Liungman IV 1961: 263f). Första delen av Gloucestershiresägnen (bil 2) med den livgivande, svalkande drycken utgår ifrån ett helt an-

nat föreställningskomplex än dryckeskärlssägner, nämligen den s k *magic cup* traditionen. I keltisk folkdiktning finns många berättelser om människor som besöker "fairyland", äter, dricker och vinner välgång och hälsa (jfr Loomis o Lindsay 1931). Till denna tradition kan också berättelser om törstiga jägare, soldater eller plöjande bönder, som vederkvickes av övernaturliga väsen eller av plötsligt uppdykande källor och bord, räknas. Det kan omöjligen vara detta motiv som ligger bakom anroparmotivet, eftersom dryckeskärlssägner ger uttryck för en annan föreställning, bergtagningstron, som poängterar faran av att äta eller dricka sådant som bjudes av övernaturliga väsen. Önskemotivets förutsättningar är *magic cup* föreställningen, dvs att människan skall dricka det som bjudes och inte stjäla dryckeskärlet; när mannen ber om dryck i dryckeskärlssägner förutsätts det att han inte dricker.

Min uppfattning är, att anroparmotivets uppkomst skall sökas någonstans i gillesmotivets perifera utbredningsområde i Sverige. De sägner som saknar gillesmotiv saknar också en naturlig association till dryck och dryckeskärl, och för att kompensera detta måste mannen helt enkelt själv be om drycken. Vilka vägar spridningen av anroparmotivet tagit är svårt att säga, då motivets ursprung inte med säkerhet kan fastställas. Spridningsriktningen har dock allmänt sett varit från väster mot norr och öster. Det är troligt att anroparmotivet kommit till Norge tillsammans med hornredaktionen och till östra Sverige och Finland med bägarredaktionen expansion.

Dramatis personæ är i svenska sägner med gillesmotiv ofta en *dräng*, i de danska sägnerna en *karl*, som i senare tids språkbruk är en motsvarighet till dräng, dvs en man som tjänar på en gård (ODS "karl"). Motivets utbredning sammanfaller med gillesmotivets och hornredaktionen i det sydvästra utbredningsområdet, och man kan därför anta ett samtidigt spridningstillfälle. Karta 12.

Dräng eller karl kan emellertid endast undantagsvis beläggas i den äldre traditionen. I sju av de äldre sägnerna — de som berättar om Oldenburgerhornet, Ljungby horn och Trollesägner — är *dramatis personæ* en *herreman* eller en tjänare på uppdrag av en herreman (bil 5, 11, 15, 21, 22). Dessa kan vi dock tills vidare bortse ifrån, då sägnerna knutna till dessa adelssläkter och herresäten har en speciell historia. Men även i sägnerna från Tuna, Småland (bil 16), Stora Malm, Södermanland (bil 19) figurerar en ståndsperson. I Edenhallsägner från England är huvudpersonen en *domestic*, men ändå förankrad i högreståndsmiljö (bil 3). De återstående sägnerna har som *dramatis personæ* en mera anspråkslös person ur de lägre klasserna. Han är *bonde* i sägnerna från Yorkshire, England (bil 1), Knebel, Jylland (bil 12), Bornholm (bil 9), Hedared, Västergötland (bil 23), Eskilsäter, Värmland (bil 18), Bø, Telemark (bil 6), Gol och Lesja, Opland resp Buskerud (bil 7, 8). I sägnerna från Man, England (bil 4), Rendsburg, Schleswig (bil 14), Harplinge, Halland (bil 24), Säby, Småland (bil 17) omtalas mannen mera obestämt som en *man* eller en *person*, och som *präst* i sägnen från Pjedsted, Jylland (bil 10). Dräng kan bara beläggas i den gotländska sägnen, men denna är så sen som slutet av 1700-talet (bil 25). Äldre och yngre tradition överensstämmer alltså inte på denna punkt.

Av ODS framgår att karl = bonddräng endast är en av ordets fem betydelser. Karl kan också användas i betydelsen "manfolk", "kraftkarl", "svend" eller om en vuxen ogift mansperson, yngling i motsats till pojke. I äldre

danskt språkbruk anges den sistnämnda betydelseerna vara vanligare än karl = dräng ("karl" ODS; Kalkar 1881ff; Flbg II 1886—92). En liknande betydelse har dräng haft i svenskt språkbruk. Formen "dränger" kan beläggas i medeltidssvenskan i betydelsen "duglig och tapper man" eller "ung gosse" — dock främst i poetiskt sammanhang. Dräng i betydelsen tjänare, lärling finns också från samma tid men oftast i sammansättning med annat ord såsom "bondadränger", "gruvodränger", "stalldränger" (Söderwall I 1884—1918 "dränger").

Det råder ingen tvekan om att dräng resp karl (da) i nutidstraditionen använts och uppfattats i betydelsen tjänstekarl — han förankras alltid i en by och ibland också på en namngiven gård. Däremot är det mindre troligt att han ursprungligen varit en "bonddräng". Sägns handling motsäger inte att han varit dräng i betydelsen ung man, svenn som inte i första hand kommer från bondeklassen. Denna tolkning förklarar också varför mannen — när han inte är dräng — beskrivs som en ryttare, dragon och husar. De kan ses som senare tids motsvarigheter till svennen, och de är definierade av sitt yrke som modiga unga män, som kan tänkas våga begå en så farlig handling, som det här är fråga om. Svenner och soldater = ryttare etc är också personer, som har tillgång till en häst. Under medeltiden och även senare var hästen inget djur som kunde påträffas i varje bondgård, utan ett lyxdjur förbehållet överklassen. Först på 1600-talet blev hästen mera allmän (Szabo 1961: 225f). Den betydelseförändring ordet dräng och karl genomgått har inte inneburit någon förändring i sägnens övriga handling. En dräng, i betydelsen tjänare på en gård, har också — åtminstone sedan 1600-talet — haft tillgång till häst och har vidare ett naturligt samband med landsbygden. Tillgång till häst förklarar också varför dramatis personæ ibland är en bonde i stället för dräng.

Att mannen *tillfälligt sammanträffar* med de övernaturliga väsendena har hög frekvens och vid spridning. Utbredningsområdet sammanfaller också med hornredaktionens men är större. De relativt många beläggen för det frivilliga mötet i den äldre traditionen (9/26) gör ändå, att man inte utan vidare analys kan påstå, att det tillfälliga mötet är den ursprungliga formen.

Fritagningsmotivet kan genast uteslutas ur diskussionen. Motivets utbredning visar klart, att det är ett senare inslag i sägnen, och motivet kan inte heller beläggas i den äldre traditionen. Karta 2. Fritagningsmotivet hör hemma i en annan sägentyp, en bergtagningssägen, och dess förekomst i dryckeskärlsägnen kan förklaras som sammanblandning av två sägentyper vars innehåll delvis överensstämmer (VI.1).

Utmanarmotivets förekomst sammanfaller delvis med det tillfälliga mötets, men utbredningsområdet är mindre. Det omges på alla sidor av det tillfälliga mötet. Utmanarmotivet kan emellertid beläggas i de äldre sägnerna i utformningen: mannen är nyfiken på naturväsendenas gille, Trolle Ljungby Skåne 1624, 1667 (bil 11, 15), Eskilsäter, Värmland 1667 (bil 18), Gol, Buskerud 1743 (bil 7) och Lesja, Opland 1724 (bil 8). I sägnen från Tuna, Södermanland 1667 (bil 16) gäller utmaningen att våga be om dryck, och möjligen är det också utmanarmotivet som följer sig bakom utformningen av den danska sägnen från Knebel 1667 (bil 12): mannen rider ut till väsendets tillhåll och föreslår denne att dricka med honom. I stället bjuder trollet mannen dryck i ett guldhorn.

Med tanke på den diskussion som ovan förts angående dramatis personæ är utmanarmotivet inget motsägande motiv i handlingen — den unge svennen kan mycket väl tillskrivas ett sådant agerande. Det troliga är ändå att utmanarmotivet är ett yngre inslag i sägnen. Motivet har ett uppenbart utbredningssamband med två andra motiv, som med bestämdhet inte tillhör den ursprungliga utformningen: gårdsgräns- och hästmotivet. Karta 14. Båda dessa motiv liksom utmanarmotivet har paralleller i tysk sägentradition och kan betecknas som lån i dryckeskärlssägner (nedan).

Bjudandet, mottagandet och bortkastandet av drycken visar inga variationer som behöver diskuteras i detta sammanhang. Motiven tillhör alla sägnens ursprungliga kärna.

Mannen flyr, förföljes och räddas sig. Hela motiv D har en mycket hög frekvens och vid spridning, vilket kan tas som ett säkert tecken på hög ålder. Motivet saknas dock helt i de flesta utomnordiska sägnerna och delvis också i de två norska redaktionerna Hahaug och Vallarhaug, vilka kan beläggas från slutet av 1500-talet resp början av 1700-talet, men som är äldre (VI.1). I dessa två redaktioner är det förföljandet och räddningen som har ersatts av andra motiv, medan flykten finns med (ex 4, 5, 17). Samma förhållande finner man också i flera andra äldre sägner, som inte kan hänföras till någon lokal redaktion — förföljande och räddning förekommer bara i ett fåtal (7/26).

Delar man upp motiv D i den äldre traditionen i å ena sidan *flykt* och å andra *förföljande och räddning* och karterar motiven var för sig, framträder ett utbredningsmönster, som aktualiserar age and area teorin. Flyktmotivet har den vidaste spridningen och finns i nästan alla äldre sägner, förföljelse- och räddningsmotiven har en samlad förekomst i främst sydvästra Sverige och omges på alla sidor av flyktmotivet (Karta 13). Den engelska 1100-talssägner bryter utbredningsmönstret, och jag får anledning att senare diskutera detta undantag. Detta utbredningsmönster kan emellertid inte konstateras i nutidstraditionen, och för att kunna få klarhet i huruvida förföljelse- och räddningsmotiven tillhör sägentypens ursprungliga utformning eller är yngre motiv som senare införlivats i sägnen, måste deras proveniens, ursprung och spridning granskas. Vad beträffar ett av räddningsmotiven, åkergränsmotivet, har jag varit tvungen att företa en mycket omfattande analys, då motivet är sammansatt av flera delar och inte är så enkelt att förklara, som det kan tyckas.

I nutidstraditionen har *gårdsgränsmotivet* sin främsta förekomst i Skåne, där det ingår i flertalet varianter. Motivet förekommer i den svenska sägentraditionen även på Gotland. I danska dryckeskärlssägner är motivet relativt ovanligt. Det kan sporadiskt beläggas över utbredningsområdet. Karta 8.

Kvantitativt framstår Skåne som gårdsgränsmotivets centrum. Utbredningsmönstret och beläggsfrekvensen blir emellertid annorlunda, om man som gårdsgränsmotiv även räknar *kyrkogårdsgränsmotiv a* — mannen räddar sig i sista stund in på kyrkogården, in genom kyrkogårdsportarna. Detta motivs utformning är identiskt med gårdsgränsmotivets, bara platsen för räddningen har ändrats. Min uppfattning är, att kyrkogårdsgränsmotivet (a) är en analogibildning eller en omvandling av ett tidigare gårdsgränsmotiv. Att en sådan förändring kommit till stånd kan tillskrivas bägerredaktionens uppkomst. Försättningsvis gör jag ingen åtskillnad mellan de båda motiven. De

diskuteras båda under beteckningen gårdsgränsmotiv. Gårdsgränsmotivets utbredningsområde blir nu större, och på kartan framträder tydligt rumslig kontinuitet mellan det skånska och danska utbredningsområdet.

Gårdsgränsmotivets ursprung kan inte lösas inom dryckeskärlssägnens ram. Motivet kan karakteriseras som ett vandringssmotiv och har sin främsta förekomst i de norra och östra delarna av Tyskland och Holland. I den tyska sägentraditionen finns motivet knutet till ett flertal sägentyper, där en liknande flyktsituation finns, t ex sägner om stöld av "ormkungens krona", utmaningssägner (människor som på olika sätt utmanar övernaturliga väsen) och i sägner om "Witte viewer".⁵²

I artikeln "Traufe und Flurgrenze" diskuterar Will Erich Peuckert gårdsgränsmotivets ursprung, bakgrund och förekomst. Motivets innebörd framgår tydligt i sägnerna — de förföljande naturväsendena kan inte komma efter människan in i hennes bostad, hennes gård, utan måste stanna vid dörren, porten (Dachtraufe, Hoftür). Vi möter en uppfattning om att det finns två olika maktsfärer — en som behärskas av de övernaturliga väsendena och en av människorna. Här är det gården, husen, som är människans maktsfär, omgivningen runt omkring de övernaturligas. Denna föreställning härleder Peuckert till den gamla germanska rättsregeln "my home is my castle". Förutom i Tyskland finner han genom sägentraditionen belägg för denna föreställning även på de brittiska öarna och i Skandinavien (Peuckert 1953: 70, 80, 82). Hur det förhåller sig med "my home is my castle"-föreställningen i Skandinavien vill jag inte närmare gå in på. En möjlig parallell till motivet, eller snarare föreställningen bakom, finns bland de många regler och föreskrifter, som omgärdar den nyblivna, icke kyrktagna modern. Hon fick inte vistas utomhus, gå utom dörrarna eller utanför sin gård. Denna regel var allmän i hela Norden samt i England och Tyskland (Gustavsson 1972: 128—129). Den folkliga förklaringen till förbudet var, att hon i sin supranormala situation var ett lätt byte för övernaturliga väsen, speciellt för troll. Den höfande faran var bergtagning. I de flesta bergtagningssägnerna figurerar just en icke kyrktagen kvinna (Gustavsson 1972: 158—60, 187ff).

I annan nordisk folkdikt eller folktro finns inga uppgifter om att troll och bjergfolk osv inte kan komma in i människornas boningshus eller gårdar. Tvärtom, många sägentyper handlar om besök av naturväsen, t ex sägnen om "osynlighetsmössan". och bortbytingssägner. Gårdsportarna eller husdörren utestänger på intet sätt trollen. För detta syfte har man varit hänvisad till magiska åtgärder såsom korstecken, stålning osv. Huruvida tron att den nyblivna modern var "säker" för övernaturliga väsen endast i hemmet har ett samband med den germanska rättsregeln "my home is my castle" är ovisst och enligt min mening osannolik. Jag kan bara konstatera, att i de två situationerna — flykten undan naturväsen och den nyblivna moderns — gäller till synes andra "lagar" för trollens rörelsefrihet, än vad som annars är gängse i skandinavisk tradition.

Gårdsgränsmotivet är i övrigt sällsynt i Skandinavien. Det förekommer i några jylländska bergtagningssägner — fritagningssägner — som har nära anknytning till dryckeskärlssägnen (VI.3). Vidare har jag funnit motivet i ett fåtal danska gastsägner, där flykt och förföljande förekommer.⁵³ Alla belägg för gårdsgränsmotivet utanför dryckeskärlssägnen finns inom samma utbred-

ningsområde som motivet i dryckeskärslsägnen. Någon anledning att söka gårdsgränsmotivets ursprung i skandinavisk tradition föreligger alltså inte. Peuckert kan också på ett trovärdigt sätt visa motivets tyska proveniens. Han konstaterar, att gårdsgränsmotivets utbredning i Tyskland sammanfaller med en speciell bebyggelseform — ensamgårdar och ströbebyggelse (Einzelhöfer, Streusiedlung). Sett i relation till den ensamt liggande gården är gårdsgränsmotivet en logisk och naturlig upplösning av en förföljelsesituation: den flyende, förföljde mannen rider i vilt sporrsträck mot sin gård för att i sista stund rädda sig innanför portarna, in genom dörren. De förföljande väsendena kommer inte längre och måste uppgå förföljandet — han är räddad. "Ein Einödhof bildet eine Welt für sich; er liegt wie ein Ort der Menschennähe und damit der Zuflucht und des Friedens in der Landschaft. Wohin hätte zur Zeit der Einzelhöfe ein Beträngter besser fliehen sollen als eben in der Hof?" En flykt måste ju sluta någonstans (Peuckert 1953: 68f, 80). Skåne och största delen av Danmark (den östra) karakteriseras däremot av tät bybebyggelse. Det innebär, att den flyende mannen tätt följd av trollden först måste rida in på bygatan innan han kan rädda sig i säkerhet innanför gårdsporten. En ganska överklig situation!

Så vitt jag kan finna, råder det inget tvivel om, att gårdsgränsmotivet i dryckeskärslsägnen är ett lån från tysk sägentradition. Motivet har anammats och spritts på sina episka kvaliteter och dramatiska innehåll. Det har också kunnat anpassas till den mot yttervärlden nästan helt slutna fyrkantsgården.⁵⁴ I några varianter kan man finna motiveringar som "trollden hade ingen makt på gården", "han var säker där", men de behöver inte härröra från någon bakomliggande föreställning om hemmet som fredad plats. De kan lika gärna vara en del av motivet, ett konstaterande eller en efterhandsförklaring. Ett utmärkt exempel på osäkerheten över gårdsgränsmotivets innebörd ger Ljungbyredaktionen. Mannen lyckas med nöd och näppe rädda sig in genom gårdsportarna, men naturväsendena kan strax efter eller senare på natten utan vidare ta sig in i stallet, där mannen sökt skydd hos hästen, för att där döda honom (Lövkrona 1982a; ex 30). Ena stunden utgör gårdsportarna ett hinder, i nästa har de ingen betydelse alls.

I dryckeskärslsägnen förekommer vidare några andra motiv, som också återfinns i tyska sägner med gårdsgränsmotiv: utmanarmotivet och hästmotivet. Dessa har ett uttalat innehållssamband — genom att rida på den snabbaste, bästa hästen kan mannen försäkra sig om en lyckad reträtt. Inget av de två motiven är dock en nödvändig förutsättning för gårdsgränsmotivet, detta motiv kan mycket väl finnas i en sägen där de två andra saknas. Likafullt har de tre motiven ett utbredningssamband — de bildar ett motivkomplex, vars utbredning i stort sammanfaller. Karta 14. Det är därför troligt att motiven spritts samtidigt i Skandinavien. Utmanar- och hästmotiven har en något vidare förekomst än gårdsgränsmotivet, vilket kan förklaras med, att de är lättare att införliva i en befintlig handling — motiven finns även norr och öster om de gamla danska landskapen i Sverige liksom i Norge. Gårdsgränsmotivet däremot har här fått konkurrera med ett annat räddningsmotiv, åkergränsmotivet, vars utformning inte alls passar till gårdsgränsmotivets — naturväsendena kan inte beträda odlad jord (förklaringsmotiv a, se nedan).

Motivkomplexet är som väntat mest fullständigt på Själland och i Skåne,

där gårdsgränsmotivets centrum ligger, hästmotivet saknas dock i de östra och södra delarna av Skåne, men här dominerar i stället ett annat motiv med hästar, som kan ha ett samband med hästmotivet. Jag syftar på det ovan nämnda motivet i Ljungbyredaktionen, där mannen sedan han räddats söker skydd hos hästen i stallet. Även här framhålles hästens betydelse för upplösningen av dramat. Det finns inget som tyder på att hästmotivet inte skulle härröra från motsvarande motiv i tysk sägentradition. Något liknande motiv kan inte spåras i andra sägentyper eller folktro i Skandinavien. Att mannen i tyska och ofta i danska sägner uppmanas ta den "snabbaste", "bästa" hästen och i svenska en "hingst" saknar betydelse. Någon allmän tro att just en hingst är "säker" för naturväsen, som det ibland sägs i sägnerna, finns veterligen inte.⁵⁵

Återstår att besvara frågan var och när gårdsgränsmotivet eller hela motivkomplexet införlivats i dryckeskärllssågnen. Hur själva inlåningsprocessen går till kan inte rekonstrueras. Att däremot folkdikt med likartad handling kan utnyttja samma motiv är ingen nyhet. De tyska sägentyper där gårdsgränsmotivkomplexet förekommer är inte kända i Skandinavien, i varje fall är de inte *väl*kända. Varför inte de tyska sägnerna som helhet vunnit fäste i Skandinavien kan jag inte förklara.

Motivkomplexets centrum och utbredningsmönster tyder på, att spridningen inte skett landvägen från tyskt område via Jylland utan över Östersjön direkt till östra Danmark, Själland och Skåne. Denna förbindelse är väl känd även i andra sammanhang (t ex Steensberg 1945: 75). Med hjälp av en motivdetalj, tidpunkten då sågnen utspelas, kan jag — kanske något osäkert — visa att spridningen skett från Skåne till Danmark. Dryckeskärllssågnen tilldrar sig i den danska traditionen i allmänhet *en natt, sen afton*, i den skånska på *julafton*. Tidpunkten julafton förekommer bara i Skåne och har sitt ursprung här. Ett fåtal danska sägner har emellertid också julafton som tidpunkt, och det visar sig, att det i stort sett är i samma sägner som de, där gårdsgränsmotivkomplexet eller delar av det förekommer. Överensstämmelsen är inte så stor som vid motivkomplexets olika delar men skönjbar.

Det förefaller således som om Skåne är "importort" och spridningscentrum för motivkomplexet. Härifrån har motiven spritts till Själland och vidare till Fyn och Jylland. Norrut i Sverige har spridningen hejdats av Danmarks nordgräns mot Småland eller snarare av de ogenomträngliga skogsområdena där. Förekomsten av andra motiv med samma funktion kan också ha omöjliggjort vidare spridning. Att notera är, att beläggen i Halland med undantag av de allra sydligaste förmedlats från Själland över Kattegatt. Detta visas av, att vi här finner kyrkogårdsgränsmotivet, som inte finns i Skåne utan bara på Själland.⁵⁶ På Gotland finns både gårdsgräns- och kyrkogårdsgränsmotiv a. Det sistnämnda visar på traditionssamband med Danmark. Hur det förhåller sig med gårdsgränsmotivet är svårt att avgöra. Utmanarmotivet och hästmotivet ger ingen hjälp härvidlag, då de har fått lokala utformningar, men förbindelsen Danmark—Gotland kan beläggas även för andra motiv, däremot inte Skåne—Gotland.

I Trolle-Ljungbysågnen 1624 kan en del av motivkomplexet — utmanarmotivet — tidigast beläggas. I denna sågen finns vidare ett motiv, som kan vara en bearbetning av hästmotivet: slottsherren, riddaren Aage, lovar som belö-

ning åt den man som vågar rida till Maglesten och ta reda på vad som försig-
går ”. . . baade hest och Sadell;” (bil 11; Lövkrona 1982a). I den andra säg-
nen från samma ort (1667) finns hela motivkomplexet med. Hästmotivet har
dock även i denna sägen en liknande utformning som i den äldre, men påmin-
ner i sitt ordval om motivet i nutidstraditionen. Den man som vågar rida skall
av slottsfrun få ”. . . den beste hest som war på hendes stald” (bil 15). Utma-
narmotivet finns ensamt i den småländska sägnen från Tuna, 1690 (bil 16), i
Gol-sägnen, Buskerud från 1743 (bil 7) samt i den refererade varianten från
Lesja, Opland 1775 (bil 8). Gol-sägnen har också tidpunkten julafton, vilket
kan tas som ett ytterligare bevis för sambandet mellan utmanarmotiv och jul-
afton.

1667 ger en tidpunkt ante quem för hela motivkomplexets första förekomst
i Skandinavien, medan två av dess delar kan beläggas i början av århundra-
det. Den engelska sägnen från Yorkshire 1198 har emellertid också ett slags
gårdsgränsmotiv. ”Stor oro utbröt på gästabudet för stölden av bågaren, och
bordsgästerna förföljde honom. Tack vare sin snabba häst undkom han och
vände åter till gården med sitt märkliga rov” (bil 1). Det är inte hemkomsten i
sig som utgör räddningen utan den *snabba hästen* — hästmotiv (?). Innehålls-
förändringen är inte större, än att den kan tillskrivas en omplantering från ett
land till ett annat, från ett språk till ett annat. Om detta medeltida engelska
belägg har skandinaviskt ursprung, vilket inte är helt osannolikt, skulle det in-
nebära, att delar av motivkomplexet kan ha funnits i dryckeskärlessägnen vid
1100-talets mitt. Å andra sidan är formuleringarna av motivet så vaga, att de
kan tolkas på många sätt. Det är i varje fall ett ovedersägligt faktum, att den
engelska sägnen innehåller såväl flykt som förföljande och räddning.

Åkergränsmotiv. Åkergränsmotivet består av två delar: råharemotiv och för-
klaringsmotiv. Råharemotivet är den stickordsartade uppmaningen att rida in
på åkermark, och förklaringsmotivet den tolkning av åkers betydelse, som
ges i sägnen — naturväsendena kan inte beträda åker (a), eller de kan beträda
den, men bara ta sig fram längs med fårorna (b).

Förklaringsmotiv a har den vidaste spridningen. Motivet finns över hela det
svenska utbredningsområdet norr om Skåne-Blekinge, i norra Jylland, Norge
samt Finland. Förklaringsmotiv b har också en relativt omfattande före-
komst, men dominerar bara på Själland, Fyn och i de sydligaste svenska land-
skapen Skåne och Blekinge. På Gotland liksom i Halland, Västergötland och
Värmland finns båda förklaringsmotiven blandade, men motiv b är mera säll-
synt än a. Karta 7.

Motiv a kan tidigast beläggas av de båda. I sägnen från Trolle-Ljungby
1624 lyder motivet: ”. . . meningen skall haffue verett den, att hand skulle
ride att ageren, som var aard, ock icke att veien; Haffver saa lyckeligen kom-
med hiem thill gaarden med for^{ne} horn. . .” (bil 11). Mera tydligt framträder
motivet i Voxtorpssägnen, Småland, från 1690-talet: ”. . . /rådet/ der med
weck han af Landswägen, uppå en åcker som ligger intet långt från klippan,
på Båars gierde, der hölt han til dagningen och trollen förswunno, emedlertid
lupo de uthom kring åckern, gnisslade och jemrade sig illa, när dager blef, och
alla Trållen woro förswundne, red Herr Thure. . .” (bil 22). Motiv b kan
också beläggas på 1600-talet, i Trolle-Ljungbysägnen 1667: ”/rådet/. . . at
han indtet skulle rijde wejen eller om engen, mens ofver agerne som man haf-

de åardt och huor hiern hafde gaet i jorden, eftersom pöslingerne endelig maatte forfølge dend rette vej. Hofmanden rijder i fuld sporstrig til Lyngby ga/a/rd och kommer noget lijdet tilforn til gaarden . . ." (bil 15). Hur uttrycket "dend rette vej" skall förstås är jag inte riktigt säker på. Förbryllande är förklaringen, att han skulle rida där som var ärjt och der "hiern hafde gaet i jorden", och att detta ses som motsättning till den "rette vej". Om den "rette vej" syftar på de plöjda fårorna är det ju just här som järnbillen varit i jorden. Det fortsatta händelseförloppet tyder dock på, att förföljarna kan komma efter in på åkern. Mannen ges endast ett försprång i likhet med handlingen i de nutida sägnerna, och hemkomsten (gårdsgränsmotivet) utgör den egentliga räddningen.

Båda förklaringsmotiven finns således inom sina nuvarande utbredningsområden redan på 1600-talet — motiv a t o m en bit längre söderut i och med Ljungbysägnen från 1624, om min tolkning av motivet är riktig. Utbredningsmönstret med två åtskilda utbredningsområden — ett nordligt och ett sydligt — kan inte tolkas efter age and area teorin. För att kunna bevisa vilken motivutformning som är den äldsta, är det nödvändigt med motivhistorisk analys, och jag börjar med motiv b.

Jag har inte i annan skandinavisk diktning kunnat finna belägg för att troll eller andra naturväsen inte kan springa *tvärs* över plogfåror. I sägenmotivet (b) upprepas emellertid ofta, att trollen inte kan "gå på tvärs", "tvära" en åker eller fårorna utan måste springa längs med dessa, "fåra upp och fåra ner". I det danska motivet ges också en annan förklaring till att trollen inte kan ta sig fram tvärs över fårryggarna: de snubblar, välter, faller i fårorna och har stort besvär. Denna utformning måste dock anses som en perifer form. Motivet kan enligt gängse folktro tolkas så, att troll och bjærgfolk var småväxta och därför inte kunde forcera fårorna på tvären. Mot bakgrund av rå-daremotivets "vägen den hårda" i motsats till "åkern den årda" alt den danska utformningen att mannen skall rida på "det boldre" (= sköna) i stället för "det knoldre" (= åkern, det ojämna; ordens betydelse diskuteras nedan) är antagandet om de småväxta trollen inte alltför långsökt. Sätter man sedan motivet i samband med åkrarnas form, kan man inte annat än konstatera, att effekten är utomordentlig. Alltsedan medeltid och fram till 1700-talet hade man långsträckta teg- eller solskiftade åkertegar, som plöjdes på längden. Det säger sig självt, att trollen får ett drygt arbete med att löpa uteder varje fåra medan mannen rider tvärs över dem. Även om väsendena springer så mycket fortare, får mannen en chans att hinna före. Motivets bakgrund kan vara så enkel, som att man förlänger löpsträckan för trollen och att motivet med åkern och fårorna saknar folktrobakgrund.

Denna tolkning av förklaringsmotiv b kan emellertid inte överföras till motiv a — att naturväsendena inte har någon makt på åkern för att den är kors-ärjd eller odlad, sådd. Det har här ingen betydelse om trollen är kort- eller storväxta, det är korstecknet eller åkern som odlad mark som stoppar dem. Bakom förklaringsmotiv a måste således finnas en annan föreställning än den som gäller för motiv b. Jag har också förgäves försökt finna andra belägg för att troll och naturväsen *inte* kan beträda odlad jord. Kjell Bondevik presenterar i en relativt nyutkommen bok "Jordbruket i norsk folketru" (1977) tro och dikt i samband med åkerbrukets olika moment. Första kapitlet, "Åkeren

i folketruin", ägnar han åt den folktro som är knuten till åkern som odlad jord i allmänhet. Den vanligaste tron härvidlag är enligt Bondevik, att åkern troddes besitta en skyddande kraft gentemot övernaturliga krafter. "Av dei mange forteljingane om korleis folk som var illa ute, kunne fri seg ved å søkja inn på åker, skal eg berre ta med eit par døme. Det er nok til å syna kor sterk trui på åkeren var." Vidare: "Det er berre den *dyrka* jordi som eig denne verande evna." Bondevik gör en parallell mellan denna tro och tron på åker-mullens användning i magin och skriver: "Åkerjordi løyser trolldomen. Ein kan ta moldi med seg til hjelp mot det vonde. Ho gjer då same verknaden som når ho ligg i åkeren. Me skjønar difor at det er *molde*, det dyrka, som eig denne frigjerande makti" (Bondevik 1977: 9, 11, 12).

De belägg och exempel Bondevik ger för denna vad han kallar *starka* tro härrör emellertid nästan samtliga från dryckeskärlssägner.⁵⁷ De övriga exemplen är hämtade från sägner om gastar och motsvarande, där en liknande flyktsituation finns. "Dei rekna åkeren for hegna og helga jord som trolltyet ikkje våga seg utpå. Såg ein skrymt so galdt det å kome på åker, då ver ein kvidt det" (K B, Stord, Hordaland). "Eit skrymt som dei kalla gassen var dei mykje plåga av i gamle dagar. Han kom og slengde seg upp på herdane åt folk, og dei måtte gå og bere på han. Var dei då så hepne at dei kom seg inn på ein åker, so vart dei fri han, då hade ikkje meir makt yver deim" (Jølster, Bondevik 1977: 9, 10). Juha Pentikäinen har också registrerat åkergränsmotivet i samband med gastsägner i sin avhandling "Nordic dead child tradition" (1968). Åkergränsmotivet såsom ett sätt att frigöra sig från gastar har han kunnat belägga i Möre, Romsdal och Sogn og Fjordane (Pentikäinen 1968: 194 + tabell). Åkergränsmotivet är inget fundamentalt motiv i gastsägner. Det absolut vanligaste räddningsmotivet är vattengränsmotivet, naturväsen kan ej passera rinnande vatten (jfr föregående not samt af Klintberg 1968: 105). Jag är övertygad om, att åkergränsmotivet i gastsägner har inlånats från dryckeskärlssägner — det rör sig också om samma utbredningsområden. Ånå ett exempel på hur man i olika sägentyper löser liknande situationer med hjälp av samma motiv.

Bondevik rycker loss åkergränsmotivet ur sitt sammanhang i en episk berättelse och låter det utgöra ett bevis för en stark folktro om åkerens skyddande makt. Han försöker ge svar på frågan varför åkerjorden var skyddande och menar att anledningen var "oppdyrkingi ved menneskehand" (Bondevik 1977: 13). I Hwb kan man under uppslagsorden "Acker", "Ackerbau", "Pflug", "pflügen", "Pfluggang, erster", "Eisen", "Egge" finna många disparata uppgifter från olika delar av världen om åkerbrukets och den odlade jordens betydelse. Men det är inte den av människohand odlade, dyrkade jordens som *i sig själv* besitter övernaturliga krafter. Det är i stället de *magiska handlingar* som människan utför med plog, årder, eld osv för att skydda grödan, som ger den skyddande kraften. De väsen man ville skydda sig emot var främst häxor, djävlar och andra med förmåga att stjäla, förgöra eller skada skörden. Troll (och gastar) sätts aldrig i samband med intresset för grödan — deras verksamhetsfält berör människan mera personligt. Att de skulle vara utestängda från odlad jord vid ett speciellt tillfälle, bara för att man eventuellt vid ett annat tillfälle företagit en magisk handling för att skydda den kommande skörden är långsökt. Jag kan inte finna något som stöder Bondeviks

uppfattning, att det finns eller funnits en tro på åkerns skyddande kraft, en kraft som åkern skulle besitta i egenskap av jord brukad av människohand. Bondeviks uppfattning överensstämmer förvisso delvis med de förklaringar som ges i sägnen i det västra utbredningsområdet — att åkern var sådd, odlad, och att trollen saknade makt där. Det är naturligtvis omöjligt att säkert avgöra, om dessa förklaringar liksom Bondeviks exempel ovan är "survivals" av en tidigare allmän tro, eller om de är efterhandsförklaringar. Avsaknaden av andra belägg talar dock för det sistnämnda alternativet.

Korsförklaringen — att naturväsendena inte kan komma in på åkern för att den är korsärd — är i nutidssägnerna den vanligaste. Den saknas emellertid i den äldre traditionen. Som skyddsmedel mot övernaturliga krafter är korset mycket gammalt, äldre än kristendomen. I senare folktro intar korstecknet en viktig plats, och framför allt är trollens rädsla för kors och korstecken väl känd (Hwb "Kreutz"; jfr Hartmann 1936: 84f). Korsärdade åkrar har en verklighetsbakgrund. Korsärdning var det gängse sättet att bearbeta en åker och kan beläggas mycket tidigt. I Danmark har man under gamla husgrunder funnit förhistoriska åkrar, där korsärdningen tydligt framträder (Glob 1951: 80f + fig 104, 105; Erixon 1956: 111; KLN M "plov"). Det är också ett känt faktum att årder, inte plog, långt in på 1800-talet varit det enda plöjningsredskapet i stora delar av södra Sverige med undantag för de västra och södra delarna av Skåne (se t ex Jirlow 1954, 1961: 192 fig 14; Bringéus 1960/61: 4). Korsärdningsbruket var en praktisk, nödvändig åtgärd för att luckra upp jorden före sådden och var betingad av årderns egenskaper, den var således ingen magisk handling. I princip var alla åkrar korsärdade många gånger. I ingen annan folktro eller folkdikt kan man emellertid finna, att övernaturliga väsen var utestängda från åkrarna för korsärdningens skull. Troll sågs tvärtom ofta husera på åkern, om inte annat så i form av kulblixtar.

Magisk korsplöjning eller korsärdning av åkrar har emellertid förekommit i stora delar av Europa och Asien. Den gick till så, att man efter sådden gjorde ett kors med årdrät eller plogen över åkern. Handlingen var avsedd att skydda den växande grödan från förgörelse av häxor och andra väsen, som sattes i samband med årsväxten (Hwb "Pflugang, erster"; Rantasalo I 1919: 86ff). Det är knappast rimligt att sätta detta bruk i samband med korsförklaringsmotivet i dryckeskärlssägnen, särskilt som dryckeskärlssägnens handling oftast utspelas på julen, då åkrarna inte är besädda.

Den korsärdade åkern som skydd mot övernaturliga väsen har uppenbarligen inte någon folktrobakgrund. Ursprunget till korsförklaringsmotivet tror jag ligger i förklaringsmotiv b. Man har helt enkelt tolkat tvärridningen som en magisk handling — magisk korsridning — i analogi med andra magiska handlingar, där korstecknet ingår. "Kors-" i rådařemotivet är också ett senare tillägg (se nedan).

De äldre sägnerna är inte till mycket hjälp vid tolkningen av motiv a. Förklaringsmotiv finns i de båda Ljungbysägnerna, problemet är bara hur de skall förstås och användas. I sägnen från 1624 lägger prästen (?) berättaren (?) till efter rådet, att det är den ärdade åkern som avses (bil 11). Tillägget måste anses nödvändigt av den anledningen, att stickordet är nästan obegripligt (se nedan). Förklaringen i Ljungbysägnen 1667 har jag redan i korthet berört (bil 15). I denna variant nämnes också stålet som medel verksamt mot övernaturliga

ga väsen. Jag undrar om detta inte är nedtecknaren, prosten Nissenius' egen idé och tolkning av åkergränsmotivet (jfr Asbjørnsens tolkning III.1). Stålet är i likhet med korset ett av de vanligaste skyddsmedlen mot övernaturliga väsen och krafter. Stål och stålning i samband med åkerbruk tycks dock vara en sällsynthet (Hwb "Ackerbau", "Eisen"; Ambrosiani 1922). Bondevik opponerar sig också mot uppfattningen att den skyddande kraften tillförts åkern genom stålet. Han menar, att tron på stålet "trent seg inn i åkerbruket" från andra områden (Bondevik 1977: 13). Rantasalo tar inte heller upp stålet som magiskt skyddsmedel i samband med åkerbruk (Rantasalo I-III 1919—20).

Åkergränsmotiv a tycks således inte heller ha några förutsättningar i skandinavisk folktro. Något folkdiktsmotiv att jämföra med i Skandinavien finns inte. Åkergränsmotivet har dock i likhet med gårdsgränsmotivet en parallell i tysk sägentradition, och det finns anledning att återknyta till Will Erich Peuckerts användbara artikel "Traufe und Flurgrenze" (1953). I samband med gårdsgränsmotivet har jag endast uppehållit mig vid "Traufe" som gräns, hinder för övernaturliga väsen; i detta sammanhang finns all anledning att se närmare på begreppet "Flurgrenze". I tyska sägner med flykt och förföljelse sker upplösningen på två olika sätt med hjälp av två motiv. Det ena är gårdsgränsmotivet, det andra är "Flurgrenze"-motivet — en motsvarighet till åkergränsmotivet. "Flurgrenze"-motivet har i den tyska sägentraditionen anorlunda utformning än åkergränsmotivet, men innebörden är densamma som i motiv a. Den förföljde undkommer då han når in på byns åkermark, byns odlade jord — *åkerrenen* utgör en gräns som förföljaren inte kan över-skrida. Det är emellertid gränsens betydelse som skiljelinje mellan brukad och obrukad mark som understryks och poängteras, inte åkern som sådan. Inte heller talas om att åkern skall vara plöjd.

Flurgrenze-motivet möter framför allt i de östra delarna av Tyskland och i Polen. Motivet finns inom det område, där bybebyggelse tidigt och snabbt växte fram och därför har framstått som en enhet. "Diese Einheit muß zugleich lokal verstanden werden; der Siedlungsraum des Dorfes ist die vertraute, gesicherte, 'heimatliche' Welt. Außerhalb dieses Umkreises ist es 'unsicher'". Den gräns där förföljandet upphör sammanfaller alltid med bymarkens: ". . . das heißt den Umkreis Dorf, Ackerflur und vielleicht gemeine Mark . . ." Byn som ett säkert, fredat område kan i ett historiskt perspektiv sättas i samband med "die Sippe als Recht- und Friedenselement". Det finns således ett klart samband mellan bebyggelsestruktur och "Flurgrenze"-motivet. Peuckert menar, att motivet eventuellt har sitt ursprung på slaviskt område (Peuckert 1953: 71—82).

Peuckerts tolkning av varför övernaturliga väsen inte kan beträda odlad jord är således en annan än Bondeviks. Den är också mera trovärdig. Genom hans tolkning undgår man spekulationer om åkerns eventuella kraft och makt i egenskap av odlad jord. I stället kan motivet ses i relation till andra motiv och folktro, där överskridande av en viss gräns förekommer, vilkas ursprung i sin tur kan sökas i andra omständigheter, som här i en särskild bebyggelseform och social organisation (jfr Hwb "Grenze" med hänvisningar).

Åkergräns- och "Flurgrenze"-motiven har olika detaljutformning, men jag menar, att det mot bakgrund av det som ovan framkommit måste finnas ett traditionssamband mellan de två motiven, dvs att det är samma motiv i skilda

utformningar. Om detta antagande är riktigt innebär det, att förklaringsmotiv a är åkergränsmotivets ursprungligaste form, vilket också stöds av råda-remotivets innebörd. Råda-remotivet och förklaringsmotiv a har på en punkt ett otvetydigt innehållssamband: mannen uppmanas att rida *på* åkern. Det är tillräckligt att vistas på åkern, på odlad mark, för att vara räddad, naturväsenedena kan inte komma efter. Förklaringsmotiv b går ut på, att mannen skall "tvära" fårorna; det är tvärridningen som är det viktiga, och råda-remotivet borde därför ha innehållit ordet *tvärs*: t ex rid tvärs över åkern. Denna brist på överensstämmelse mellan råda-remotiv och förklaringsmotiv b har man försökt överbrygga genom att efter uppmaningen tillägga, att meningen var att han skulle rida tvärs över. Ex 1, 30.

Råda-remotivets ordval och förklaringsmotiv b motsäger varandra på ytterligare en punkt. De reella förutsättningarna för motiv b är djupa fåror. För att åstadkomma fåror med höga ryggar krävs plog, inte årder. Råda-remotivets "årde" åkrar rimmar därför dåligt med förklaringsmotivets plöjda fåror, ett årder kan inte göra fåror som kan jämföras med plogens.

Råda-remotivets utformning är således anpassad till förklaringsmotiv a, vilket bevisar att denna form är ursprungligast. Motiv b måste följaktligen vara en senare utveckling. Då det förutsätter ett ytterligare räddningsmotiv — mannen ges bara ett försprång då han tvärrar fårorna — är det troligt, att dess uppkomst kan sättas i samband med gårdsgränsmotivets införlivande i sägnen. Spridningscentrum för gårdsgränsmotivet i dryckeskärlssågnen finns troligen i Skåne, och det är därför sannolikt att förklaringsmotiv b uppstått här. Motivet i Skåne uppfyller såväl de kvantitativa som kvalitativa kriterierna. Den faktiska förutsättningen, plogen, har använts på den skånska slättbygden sedan 1100-talet (t ex Bringéus 1960/61: 4).

Åkergränsmotivets spridningscentrum kan fastställas med hjälp av råda-remotivets utformning. Versen som rimmas *årde*—*hårde* är den vanligaste och den vers som stämmer bäst överens med åkergränsmotivets innebörd. Mannen skall rida på den brukade, odlade = ärjda marken och inte på den obrukade = den hårda marken. Att den obrukade jorden betecknas som den hårda kan inte från början ha haft den innebörd som ges i förklaringsmotiv b: att naturväsen på grund av sin litenhet har lättare att ta sig fram på jämn, hård mark. Ordet hårde har i stället sin förklaring som rimord till årde. Det har ingen egentlig betydelse att det är *vägen*, som framhäves som motsats till åkern. "Vägen" kan uteslutas ur versen liksom även "åkern", men det framgår ändå klart vad som avses — den odlade jorden i motsats till den icke odlade.

Råda-remotivets uppgift är, att tala om för mannen hur han skall bete sig för att undkomma. Därför är den version av råda-remotivet, där den negerade satsen är placerad sist: rid. . . /rid ej. . . den riktigaste. Det måste anses mera angeläget att tala om *var* han skall rida än *han inte* skall rida. Varför sedan versen med den negerade satsen uppstått och blivit mera vanlig, kan jag inte helt förklara. Möjligen har det samband med korsförklaringsmotivet och tillägget av kors- före årde. För satsrytmens skull har man fått kasta om de båda leden. Det går inte att säga: Rid på /åkern/ den korsårde / och inte på /vägen/ den hårde!

Råda-remotivet som rimmas *hårde*—*våde* (våle, våre) och *hårde*—*bårde* (båle, båre, bolde) har ett annat utbredningsmönster än årde—hårde men måste på

ett eller annat sätt ha ett samband med det sistnämnda. Min första tanke då jag stötte på orden våde, våle, våre var, att de hade samband med *våd*. Våd är substantiv och avser vanligtvis rand på kläder, textil o dyl. Något adjektiv bildat på våd finns inte i rikssvenskt språkbruk (SAOB, excerptsamlingen "våd"). Jag associerade ändå den "våde" åkern med den fårade åkern, möjligen beroende på min kännedom om åkergränsmotivet. Det har uppenbarligen också insamlaren eller sagesmannen gjort i ett annat belägg och skrivit rimmet "hårde-vå(r)de" (IFGH 5016, uppt 1945 i Björketorp, Västergötland). Varken vårde, våle eller våde kan emellertid beläggas i befintliga dialektlexika.⁵⁸ I sägentexten kan man finna några tolkningar, som härrör från sagesmannen. Våle anses betyda blöt, våt (2 belägg), mjuk (1) eller välsignad, skyddad (1). Tolkningen mjuk är förståelig som motsats till hård; förklaringen våt är obegriplig i sammanhanget; att åkern skulle vara skyddad, välsignad, kan man tänka sig mot bakgrund av förklaringsmotiv a (trollen kan ej beträda åkern), men våle är inget dialektalt uttryck för välsignad eller skyddad. Ingen sagesman (av de som lämnat förklaring) har tänkt på åkerns fåror. Det kan förhålla sig så, att "våde" är en självklar karakteristik av en fårad, plöjd åker. Om våde kan ledas tillbaka till våd (= rand) blir stickordet begripligt — den våde åkern = den fårade — och kan jämföras med den årde. En annan förklaring kan dock vara att våde är en perifer, missuppfattad form av årde eller möjligen bårde (nedan). Man har inte riktigt uppfattat versens rim utan ersatt årde med ett ljudligt ord som rimmar på "håle" (= hårde).

Bårde i versen hårde-bårde kan varieras bålde (bolde), bålle (bolle) eller bære i de svenska sägner. I Jylland och på Fyn kan formen haarde-baare beläggas i ett fåtal sägner.⁵⁹ Dessa belägg måste ha ett traditionssamband med de västsvenska, då hårde aldrig annars förekommer i det danska rådaermotivet. "Baare" eller "bære" i annan rimkombination finns i ytterligare ett antal jylländska och fynska belägg.⁶⁰ Till skillnad från haare-baare-versen och det svenska hårde-bårde betecknar *bære* i dessa sägner den plats där mannen *inte* skall rida. *Bår(d)e* (subst) är i danska språket benämning på gräsmark, åkerjord som ligger i träda (Kalkar 1881f "bar(d)e"; Flbg I 1886 "bärer"). Bære som beteckning på vägen, dvs motsatsen till åkern passar därför bra in i sammanhanget, men bære i stickordet haare-baare har inte den riktiga innebörden.

Beträffande formen hårde-bårde, som förekommer i enstaka varianter (3), kan man tänka sig en tolkning motsvarande den för "våde". Det rikssvenska *bård* (subst) betyder rand, kant, list etc, men har en något vidare tillämpning än våd. Bl a kan ordet användas för att beteckna "yttre smal begränsning af mark o.d." (SAOB "bård"). Enligt denna betydelse kunde den "bårde" åkern avse den (med åkerren?) omgärdade åkern, en tolkning som inte är osannolik mot bakgrund av förklaringsmotiv a (trollen måste göra halt vid åkerrenen). I motsats till våd kan bård också bli verb, bårda = kanta, förse med bård. Bårde kan i likhet med våde tolkas som den fårade, plöjda åkern, även om någon sådan förklaring aldrig finns i sägner eller kan språkligt beläggas. Möjligheten att bårde är en missuppfattad form i likhet med våde kan inte heller uteslutas. Vad som gör tolkningen mera problematisk är, att den som skrivit ner, insamlat sägnen, själv har fått gissa sig till stavningen då han lyssnat till sin sagesmans berättelse. Detta gäller även de danska sägner och

speciellt E Tang Kristensens (nedan). Även om sagesmannen själv tecknat ner sin sägen, har han stått inför problemet att i skrift återge något som är avsett att framställas muntligt och lyssnas till — inte läsas.

Det finns ytterligare en möjlighet att härleda *båle*, *bolde* etc. *Båle* kan ha samband med adjektivet *bold* = vacker, skön, som i västgötsk dialekt skrivs *båld* eller *båll* och har samma betydelse som det rikssvenska ordet (SAOB "bold"; Hof 1772: 92f; Rietz 1867: 70ab). Uppmaningens innebörd skulle då bli att mannen uppmanas rida på åkern den vackra, sköna. Det låter orimligt med en sådan tolkning, vad skulle det ha för betydelse om åkern var vacker. Men ordet skön i rimmet *sköna-gröna* eller kombinationen *sköna-breda* (eller annat ord) kan också beläggas i andra västgötska råharemotiv. Skön betecknar ömsom vägen, ömsom åkern och tycks inte ha någon fixerad plats.

Bålde i betydelsen vacker, skön kan emellertid också sättas i relation till det östdanska stickordet *bolde-knolde*. Bolde-knolde (eller boldre-knoldre) versen har en begränsad utbredning och finns i sin mest fullständiga form nästan bara på Själland. Utbredningsområdet har rumslig kontinuitet med den svenska *håle-båle*-versen över Kattegatt. *Knolde* (subst) är ett vanligt ord i danskan och betyder allmänt upphöjning, ojämnheter i mark ("knolde" Kalkar 1881f; Flbg II 1886—92; ODS). Att karakterisera en åker med sina plöjda fåror som "det knolde" kan utan vidare accepteras. Bolde kan härledas ur adjektivet *bold* = vacker, skön. Bold är också i danskan ett ålderdomligt och mera litterärt ord.⁶¹ Dialektforskningsinstitutet i Köpenhamn har undersökt kännedomen om ordet bold (på Själland) i en frågelista från 1935 (och framåt), men bara fått in 4 positiva svar. Av ett av dessa framgår att bold har använts om sädesfält — vackra sädesfält, att säden står bold. Alla andra belägg i institutets samlingar för bold härrör från dryckeskärslsäggen. Det förefaller som om bold i talspråk i 1900-talsdanskan endast har levt kvar i dryckeskärslsäggen. Det danska rådet lyder emellertid: "Rid fra det bolde / ind paa det knolde". Det är inte som man skulle kunna tro åkern som kallas "det bolde" utan vägen. Bolde används på helt motsatt sätt mot det svenska båle, som alltid betecknar åkern. Det danska stickordets innebörd blir att mannen *inte* skall rida på det sköna utan på det ojämna, dvs den sköna marken är den jämna marken, där trolsen har lättare att springa än på den plöjda, ojämna. Bolde-knolde versen är således avpassad till förklaringsmotiv b och är ingen direkt översättning av årde-hårde versen. Detta visar, att åkergränsmotivet i sin ursprungliga form, förklaringsmotiv a, aldrig har funnits i de danska sägner.⁶²

Min uppfattning rörande råharemotivets olika utformningar är, att versen som rimmas årde-hårde är den ursprungligaste. De andra rimformer som föreligger ska karakteriseras som missuppfattningar eller ljudlika omvandlingar av råharemotivets ursprungsform. Bolde-knolde versen i Danmark är ett undantag, men den utgår i stället från förklaringsmotiv b och är anpassad till detta motivs innebörd.

Innan jag diskuterar spridningen av åkergränsmotivet, måste en ytterligare detalj i råharemotivets granskas: *rådaren*. Rådaren är en viktig del i motivet men är lätt utbytbar, utan att innehållet behöver förändras. Att så också skett visar de många skiftande råharegestalter, som uppträder. Den stora variationsrikedomen försvårar användandet av rådaren som ledfossil i sökandet ef-

ter åkergränsmotivets centrum.

Rådaren är antingen en människa (en bergtagen kvinna) eller ett övernaturligt väsen (annat troll, fiendetroll eller en identifierbar röst, som hörs i luften). Det finns inget uppenbart innehållssamband eller fullständigt utbrednings-samband mellan någon av rådemotivets utformningar och rådares skepnad. Den bergtagna kvinnan som rådarkan bara beläggas i Ljungbyredaktionen, och hennes proveniens är inte helt klarlagd (Lövkrona 1982a). En människa som rådarkan är dock mera naturligt än ett annat övernaturligt väsen.⁶³ Bergtagna kvinnor som ger råd finner man också i andra sägner, fritagningssägner och även jordemorssägner och ballader (t ex Feilberg 1910: 25f, 69ff; Hartmann 1936: 109ff, Petzold 1970 nr 396). En bergtagen som rådarkan i dryckeskärllsägner är däremot episkt sett mindre lyckad. Det är (oftast) kvinnan som bjuder mannen drycken. Samtidigt varnar hon honom för att dricka den (varningsmotiv). Därpå eller strax efter, då mannen påbörjat sin flykt, ger hon honom rådet att rida på åkern. I sägnens dramatiska uppbyggnad inträder rådaren annars alltid i det ögonblick, då trollen är precis hack ihäl på mannen och skulle ha infångat honom om inte hjälp kommit. Redan i den äldsta Ljungbysägner ser man att den bergtagna i rollen av rådarkan "in-kräktar" på dramatiken. Den bergtagna befinner sig bland trollen och ropar till mannen medan han rider bort: ". . . och Lod som hand villde dricke, haffuer hand helltt bag sig, huad som der var udj, och flux begiffuett sig paa veien mett dett, strax haffuer de hastelig søgt epter hannem, Men en Christen quinde som skulle haffue verett blantt dem, haffuer raabtt thill hannem och sagtt, Rid . . ." etc (bil 11). Som jämförelse vill jag citera Rudebeks småländska sägen från 1690, där rådet hörs som ett rop, en röst i luften under förföljandets klimax (man får bortse från Rudebeks mera litterära stil och kristna inlägg): "Trollen foro efter honom, skrikte, ropade och gnisslade, ärnandes denna skada wedergälla, woro honom på hästhälarna med framfötterna, men medelst Guds nåd, som med honom var och fast mera förmådde, kunde intet tillfoga honom något mehn eller skada, uthan wed thet så häftigt red under, hördes en röst i luften som sade: Rid . . ." etc (bil 22). Den dramatiska effekten av hjälpen i absolut sista stund är mycket mera uttalad och klar, än när den bergtagna ropar efter mannen, då han rider bort och knappast ännu är förföljd. Varifrån skall hjälpen komma i en sådan situation som den mannen befinner sig i — ensam ute på en väg förföljd av en hop troll — om inte oväntat från en deus ex machina. Rådaren i form av ett rop, en röst i luften har dock knappast någon förankring i folktron utan kan ses som ett episkt fantasimotiv i motsats till den bergtagna kvinnan. Rösten kan inte tillhöra något övernaturligt väsen, sådana finns inte i luft, inte heller en människa, de svävar inte heller i luften. Möjligen har denna utformning sitt ursprung i den lokala småländska redaktionen Vantevännen, där rådet ges av ett sjöra och uppfattas som en röst ur vattnet (Lövkrona 1982b).

När rådet ges av ett fiendetroll eller bara ett "annat" troll, är detta en senare utformning av motivet. Utbredningen överensstämmer inte med rådarkens utan mera med bagnarredaktionen. Att ett övernaturligt väsen skulle hjälpa en människa mot ett annat väsen är inte heller en rimlig tanke. Möjligen har fiendemotivet sitt ursprung i detta förhållande — motivet har diktats som en förklaring till att ett troll hjälper en människa.

När man i norska sägner möter gardvard eller tunvard som rådare, kan det förklaras med att man anpassat motivet till inhemsk tradition. Gard- eller tunvard är ett gårdsväsen, som är mycket vanligt i framför allt västnorsk folktro och diktning (jfr Solheim 1951; Boberg 1956).

Det negativa rådařemotivet har omvänd innebörd — de förföljande väsendena uppmanar männen att rida av åkern i stället för på den — och kan tolkas som ett uttryck för osäkerhet om åkergränsmotivets innebörd och utformning.

Efter denna långa detaljgranskning av åkergränsmotivets utformning är det hög tid att se motivet som en helhet och sammanfatta resultaten. Förklaringsmotiv a är motivets ursprungligaste utformning och man kan på goda grunder anta, att motivet funnits i det svenska utbredningsområde som i nutidstraditionen domineras av motiv b. Detta framgår inte minst av rådařemotivets utformning, där versen som rimmas årde-hårde har sitt spridningscentrum, dvs i sydligaste Sverige. Adjektivet *årde* kan vidare härledas till danskans *aard* eller *aaret* samt substantivet *aar* eller *ard* som benämning på årder. Dessa ordformer kan beläggas sedan medeltid och har funnits även i Skåne. Motsvarande benämningar i svenskt språkbruk är *årder* (s) och verbet *ardha* eller *aerja*.⁶⁴

Utformningen årde-hårde kan emellertid inte beläggas i de skånska 1600-talssägnerna utan bara i Rudebeks småländska sägen från slutet av samma århundrade. I sägnen från Trolle-Ljungby 1624 lyder uppmaningen: ”. . . Rid att ore och icke att bore . . .”. Som förklaring läggs till, att det var meningen att han skulle rida på åkern, som var ”aard” och inte på vägen (bil 11). ”Bore” kan och bör vara identiskt med *bår(d)e* = gräsmark (jfr ovan), eftersom det sätts i motsats till det årde. ”Ore” står enligt texten för åkern som är ”aard”. Enligt Kalkars ordbok är emellertid *ore* beteckningen för *obrukad jord* och har inget med åkerjord att skaffa.⁶⁵ Det kan alltså knappast vara ”ore” i denna betydelse som uppträder i stickordet. ”Ore” måste vara en anorlunda stavning och form av *aard* (*aaret*) för att rimma med ”bore”. I sägnen från 1667 lyder rådet mera riktigt: ”Rijd det åarde oc icke det bare, huilchet mand saledes interpreter, at hand indtet skulle rijde wejen eller om engen, mens ofver agerne som mand hafde åardt . . .” (bil 15).

Jag är något tveksam hur de skånska sägnernas rådařevers skall tolkas — om den visar att årde-hårde-rimmet inte var fullt utbildad under 1600-talet, vilket Rudebeks sägen motsäger, eller om den avvikande formen skall skrivas på insamlarnas = Ljungbyprästersnas konto. Jag är böjd att tro att det sista alternativet är det riktiga. Oavsett hur det förhåller sig med rimmet, visar ”bore” och ”bare” i de två äldre sägnerna, att min slutsats över förklaringsmotivets innebörd varit riktig. Det är de ärjda åkrarna, den plöjda jorden, som sätts i motsats till den obrukade jorden, gräsmarken — det är *inte* ”vägen den hårde” jämna i motsats till den plöjda eller ärjda ojämna åkern, som är motivets kärnpunkt.

Åkergränsmotivets spridningscentrum är följaktligen sydligaste Sverige och i första hand Skåne. Danmark är uteslutet, då rådařemotivets utformning uteslutande kan knytas till förklaringsmotiv b, som är en senare form av motivet. Rådařemotivets olika utformningar, liksom även förklaringsmotivets, ger goda möjligheter till att följa åkergränsmotivets spridningsvägar. Utifrån det sydsvenska centret har motivet i Sverige spritts mot nordväst. Versens fasta

grammatiska form har i stort bibehållits, medan rimorden bytts ut, ibland mot obegripliga nonsensformer. Det icke rimmade råharemotivet kan också ses som en perifer form, man har tappat bort ett led i versen — det led som talar om var mannen inte skall rida.

Den orimmade uppmaningen och korsförklaringsmotivet har ett utbredningssamband, som visar att denna utformning av förklaringsmotiv a har ett annat ursprung och spridningsriktning än den rimmade versen och förklaringen att åkern var odlad mark. Korsförklaringen har som jag tidigare nämnt troligen uppstått under påverkan av förklaringsmotiv b:s tvärridning och måste därför ha sitt ursprung i de delar av Småland, som gränsar till Skåne. Det framgår också tydligt, att prefixet kors- är ett senare tillägg i råhareversen, då det spolierar satsrytmen. På Gotland finns inget råharemotiv men väl båda utformningarna av förklaringsmotivet. Korsförklaringsmotivet måste ha spritts till Gotland från det svenska fastlandet, medan förklaringsmotiv b förmedlats från Danmark eller Sydsverige, det första troligast då flera andra motiv i den gotländska sägnen visar traditionssamband med Danmark inte Sverige.⁶⁶ Att det varit svårt att smälta samman de två skilda utformningarna av åkergränsmotivet kan man förstå av de många varierande och ibland inbördes motsägande motiven i de gotländska sägnerna. Ex 25.

Det danska förklaringsmotivet har traditionssamband med det skånska, medan råharemotivet inte är en direktöversättning av årde-hårde versen utan en inhemsk produkt efter samma mall för att bättre motsvara förklaringsmotivets innehåll. Delar av råharemotivet, råharen, visar på kulturkontakt också med Västverige liksom det negativa rådet. Om dessa två motiv har sitt ursprung på danskt eller svenskt område kan jag inte klarlägga, bara visa på överensstämmelserna, och att Kattegatt varit den sammanbindande länken. Åkergränsmotivet i Norge ansluter sig också till det västsvenska medan det finska, som redan nämnts, förmedlats från det svenska fastlandet.

Åkergränsmotivet har inte sitt ursprung i dryckeskärlessägnen eller i annan nordisk tradition utan har inlånats från tysk tradition. Även om motivet i nutidstraditionen har en vid spridning, är det inte troligt att motivet från början funnits i sägnen, utan det har senare införlivats i berättelsen. Att motivet trots detta och trots att det saknar förankring i skandinavisk folktro, kunnat spridas och bli så allmänt i sägnen, måste tillskrivas råharemotivets vers, som fungerat som ett stickord att hänga upp motivet på. Den bundna rimmade formen har också fört med sig, att versens "årde" inte försvunnit tillsammans med årdrets tillbakagång som jordbruksredskap, vilket i vissa delar av Skåne skedde redan i senmedeltiden. Stickordet har sannolikt utformats i den skandinaviska traditionen, något motsvarande har jag inte kunnat finna i tyska sägner med åkergränsmotiv.⁶⁷ Skåne är åkergränsmotivets spridningscentrum, och det är mellan detta landskap och Tyskland förbindelserna gått, en spridningsväg som kunnat konstateras även för gårdsgränsmotivet och de motiv som har samband med detta. Den rimmade versen ger ett post quem för åkergränsmotivets tidigaste förekomst i dryckeskärlessägnen. Slutrimmet blev allmänt först under senare delen av medeltiden (Rooth 1965: 28f; Almqvist 1978:111).

4. Hypotetisk ursprungsform

Redaktionsanalysen har visat vilka motiv som kan vara ursprungliga i dryckeskärlssågnen, och det är möjligt att utifrån dessa rekonstruera sägentypens hypotetiska ursprungsform. Den är följande: En dräng = ung man, svenn är ute och rider och träffar samman med övernaturliga väsen, som håller gille. Han stannar upp och tittar på och blir bjuden en dryck i ett dryckeshorn. Han vågar inte dricka utan kastar drycken över axeln, varvid några droppar faller på hästens länd och bränner håll. Han flyr med hornet och tar med det hem.

Utgår man ifrån att all folkdikt har ett budskap, en funktion, måste man ställa sig tveksam till ursprungsformens riktighet. Vilket budskap förmedlar den? Jag måste här föregripa analysen av sägentypens funktion (VI.3). Dryckeskärlssågnen kan — beroende på vilka motiv den innehåller — betraktas antingen som en *varningssågen* eller som en *underhållningssågen*. Varningssågnens funktion är att visa vad som händer vid ett tabubrott, vilka sanktioner som drabbar den inblandade människan. De motiv i dryckeskärlssågnen som förmedlar detta budskap är hämnd- och återerövringsmotiven: om man stjälar från övernaturliga väsen råkar man ut för olycka eller tas det stulna tillbaka. Underhållningssågnens funktion är, som framgår av beteckningen, att underhålla. Det underhållande i dryckeskärlssågnen ligger i att de väntade sanktionerna upphäves eller neutraliseras och vändes till människans fördel. Förföljelse- och räddningsmotiven i sågnen uttrycker denna funktion, men de är inte ursprungliga utan senare tillägg. Den hypotetiskt ursprungliga handlingen har alltså inte haft en underhållande funktion, men den är inte heller en varningssågen — ursprungsformen innehåller inga motiv som ger uttryck för de sanktioner som drabbar den som stjälar från de övernaturliga väsendena och därmed gör sig skyldig till ett tabubrott, ingenting händer. Den hypotetiska ursprungsformen berättar bara om en man, som stjälar från övernaturliga väsen och beskriver hur han därvid betar sig.

Det är uppenbart, att den rekonstruerade ursprungsformen inte är fullständig utan saknar motiv. De enda tänkbara motiven i detta sammanhang är de nämnda — hämnd- och återerövringsmotiven. Dessa är ovanliga i sågnen, men de kan beläggas redan i den äldre traditionen. Age and area teorin är inte tillämpbar i detta fall — en motivhistorisk analys är nödvändig.

Hämndmotivet finns i flera olika utformningar. I Norge tillhör det uteslutande den lokala redaktionen Hahaug och är med stor sannolikhet inlånat från andra norska sägentyper med huldremöten (ex 17; Berge 1924: 24; ds 1925: 9-10). Hämnd, sanktion från naturväsendenas sida i form av olycka i nio mansåldrar kan därför inte vara sägentypens ursprungliga motiv. I den skånska Ljungbyredaktionen finns också ett hämndmotiv med liknande utformning, men inte heller detta kan sägas tillhöra den äldsta formen. Motivets proveniens är mycket svårutredd och här föreligger också ett om än något oklart booklore förhållande till den tyska Oldenburgersågnen. I den skånska redaktionen finns också ett annat hämndmotiv — mannen dör eller dödas av sin häst. Ex 30. Till skillnad från de tidigare hämndmotiven — olycka, fattigdom, sjukdom etc — kan detta motiv inte beläggas utanför den lokala redaktionen, och har därför sitt ursprung inom denna (Lövkrona 1982a). Sanktio-

ner i form av död är vidare ovanligt i folkdikten och folktron.⁶⁸ Med detta motiv skulle sägnens budskap bli: om du stjälar från övernaturliga väsen straffas du med döden.

Återerövringsmotivet uttrycker en sanktion som är mera rimlig och som står i paritet med brottets art. Med detta motiv blir budskapet: det lönar sig inte att stjäla från övernaturliga väsen, de tar tillbaka det som tillhör dem. Återerövringsmotivet har en relativt vid spridning och kan beläggas i Jylland, Skåne, på Gotland och Irland. Jag räknar som återerövringsmotiv även de utformningar där återtagandet av kärlet inte lyckas (jfr Lövkrona 1982a). Man kan dock inte tala om ett sammanhängande utbredningsområde eller att motivets utbredning i huvudsak sammanfaller med hornredaktionens. Karta 3. Det är ändå värt att granska återerövringsmotivet närmre.

Återerövringsmotivet är inte heller unikt för dryckeskärlssägner utan förekommer även i andra sägner med stöldtema. Det finns redan i en 1300-talssägen från Wales och i denna tillsammans med förföljelse och räddningsmotiv, såsom i dryckeskärlssägner (Hartland 1891: 135ff; Giraldus 1930: 68f). Detta skulle kunna uppfattas som att motivet ändå är ett senare inslag i sägentypen, vilket också motivets utbredning talar för. Mot detta kan anföras, att återerövringsmotivet och räddningsmotiven utesluter varandra — de är uttryck för två diametralt motsatta lösningar av en och samma situation — en negativ och en positiv lösning. Om naturväsendena med hjälp av sin magiska förmåga så lätt kan ta tillbaka det stulna, behöver man knappast anstränga sig genom att handgripligt förfölja mannen.

Ett annat och kanske mera påtagligt bevis för att återerövringsmotivet kan ha tillhört den hypotetiska ursprungsformen ger en isländsk fornaldarsaga från tidigt 1300-tal, Thorstein Baejarmagns saga. Sagan berättar om Thorstein, kung Olavs hofsinder (= skattmästare) på besök i det övernaturliga landet Glaesisvellir. Jag refererar och citerar här ur C C Rafns danska översättning från 1827:

Thorsteins uppgift som hofsinder är att skaffa dyrbara skatter till kung Olof. På en skattsökarresa "til Östervegen" kommer Thorstein till ett öde-land, som han beslutar sig för att utforska. Han möter och blir god vän med jätten Godmund, härskare i Riseland, vilken genom svek blivit vasall under grannlandets kung Gejrrød i Glaesisvellir. Godmund konspirerar mot Gejrrød och Thorstein lovar att hjälpa honom. Godmund är nu på väg till Gejrrød på arvsöl och Thorstein beslutar sig för att följa med. Godmund tvekar dock, då han förstår att de alla kommer att bli dödade om Gejrrød får veta, att en kristen man vistas vid hans hov. Thorstein berättar att han kan göra sig osynlig med hjälp av en sten, som han fått av en vätte. (Han har också av samme vätte fått en skjorta som gör honom osårbar.) Thorstein vistas sålunda osynlig i Gejrrøds hus. Denne håller en stor fest för Godmund och hans följe och man dricker, äter och leker styrkelekar och dryckeslekar. Hela tiden finns Thorstein med osynlig och ställer till förtret för Gejrrøds män. Gejrrød förstår omsider, att det måste finnas en icke önskvärd person i hans hus och beslutar sig för att ta reda på det sista dagen, då den stora festen skall äga rum, varvid man skall dricka ur orakelhornet "Grim den Gode". Sista dagen tar Gejrrød fram "Grim den Gode", som är ett enormt stort dryckeshorn fyllt med "Galder" och "Paa Spidsen af Hornet er et Menneskehoved med Kjød og Mund;

det talar med Folk, og førutsiger tilkommende Ting, og hvad Ufred der er ivente" (s 168).

Godmund är rädd för att "Grim den Gode" skall förråda Thorsteins närvaro. Thorstein försäkrar att Grim inte skulle tala mer än vad Kung Olaf ville, bara Godmund lydde hans råd. Thorstein ger Godmund sin magiska skjorta, som gör bäraren osårbar. Han råder Godmund: "Tag Kronen af Hovedet, og giv den til Grim hin Gode, og hvisk ham i Øret, at du vil gjøre ham meget større Hæder end Gejrrød, og siden skal du lade, som du drikker men der vil være Gift i Hornet, og du skal hælde det ned foran dig, og det vil ikke skade dig, men naar Drikningen er forbi, skal du lade dine Mænd ride" (sid 169).

Nästa dag låter Gejrrød bära fram Grim den Gode. Godmund gör som Thorstein sagt sedan han mottagit hornet. "Derpaa lod han Drikken løbe af Hornet ned paa sine Klæder, og der var Gift i den" (s 170).

Thorstein dödar sedan Gejrrød och ger sig av, Som tack för hjälpen får han med sig i gåva till kung Olaf av Godmund "et Guldkar og et Sølvfad og tyve guldivirkede Haandklæder. . ." (s 172).

Thorstein gör därefter upp med en av Gejrrøds män, Jarl Ægdir. Han tar vid avfärden med sig dennes vackra dotter Godrun samt dryckeshornet "Hvitinger". Efter hemkomsten skänker han kung Olaf alla skatterna. Senare på julen håller Thorstein gille för kung Olaf, och man leker "Skyggelegen" och serverar ur Hvitingarne. Thorstein bestämmer sig för att fira bröllop med Godrun och får Olafs tillåtelse. Först låter sig Godrun dock döpas. På första bröllopsnatten kommer emellertid Godruns far Ægdir för att hämnas, men kung Olaf håller vakt omkring de nygifta ". . . men om Morgonen vare Hornene Hvitinger forsvundne" (s 174). Senare lyckas dock Thorstein ta igen hornen, men detta föranleder ingen utförligare skildring (Rafn 1827: 155-175; Boberg 1966).

Episoden i Glaesisvellir hos Gejrrød och den efterföljande hemma hos Thorstein är inget annat än en litterär bearbetning av dryckeskärlssågnen. I koncentrat handlar sagan om en ung man, som sammanträffar med övernaturliga väsen; han deltar i deras gille och bjudes dryck i ett dryckeshorn; han varnas dricka och kastar bort drycken som är farlig, giftig; han rider därifrån och tar med sig dryckeshornet (i sagan andra horn än de han bjudes ur och vid ett annat tillfälle); dryckeshornet tar han med sig *hem, men det rövas tillbaka av sin ägare*.

Fornaldarsagan innehåller ytterligare ett motiv, som inte diskuterats i det föregående — *varningsmotivet*. I dryckeskärlssågnen finns detta motiv i samma varianter som återerövringsmotivet bara i Ljungbyredaktionen. Det kan beläggas även på Irland men utan återerövringsmotiv. Fornaldarsagan visar således, att återerövringsmotivet mycket tidigt fanns i dryckeskärlssågnen men reser samtidigt ytterligare frågor, som måste besvaras — varningsmotivets roll i sågnen och sagans proveniens. Dessa två problem hänger samman och kan inte lösas var för sig, även om det sista mera hör samman med diskussionen i nästa kapitel — sågnens ursprung och spridning.

Varifrån har fornaldarsagans författare hämtat sin version av dryckeskärlssågnen? Fornaldarsagorna i allmänhet och Thorstein Baejarmagns saga i synnerhet är en guldgruva vad beträffar folkdikt, speciellt sägner. Den norröna forskningen har kunnat visa, att författarna utnyttjat framför allt isländsk

muntlig tradition men också övrig nordisk och keltisk. Därutöver kan man finna spår av medeltida hjälte- och riddardiktning (KLN M "fornaldarsagor"). I detta fall kan sagans författare inte ha öst ur den egna traditionen: dryckeskärlssågnen är inte känd på Island. Turligt nog har Thorstein Baejarmagns saga varit föremål för etnologisk granskning. Den engelska folkloristen Jacqueline Simpson diskuterar källorna till sagans folkdiktsinslag i två uppsatser "Grim the Good. A magical drinking horn" (1962/63) och "Otherworld adventures in an Icelandic Saga" (1966). Simpsons slutsats är, att sagan som helhet visar stor släktskap med keltisk tradition. Hon finner i första hand exempel på motiv som ursprungligen är keltiska och nått Island via Skandinavien, men också motiv och drag som uteslutande är keltiska och som inte finns i Norden. De senare förekommer just i Glaesisviller-episoden, där dryckeskärlssågnen också finns. Grim den Gode — det tuhövdade talande orakelhornet — har sin direkta motsvarighet i det genom Arthursdiktningen kända "Brans horn" eller "Brans head" (Simpson 1962/63: 500 ff). Brans horn förekommer emellertid aldrig såsom dryckeshorn i den keltiska diktningen — bara som orakelhorn — och kombinationen med dryckeskärlssågnen i den isländska sagan är unik (Simpson 1966: 17, 20). Sammanställningen av sågnen och orakelhornet måste därför ha företagits av författaren till sagan. Kunskapen om "Brans head" har fornaldarsagans författare inhämtat i medeltida skrivna källor, medan hans version av dryckeskärlssågnen inte går tillbaka på någon av de medeltida (kända) engelska sågnerna. Varken Gloscestershire- eller Yorkshiresågnen innehåller varningsmotiv eller återerövringsmotiv (bil 1, 2). Simpson kan inte ge något nöjaktigt svar, men här kan varningsmotivet ge en infallsvinkel.

När mannen i dryckeskärlssågnen inte vågar dricka den bjudna drycken, skall hans handlande tas som ett uttryck för tron, att det är farligt att förtära sådant som bjudes av övernaturliga väsen. Föreställningen om födans skadlighet i samband med bergtagning kan beläggas i både nordisk och keltisk bergtagningstro. Den vanligaste förklaringen till mattabun är, att man glömde sin tidigare levnad, glömde vem man var eller aldrig kunde bli fri igen. Det finns rikligt med uppgifter i bergtagningssågnerna, som bekräftar denna tro. (Se t ex Feilberg 1910: 15f, 19, 56, 58, 62, 64; Hartmann 1936: 92, 101; Solheim 1952: 476.) Tron på födans skadlighet intar emellertid ingen framträdande plats i bergtagningssågnerna. Den har sällan formen av ett episkt motiv såsom varningsmotivet.⁶⁹ Att varna för mat och dryck kan förefalla onödigt, eftersom tron är en viktig del av bergtagningsskomplexet. I dryckeskärlssågnen är motivet ännu mera överflödigt, eftersom handlingsstrukturen "föreskriver" att drycken skall kastas bort. Varningsmotivet måste således vara ett senare tillägg i dryckeskärlssågnens handling.

Varningsmotivet i den recenta Ljungbytraditionen är ett booklore fenomen. Motivet har, jämte flera andra, införlivats i den muntliga traditionen via en mängd tryckta utgåvor. Men det märkliga är, att också motivets första uppträdande i Ljungbysågnen 1667 (bil 15) kan betecknas som booklore. Upphovsmannen till herrgårdstraditionen om Ljungby horn och pipa har lånat varningsmotivet ur balladen "Elvehøj" (DgF 46; Lövkrona 1982a). Varningsmotivet har alltså inte före de tryckta utgåvorna varit ett muntligt traderat motiv i dryckeskärlssågnen i Skandinavien. Problemet borde därmed vara ur

världen, om det inte varit så att inte heller balladens varningsmotiv är ursprungligt utan ett senare tillägg.⁷⁰ Jag får anledning att återkomma till detta i studien över Ljungby horn och pipa och inskränker mig här till att konstatera, att detta sista förhållande inte har någon betydelse för den här aktuella problemställningen.

Varningsmotivet tillhör således inte den skandinaviska sägentraditionen utan måste ha keltisk proveniens. Utformningen av sagans motiv visar också stora överensstämmelser med motivet i de keltiska dryckeskärlssägnerna. I sagan uppmanas Godmund att låtsas dricka och hålla ut drycken *framför* sig och meningen är att han skall skyddas från innehållet av osårbarhetsskjortan. Förfarandet måste anses vara bestämt av att man *sitter* till bords. Sitter till bords gör dramatis personæ också i de irländska dryckeskärlssägnerna och det sätt på vilket han gör sig av med drycken påminner starkt om sagans motiv.

(En man deltar i naturväsendezas fest)

So he sat down, and took the tumbler, and just as he was going to taste it, his eye fell on the man next him, and he was an old neighbour that was dead twenty years. Says the old neighbour, 'For your life, don't touch bit nor sup' . . . So his health was drunk, and he was pressed by the queen to fall to, but he had the sense to take the neighbour's advice, and only spilled the drink down between his coat and waistcoat.

(Kennedy 1891:105)

I en variant insamlad 1952 i Rosspört lyder motivet lite förvanskat men igenkännligt:

There was a man in the company, who interested himself very much in the comforts of the visitor, and privately warned the latter not to partake of any of the drink which was going round. The party were drinking from fancy vessels or goblets of very nice design, and the horseman took a strong liking to one of these drinking cups, which were placed around here and there, some of which were full of liquor. He secretly put one of the vessels with its contents into his inside breast pocket . . .

(IFC Ms Vol 1306)

Det är bara sagans giftdryck som mera överensstämmer med nordisk än med keltisk tradition. Man måste dock hålla i minnet, att giftdrycker och osårbarhetsplagg är allmängods i saga- och sagodiktning. Slutsatsen måste bli, att Thorstein Bæjarmagns saga vad beträffar dryckeskärlssägnen bygger på keltisk tradition, inte nordisk.

Det återstår nu ytterligare en fråga att besvara. Varför finns varningsmotivet i de irländska dryckeskärlssägnerna redan under 1200-talet, om motivet inte från början funnits i sägentypen? Jag vill förklara detta på följande sätt. Dryckeskärlssägnens ursprung och uppkomst ligger i Skandinavien, och sägnen har därifrån spritts till Irland. På keltiskt område fanns redan en liknande sägentyp, en bergtagningssägen, med varningsmotivet som huvudmotiv, och de två typerna sammanstöptes till *en* på det sätt som sagans version och nutidstraditionen är utformade. Jag kommer att i följande kapitel visa hur vanligt det är, att blandformer mellan likartade sägentyper uppstår i ett utbredningsområdes periferi (VI.1). Den keltiska bergtagningssägnen med varningsmotiv är förvisso mycket sparsamt belagd, men Elisabeth Hartmann, som ingående undersökt keltiska bergtagningstraditioner, menar, att denna sägentyp

varit mycket vanlig.⁷¹ Ett ytterligare faktum, som styrker påståendet att varningsmotivet har keltiskt ursprung och inte nordiskt, är att dryckeskärlssäg-
nen inte finns med i Saxos version av Thorstein Bæjarmagns saga. Delar av
berättelsen om Thorstein i Glaesisvellir finns i Saxos "Danmarks Krönike",
åttonde boken, benämnt "Björn, Harald og Gorm", men inte den del där
dryckeskärlssägna ingår.⁷²

Dryckeskärlssägnens hypotetiska ursprungsform har därmed med största
sannolikhet innehållit ett återerövringsmotiv men inte varningsmotiv. Åter-
erövringsmotivet har dock mycket tidigt uteslutits eller kommit i bakgrunden,
på grund av att andra mera livskraftiga motiv införlivats i sägna, dvs
förföljelse- och räddningsmotiven. Detta har i sin tur inneburit att sägna
omvandlats från varningssägna till underhållningssägna.

Dryckeskärlssägnens *tidigaste redaktion* kan därmed beskrivas på följande
sätt: *En dräng = en ung man, svenn, är ute och rider och träffar samman med
övernaturliga väsen, som håller gille. Han stannar upp och tittar på och blir
bjuden en dryck i ett dryckeshorn. Han vågar inte dricka utan kastar drycken
över axeln, varvid några droppar faller på hästens länd och bränner hål. Han
flyr med hornet och tar med det hem, men det återerövrats av de övernaturliga
väsendena.*

Den hypotetiska ursprungsformen kan inte i "ren" form beläggas i nutids-
traditionen. Nästan alla sägner med återerövringsmotiv har också förföljelse-
och räddningsmotiv. Närmast ursprungsformen kan de jylländska sägnerna
sagas stå — de har inte bearbetats såsom de skånska Ljungbysägnerna och in-
te undergått några större förändringar i utformningen, eftersom de inte utgår
från någon lokal redaktion. Det framgår tydligt, att förföljelse- och rädd-
ningsmotiven är senare tillägg, och man har beroende på återerövringsmotivet
haft svårt att anpassa dem till handlingen. Resultatet har blivit att motiven
förkortats och förföljandet summariskt återgivits, eftersom återerövringen av
det stulna kärlet varit det viktiga (jfr DS I nr 790—798).

Den hypotetiska ursprungsformen och normalformen är inte helt identiska.
Normalformen saknar gillesmotiv och återerövringsmotiv. Den har i gengäld
förföljelse- och räddningsmotiv. Återerövringsmotivet i ursprungsformen
förändrar också handlingsstrukturen, men bara avslutningsvis. Den hand-
lingsstruktur som uttryckes i normalformen är i övrigt helt densamma som i
ursprungsformen.

VI. Ursprung och spridning

1. Utbredningsområdet — centrum och periferi

Diskussionen i tidigare arbeten över dryckeskärlssågnen har gällt frågan om sågnen har nordiskt eller keltiskt ursprung och i förra fallet var i Norden ursprunget legat (II.2). Med redaktionsanalysens hjälp har jag kunnat rekonstruera en hypotetisk ursprunglig form, hornredaktionen. Dennas ursprung kan lokaliseras till sydligaste Sverige och Danmark. Inom nästan hela detta område finns hela redaktionsmönstret, inte bara det grundläggande horn/hem (Karta 12). Klarheten överskuggas något av att sägnerna i östra Danmark ändrat grundmönstret till bägare/kyrka, men hur detta skett har redan berörts. Min slutsats om sägentypens ursprung överensstämmer således delvis med Dagefördes och Järbes, även om jag gått annorlunda tillväga i min analys.

En centrum—periferi-analys av hela utbredningsområdet befäster också detta resultat. *Irland* men även det *mellaneuropeiska utbredningsområdet* framstår såväl kvantitativt som kvalitativt som *perifert* jämfört med Norden (tabell 2 A o B). Skillnaderna i *beläggsfrekvens* är så stora, att de omöjligen kan förklaras enbart utifrån insamlingsförhållanden eller traditionsupplösning. Beträffande Irland är det väl känt, att äldre tradition av alla slag fortfarande är mycket levande. Att dryckeskärlssågnen förekommer så sparsamt och inom en så begränsad del av landet kan därför knappast bero på att den vid insamlingen hunnit försvinna. Förutom att Irland är rikt på äldre traditioner, har här också bedrivits en intensiv uppteckningsverksamhet. Om dryckeskärlssågnen varit en allmän irländsk tradition, borde det under alla omständigheter funnits fler sägner.⁷³ Belägen är vidare koncentrerade till västra och norra Irland, som är ett utpräglat reliktområde, som bevarat många ålderdomliga drag även från nordisk kultur (Campbell 1943/44: 228).

På *Hebriderna* har däremot sågnen varit mycket vanlig enligt J G Campell (Campell 1900: 52). Samma påstående gör Walter Scott i "Minestrelsy of the Scottish Border" angående hela Skottland:

. . . it is still currently believed, that he who has courage to rush upon a fairy festival and snatch from them their drinking horn and cup, shall find it prove to him a cornu copia of good fortune, if he can bear it safely across a running stream.

(Scott II 1821: 322)

Scott ger tyvärr inga exempel på berättelser med detta innehåll. Kommentaren ges i anslutning till varianten "The Luck of Edenhall" från Cumberland i norra England (bil 4). Jag har inte i andra källor kunnat finna bekräftelse på riktigheten varken i Scotts eller Campells uttalanden. Jag kan bara konstatera avsaknaden av flera varianter. Med tanke på de många och täta kulturkontakter som funnits mellan nordvästra Skottland, Hebriderna och Norden, framför allt Norge, är det förvånansvärt, att sågnen inte är mera känd. Det är lika förvånande att den inte insamlats på Shetlands- och Orkneyöarna, som också från ca 800-talet och flera århundraden framåt koloniserades av norrmän (jfr Nicolaisen 1969). Även om bosättningen ägde rum innan sågnen var känd i Norge, måste det ha funnits kontakter mellan ättlingar till kolonisterna och

hemlandet. Det finns dock inga igenkännbara drag från den norska sägentraditionen i dryckeskärlssägnerna på Hebriderna. Det klart nordiska motiv som kan konstateras — rådamotivet — visar i stället släktskap med motsvarande motiv i Skåne, då rådaren är en bergtagen. Ex 10. I övrigt är det keltiska motivutformningar som karakteriserar sägnerna på Hebriderna.⁷⁴

Inte heller i *England* förefaller dryckeskärlssägnen vara eller ha varit allmän. De recenta sägnerna ligger i eller i nära anslutning till de områden där en av de äldre sägnerna finns, i Cornwall, sydvästra England. På ön Man kan sägnen beläggas i en 1700-talsuppteckning, några ytterligare belägg har jag inte kunnat finna. Train, som återger det äldre belägget, hävdar dock att sägnen är mycket vanlig på ön (Train II 1845: 154). Också Man har haft nära förbindelse med Skandinavien, särskilt Norge. Sägningen på Man är till skillnad från de övriga dryckeskärlssägnerna i Storbritannien en bägarsägen, vilka är ovanliga i norsk tradition. Detta talar för ett samband med ett annat nordiskt land. Förbindelserna med Norge var som livligast under 1000- och 1100-talen. Man räknar med att norrönt mål talades på ön till och med första hälften av 1300-talet (Almqvist 1978: 112). Bägarmotivet måste ha överförts långt senare, då redaktionen troligen inte är äldre än 1500-tal och kan ha införlivats senare i en redan existerande tradition. Sägningen i övrigt med upplösningssmotiv visar på inhemsk, keltisk influens.

Sägningen från Edenhall, Cumberland, kan ses i samband med de (icke bevisade) skottiska sägner Scott hänvisar till, eller som ett isolerat fenomen, en herrgårdstradition (jfr VI.3). Några ytterligare belägg för dryckeskärlssägningen i denna trakt föreligger inte.⁷⁵

Yorkshiresägningen nedtecknad av munken William Newbury 1198 är det enda kända belägget för dryckeskärlssägnens förekomst i östra England, utanför keltiskt eller keltiskt-influerat område. Denna sägen har citerats och refererats i åtskilliga böcker, men inga nya belägg från samma landsända har dragits fram. I en av dessa återgivningar, i "Folklore of East Yorkshire", skriver utgivaren John Nicholson i anslutning till sitt referat: "A *singularly odd* legend is told in connection with this relic /en grav/ of bygone days" (Nicholson 1890: 83). Mot denna formulering står Nicholsons uttalande i ett brev till Sidney Hartland: "Mr Nicholson in a letter to me says that he had the story as given by him from an old inhabitant of Bridlington, and that it *is current* in the neighbourhood" (min kursivering).⁷⁶

Yorkshiresägningen har diskuterats i flera av de tidigare arbetena över dryckeskärlssägningen. Man anser allmänt att den skall ses som ett enstaka nedslag av vikingarnas härjningar och bosättning i York under medeltiden (Dageförde 1971: 98; Järbe 1967: 6f). Jag är delvis benägen att ansluta mig till denna uppfattning mot bakgrund av vad som ovan kommit fram. Ett frågetecken i sammanhanget är varför Newbury återger just denna sägen? Är det därför att den är en allmän tradition — eller en annorlunda? Den är emellertid väl förankrad i trakten på en namngiven plats, och Newbury har själv hört den berättas. Newbury eller den muntliga traditionen låter det stulna kärlet skänkas till Kung Henrik II. I detta motiv tror jag svaret på frågan ges. Berättelser om kungar eller andra förnäma män, som förvärfvar magiska dryckeskärl vid besök i "fairyländ" eller "other world" är en mycket vanlig ingrediens i Arthursdiktningen, som florerade på 1100- och 1200-talen. Dryckeskärlssäg-

nen tillhörde helt enkelt en typ av berättelser, som var på modet. Detta förhållande förklarar varför också Tilbury återger just denna sägentyp. Även här är det Henrik II som förbindes med sägnen.

Från Storbritannien finns ytterligare en källa från sent 1500-tal, där motiv ur dryckeskärlssägnen eller möjligen drömversionen finns. I ett skådespel kallat "The Wisdom of Doktor Doddypol" ingår en berättelse om en stöld av ett dryckeskärl från festande naturväsen. Berättelsen har upplösningsmotiv. Skådespelet är tryckt i London år 1600 och författaren är okänd (Bullen III 1884: 95ff). Det är därför inte möjligt att lokalisera sägnen.

Dryckeskärlssägnens *handlingsstruktur* såsom den manifesteras i normalformen och i ursprungsformen återfinns bara i enstaka brittiska sägner. De *irländska* sägnerna är de som har de flesta bärande motiven. Det motiv som oftast saknas är motiv C — att mannen kastar bort drycken på hästen, och motiv E — dryckeskärlets öde. De irländska sägnerna är ändå mycket annorlunda till sin utformning jämfört med de nordiska. Förklaringen härtill ligger i att dryckeskärlssägnen sammanblandats med inhemska, till innehållet närstående sägner. När en *blandform* uppstår medför det, att vissa motiv blir överflödiga eller måste omformas eller åtminstone flyttas till en annan plats i handlingen. Detta kan man tydligt avläsa i exemplet nedan, där man kan spåra såväl drömversionen som den i föregående kapitel diskuterade bergtagningssägnen med varningssmotiv (V.4).

Ex 6. One time, a man from Kilgalligan on the North-West coast of Erris was returning on horseback off a journey from a distant part of the country. At a very late hour of night, he was riding through the village of Carrownaglough (now called Stonefield). It was the next village to Kilgalligan, his destination. As he was proceeding through Stonefield, his attention was attracted by mirths and merriment and revelry going on in a house of the village. Rather surprised at the nocturnal excitement, he reined in his horse and entered the house, where he saw a large number of strange people, men and women, all enjoying themselves. To add to his wonder, he saw the inmates of the house were sleeping soundly in their beds through all the carousal. He was made welcome by the assembled company, among whom he was invited to a seat. In conversation with some of them, he was told, they were the fairies, and that they were celebrating the birth of a child by one of their women-folk. They selected this house, the informant (one of the fairies) said, by reason of its cleanliness and order, and said the woman of the house always laid in at night, a supply of fresh clean water, as well as unsalted food for the 'good people', and that the people of the house would always have good luck for their goodness. Indeed, the household was obviously well-to-do, above the average in the locality. The horseman who was very decently entertained, joined in the festivities of the night. There was a man in the company, who interested himself very much in the comforts of the visitor, and privately warned the latter not to partake of any of the drink which was going round. The party were drinking from fancy vessels or goblets of very nice design, and the horseman took a strong liking to one of these drinking cups which were placed around here and there, some of which were full of liquor. He secretly put one of the vessels with its contents (evidently the liquid was somehow secured in the vessel by a cork, cap or lid or some other means) into his inside breastpocket and with the approach of morn, the party began to break up.

The man of Kilgalligan remounted his horse, and his intimate friend at the celebration, volunteered to accompany him for a part of the journey home-

wards, and sat up behind him on the horse—pillion-like. The two men clattered away, as the horse walked leisurely along, bearing the two men, until they came to the stream known as 'Zidáun a teampall' (the stream of the churchyard) which forms the boundary between Stonefield and Kilgalligan. Then the pillion rider said to his friend—the horseman—"I must get off here. I cannot cross the stream, but will you give me that vessel which you have in your pocket?" 'Well!' said the horseman. 'I didn't think any one knew that I had got it.' 'Oh! yes, I knew you had it, and that is why I came along with you.' The horseman handed the vessel to the other man who dashed the contents on the ground. The liquid shot up in flames. It was like liquid fire, and some of it fell on the horse's back and burned him. The man handed back the vessel to the horseman, remarking if you had tested any of that drink it would have killed you immediately, and you would have been found dead on the roadside in the morning. The two men then parted, and wished each other 'good luck'.

Rossport Ballina (IFC Ms vol 1306, 1952)

Utformningen av gillesmotivet, där mannen deltar i väsendenas festande, påminner om drömversionen men också om varningssågnen. Ingen av dessa två typer innehåller emellertid stöldmotiv, varför gillesmotivets utformning där är helt konsekvent. Till dryckeskärlssågnens handling passar motivets utformning däremot dåligt. Mannen *skall stjäla* ett dryckeskärl, han *skall kasta bort* drycken och några droppar *skall falla* på hästen. Därför måste han sitta på sin häst när han bjudes drycken — i annat fall kan drycken inte hamna på hästens länd och han kan inte snabbt fly. Resultatet blir då så ologiskt om i den citerade sågnen. Mannen håller t ex inte genast bort drycken utan stoppar kärlet fyllt med dryck i bröstfickan för att senare efter en stunds ritt hålla bort den. Sagesmannen har uppenbarligen reagerat mot denna tokighet och förser kärlet med ett lock. Att dramatis personæ stoppar ett dryckeskärl i fickan har vi tidigare sett exempel på i drömversionen, men då är drycken urdrucken (II.2). Redan i det äldsta belägget för dryckeskärlssågnen i England, Yorkshire-sågnen, kan man iakta liknande svårighet att anpassa sägentypens handling till inhemsk tradition: Mannen åser naturväsendenas fest inne i sitt "hus", han stiger av sin häst och tittar in genom dörren. Han kommer aldrig längre och det är stående i dörröppningen han mottar dryckeskärlet (bil 1).

Det finns ytterligare ett exempel från Irland på att dryckeskärlssågnen sammanblandats med en annan liknande sägentyp, en fritagningssågn. Denna sägentyps handling är: En man befriar en bergtagen kvinna, men hon kan efter sin vistelse hos de övernaturliga väsendena inte tala. Mannen uppsöker då i smyg väsendena och får höra, att stumheten kan botas om kvinnan dricker ur ett särskilt dryckeskärl. Han rövar då kärlet och låter kvinnan dricka ur det och hon blir botad.

One Hallowe'en night a man found a woman in a coffin which had been left behind by men whom he had been helping to carry it along on their shoulders. The woman remained in his house for a year but she didn't speak. When Hallowe'en night came round again the man was walking along a path near a fairy fort. There was a feast going on inside and a drinking goblet was being passed around. When they had all drunk from it, it was laid down on the table, The man could hear one of the fairies saying, 'A year ago tonight a certain man got a woman in a coffin, and what use is she to him for she has not a word of talk?' Then another man spoke and said, 'If she took three drinks out of that goblet on the table she would be able to talk.'

The man immediately jumped into the fort, snatched the goblet from the table, took it home and gave three spoonfuls of the drink in it to the woman. She got her speech back. He took the goblet back to the fairy fort again.

Dingle (IFC Ms Vol 1306:155, 1952)

Stölden av dryckeskärlet härrör från dryckeskärllssågnen. Den gängse utformningen av fritagingssågnen är, att stumheten botas genom att mannen får ett tips om att avlägsna en nål ur den fritagnas bälte eller att tillreda en särskild brygd.⁷⁷

Sågnerna från *Hebriderna* har en ganska stor variationsrikedom i utformningen sins emellan, men de är ofta långa och motivrika. Karakteristiskt för dem är, att bjudandet och mottagandet av drycken ersatts med att mannen stjälar dryckeskärlet i ett obehäskat ögonblick. Här ett exempel från *Ardnamurchan*.

Ex 8 The Charmed Hill (*Beinn Shianta*), from its height, greenness, or pointed summit, forms a conspicuous object on the Ardnamurchan coast, at the north entrance of the Sound of Mull. On 'the shoulder' of this hill, were two hamlets, Sginid and Corryvulin, the lands attached to which, now forming part of a large sheep farm, were at one time occupied in common by three tenants, one of whom was named Luran Black (*Luran Mac-ille-dhui*). One particular season a cow of Luran's was found unaccountably dead each morning. Suspicion fell on the tenants of the Culver (*an cuilibheir*), a green knoll in Corryvulin, having the reputation of being tenanted by the Fairies. Luran resolved to watch his cattle for a night, and ascertain the cause of his mysterious losses. Before long he saw the Culver opening, and a host of little people pouring out. They surrounded a grey cow (*mart glas*) belonging to him and drove it into the knoll. Not one busied himself in doing this more than Luran himself; he was, according to the Gaelic expression, 'as one and as two' (*mar a h-aon's mar a dhà*) in his exertions. The cow was killed and skinned. An old Elf, a tailor sitting in the upper part of the brugh, with a needle in the right lappel of his coat, was forcibly caught hold of, stuffed into the cow's hide, and sewn up. He was then taken to the door and rolled down the slope. Festivities commenced, and whoever might be on the floor dancing, Luran was sure to be. He was 'as one and as two' at the dance, as he had been at driving the cow. A number of gorgeous cups and dishes were put on the table and Luran, resolving to make up for the loss of the grey cow, watched his opportunity and made off with one of the cups (*còrn*). The Fairies observed him and started in pursuit. He heard one of them remark:

'Not swift would be Luran

If it were not the hardness of his bread'.

His pursuers were likely to overtake him, when a friendly voice called out

'Luran, Luran Black,

Betake thee to the black sones of the shore.'

Below high water mark, no Fairy, Ghost, or demon can come, and acting on the friendly advice, Luran reached the shore, and keeping below tide mark made his way home in safety. He heard the outcries of the person who had called out to him (probably a former acquaintance who had been taken by 'the people') being belaboured by the Fairies for his ill-timed officiousness. Next morning, the grey cow was found lying dead with its feet in the air, at the foot of the Culver, and Luran said that a needle would be found in its right shoulder. On this proving to be the case, he allowed none of the flesh to be eaten, and threw it out of the house.

(Campell 1900: 52—54)

Det finns också exempel på hur dryckeskärllssågnen eller motiv liknande

dem i sägnen införlivats i sagocykeln kring hjälten Finn (Fionn).⁷⁸ Att jag är osäker på denna punkt beror på, att det ibland kan vara nästan omöjligt att avgöra huruvida en stöld av ett dryckeskärl härrör från den rika flora berättelser med stöldtema, som finns i keltisk tradition och som ofta har samband med den halvt litterära magic cup traditionen och Arthursdiktningen.

De *engelska* dryckeskärlssågner, som Briggs återger, visar mycket liten överensstämmelse med normalformen, de är t o m svåra att identifiera som dryckeskärlssågner. Den nedan återgivna sägnen har motiv som kan liknas vid gilles-, stöld-, flykt- och återerövringsmotiv.

Ex 9 'Ave 'ee yeard 'bout th'old man that come whoame vrum Markut? He wuz comin' up road loike when 'er saw the girt Pixy Vair, an' on one o' the stawls thur he zaw a gold mug vull up top o' gold pieces. Zo 'er thart to hisself' 'Ef I d' grab 'ee I shall 'ave 'nuff money vor rest of me loife.' Zo, with mo more ado he d' gallop right on dru Pixy Vair, laying hold to mug as her went, an' went on whoame as vast as pony's legs 'ood carry'n. Highly delighted with proize he took'n to bed vor zafe-keeping. Wull, next marnin' vust thing he looks at what was 'is mug—but 't 'ah gone! And what do 'ee think? Arl there was was a girt twoad-stool. And when 'ee goes out to get pony 'ee finds 'tis scramble-footed, an' zo 'twas 'er was like it the rest of 'er days.'

(Wellington vid gränsen mellan Devon och Somerset, Briggs I 1971: 339f)

En variant från Cornwall påminner mycket om Tilbury's sägen från samma trakt nedtecknad tidigt på 1200-talet (bil 2):

Ex 10 A party were hunting the wild boar in Trewartha Marsh. Whenever a hunter came near the Cheesewring a prophet—by whom an Archdruid is meant—who lived there received him, seated in the stone chair, and offered him to drink out of his golden goblet, and if there were as many as fifty hunters approach, each drank, and the goblet was not emptied. Now on this day of the boar hunt one of those hunting vowed that he would drink the cup dry. So he rode up to the rocks, and there saw the grey Druid holding out his cup. The hunter took the goblet and drank till he could drink no more, and he was so incensed at his failure that he dashed what remained of the wine in the Druid's face, and spurred his horse to ride away with the cup. But the steed plunged over the rocks and fell with his rider, who broke his neck, and as he still clutched the cup he was buried with it.⁷⁹

Motivet att mannen dricker pekar på samband med de keltiska magic cup-berättelserna, medan stölden och flykten visar att det kan vara en dryckeskärlssägen.

Man kan på liknande sätt visa, att sägnerna i *Tyskland* och i de andra *utomnordiska* utbredningsländerna företer perifer drag i förhållande till normalformen. *Frekvensen* av belägg talar också sitt tydliga språk, även om — vilket jag tagit upp i problem- och metoddiskussionen — jag är osäker på att de sägner jag nu känner till verkligen återspeglar sägentypens faktiska förekomst (II.1).⁸⁰ Tendensen i det kvantitativa mönstret bekräftas emellertid av den kvalitativa analysen. Dryckeskärlssägnen i Tyskland har en till synes vid spridning, vilket brukar vara ett tecken på hög ålder. Ser man till beläggens innehåll, framkommer dock att utbredningsområdet inte är sammanhängande. Sägner i östra delen av Tyskland (ung nuvarande Östtyskland) har traditionssamband med de skandinaviska, medan de som finns i den västra delen ansluter sig till de holländska och brittiska. Det finns således ingen rumslig

kontinuitet i utbredningsområdet, och det är därför vanskligt att tolka den spridda förekomsten som ett tecken på ålderdomlighet och genuinitet.

Som bevis för att sägentypen varit mycket populär och välkänd i Schleswig och de norra delarna av Tyskland, har tidigare forskning pekat på förekomsten av några målade fönsterglasskivor, som före andra världskriget funnits på "Museum für Vaterländische Altertümer" i Kiel, numera bombat (Mesdorf 1907: 27; Dageförde 1971: 82; Järbe 1967: 4). Fönsterglasen härrör från borgar- och bondgårdar och är från perioden ca 1600 till början av 1700-talet. Bilderna visade bl a en jungfru som överränner ett dryckeskärl till en man. Eftersom glasskivorna är förstörda har jag inte haft möjlighet att kontrollera uppgiften. H Dageförde hänvisar emellertid till en avbildning i Wilhelm Bomanns "Bäuerliches Hauswesen und Tagewerk im alten Niedersachsen" (1927). Vad Dageförde har erfarit är de av samma typ som de förstörda glasen (Dageförde 1971: 82, Bomann 1927: 35 Abb 24). Avbildningen visar hur en riddare, en biodlare, en herde och en plöjande bonde bjudes ett dryckeskärl av en jungfru ("kredenzende Jungfrau"). Männen framställs i sin yrkesmiljö med bikupor, får etc runt omkring sig. Dryckeskärlssågnen utspelas aldrig i en sådan miljö. Drycken överrénns mannen alltid vid de övernaturliga väsendenas "bostad" — berget, högen, etc.

Jungfrun som på målningarna överrénns drycken är svårplacerbar. Ett tecken på att hon inte skulle vara människa ger möjligen den bild som visar den plöjande bonden. Jungfrun bär här krona på huvudet. På samtliga bilder är det en cylindrisk bägare hon håller i handen. Fönsterglasens funktion talar också emot att de föreställer dryckeskärlssågnen. Efter gammal sed gavs glasen som gåva av släktingar och grannbönder vid uppbyggandet av ett hus. Deras plats var bredvid halvdörren. Namn och årtal fanns alltid på glasen och bilden skulle visa något som hade samband med livet på landet. Vanligaste motivet i dessa sammanhang var en bonde som sådde, plöjde eller ärjde, biodlaren, fåraherden och riddaren. Bomann menar att jungfrun som rénner riddaren bägaren är en krogmadam. ". . . der Reiter, dem von einer weiblichen Gestalt vor dem Dorfkrug ein Trank dargeboten wird, . . ." De övriga avbildningarnas betydelse kommenterar han inte (Bomann 1927: 33, 42). Jag tror inte bilderna återger dryckeskärlssågnen, men de kan illustrera magic cup-traditionen. Oldenburgersågnen är i detta sammanhang inte heller något entydigt bevis för ett tidigare utbredningsområde. Denna sågen har till vissa delar booklore bakgrund (III.4) och man kan inte utesluta, att den är helt och hållet en herrgårdstradition (Lövkrona 1982a).

De *holländska* sågnerna finns över nästan hela landet och har innehållsligt samband med varandra. Det är tydligt att sågnen är gammal och välkänd i Holland. Det enstaka *franska* belägget är troligen missvisande; det är inte alls osannolikt att sågnen varit mera känd i de norra och nordvästra delarna av Frankrike.

Granskar man de kontinentala sågnerna avseende *kvaliteten*, finner man att de liksom de brittiska nästan aldrig har normalform och att de har bildat blandformer. I motsats till de brittiska är det i slutet av handlingen avvikelserna ligger — flykten saknas och därmed också förföljande och räddning. Dessa motiv är i stället ersatta av upplösningsmotivet — på en given signal utplånas hela situationen och mannen befinner sig ensam kvar mitt i skogen. Jag åter-

ger här tre exempel från Holland, Tyskland och Frankrike:

Ex 11 En vävare från Geldrop hade lämnat ett tygstycke i Eindhoven och vände sent på kvällen hem igen. Halvvägs till Geldrop träffade han en hop katter, som verkade ha en lustig fest. Ett av de svarta djuren kom fram till honom med en fylld bägare. Vävaren som var rädd tog emot bägaren som var fylld med vin. Genom deras gester förstod han att han måste dricka. Vad skulle han göra! Han tordes inte vägra — och inte heller dricka — och stå där utan att göra något kunde han inte heller. Rädd förde han bägaren till munnen och sa 'I Guds namn'. Som en virvelvind sprang katterna hit och dit efter dessa ord, och strax var de borta. Där stod han nu och tittade på bägaren. Vinet hade han hållt ut då han blivit så rädd. Han stod en stund som förstenad och tittade på silverbägaren. Sen beslöt han att skynda hem så fort han bara kunde och bevara bägaren tills någon skulle komma och kräva den tillbaka. Men ingen kom och det gick flera år. Till slut tänkte vävaren 'Ah, jag säljer bägaren som legat bevarad i kistan så länge.' Därför tog han den med sig till guldsmeden i stan för att sälja den. Denne upptäckte två initialer på föremålet och visste vem den tillhörde. Hur han än frågade vävaren hur han fått bägaren fick han inget svar, men när han hotade med att gå till polisen berättade han händelsen med katterna. Nu var gåtan löst, varför ägaren ej hämtat bägaren.

Eindhoven, södra Holland (Nordbrabant Alm 1891: 436)

Ex 12 Dicht unter Kleingeschwende hat in alter Zeit ein Schloß gestanden; d'rin wohnte ein Fräulein, die bei den Umwohnern hoch angesehen und beliebt war. Es ging aber keins ungetröstet von ihr und was ihr dann aus Dankbarkeit ist dargebracht worden, das hat sie angenommen, trotz allem ihren Reichthume. Diese Schöne Zeit ist freilich längst vorüber; Schloß und Fräulein sind tief in die Erde versunken und nur ein runder Hügel noch ist übrig geblieben mit einem breiten Graben darum.

Dort zog einst eine Bande Musikanten vorüber. Der Eine, der frommen Sinnes des Fräuleins gedachte im versunkenen Schloße läßt sich, während die Anderen fürbass gehen, auf seine Kniee nieder und bläßt ein Lied — noch aber ist er nicht zu Ende, als vor seinem Augen ein Fräulein aus dem Hügel emporsteigt, das ihm einen goldenen Becher recht mit Wein. Den trinkt er leer und findet sich ganz wunderbar gestärkt; denn so hat es ihm noch nie geschmeckt in seinem Leben! Seine Begleiter, denen er nacheilte, fragen ihn sogleich, ob er den goldenen Becher noch habe? und siehe! an den hatte er über den Wein gar nicht gedacht! Jetzt laufen sie, den Becher sich zu holen und blasen schon aus der Ferne; aber da ist ein wildes Thier unter sie gebrochen und Alle sind von ihm zerrissen worden.

Orlamünder Voigtlandes (Eisel 1871: 99 nr 253)

Ex 13 Un habitant de Braquemont venait de son parc où il avait été visiter ses filets. Il était tard, c'était pleine lune, et les fées dansaient dans un rond où l'on voit toujours l'herbe plus verte qu'ailleurs. C'était le trou de leurs rondes.

Tout à coup, elles cessent de danser et viennent au-devant du paysan attardé, elles l'entourent et lui présentent à boire dans une coupe merveilleuse. Il résiste, elles le pressent, elles vont le séduire . . . mais minuit sonne. C'est l'heure où les fées disparaissent, et la coupe reste entre les mains du pêcheur.

Cette coupe, dit-on, se voyait encore, il y a un certain nombre d'années, à Braquemont.

Dieppe, norra Frankrike (Revue Trad.Pop. 1891: 417f)

Upplösningsmotivet hör hemma i andra sägentyper och finns utöver i drömversionen, som också kan beläggas i Tyskland, även i typen "plöjarens frukost". Den sist nämnda sägentypen är mycket vanlig i åtminstone de norra

och västra delarna av landet. Ett annat motiv i de tyska dryckeskärlssägner som kan ha influerats av "plöjarens frukost" är gillesmotivet, då det har utformningen att mannen tog kärlet från ett uppdukat bord. (II.2).

Man kan således konstatera, att dryckeskärlssägner i sitt perifera utbredningsområde är sällsynt och lätt förlorar delar av sitt innehåll, delar som ibland ersätts med motiv från andra till innehållet närstående sägner, som tillhör den inhemska traditionen. Även andra moment i sägnen färgas av inhemsk tradition såsom arten av naturväsen. Almqvist har gjort samma iakttagelse beträffande nordiska namngivningssägner. Karakteristiskt för ett perifert utbredningsområde är att typen är ovanlig, inte har fått riktigt fotfäste, visar traditionsförfall och överföres på andra övernaturliga väsen (Almqvist 1978: 115).

Inom det *nordiska* utbredningsområdet kan man peka på en liknande process i periferin men inte fullt så uttalad. Det är inte relevant att granska de nordiska sägnerna kvalitativt och kvantitativt på samma sätt som de utomnordiska. De bärande motiven och därmed också normalformen är väl belagda över hela utbredningsområdet, och de avvikelser som finns kan närmast förklaras utifrån fenomenet traditionsupplösning. Något iakttagbart mönster i förekomsten av sägner med få bärande motiv finns inte annat än i de fall det rör sig om en lokal redaktion. Som visat i samband med bägerredaktionen har handlingsstrukturen i de finska sägnerna förändrats något, men med bibehållande av de bärande motiven. Bara de sägner som finns i utbredningens allra yttersta kanter, t ex i Lofoten, Norge och i Karelen, Österbotten, Finland är annorlunda på ett sätt som kan tolkas som beroende på perifert läge.

Det finns också exempel på hur dryckeskärlssägner i utbredningens ytterområden blandats med andra sägentyper med liknande handling. I norra Jylland och i Halland har dryckeskärlssägner kombinerats med en fritagningssägen — fritagningsmotivet härrör från denna blandform.

Ex 14 Bjærgfolkene holdt Bryllup i *Karreshøj*, der ligger imellem *Agernæs Fæled* og *Nørreby*. Bruden var fra den Høj, men Brudgommen fra *Torshøj*. Disse to Høje ligger hver paa sin Side af Byen, og Toget førte Musik med sig og gik igjennem en gammel Gaard. Det gik helt ud over Marken, til det naaede *Karreshøj*, saa langt kunde Folkene høre Musikken. Om samme Høj fortælles, at Bjærgfolkene der en Gang havde taget en kristen Kone, der var inden Kirken, og hendes Mand stod endda ved Siden af. Det skete tæt ved Siden af den Gaard, hvor min Moder er født. Da han nu mærkede, at hans Kone var borte, saa satte han sig op at ride paa en vrinsk Hest, som han havde, og red ud til *Karreshøj*. Da stod den aaben paa fire Pæle, og hans Kone gik og dandsede med udslaaet Haar midt imellem de smaa Bjærgfolk. Han red saa ind imellem dem allesammen og tog Konen i Haaret og trak hende op til sig, og saa red han ud af Hulen og ud over alle Marker og over Grøfter og Gjærder. Alle Bjærgfolkene var bag efter, og de raabte: »Rid paa det bane og ikke paa det ujævne.« De faldt jo i hver Ren og i hver Grøft og kunde da ikke naa ham. Han naaede at komme hjem og ind ad Porten og smækkede den i, og aldrig saa snart den var lukket, saa var de udenfor. Konen var ikke ved sig selv og vidste ikke af at sige, hvordan hun var kommen hjem.

Krogsbølle, Jylland ⁸¹

I eksemplet har dryckeshornet tappats bort, men det finns med i några av de jylländska varianterna. De halländska sägnerna innehåller däremot nästan alltid dryckeshorn och bär som helhet större prägel av dryckeskärlssägner än de

danska. De gör verkligen intryck av att vara en blandform och innehåller ofta en mängd motiv. Exemplet nedan visar hur mannen tar med sig både kvinna och dryckeskärl och räddar både dem och sig själv undan förföljarna. De båda sägentyperna har inte integrerats till en helhet såsom de danska.

Ex 15 En brud blev bergtagen i Gunnestorpa bjär en gång. Brudgummen var över sig given och lofte den en riklig belöning, som kunde befria henne ur trollens våld. Då anmälde sig Gunnestorpa dräng, en djärv pojke förstås, och julanatt red han upp till berget, för sen tänkte han sig till julottan i Lindbergs kyrka, ty bruden måste ju omkristnas förstås, om han nu kom dit med henne. Då han nu kom i närheten av berget så hördes spel från dess innandöme, ty trollen voro i håll med att dansa. Men de voro inte värre i tagen än att de hörde då han bulta på. Då trollen kommo ut bad han om dricka och strax sände de ut bruden med ett horn med öl som fräste. Då tänkte drängen att det vore farligt att förtära, som det brukar heta, utan hällde det ut bakom sig, men några droppar råkade hästländen, så att några hår sveddes bort, sedan han låtsat sig dricka av ölet. Sen kastade han den motvilliga bruden upp framför sig på hästryggen, och hästen satte av i vildaste fart vägen fram mot Lindbergs kyrka med dräng, brud och horn. Och trollen efter.

Mitt emot deras berg låg nu ett annat trollberg och de trollen voro osams med sina grannar, som tatt bruden. Då de nu sågo att trollen säkert skulle taga ryttaren och hans byte till fånga, så skreko de till drängen: "Rid inte vägen, den hårde, utan åkern den bålde, för Dålifot är efter!" Drängen red nu in på åkern, och så länge den räckte var han säker för på odlad mark hade trollen ingen makt, men de följde honom på vägen. Till hans lycka varade åkern till kyrkogårdsmuren, men just som hästen tog skuttet över den, högg trollen av med sina svärd honom på mitten, ena halvan blir liggande på åkern medan den andra halvan med ryttare/brud voro räddade på kyrkogården, ty över helig mark hade heller inget trolltyg någon makt.

Bruden blev sedan omkristnad innan hon kunde bo jämte riktigt folk, men var hornet blev av det vet inte sägnen.

Lindberg, Halland⁸²

Inslaget av fritagningsmotiv i de halländska sägnerna är dock ett resultat av traditionsspridning från de jylländska. Det inledande fritagningsmotivet likasom rövandet av kvinnan — det förekommer i både danska och svenska sägner att mannen lyfter henne i håret upp på hästen — visar stora innehållsliga likheter.⁸³ Ett annat motiv som inte finns i de två exemplen, men som också kan beläggas i både de svenska och danska varianterna är, att mannen får råd av en granne eller någon annan person om hur han skall bete sig för att lyckas med fritagningen.⁸⁴

Den danska fritagningssägnen har flera motiv gemensamt med dryckeskärlssägnen — gillesmotiv och pelarmotiv, räddningsmotiven såväl åkergräns-, kyrkogårdsgräns-som gårdsgränsmotiven. Dagefördes hypotes är, att dryckeskärlssägnen utvecklats ur dessa sydvästskandinaviska fritagningssägner. Det som från början varit en bergtagningssägen om fritagning av en kvinna har under inflytande av glömskedrycksmotiv omvandlats till dryckeskärlssägnen. Tyngdpunkten i handlingen har överflyttats från den bergtagna till drycken och vidare till dryckeshornet. Den bergtagna har sedan efterhand försvunnit ur handlingen. Som en reminiscens av fritagningssägnen karakteriserar han den bergtagna kvinnan i det skånska varningsmotivet. I dessa sägner, menar han, har inflytandet från bergtagningssägnen nästan helt försvun-

nit och sägnerna visar ett övergångsstadium (Dageförde 1971: 92ff). Jag menar att det är helt klart att det rör sig om en blandsägen, inte om olika stadier i en utvecklingsprocess.⁸⁵

I Sør och Nord Trøndelag, som är det norska utbredningsområdets periferi, finns också en blandsägen, denna gång med en lokal sägen om en man som förfärdigar ett par "kvicks skier". De tänkbara beröringspunkterna med dryckeskärlssägnen är dels att handlingen utspelas juletid, dels att mannen i dryckeskärlssägnen måste kunna fly snabbt. Ett par skidor, som går extra fort, kan uppväga nackdelen av det förföljande väsendets "trillbrokja".

Ex 16 Der på Fljød blev første kirken i Stjærdalen bygget, og han 'Fløt' var en af de første, som lod sig kristne der i grænden. Dette hindred dog ikke, at han befattet sig med troldskap og saadant. Blandt andre rare ting, som han havde, var et par 'kvikski'. Dette var ski, som var gjort af kløfttræ, som stod således til, at solen skinned midt igjennem kløften kl. 12. Træet skulde hugges en julenat, og så skulde der arbeides på skierne i tre julenætter efter hverandre. Når de da blev færdige, skulde de gå af sig selv både brat og sladt, både på sjø og land, og det så lynnende fort, som han vilde.

Så var det en „julaftdag“, at kjerringen bar sig for, at den gjæren, som hun havde sat på juleøllet, intet vilde virke. Men han Fløt vidste råd: Han bandt på sig kvikskierne og strøk til Sverige efter gjær, som skulde duge. På en kort stund var han i Sverige, fik gjær og var på hjemveien igjen, endda før kvelden kom. Da han for over grænsen, kom der en gjøgr med et stort sølvbæger i hånden og bad ham smake på juleøllet sit. Han Fløt tok mod bægeret, men han slog indholdet bakover sig og piled iveri med det. Men da ropte hun: „A bi bære du, tært æg hi fåt in å litti på mæg trillbrokja mi, så ska æg vel tå dæg igjen.“ Da kan du nok forstå, at han Fløt prøvede, hvad skiene dugde til, for at komme sig unna. Kl. 12 var han hjemme, og da sprang han straks opi kirken og løste kirkeklokkerne. Da var gjøgra kommet på Hammersgjærdet, bare et stykke fra, så nær var hun indpå, og da den første lyd af klokkerne hørtes, sprak hun, og i sinne slet hun af sig den ene foten, da hun i skyndingen ikke fandt andet, og kasted efter kirken. Foten dat ned længer ned på Hammernesgjærdet, og det sted, hvor den fandtes, naturligvis som sten, kaldes endnu „Trolldot'n“ den dag idag.

Bægeret forægte han til alterkalk for kirken, og der siges, at det var den samme kalk, som har hørt Skatvals kirke til lige ind i dette århundrede, og at også den blev stjålet sammen med andre ting i begyndelsen af århundredet.

Selby, Sør Trøndelag⁸⁶

De lokala redaktionerna Hahaug och Vallarhaug kan också karakteriseras som perifera former. De är mycket gamla och åtminstone Vallarhaug-sägnerna kan med säkerhet hänföras till sägentypens första spridningstillfälle (VI.2). Hahaugredaktionen avviker från ursprungsformen såtillvida, att flykten ersatts av ett hämndmotiv:

Ex 17 I Ha'ihaugen i Gol, der saag dei de brann ein jolaftan. So sat de nokre tura paa Uppheim i Torpe, og so gjorde dei eit uppset um den som torde ride ikring Ha'ihaugen. Ein av Uppheims-mennene la til, og han reid kring haugen. Han hørde svarm og staak der inne. Daa kom de ein mann ut or haugen og baud honom øl av eit sylvslegi horn. Uppheimen takka og tok imot, og laga seg som han drakk; men han slo øle attum oksli si og skvetten raaka hestelendi so haari brann av. Han tok horne med seg; men daa ropa de i haugen, "Ha de som du vann? De ska kje vera u'ektesløust i niende le", sa de. Men horne hev vori paa Uppheim til no.

Aal, Buskerud 1908⁸⁷

Hämndmotivet får ses som en anpassning till den inhemska huldretraditionen, någon annan speciell orsak till redaktionens uppkomst har jag inte kunnat finna (V.4).

Vallarhaugredaktionens utformning kan inte förklaras så enkelt. Redaktionens karakteristika är en namngiven dramatis personæ, Gunnar Giesemand, versifierat anroparmotiv och avvikande utformning av motiv C — naturväsena kastar ett fyllt dryckeskärl efter den flyende mannen.⁸⁸ Ex 4, 5. Namnet Gunnar Giesemand och anroparversen bör ha sin förklaring på det lokala planet, en förklaring som vi idag inte kan nå.⁸⁹ Redaktionens andra karakteristika menar jag måste ha uppstått som en följd av en missuppfattning av dryckeskärlssägnens motiv C eller genom en sammanblandning av detta motiv och kastmotivet (föremål kastas efter mannen).⁹⁰ Härigenom har handlingsstrukturen påverkats på liknande sätt som i den ovan citerade irländska sägnen, det är svårt att få handlingen logisk. När kärlet kastas efter mannen, utsluter detta motiv E — att mannen tar med sig dryckeskärlet hem. I nutidstraditionen har man ofta helt tappat detta motiv och sägnerna är vanligtvis inte förknippade med något bevarat föremål. I den äldre traditionen däremot har man försökt bibehålla motiv E, och det är onekligen intressant att se hur berättare av 1500-talssägnen lyckats införliva motivet med dryckeshornet i sin berättelse. Dramatis personæ tar upp hornet med en "skudhiørne" som enligt sägnen är en slags yxa (bil 6). Detta måste betraktas som ett akrobatiskt konststycke, eftersom hornet kastas *bak* på hästen och mannen rider i vild flykt!

Över hela det finska utbredningsområdet har åkergränsmotivet inlånats till en annan sägentyp "ormkungens krona", som också är en stöldsägen och har flyktsituationen gemensam med dryckeskärlssägnen. Sägentypen är dock inte inhemsk utan har sin främsta förekomst på kontinenten (Bolte Polivka II 1913-32: 463; Hwb 1177ff "Schlange"; von Sydow 1918; Siimonsuuri 1961 R21).

I anslutning till hornredaktionens centrum i södra Småland föreligger också en blandform mellan dryckeskärlssägnen och en annan sägentyp, en sjöråsågen (ML 4055). Ex 31. Till skillnad från blandsägnerna och de lokala redaktionerna i de perifera områdena har dryckeskärlssägnens handlingsstruktur här inte förändrats, bara utökats med motiv ur den andra sägentypen. Denna blandform har sitt ursprung i en lokal redaktion, vilket förklarar varför den uppstått så nära spridningscentrum och inte i utbredningsområdets periferi (Lövkröna 1982b).

Beträffande frekvensen av varianter kan man iaktta en markant skillnad mellan å ena sidan östra och västra Danmark och å den andra Väst- och Öst-sverige. Det är emellertid osäkert om man kan angripa dessa skillnader med centrum-periferi metoden, men det är också svårt att förklara dem med förhållanden kring insamlingen. De jylländska sägnerna är i huvudsak insamlade av E Tang Kristensen i slutet av 1800-talet — de fynska och själländska av DFS på 1900-talet. Man kan konstatera, att DFS under 1900-talets första tre decennier inte lyckats få in några belägg för dryckeskärlssägnen från den västra delen av landet — någon styrd insamlingsverksamhet koncentrerad till de östra delarna har inte förelegat (III.1). I den östra delen av Danmark har man således berättat sägnen spontant utan anmodan långt in på 1930-talet, medan man under motsvarande tidsperiod knappast någon erinrat sig sägnen i Jyl-

land. Förklaringen till att sägnen haft aktualitet och längre levt kvar i minnet i de östra delarna kan bero på, att den varit förankrad i ortens kyrka, de själländska sägnerna är alla bägarsägner i motsats till de jylländska, där dryckeskärlet ägs av mannen och därtill återerövrats av naturväsendena (återerövringsmotiv). Man har i Jylland inte haft något föremål att förknippa sägnen med. Det stora antalet belägg i de västra delarna av Sverige jämfört med de östra beror sannolikt uteslutande på olika grad av insamlingsintensitet, inte på att Västsverige ligger i anslutning till det ursprungliga spridningscentret. Samma iakttagelse beträffande frekvensen har gjorts av flera andra forskare, som utnyttjat det västsvenska traditionsmaterialet.

2. Spridning

Spridningen av sägentypen i form av hornredaktionen från Sydvästskandinavien har haft riktningen mot norr och väster. I Sverige följer utbredningen den s k *diagonalgränsen*, som sträcker sig från ungefär östra Blekinge i söder till Värmland i norr (Erixon 1957: 10 sp 2; Svensson 1966: 59; Bringéus 1976: 64). Till Gotland har sägnen spritts från Danmark, troligen först sedan förföljelse- och räddningsmotiven införlivats i sägnen. Några motiv i de gotländska sägnerna visar också traditionssamband med östra Sverige, men det är motiv som är yngre — anropar- och korsförklaringsmotiv. Sägnsens övriga förekomst i Sverige är avhängig bägarredaktionens utbredning från de sydvästra landskapen Halland och Västergötland mot öster och nordost (V.2).

Sägnsens hela förekomst i Sverige är begränsad till landskapen söder om *fäbodgränsen*, en gräns som effektivt bromsat spridning mot norr av många traditioner (jfr Janson 1961 samt föreg not). Det är inte troligt att sägnen någonsin haft ett större utbredningsområde. Fäbodgränsens vara eller icke vara som kulturgräns har på senare tid ifrågasatts. I stället för kulturgräns menar man att den är en "strukturgräns" avhängig de olika ekonomiska och sociala strukturer, som finns i Nord- resp Sydsverige, och att den därför är en relativ gräns, då de ekonomiska förhållandena är föränderliga (Bringéus 1978: 42f; Kjellman 1979: 133ff). Att med dryckeskärlessägnen som instrument delta i denna debatt är inte lätt, men jag vill ändå framföra några iakttagelser, som kan vara av betydelse.

Ur allmän folktrosynpunkt borde sägentypen ha kunnat berättas även norr om fäbodgränsen. Sägnsens övernaturliga väsen, troll, är och har varit ovanliga i de norra delarna av Sverige, men deras motsvarighet vittrorna kunde ha ersatt dem. I Norge är dryckeskärlessägnen knuten till vittrornas norska motsvarighet, huldrefolket. Såväl vittror, huldror som troll är kända för att vara rika och äga betydande skatter (Hartmann 1936: 60ff; Liungman V 1962, kap 8). En detalj i sägnen som kan relateras till ekonomisk struktur är dramatis personæ som dräng i betydelsen tjänare på en gård och som sven. Drängar i båda dessa betydelser förutsätter ett socialt skiktat samhälle, vilket är fallet med Sydsverige. Även ägandet av ett vackert dryckeshorn förutsätter åtminstone en burgen bondeklass. Men både drängen och dryckeshornet tillhör hornredaktionen, vars spridning begränsas av diagonalgränsen, så hornredaktionen har aldrig funnits i de områden som gränsar till fäbodgränsen. Det är dryckeskärlessägnen i bägarredaktionens skepnad man haft att ta ställning till.

Bägarredaktionens karakteristika bägare och nattvardskalkar måste ha funnits även i Norrland. Dramatis personæ i bägarredaktionen varierar från bonde, präst till husar och ryttare. Dessa är kända även norr om fäbodgränsen.

Till Norge har hornredaktionen spritts genom i första hand kontakt med Sverige, inte med Danmark. Tidpunkten julafton eller julnatt är vanlig i Norge och Sverige, medan i de danska sägnerna handlingen alltid utspelas en vanlig kväll eller natt. Överhuvud visar de flesta motiven i de norska sägnerna traditionssamband med de svenska. Sägner har härmed haft en annan spridningsväg än vad som konstaterats för folksagorna, som nått Norge från Jylland (Christiansen 1949: 218; ds 1959a).

De äldsta beläggen för sägner finns i inlandet i Telemark, Buskerud och Opland. Det finns flera tecken, som tyder på att de återspeglar ett verkligt förhållande, att det var hit till inlandet de första dryckeskärlssägnerna kom. Sägner ligger i anslutning till sträckningen av en av de mest betydelsefulla medeltida pilgrims- och handelsvägarna, som gick från Oslotrakten till Bergen och Trondhjem (Liestøl 1932: 41; Steen 1933: 218+ karta; jfr Dageförde 1971: 97). Förutsättningarna för direktspridning till inlandet fanns således. Sägner i Telemark och Opland/Buskerud står också nära den hypotetiska ursprungsformen, då de saknar förföljelse- och räddningsmotiv. Detta visar, att spridningen måste ha skett mycket tidigt. Att de bibehållit den äldre formen och inte senare införlivat förföljelse- och räddningsmotiv, som finns i de övriga norska sägnerna, beror på att de bildat lokala redaktioner med ett specifikt motivmönster och lokalanknytning. Den lokala redaktionen har varit så dominant, att den kunnat konservera den äldre formen.

Utformningen av de två lokala redaktionerna visar vidare, att man inte haft förbindelse med samma område i Sverige. Hahaugsägnerna innehåller motiv, som har sin motsvarighet i Skåne i Ljungbyredaktionen och i Danmark — tidpunkten är julafton i gillesmotivet, och de har utmanarmotiv i form av vadslagning och våghalsighet. Karta 2. Utbredningen av Hahaugredaktionen är begränsad till fylkena Opland och Buskerud, och redaktionen kan inte ligga bakom dryckeskärlssägnens övriga förekomst i Norge. Det framgår av att de norska sägnerna i allmänhet saknar gillesmotiv och aldrig har hämndmotiv, som karakteriserar Hahaugredaktionen. De flesta norska dryckeskärlssägnerna innehåller i stället anroparmotiv. Då anroparmotivet är ett senare utvecklat motiv i sägentypen, innebär det att de norska sägnerna med anroparmotiv har spritts vid ett senare eller åtminstone vid ett annat tillfälle än Hahaugsägnerna. Anroparmotivet visar också på kulturkontakt med andra delar av Sverige, denna gång Västsverige. Anroparmotivet finns inte och har sannolikt inte funnits i sydligaste Sverige. Karta 1.

Anroparmotivet är ett av Vallarhaugredaktionen karakteristika och kan i denna redaktion beläggas från slutet av 1500-talet. Men inte heller Vallarhaugredaktionen, vars ursprung är orten Bø i Telemark, kan vara spridningscentrum för övriga norska sägner med anroparmotiv. Redaktionen har en specifik utformning och utbredningen kan klart avgränsas (se not 88). Anroparmotivet ingår i ett rimmat stickord och avviker tydligt från motivets gängse utformning, vilket medför att dess förekomst är lätt att upptäcka. Vallarhaugsägnerna måste därför anses ha uppstått och utvecklats oberoende av andra norska dryckeskärlssägner med anroparmotiv.

De norska bägarsägnerna i Møre och Sør och Nord Trøndelag har förmedlats vid ett annat och senare tillfälle. Som jag redan påpekat, är det troligt att även dessa kommit via havet, inte över landsgränsen (V.1). Norr om Trøndelag är dryckeskärslsägna bara känd i enstaka belägg i Nordland. Detta måste tolkas som resultat av tillfälliga kontakter.

Allmänt kan om sagnens spridning till Norge sägas, att kontakterna skett över havet, inte landvägen. Detta framgår av avsaknaden av belägg i de östra gränspfylkena. Den mest markerade kulturgränsen i Norge mellan *Øst-* och *Vestlandet* går just där dryckeskärslsägnens utbredning upphör. De västra och norra delarna av Telemark hör också till det västra traditionsområdet. Mitt sägenmaterial bekräftar således förekomsten av denna skiljelinje. De få sägner som föreligger från *Østlandet* (Vestfold) har dock av innehållet att döma förmedlats från de svenska landskapen Värmland och Bohuslän och inte från västra Norge men kan karakteriseras som sporadiska nedslag. De visar inget traditionssamband med varianterna i väst.

Nordland bildar i flera avseenden ett eget traditionsområde (Christiansen 1958: 8f). Detta kan vara en anledning till att sägna inte finns där. Sagnens innehåll med den ridande mannen passar också dåligt till de naturgeografiska förhållandena; att ta sig fram till häst i rena fjälltrakter kan vara vanskligt. I Møre och Trøndelag låter man mannen färdas på skidor, vilket kan tolkas som en anpassning till de naturgeografiska förutsättningarna, men också beror på att sägna blandats med en lokal sägen (jfr VI.1). Christiansen visar, att i sägentypen Odens jakt (ML 5060) har ritten uteslutits i hela den norska traditionen. Han förklarar detta med, att det är svårt att rida i de norska skogarna (Christiansen 1936/37: 27). Men det finns en väsentlig skillnad mellan Odens jakt och dryckeskärslsägna. Odens jakt går fram över vidsträckta områden, över skogar och vidder; dryckeskärslsägna utspelas vanligen i anslutning till bebyggda trakter och jakten på mannen går över åkerjord. Att mannen rider har till synes inte haft någon betydelse för spridningen av dryckeskärslsägna i södra Norge, sägna kan betecknas som en av de mest utbredda (Christiansen 1946: 81).

Dryckeskärslsägnens förekomst i Finland är helt avhängig bägarredaktionens spridning och har redan diskuterats. Utbredningen sammanfaller med det väldokumenterade *sydvästfinska traditionsområdet*, som präglas av kulturkontakter med Syd- och Mellansverige (Talve 1973/74: 75ff). Karta 9, 10, 11. Varför dryckeskärslsägna inte finns på Åland, som hör till samma traditionsområde, kan jag inte förklara. Det kan vara en tillfällighet, att den inte insamlats där. Järbe förklarar detta förhållande med, att det är Gotland, inte Mellansverige, som varit spridningscentrum (Järbe 1967: 2f). Detta stämmer inte riktigt. Vissa motiv i den finska traditionen såsom anroparmotiv och skattstöldmotiv har innehållsmässigt större samband med de gotländska än med de svenska sagnerna. Åkergränsmotivet däremot är detsamma som i östra Sverige med råharemotiv och korsförklaringsmotiv, även julottemotivet måste ha nått Finland från fastlandet liksom att dramatis personæ är en soldat. Karta 1, 2, 3, 4, 10.

Till Estland har sägna spritts från Finland eller från det svenska fastlandet (V.1).

Spridningen av sägna i Danmark har skett från de östra delarna mot väs-

ter. Den kulturella skiljelinje som går mellan *östra* och *västra Danmark* har inte haft någon betydelse för utbredningen som helhet (Steensberg 1945: 75). Den är dock märkbar i samband med andra yngre i sägnen förekommande motiv såsom kyrkogårdsgräns- och åkergränsmotivet. Beläggen för åkergränsmotivet i norra Jylland är resultat av förbindelse mellan Jylland och Västsverige, *Kattegattstråket*, inte mellan Jylland och övriga Danmark (V.2). Karta 5, 7, 8. Mot Tyskland har den *gamla dansk-tyska riksgränsen* bildat en effektiv spärr. De tyska sägnerna i Niedersachsen visar inga påtagliga traditionssamband med de danska, varken de östdanska eller västdanska sägnerna. Sydvästligaste Jylland är dock i andra avseenden ett innovationsområde för nyheter söder ifrån (Stoklund 1969: 12).

De två beläggen på Färöarna har inte samma ursprung. Det ena har traditionssamband med danska dryckeskärlssågner, det andra med keltisk magic cup tradition.

Sägnerna från de östra delarna av Tyskland, Rügen, Mecklenburg och Ostpreussen har stora likheter med de nordiska. De är bägarsågner, har fotmotiv och ofta förföljelse- och räddningsmotiv. Karta 9, 10, 12. Dageförde ser östra Danmark som spridningscentrum för de östtyska sägnerna (Dageförde 1971: 100). Fotmotivet har förvisso en liknande utformning som det danska motivet — trollet kallas *enben* inte *enfot* som i Skåne och östra delarna av Sverige. Men den vers som förekommer t ex i sägnen från Zahren i Mecklenburg och Zudar på Rügen kan också beläggas på Gotland (Bartsch I 1879: 83; Baier 1855: 114; jfr Säve 1959 nr 116 från Fide och LMU 23933: 109 från Lau Gotland). I båda dessa sågner finns också anroparmotiv, som är sällsynt i Danmark men vanligt på Gotland.

De sägner som finns i övriga delar av Tyskland samt Holland och Frankrike har inga uppenbara traditionssamband med de nordiska sägnerna. Den gamla dansk-tyska gränsen har lagt hinder i vägen för spridning söderut. Beläggen har inte heller något motiv, som kan härleda dem till de östdanska eller sydsånska sägnerna. Det kan inte helt uteslutas, att de kontinentala varianterna med sitt karakteristiska upplösningsmotiv förmedlats från keltisk tradition.⁹¹ De kan också, som diskuterats i föregående avsnitt, var inhemska blandformer. Beträffande *en* tysk variant, också den med upplösningsmotiv, är det dock möjligt att peka på ett nordiskt om inte ursprung så samband. Dramatis personæ är en svensk adelsman, Malcolm Sinclair, enligt sägnen fänrik i Karl XII:s armé 1706 (Haupt 1862: 164). Malcolm Sinclair — i Sverige mest känd genom Sinclairsvisan — var mycket riktigt fänrik i Karl XII:s armé och deltog i kriget mot ryssarna. Han tillfångatogs 1709 i Perevolotjna (Elgenstierna 1932: 273 "Sinclair"). Enligt sägnen råkade Sinclair ut för sitt äventyr år 1706, då svenskarna segrande gick genom Sachsen. Malcolm var då bara 16 år gammal, han var född 1690. De övernaturliga väsen han bestjälar är inga Zwerge utan gengångare — en mängd svenska stupade krigare i samma uniformer som användes under 30-åriga kriget. Detta belägg visar, att man i Sachsen åtminstone vid ett tillfälle förbundit dryckeskärlssågnen med Skandinavien.

Dryckeskärlssågnens förekomst i Storbritannien är i huvudsak koncentrerad till irisk-keltiskt och iriskt influerat område. *Irland, Wales och nordvästra Skottland* med *Hebriderna* bildar sedan gammalt ett *kulturområde*

(Campbell 1943/44: 228). Utanför detta område ligger sägnen från Cumberland (Edenhallsägnen) och 1100-talsbelägget från Yorkshire, östra England. Förhållandet mellan irisk-keltisk och nordisk tradition har diskuterats i många sammanhang.⁹² Nordborna hade under medeltiden täta och regelbundna kulturkontakter med Irland. Man har i första hand lånat traditionsstoff från kelterna men också bidragit med nordiskt. Det är många gånger svårt, för att inte säga omöjligt, att avgöra i vilken riktning traditionsutbytet ägt rum. I detta fall är spridningsriktningen given. De irländska sägnerna tillhör hornredaktionen, även om hornet sedan utbytts mot ett annat kärl i de flesta av sägnerna. Man bör därför ha haft förbindelse med de delar av Skandinavien, där hornredaktionen funnits. Det var framför allt under vikingatiden kontakterna mellan nordbor och irer var som livligast, och det är också ett känt faktum, att det var just syd- och västskandinaviska vikingar som reste västerut. Det är därför troligt, att dryckeskärlssägnen spreds till Irland redan före 1100-talet. Yorkshiresägnen från slutet av 1100-talet visar, att sägentypen då var fullt utbildad. Rådaremotivet i de skotska sägnerna antyder, att dessa kan ha spritts vid ett senare tillfälle än de irländska (ex 8; jfr Campell 1900: 52ff). Traditionsutbytet bör dock ha skett före 1500-talet (jfr Almqvist 1978: 114 f).

Dryckeskärlssägnens första spridning från det sydvästskandinaviska centret måste således ha ägt rum mycket tidigt och den förutsätter att dryckeshorn fortfarande var i bruk. När man i Yorkshiresägnen finner en bägare i stället för horn, måste detta tolkas så, att dryckeshorn inte längre var moderna i England, och man ersätter det därför med den typ av dryckeskärl som ersatt hornet, dvs dryckesbägaren.

Hornredaktionens utbredning har omfattat Danmark, Sverige väster om diagonalgränsen och södra delen av Norge. Därtill kommer de mera sporadiska nedslagen på västra Irland och i England. Dageförde visar, att detta utbredningsområde i sina huvuddrag sammanfaller med Knut den stores rike 1014—1035 (Dageförde 1971, karta 1). Denna tidpunkt kan ungefärligen stämma med sägnens första spridningstillfälle. Att så många äldre sägner nedtecknats på 1600-talet behöver inte betyda, att sägnen var högaktuell och hade en blomstringstid just då. De flesta 1600-talssägnerna finns i prästrelationerna och de är mera ett uttryck för vad prästerna ansåg värt och möjligt att berätta. Det var inte alla slag av traditioner, som ansågs passande att återges eller ens fick erkännas existera (Hens 1977: 34). Dryckeskärlssägnen utgör troligen ett typiskt exempel på en sådan ofarlig tradition.

3. Sjägnens budskap

Vilken funktion dryckeskärlssägnen i Skandinavien ursprungligen haft och hur dess funktion eventuellt förändrats i tid och rum finns få eller inga ledtrådar till i källmaterialet. Jag har tidigare beklagat detta förhållande men samtidigt konstaterat, att vissa av de sekundära funktionerna är åtkomliga (II.2). Kunskap om folkdiktstyps primära funktion skulle kunna användas för att verifiera de hypoteser, som ställts angående ursprungsform (jfr V.4).

I studien "Sjägnens struktur och form" (1976) har Juha Pentikäinen försökt konstruera ett redskap för funktionsanalys utifrån strukturalistisk metod.

Med en finsk vandringssågen om döda barn som ber om kläder som underlag, har han blottlagt fem olika strukturedjor visande lika många funktioner — trossågens, varningssågens, underhållningssågens, repliksågens och ortsågens. Jag har funnit det intressant att se, huruvida någon eller några av dessa strukturedjor kan appliceras på dryckeskärlssågen. Två av dem, varningssågens och underhållningssågens, passade med någon ändring till sågens hypotetiska ursprungsform resp den yngre formen med förföljelse och räddning. Jag skall här försöka visa på vilket sätt jag använt Pentikäinens metod.

Varningssågens struktur är: förbud — normöverträdelse — övernaturliga konsekvenser (Pentikäinen 1976: 148). Förbudet avser de allmänna regler som styr förhållandet mellan människor och övernaturliga väsen. Brott (= normöverträdelser) mot någon av dessa regler utlöser sanktioner = övernaturliga konsekvenser. Sanktionerna är till för att återställa den balans, som rubbats i och med normöverträdelserna. Översatt till dryckeskärlssågens handling överensstämmer denna struktur med ursprungsformens. Mannen i dryckeskärlssågen gör en normöverträdelse då han rövar dryckeskärlet från naturväsendena. De övernaturliga konsekvenserna blir, att väsendena tar tillbaka det stulna föremålet. Balansen är återställd.

Strukturedjan för *underhållningssågen* beskriver Pentikäinen på följande sätt: förbud — normöverträdelse — konsekvenser eller brist — flyktförsök eller brist upphävs (Pentikäinen 1976: 148). De två sista leden i kedjan går inte att översätta till dryckeskärlssågens handling. Jag har därför ändrat kedjan något, men så att den också är användbar på Pentikäinens båda exempel. Strukturedjan för *underhållningssågen* blir: *förbud — normöverträdelse — övernaturliga konsekvenser eller brist — upphävande av övernaturliga konsekvenser eller brist*. Underhållningssågens strukturedja applicerad på dryckeskärlssågen blir sålunda: Förbudet och normöverträdelserna är desamma som i varningssågen. De övernaturliga konsekvenserna är förföljandet av mannen. Upphävandet av konsekvenserna sker när mannen räddar sig in i de sfärer, där de övernaturliga väsendenas makt upphör — i detta fall åkern, hemmet eller kyrkogården.

Till skillnad från varningssågen har underhållningssågen ett lyckligt slut, annars vore den ingen underhållning. För att den skall få ett lyckligt slut, måste konsekvenserna av normöverträdelserna hävas. Men härigenom rubbas balansen och vågen slår över till människans fördel. Det är i denna situation underhållningsmomentet ligger — man lurar de övernaturliga. Att en handling, som i vanliga fall skulle fått negativa följder, får positiva är ett önsketänkande. Det behöver inte nödvändigtvis innebära att sågen inte har någon folktrogrund, att tron på balansen upphört, snarare tvärtom: hade man inte varit medveten om normöverträdelserna, skulle berättelsen om hur mannen lurar de övernaturliga väsendena mist mycket av sin dramatik, sitt underhållningsvärde. Det är också först som underhållningssågen en berättelse behöver ett sanningskriterium som bevis för det omöjliga. Jag har utgått ifrån att det rövade hornet eller bägaren skall betraktas som ett sådant kriterium, och om min slutsats att dryckeskärlssågen ursprungligen varit en varningssågen är riktig, utesluter det helt Hartlands och Dagefördes antaganden, att sågentypen uppstått som förklaringsågen (I.2). Jag vill ändå här titta lite närmre på

problemet med förklaringssågnen och då i första hand Dagefördes argumentation.

Dageförde menar, att dryckeskärlssågnen uppstod som *förklaringssågen* till vackra dryckeshorn och nattvardskalkar, som under medeltiden kom till Norden från kontinenten. "Aus der Frage nach deren Herkunft ist die Sage vom Typ 'Oldenburger Horn', die dem einfachen Menschen die glaubhafte Erklärung bot, entstanden. Freilich . . . handelt es sich bei den Trinkgeräten nicht um beliebige Stücke, sondern nur um solche, deren jeweilige *Besonderheit* Anlaß zur Fragestellung bot." Dageförde menar vidare, att det inte i första hand var de dryckeskärl som ägdes av privatpersoner, som gav impulsen, utan nattvardskalkarna. "Den zeitlich ersten *Anstoß* zur Sagenbildung wird wahrscheinlich die Frage nach der Herkunft der Abendmahlsbecher gegeben haben, deren Bedeutung und Verwendung in Rahmen des Gottesdienstlichen Geschehens den einfachen Menschen stärker zum Fragen anreizen musste als ein noch so kostbares Trinkgerät im profanen Bereich." Enligt Dagefördes resonemang är det för att förklara förekomsten och bruket av *nattvardskalkar* som sågnen uppstått. ". . . *einmal, an einem bestimmten Ort*, in Verbindung mit *einem* bestimmten Trinkgerät zu *einem* bestimmten Zeitpunkt . . ." (Dageförde 1971: 91, 94).

Jag vill för en stund bortse från de resultat beträffande bägerredaktionens uppkomst, som denna undersökning gett, och kort diskutera Dagefördes hypotes. Nattvardskalkarnas *betydelse* och *användning* i den kyrkliga ritualen kan inte ha givit upphov till dryckeskärlssågnen. Om sågnens uppkomst har något samband med nattvardskalkar, måste det vara till *existensen* av dessa, dvs till kalkarna som föremål. Vid den tidpunkt till vilken Dageförde förlägger sågnens uppkomst är det osannolikt att kyrkor i allmänhet ägde dyrbara nattvardskalkar. Det finns många uppgifter om, att de första kalkarna helt enkelt var enkla träkärl (Gjaerder 1975: 108). De vackert utsirade förgyllda silverkalkarna blev vanliga först under senare delen av medeltiden, men var inte ens då något som varje kyrka ägde. Jag har tidigare visat, att det var genom gåvor som en kyrka fick sin kalk och det är i detta sammanhang, som gåvor från biskopar och andra ståndspersoner, som de mera dyrbara kärnen skall ses (V.2).

Vid sidan av nattvardskalkarna är det enligt Dageförde de rika privatpersonernas dryckeskärl, som gett upphov till diktning. Han anser att horn- och bägarsågner har uppstått samtidigt (V.1). I likhet med nattvardskalkarna var det den vanliga människan som behövde en förklaring till kärleens härkomst, inte ägarna själva. Han underbygger sitt antagande med en socialpsykologisk analys och fastställer sågnens "soziologische Ort" till bondeståndet. Den slutsatsen drar han av det förhållandet, att så många dramatis personæ är drängar eller bönder, samt att den plöjda åkern och plogen spelar en så framträdande roll. "Nur in der bäuerlichen Welt kann den Pflug eine magische Kraft zugeschrieben werden sein." Förekomsten av andra personer såsom präster och även adelsmän förklarar Dageförde med, att dessa hade sin givna plats i bondens tankevärld (Dageförde 1971: 80). Åkergränsmotivet och dramatis personæ i skepnad av en dräng har jag redan analyserat och satt in i sitt rätta sammanhang. Inte desto mindre är det ett ovedersägligt faktum, att sågnen länge haft sin huvudsakliga berättarmiljö i de lägre klasserna, bland vanligt

folk på landsbygden. I annat fall hade den aldrig kunnat spridas över ett så stort geografiskt område.

Inte heller de kända högreståndstraditionerna Oldenburgersägnen, Trollesägnen, Ljungby horn och pipa samt Edenhallsägnen ger stöd åt Dagefördes antagande. Det är inte de vanliga människorna, allmogeklassen, som berättar om dryckeshornen i adelsborgen. Sägner om Oldemburgerhornet har aldrig varit en allmän muntlig tradition (Dageförde 1971: 63f). Det har inte heller Trollesägnen; Ljungby horn och pipa känner alla skåningar till, men här har tryckta källor haft ett mycket stort inflytande (Lövkrona 1982a och b). Edenhallsägnen vet jag inte mycket om, men bristen på ytterligare belägg talar sitt tydliga språk (jfr VI.1 not 75). Flera belägg för dryckeskärlssägner i Europa är också förankrade i högreståndsmiljö, men här saknas alla kontextuella upplysningar, som kan ge besked om eventuell berättarmiljö.⁹³

Högreståndstraditionerna har en helt annan bakgrund än som "folkets" diktade förklaring till deras dryckeskärl. De skall sättas in i ett kontinentalt sammanhang med ägande av magiskt laddade släkttalismaner, vilka i sin tur troligen kan ledas tillbaka till den medeltida Arthursdiktningen. Det förefaller som om det under senmedeltiden inom högreståndskretsar varit ett bruk eller snarare ett mode att äga föremål, som tillskrevs övernaturlig härkomst och förmåga. De bringade lycka och välgång för familj och släkt så länge de bevarades; försvann föremålen eller skadades byttes däremot lycka mot olycka. Från västra Europa finns det flera exempel på andra berättelser om lyckobringande släkttalismaner, som man vanligtvis förvärvat i gåva från ett övernaturligt väsen.⁹⁴ Dryckeskärlssägner är således bara en av de sägner, som förbundits med dessa släkttalismaner. Högreståndstraditionernas samband med sägentypen som folklig tradition ligger därmed på ett yttre plan — man har tagit den folkliga versionen av sägnen till hjälp för att ge sin talisman ett övernaturligt ursprung.

Dryckeskärlssägner har således tidigt haft två berättarmiljöer — en bland vanliga människor, "folket", och en på slotten och herrgårdarna. Spridningen av de två traditionerna har vidare också varit olika: herrgårdstraditionen har förmedlats via släkt-och socialgruppstillhörighet men också troligen på litterär väg; den muntliga traditionen genom grannskapskontakt. Några tecken som tyder på att den folkliga traditionen skulle härröra från högreståndstraditionen — vara s k "gesunkenes Kulturgut" — finns inte. Dagefördes hypotes om att dryckeskärlssägner är en förklaringsägen till de vackra, ovanliga dryckeshorn, som ägdes av privatpersoner, kan således inte heller vara riktig. I det äldre källmaterialet kan man faktiskt se, att man inte lägger så stor vikt vid själva föremålet — jag undantar här högreståndssägner. Det finns snarare en tendens till att det rövade hornet spelar en underordnad roll i förhållande till berättelsen som sådan. När sägnen återges i prästrelationerna är det inte apropå ett ovanligt föremål utan en plats, /grav/högen, berget där trollen bor. Samma förhållande kan också iaktas i det yngre källmaterialet. Sägner inleds med att utpeka en särskild hög, och man fortsätter med att om denna hög berättas etc. Uppgifter om aktualisering hade här kunnat ge värdefulla upplysningar.

Jag menar också, att inte heller bägerredaktionen uppstått som förklaringsägen, och det tycks inte heller förhålla sig så, att bägersägner i senare tid

uppfattats som en förklaringssägen. Någon funktionsändring härvidlag kan inte iakttas. Det är t ex ytterst sällan en variant inledes med en beskrivning av en nattvardskalk och sedan fortsätter med att förklara varifrån den kommit. Kalkmotivet kommer alltid sist i handlingen. Det är också mycket sällan som en namngiven kyrkas kalk förekommer i sägner som insamlats utanför den egna socknen eller möjligen grannsocknen.

Det är som underhållningssägen dryckeskärlssägnen spritts över större delen av sitt nuvarande stora utbredningsområde, och det är denna funktion som varit en viktig faktor för sägnens fortlevnad. Att den förblivit en livskraftig tradition långt in på 1900-talet kan tillskrivas den dramatiska upplösningen och de därmed sammanhängande motiven. Framför allt bör den rimmade versen i åkergränsmotivet ha underlättat spridningen. Man kan i sägenfragmenten se, att det är just denna vers man erinrat sig. En annan förutsättning för sägnens fortbestånd har varit omvandlingen från horn- till bägarsägen. Om inte denna innehållsförändring eller anpassning kommit till stånd, hade sägnen sannolikt inte kunnat insamlas i någon större omfattning i vårt århundrade. Sägner med dryckeshorn har bara levt kvar i de fall de varit knutna till ett särskilt dryckeshorn. Förankringen i nattvardskalkar, som finns på varje ort, har bidragit till att sägnen inte glömts bort utan bibehållit sin ställning i traditionen.

Det finns emellertid flera exempel på hur sägnen *lokalt* utnyttjats till förklaringssägen till skilda företeelser. Det är uppenbart, att sambandet är sekundärt, och jag skall nedan ge några exempel på detta. Det är framför allt kastmotivet — förföljarna kastar olika föremål efter mannen — som utnyttjats, i flera fall är det jättekastsägner som stått modell. I porten till Kalvslund och Kirke Skensved kyrkor utanför Köpenhamn finns ett märke efter ett yxhugg. Trollet som förföljde mannen kastade sin yxa där i vrede, när han inte kunde komma efter in på kyrkogården (Grundtvig 1944:95 nr A2, 164f nr B9, 10). Liknande märke finns i Gudhems kyrka, Västergötland (IFGH 5180: 10; LMU 111: 67:2). En sten som fram till 1600-talet (enligt sägnen) låg utanför Undløse kyrkas mur (på Själland) har samma förklaring. En spricka eller ett hål i kyrkmuren efter ett stenkast finns också i flera andra kyrkor på Själland (Rask I 1839: 454f; DS I NR nr 594; DFS 1906/23: 246). Den fortfarande synliga stenen i Halkevads skog söder om Slagelse har också kastats efter den flyende mannen. Det finns ännu tydliga märken efter fingrar på den.⁹⁵

”Trolldoden”, en sten i Stjørdalen Sør Trøndelag eller på en plats i Bynset, förklaras på samma sätt. Den förföljande trollkärningen slet i vrede av sig sin fot och kastade mot kyrkklockorna, som började ringa till manenns hjälp.⁹⁶ Ex 16.

Sägnens dryckeskärl har också använts för att förklara ett Ortsnamn. Byn Hornslet på nordöstra Jylland har fått sitt namn på detta sätt.

Ex 18 En karl fra *Hornslet*, red til Vasken kro, der ligger imellem Hornslet og Segalt, for at hente en flaske brændevin. Da han rider tilbage og kommer om ved *Hornshøj* som ligger omtrent midtvejs, står højen på fire pæle, og der er lys der inde og dands og lystighed. Han rider nu derhen og spørger om, hvad der var ved det. Ja, der var bryllup her i aften. Om han vilde drikke en snaps? Ja, han takker. Så kommer der én hen og byder ham et horn fuldt af drikke. Det første han har fået det, slår han hesten omkring og rider ind på en pløjemark. Det var i den

tid, da gårdene var i fællesskab, så agrene var lange og nåede helt ind til byen. Drikken slog han over hesten, da han var bange, der var gift, de havde budt ham, og nogle dripper tog også hårene af, det så han dagen efter. Bjærgfolkene vilde have deres horn igjen og råbte, idet de løb: «Rid af det fore og kom på det bære?» — «Nej, Fanden tage den, der gjør det!» Han red, og de rendte på bære-ne efter ham og skreg. Da han kom næsten til byen, gik der en korsvej, og så var han fri, men af forsigtighed sprang han af hesten og ind på kirkegården og smækkede hornet ind i våbenhuset. Så mældte han det hele til herskabet på *Rosenholm*, og det sendte guldhornet ind til kunstkammeret i Kjöbenhavn. Derfor skjænkede man dem en kirkeklokke i Hornslet, så nu har de tre klokker. For eftertiden fik byen navnet Hornslet, för hed den blot Slet.

(DS I nr 784, även ds 781, 782, 783)

Det finns ett ytterligare exempel på hur ett motiv ur sägnen blivit förklaringsmotiv till ett namn, Hagebro i Viborg amt. Denna förklaringsägen har utvecklats till en lokal redaktion med relativt omfattande förekomst.

Ex 19 Ude ved *Dagbjærg Daas* der kom en Mand ridende og var tørstig. I det samme kom en lille Mand hen til ham, og ham bad han om noget at drikke, Den lille gik saa ind i Højen og kom strags tilbage med Drikken i et Guldbæger, og det var fyldt lige til Randen. Ved det han nu rækkede det op til Rytteren og havde ondt ved at naa, saa spildte han noget af det, og det løb ned paa Hesten. Manden saa ned og opdagede da, at det tog Haarene af. Saa svinger han det da hen over hans Hoved og spilder det, og med det samme rider han alt hvad han kan med Bægeret. Den lille Mand løber nu bag efter ham, men Rytteren huskede paa, at det gjaldt om at komme over rindende Vand, og satte da efter at komme ned over Karup Aa. Dan Gang han kom lige til Vandet, var Bjærgmanden ham saa nær, at han griber fat i Hestens ene Bagsko og river den af. Men saa slap Manden fri. Noget efter byggede de en Bro der over Aaen, og den fik da efter det Navnet *Hagebro*.

Daugbjærg, Jylland⁹⁷

Förklaringsmomentet ligger i vattengränsmotivet, som egentligen är ett internationellt vandringsmotiv.⁹⁸ Motivets utformning är vanligen den, att naturväsendena rycker svansen, rumpan av hästen, inte bakskon som i Hagebro-redaktionen, där motivet uttrycks så att väsendena lyckas få tag i *hagen* dvs hakarna i hästens sko. Det är uppenbart, att upphovet till förklaringsägnen ligger i ordet *hage* och *hale*. Svans eller rumpa heter på danska *hale*, och det är ursprungligen detta ord som associerats med *hage* i Hagebro, och motivets *hale* har senare ersatts med *hage* — man kan i nutidstraditionen finna båda benämningarna. Att naturväsendena får fatt i hästens *hage* i stället för *hale* har inte behövt medföra någon förändring i vattengränsmotivets utformning.⁹⁹

4. Uppkomst

Det har inte varit möjligt att inom avhandlingens ramar företa en mera ingående analys av sägnens uppkomst och de eventuella "Vorformen", som kan tänkas ha genererat den. Avsikten med detta avsnitt är istället att med utgångspunkt i de resultat min undersökning gett, kort diskutera de förklaringar som tidigare framlagts. I inledningskapitlet (I.2) har de olika uppfattningarna presenterats, De kan indelas i fem grupper:

1. sägnen är en *förklaringsägen* (Hartland, Dageförde)

2. sägnen har sitt ursprung i *sedem* att dricka minnesdrinkning för avlidna (Berge)
3. sägnen har sitt ursprung i hedniska *glömskedrycks-* och *dödstroföreställningar* (Grimm, Mesdorf, Hamkens, Järbe samt Liungman)
4. sägnen har sitt ursprung i germanska och/eller keltiska *bergtagningsföreställningar* (Dageförde, Boberg)
5. sägnen har sitt ursprung i keltiska *magic cup föreställningar* (Norlind, Boberg)

De två första förklaringarna har jag redan diskuterat i föregående avsnitt, och jag lämnar dem därför åsido.

Frågan om dryckeskärlssägnens samband med *hedniska glömske- och dödstroföreställningar* aktualiserades redan i mitten av 1800-talet och har sedan återkommit då och då i tysk och svensk forskning kring sägnen. Man har associerat till den i den äldre sägentraditionen ofta förekommande kvinna, som bjuder ett dryckeshorn till dramatis personæ, med Odens valkyrjor, som ger den fallne krigaren en dödsdryck vid inträdet i Valhall, vilket finns avbildat på några gotländska bildstenar och mynt från vikingatiden.¹⁰⁰ Mellan dessa båda "scener" föreligger en yttre överensstämmelse — en kvinna med dryckeshorn och en ryttare. Men kvinnans roll i dryckeskärlssägnen är långt ifrån säkerställd (nedan), och lika osäker är tolkningen av de gotländska bildstenarna. Man tror att den hornbärande kvinnan på stenarna föreställer en valkyrja, ryttaren en död krigare och den byggnad, som också förekommer, Valhall (KLNK "sagnmotiver i kunsten"; Lindqvist I 1941: 96f, 101f; ds II 1941: 15ff). Kvinnan och ryttaren kan dock lika väl visa en världslig gästabudsscen. Under vikingatid och tidig medeltid var det kvinnans uppgift att bära runt mat och dryck, och gästen skulle hälsas välkommen och förplägas på gårdsplanen innan han suttit av sin häst (Gjaerder 1975: 60f).

För att belysa existensen av döds- eller glömskedrycksföreställningar i heden tid använder man också norrön sagadiktning. I den norröna diktningen förekommer två skilda traditioner om glömskedrycker. Den ena finns i den fornisländska diktningen om Oden och Valhall. Varje död krigare som kom till Valhall fick av Odens sköldmör eller valkyrjor en glömskedryck för att glömma jordelivet, en övergångsrit från liv till död. Den andra typen av glömskedrycker, som sporadiskt kan beläggas i sagalitteraturen i fornaldarsagorna har en annan funktion. Den används för att få någon att glömma t ex en tidigare kärlek eller för att få någon i sitt våld. Båda användes som likvärdiga bevis för en tidigare allmänt utbredd tro, men är enligt min mening diskutabla. Den senare typen av glömskedryck finns det bara fyra exempel på i sagadiktningen (Jiriczek 1894: 49ff; Boberg 1952: 60). Utformningen och användningen av motivet visar dock snarare överensstämmelse med internationella sagomotiv med magiska drycker och dryckeskärl än med hedniska glömskedrycker. Hur omöjlig glömskedryckshypotesen är framgår dock bäst, om man försöker se den i relation till funktionsaspekten. Jag menar, att det är helt uteslutet att dryckeskärlssägnen har något som helst samband med hednisk nordisk mytologi. Drycken i dryckeskärlssägnen och mannens vägran att dricka skall i stället ses som ett uttryck för bergtagningsföreställningarnas mattabu, och jag kommer härmed in på den fjärde förklaringen till sägnens uppkomst — *germanska och/eller keltiska bergtagningsstraditioner*.

Dageförde anser, att dryckeskärlssågen är nära besläktad med och har sin upprinnelse i germanska bergtagningsföreställningar med glömskedrycker, sådana som finns i balladerna samt i sågner där bergtagna kvinnor befrias, fritagningssågner (Dageförde 1971: 93f). Boberg däremot finner ett samband med de keltiska bergtagningsstraditionerna om faran att röra vid mat och dryck, som bjudes av övernaturliga väsen (Boberg 1952: 60f). Då dryckeskärlssågens uppkomst kan förläggas till nordiskt område, är de keltiska bergtagningsföreställningarna inte direkt aktuella här. Bergtagningsstraditionen i Norden och på Irland har dock många gemensamma drag, bl a mattabun, och sågentyperna är i stort desamma.¹⁰¹ Det är därför svårt att skilja på nordisk och keltisk tradition.

Innan jag går in på frågan om matens och dryckens roll i bergtagningsstraditionen, vill jag kort beröra Dagefördes påstående, att de nordiska bergtagningsballaderna med glömskedrycker utgör "Vorformen" till dryckeskärlssågen. Det är uteslutat, att sågen diktats under inflytande av bergtagningsballaderna. Balladerna är yngre än sågen, och de har sitt ursprung på kontinenten. Det finns i själva verket mycket små överensstämmelser mellan balladernas innehåll och dryckeskärlssågen. De som finns kan åtminstone delvis förklaras genom att balladerna omdiktats och anpassats till nordisk tradition, på samma sätt som Alfhild Forslin visar har skett med "Riddar Olof och älvorna" (DgF 46; Forslin 1962/63: ch 77f). Glömskedrycker är överhuvud ett mycket sällsynt inslag i dessa ballader, och där de förekommer, ger de knappast intryck av att ha kunnat vara inspirationskälla till sågen.¹⁰²

Dageförde stöder sig i första hand på en balladtyp "Den gjenfundne søster" (DgF 378), i svensk tradition benämnd "Havsfrun" eller "Sven Hildebrand". Denna ballad är i sin svenska version "eine Brücke zu Sagen unserer Typs" (Dageförde 1971: 84). Den version som åsyftas innehåller förvisso ett motiv, som överensstämmer med dryckeskärlssågens motiv D, men det är helt klart, att det handlar om ett lån ur sågen.¹⁰³ Förekomsten av ett dryckeskärl i balladhandlingen har bidragit till att attrahera det likartade motivet i dryckeskärlssågen. En liknande motivattraktion kan konstateras också i andra sent nedtecknade ballader.¹⁰⁴

Bergtagningsballaderna visar således i sin konkreta utformning ringa överensstämmelse med dryckeskärlssågen. Ser man däremot till uppbyggnaden, handlingsstrukturen, i ballader med män som bergtages (DgF 34, 35, 46 och 47), finner man ett likartat mönster: en ensam ung man rider i skogen — han möter (kvinnlige) naturväsen — de försöker bergta honom, locka honom (— han räddas av en bergtagen) — han undkommer eller intages. Jag får anledning att återkomma till detta förhållande nedan.

I fråga om vilka sågentyper som eventuellt varit förformer till dryckeskärlssågen, fäster Dageförde stor vikt vid de fritagningssågner, där en man befriar en bergtagen kvinna. Jag har redan visat, att detta inte är riktigt. Fritagningsinslaget i dryckeskärlssågen härrör från en blandform, som uppkommit i utbredningsområdets periferi (V.1)

Några andra sågentyper, som kan komma i fråga, finns inte heller. Allmänt kan sägas att — i motsats till balladerna — är sågner med bergtagna män sällsynta (Danielsson 1976: 128ff). Vanligtvis är det unga kvinnor och barn, som är de mest eftertraktade offren. Kvinnor och barn figurerar i de flesta vand-

ringssägner såsom bortbytingssägner, sägner om säterjättan som brud och brudrovssägner. Som exempel på en bergtagningssägen som uteslutande är knuten till män kan nämnas sägen om huldrebruden — en man som gifter sig med en huldre-/troll-/kvinna (ML 5090). Av Hartmanns och Feilbergs arbeten kan man möjligen också dra den slutsatsen, att det oftare är män än kvinnor som bergtas genom älvdans. Samma förhållande i proportionen mellan män och kvinnor tycks också gå igen i memorat och folktronotiser. Dryckeskärlessägen, som alltid har en manlig dramatis personæ, avviker således på denna punkt från de gängse dragen i bergtagningssägner. Den överensstämmer här bättre med balladerna, där män som bergtas eller utsätts för försök till bergtagning är vanligare än kvinnor.

På liknande sätt kan man visa på gemensamma och avvikande drag med bergtagningstraditionens övriga beståndsdelar. Det är uppenbart, att dryckeskärlessägen ger uttryck för föreställningen att det är farligt att förtära mat och dryck hos övernaturliga väsen, mannen *vågar* inte dricka. Att bergta med dryck är dock ovanligt. Bergtagningen, själva intagningen i berget, sker i sägendiktningen liksom i balladerna aldrig med hjälp av mat eller dryck utan på annat sätt. Det är först sedan en människa bergtagits man försöker få ett hårdare grepp om henne genom att lura henne förtära föda eller dryck. Hade man väl ätit eller druckit, var man helt förlorad och kunde aldrig mera komma tillbaka till människornas värld — matens och dryckens funktion var att få människan att *glömma* sin tidigare levnad. Beteckningen "glömskedryck" är således en adekvat benämning, men vid sidan av "glömskemat". Att man tidigare så markant framhävt matens och framförallt dryckens betydelse för bergtagning beror på, att man ofta bara sett till balladerna, inte till andra gener. Gillesmotivets funktion behöver därför inte vara en ingress till en bergtagningssituation, utan kan lika gärna vara ett medel att på ett naturligt sätt introducera dryckeskärlet, som skall stjälas — vilket är dryckeskärlessägens huvudtema. Ett mera riktigt sätt, om man önskat bergta mannen, skulle enligt skandinavisk bergtagningstro ha varit att försöka få mannen med i dansen.

I många av de äldre dryckeskärlessägner bjödes mannen drycken av en vacker kvinna (Voxtorp 1617, 1690, bil 21, 22, Tuna 1667 och Säby 1690, bil 16, 17 — samtliga från Småland, Husby 1667, Uppland, bil 20, och Gol, Opland, Norge 1734, bil 7). En vacker "ellepige" överränner också drycken i många danska nutidssägner, medan i övrigt den bjudande kan vara allt från ett "troll" till en "trollkärring". I bergtagningsföreställningen finner man också ofta att män lockas av vackra trollkvinnor, och man kan nästan alltid konstatera ett erotiskt inslag — i älvdansen dansar vackra kvinnor och i huldrebrudssägner är det trollkvinnans skönhet som avgör mannens beslut. Det erotiska momentet är också tydligt i sägner om män och deras umgänge med andra övernaturliga väsen såsom skogssnuvan, huldor och älvor. Parentetiskt kan nämnas, att man inte kan peka på ett motsvarande erotiskt motiv i sägner eller ballader, där kvinnor bergtas. När ett manligt övernaturligt väsen bergtar en kvinna, är det för att hon skall bli hans hustru = husmor och utföra praktiska göromål. Den övernaturlige mannen omtalas aldrig som vacker eller oemotståndlig utan snarare som skrämmande.

I dryckeskärlessägen är emellertid en vacker kvinna som bjudare av drycken en relativt ovanlig företeelse och kan inte beläggas i de äldsta sägner från

England, men som sagt väl i flera av de äldre skandinaviska. Jag är inte övertygad om, att den ursprungligaste utformningen av dryckeskärlssågen haft detta motiv. Kvinnans förekomst i de svenska 1600-talssågerna kan ha en annan förklaring. Kvinnor som bjuder en dryck i ett dryckeshorn till en ryttare är, som visats, ett gammalt men mera litterärt motiv, och kvinnor med dryckeskärl i händerna finns också i balladerna. Det är inte omöjligt, att nedskrivarna av 1600-talssågerna, som var präster och lärda män, varit medvetna om eller påverkade av detta förhållande. Jag vill inte påstå, att man medvetet förvanskat, men med tanke på de instruktioner prästerna hade och den situation man befann sig i — man ville inte visa, att folk fortfarande berättade och trodde på sådana ting — har man försökt att sträva efter så stor ålderdomlighet som möjligt (Hens 1972: 34f; jfr V.4).

Drycken mannen bjuds är en giftdryck, den är stark och fräser. Detta förhållande stämmer *inte* överens med bergtagningsföreställningarna, där naturväsendenas förtäring beskrivs som synnerligen tilltalande och välsmakande — i annat fall hade man knappast frestats att smaka på den (t ex Boberg 1938: 68f). Sågen avviker således även på denna punkt från gängse bergtagnings-tradition. Giftdrycker hör mera hemma i sagodiktning än i sägner.

Hästen hör inte heller till bergtagningsföreställningen — människor bergtas i allmänhet under andra omständigheter, än då de är ute och färdas på vägarna. Om man ska bergta en människa med häst, uppstår problemet vad man skall göra med hästen. Inte någonstans i diktningen talas om bergtagna hästar.

Den sista förklaringen till sågens uppkomst är den som framförts av Norlind (1911) och Boberg (1952): att sågen har ett samband med *keltisk magic cup tradition* och därmed sammanhängande diktning om stöld från "fairyland". Benämningen *magic cup* hör egentligen hemma i sago- och Arthursdiktningen och användes för att beteckna magiskt laddade föremål, främst dryckeskärl som förvärvats vid besök i "other world", som gåva eller genom stöld. *Magic cups* (*cornu copiae*, *vessels of plenty*, Füllhorn, ymnighetshorn) är dryckeskärl som aldrig sinar, som ger liv och hälsa, ungdom och som kan vara självviskänkande. I ett vidare perspektiv skall *magic cup* föreställningen ses i relation till den rika folkdiktning, där föda från övernaturliga väsen inte anses farlig, som i bergtagningsstron, utan där det i stället kan vara farligt att låta bli att förtära den. Berättelser om "visit to fairyland" är mycket vanliga i irländsk folkdiktning. Somliga sägner återspeglar bergtagningsstrons mattabu, andra *magic cup* traditionens föreställning, att man kan både äta och dricka i "other land" och dessutom må bra av det (jfr Hartland kap VII; Boberg 1938: 60ff; Briggs 1967: 12ff; Loomis o Lindsay 1931).

Norlinds antagande att Graldiktningen har gett upphov till sågen kan uteslutas (Norlind 1911: 77f; jfr V.2). Kalksågerna är yngre än hornsågerna, och dryckeskärlssågen som helhet innehåller inget moment, som kan tolkas så, att kärlet är magiskt, varken före eller efter stölden. Ett sådant motiv finns bara i herrgårdstraditionerna, och Norlind har rätt såtillvida, att dessa versioner är influerade av Arthursdiktningen (jfr VI.3).

Boberg vill räkna dryckeskärlssågen som en av de många keltiska traditionerna med stöld eller förvärv av föremål från övernaturliga väsen (Boberg 1952: 61). Sådana föremål är ibland magiska, ibland inte. Boberg pekar inte

på någon speciell sägen, men den som måste beaktas i detta sammanhang är drömversionen. Drömversionen är den enda sägentyp (förutom dryckeskärllsägna) med temat förvärv eller stöld av ett dryckeskärl som finns, och jag har tidigare visat på de stora överensstämmelserna i innehållet, som föreligger. Den kan också vara äldre än dryckeskärllsägna (II.2, not 21). En möjlig uppkomsthypotes skulle kunna vara, att man på skandinaviskt område omdiktat drömversionen, som man genom kontakter med andra delar av Europa — här Irland och/eller möjligen också Tyskland — fått kännedom om. Den keltiske sägenhjältens besök i "fairyland" och hans förtärande av dryck har varit främmande för skandinavisk folktro. Drycken och gillesmotivet har istället förknippats med bergtagningstraditionens mattabu. Sägenhjälten kan i enlighet med bergtagningstron inte heller delta i väsendenas gille utan betraktar det som åskådare vid sidan av. Detta är också förutsättningen för att han skall kunna stjäla dryckeskärlet och undkomma med det. Att gömma kärlet i kläderna är ingen bra lösning, eftersom det är fyllt med dryck (jfr VI.1 ex 6). Gillesmotivet har vidare sammanblandats med den inhemska folktrotsagan om trollens hög, som nattetid lyftes upp på pelare, och att man då såg dem dansa. Denna utveckling måste dock ha ägt rum senare, då dans före 1200-talet var ett okänt fenomen i Norden (jfr V.2).

Bjudandet av dryck i dryckeskärllsägna kan uppfattas som ett inslag från drömversionen men också som en anpassning till bergtagningsföreställningarna. Men om sägna uteslutande hade varit en bergtagningssägen, hade det varit riktigare om mannen vägrat *ta emot* dryckeskärlet — i bergtagningstraditionen framhävs alltid, att det är farligt att *ta om röra* vid sådant som bjuds av övernaturliga väsen. Om sägna däremot uteslutande uppfattats som en stöldsägen, borde drycken inte funnits med. Det hade varit betydligt enklare att i ett obehagat ögonblick stjäla ett tomt dryckeskärl.

Bortkastandet av drycken över axeln tror jag inte skall tillmätas någon magisk betydelse. Det är annars känt, att man genom att kasta något över vänstra axeln kan avvärja hot.¹⁰⁵ Mannens agerande menar jag är en följd av att han måste låtsas dricka, inte visa att han skall kasta bort drycken, och vad är då naturligare än att föra dryckeskärlet till munnen och låta drycken försvinna över axeln. Giftmotivet kan ha en så enkel förklaring, som att man härigenom vill visa vilken fara mannen undgått genom att inte dricka, giftdrycker som sådana har som sagts ingen förankring i bergtagningsstron.

Beträffande dryckeskärllsägna fortsatta handling med flykt, återerövring och senare också förföljande och räddning finns ingen motsvarighet i drömversionen. Upplösningssmotivet, som alltid finns i drömversionen har inte varit användbart, då sägna tema ändrats från förvärv till stöld. Upplösningssmotiv är annars inte okända i nordisk tradition. Det förekommer t ex i den mycket utbredda sägentypen "Huldrebruden" (ML 6005). Det är här de andra sägentyperna med stöldtema kommer in i bilden. Det är särskilt en sägentyp, som är intressant i sammanhanget, "Ormkungens krona", en sägen som är mycket vanlig på framför allt tyskspråkigt område men troligen har keltisk proveniens.¹⁰⁶ Sägna berättar om en man som sammanträffar med en "Schlangenkönig". Ormen badar och har därför lagt av sig sin huvudkrona. Mannen tar kronan och flyr men förföljs av ormen, som slutligen hämnas genom att döda honom och ta tillbaka kronan, alternativt undkommer han på

samma sätt som i dryckeskärlssågnen.¹⁰⁷ Grundstrukturen i dessa två sägentyper överensstämmer, och liknande handling kan också beläggas i andra keltiska och germanska stöldsågner (jfr Hartland 1891: 135-160). Denna grundstruktur kan jämföras med bergtagningsballadernas och därmed kan man ungefärligen inringa den tidsperiod, under vilken sågnen uppstått. Berättelser om den ensamme äventyrslystne hjälten, som möter farliga övernaturliga motståndare, hade en högkonjunktur under medeltiden, och liknande motiv går igen i hjältediktningen, romandiktningen, balladerna och senare även i fornaldarsågorna. Alla dessa kategorier konstdiktning är i mer eller mindre grad baserad på muntlig tradition.

Antagandet att drömversionen och andra sägner med temat stöld eller förvärv kan vara dryckeskärlssågnens förformer, stöds också av att man i Skandinavien inte kan påträffa andra sägner med detta tema. Dryckeskärl och dryck kan bara beläggas i balladdiktningen — drycken i form av glömskedryck eller avskedsdryck. Dryckeskärlet saknar helt betydelse. Tron att övernaturliga väsen äger stora rikedomar har dock funnits även i Norden, och på denna punkt har inte sågnens handling behövt komma i konflikt med rådande trosföreställningar. Den har snarare blivit en ytterligare bekräftelse på dessa. Däremot har man inte accepterat motivet att dryckeskärlet är magiskt. I nordisk tradition är magic cups inte kända annat än genom chimärsågorna.¹⁰⁸ Ymnighetskärl kan beläggas i en sägentyp "Det utlånade dryckeskaret" (Liungman IV nr 817 A).

De flesta av dryckeskärlssågnens motiv kan således beläggas i medeltida keltisk tradition — gillesmotiv, bjudande av dryck, stöld, flykt och återerövringsmotivets förekommer där. Det enda motiv som inte finns är att mannen kastar bort drycken över axeln och att den faller på hästen och bränner håll i skinnet. Detta motiv skulle följaktligen vara det enda specifikt skandinaviska.¹⁰⁹ Sågnen om det bortrövade dryckeskärlet skulle sålunda ytterst kunna karakteriseras som en till skandinavisk tradition anpassad keltisk magic cup-berättelse. Den har på skandinavisk botten fått sin specifika utformning och sedan spritts "tillbaka" till Storbritannien.

VII Syntes

Syftet med avhandlingen formulerade jag i kapitlet Metod och problem på följande sätt:

- jag ville pröva hur den geografisk-historiska metoden fungerar på ett för den "skräddarsytt" material, samt hur metoden kan modifieras för att ge bättre och säkrare resultat
- avhandlingen skulle kunna sättas in i ett större sammanhang, här i problematiken kring kulturområden, -gränser och -spridning.

Beträffande det först ställda syftet kan jag konstatera, att metoden med vissa justeringar fungerat utmärkt och är mycket tillförlitlig. Den är såväl teoretiskt tillämpbar som praktiskt användbar. Metoden har förvisso sina begränsningar på det generella planet, vilka ofta dras fram. Man menar att den uteslutande är tillämpbar på fasta episka genrer men inte på traditionsprodukter utan fast form (Honko 1981:19). Att den är tillämpbar på en vandringsägen bekräftar min studie till fullo. En annan begränsning anses vara att metoden endast kan ge svar på frågor om ursprung, uppkomst, spridning — men detta är just de frågor den avser att belysa (Honko 1981:19). Man kan rikta samma kritik mot andra metoder, t ex den strukturalistiska, som är lika lite användbar till att analysera ursprung och spridning som den geografisk-historiska till att säga något om en berättelses struktur. Huruvida den ena eller andra metoden skall anses vara viktigare eller riktigare än den andra styrs av de paradigmatväxlingar, som ständigt äger rum.

Av avgörande betydelse för hur användbar och tillförlitlig en metod är, är till sist avhängigt källmaterialet och förhållandena kring insamlingen av detta. I detta fall är stora delar av källmaterialet (arkivmaterialet) insamlat för att bearbetas med geografisk-historisk metod och man kan därför utgå ifrån att arkiv och insamlare vinnlagt sig om att få med de upplysningar, som varit nödvändiga för detta syfte. Nackdelen med att samla efter en forskningsideologi är att man inte kan utesluta att texten tillrättalagts. En sådan kritik kan emellertid riktas även mot tidigare liksom senare insamlat traditionsmaterial, då en viss ideologi styrt insamlingen.

Jag har i samband med den källkritiska analysen visat vilka konsekvenser "bearbetningar" av en ursprunglig text medfört, om man t ex vill utnyttja den för en språklig analys. Härmed vill jag dock inte påstå, att det traditionsmaterial som finns i arkiven eller publicerat i olika samlingar i alla avseenden är oanvändbart för andra forskningsinriktningar (jfr Frykman 1979). Materialet lämpar sig t ex mycket väl till strukturalistisk analys, såväl paradigmatiske som syntagmatisk, vilket denna studie jämte flera andra ger ett entydigt bevis för (jfr Honko 1981:32ff). Att de nordiska etnologer och även lekmän som samlat traditionsmaterial till arkiven, liksom de som samlat under 1800-talet, verkligen bemödat sig om en riktig återgivning av berättelsens innehåll och geografiska attribuering, menar jag framgår av att det är möjligt att få fram återkommande mönster i såväl motivkombination som utbredning. Ett omfattande källmaterial har också den fördelen, att det rättar sig självt i och med att det föreligger jämförelsematerial.

Det nordiska traditionsmaterialet fyller i detta fall mer än väl de (kvalitets-

och kvantitets-) kriterier, som den finska metoden postulerat. Problem uppstår emellertid, när en folkdiktsprodukt har ett större utbredningsområde och material från andra länder måste utnyttjas. Man finner härvid, att insamlingen varit både tillfällig och ojämn. Vissa områden såsom t ex Rügen, Hebriderna och Irland är noggrant undersökta, medan andra såsom England är nästan helt förbigångna. Det är därför oundvikligt att källmaterialet frekvensmässigt inte kan mäta sig med det nordiska och att det är ojämnt geografiskt fördelat. I fråga om kvaliteten gäller dock i stort sett samma principer som det tidiga nordiska materialet. Det faktum att källmaterialet inte är lika homogent i hela utbredningsområdet försvårar naturligtvis analysen men behöver inte dramatiskt påverka resultatet. Analysen är i huvudsak koncentrerad till sägnens centrala utbredningsområde i Skandinavien, där källmaterialet är mycket tillförlitligt, och risken för felaktiga slutsatser på grund av bristande material är därför inte så stor. Det föreligger också tillräckligt antal utomnordiska belägg för att kunna bevisa, att centrum inte är felplicerat beroende på bristande material i de övriga utbredningsländerna. Det vore ändå önskvärt med fler belägg från perifer utbredningsområden för att kunna studera hur en sägentyp blandas eller övergår i en annan. Jag vill också framhäva, att det inte är nödvändigt med ett så omfattande källmaterial från en typs centrala utbredningsområde som föreligger i detta fall. Ett betydligt mindre antal varianter hade gett samma resultat. Å andra sidan säger det stora antalet varianter oss något om hur utbredd och allmänt känd sägentypen varit.

Mitt sätt att använda den geografisk-historiska metoden skiljer sig på flera punkter från den ursprungliga. Den väsentligaste skillnaden ligger i användandet av begreppen normalform, grundform och redaktion. Tidigare låg analysens tyngdpunkt i bestämmandet av en typs grundform och urform. Jag har i likhet med Kuusi (1974) och den nya finska skolan utgått från redaktionsanalys, men det är inte samma redaktionsanalys som i den ursprungliga geografisk-historiska metoden. Den äldre redaktionsanalysen kan karakteriseras som ett led i sökandet efter grundformen. Redaktioner bestämdes i princip efter geografisk tillhörighet, och man talade t ex om en finsk, en sydsvensk redaktion. Det som karakteriserade en sådan redaktion var ett eller flera regionalt utbredda motiv.

Den nya finska skolans redaktionsanalys utgår från grundläggande innehållsliga kriterier, som analyseras traditionsgeografiskt och motivhistoriskt. Den traditionsgeografiska analysen är härvid mycket viktig. Jag har funnit age-and-area teorin mycket användbar och bärkraftig liksom centrum-periferi analysen och genom att kombinera dessa båda tolkningssätt kan man få ett säkert resultat.

Den nya redaktionsanalysen leder direkt till ursprungsformen och ersätter fastställandet av en grundform. Grundformen blir överflödig och kan därför uteslutas ur metoden både som företeelse och begrepp, och termerna urform och arketyper kan ersättas av ursprunglig redaktion eller äldsta redaktion. Den ursprungliga redaktionen blir i likhet med urformen en konstruktion mer eller mindre hypotetisk, men genom att komplettera den geografisk-historiska metoden med en strukturalistisk har det visat sig möjligt att testa ursprungsformens tillförlitlighet. En sådan möjlighet har tidigare saknats.

Den nya redaktionsanalysen leder inte bara till en ursprungsform och ett

ursprungsområde, den tvingar också till att studera en förändringsprocess och förankra den i den kulturmiljö där typen traderats. T ex kan uppkomsten av bägerredaktionen förklaras som en följd av införandet av en ny typ av hushållsutensilier men kan också sättas i samband med kristendomens och kyrkans alltmer dominerande ställning i folkmedvetandet. På detta sätt kan man relatera sägnen till den bakgrund de "levande, fysiska samfund" i vilka den brukats, som Honko efterlyser (Honko 1981:16). Redaktionsanalysen hjälper att pressa information ur en text, information som man kanske först inte lägger märke till, men som finns och som till del kan kompensera bristen på kontextuella upplysningar (jfr af Klintberg 1979:226). Motivhistorisk analys blir därmed mer än sökande efter ett motivs ursprung eller stannar vid en jämförelse med liknande motiv. Ett motiv måste således inte bara ses i relation till berättelsens övriga innehåll utan till den omgivande andliga och materiella kulturen. Först då kan man förstå och förklara de förändringar en berättelse genomgår, inte bara konstatera att de ägt rum. Det är på denna nivå i analysen ekotyp-begreppet kan vara berättigat, liksom i studiet av lokala redaktioner.

Redaktionsanalysen utesluter grundformen ur metoden. Termen normalform måste däremot behållas men ges en annorlunda innebörd. I denna studie bildar sägentypens bärande motiv och den handling de beskriver typens normalform. Normalformen har två funktioner, den är en typbeskrivning och ett analysredskap. Den är således ingen slutprodukt utan en plattform att stå på. Som typbeskrivning är normalformen nödvändig för att kunna avgränsa en sägentyp från andra typer med samma tema. Den är också nödvändig för att kunna systematisera sägnens icke-bärande motiv. Härigenom kan man undvika motivkataloger. De många variationerna kan genast sättas in i sitt rätta sammanhang och deras betydelse lätt avläsas. Normalformen beskriver också sägentypens handlingsstruktur, som kan karakteriseras som dess syntagmatiska struktur — om än på en låg abstraktionsnivå. Den ger också en utgångspunkt för den paradigmatiska strukturen. På detta sätt blir berättelsens budskap eller funktion gripbar, och den kan sättas in i ett vidare perspektiv såväl folkloristiskt som kulturellt och geografiskt. Ett strukturellt betraktelsesätt ger en ytterligare dimension åt en monografi, som annars lätt tenderar att bli en "traditionsprodukts världshistoria" (Honko 1981:18). Funktionsanalys utesluter också vissa felaktiga hypoteser om ursprung och uppkomst.

De lokala redaktionerna har visat sig intressanta och användbara på flera sätt. De har konserverat flera av typens äldre motiv och på så sätt kunnat bidra till redaktionsanalysen. Analysen av de lokala redaktionerna visar med all tydlighet centrum—periferi metodens giltighet. De för redaktionerna specifika motivmönstren uppträder fullständigt i och i närheten av uppkomstorten. Man kan sedan följa mönstrets upplösning ju längre bort från denna ort en sägen är insamlad. Detsamma gäller ortsanknytningen och i sägnen förekommande namn. Ortsanknytningen tappas mycket snart bort och ersätts med den egna orten; namn byts ut eller förvanskas. De karakteristika som får den vidaste spridningen är de som är uppbundna i ett stickord eller en vers. Denna process kan iaktas mycket tydligt i de två norska redaktionerna knutna till Hahaug och Vallarhaug i Gol, Opland resp Bø, Telemark. Studiet av en lokal redaktion kan vidare ge värdefulla upplysningar om förhållanden, som

inte är gripbara på ett makroplan: en folkdiktsprodukts integration, förankring, berättarmiljö och därmed eventuellt sammanhängande funktionsförändringar. Den lokala redaktionen ger också i förekommande fall goda möjligheter till att studera fenomenet booklore, dvs vilken påverkan tryckta källor har på den muntliga traditionen, och i detta fall även bildlore.

En traditionsgeografisk analys innefattar mera än "age and area" och "centrum—periferi". Ett av den finska skolans huvudsyften vid sidan av rekonstruktion av en urform har varit att visa på kulturområden och spridningsvägar. Med en folkdikttyp som ledfossil har man försökt nå mycket ålderdomliga kulturvägar och kulturkontakter. Härmed ges en brygga över till denna studies andra målsättning: att ge ett bidrag till diskussionen kring kulturområden, -gränser och -spridning. Det är inte särskilt överraskande, att dryckeskärlssågnen och dess olika variationer i stort bekräftar de områden och gränser som tidigare är väl kända. I Sverige når sågnens spridning norrut inte längre än fäbodgränsen, som delar Sverige i ett sydligt och ett nordligt kulturområde. Hornredaktionens utbredning följer den s k diagonalgränsens sträckning, som delar södra Sverige i en västlig och en östlig del. Denna gräns har också haft betydelse för det rimmade rådaremotivets förekomst. Karta 4, 9A, 11, 12. En annan gräns som ofta återkommer är den gamla riksgränsen mellan Sverige och Danmark. Bägarredaktionens och anroparmotivets spridning söderut upphör vid denna gräns, Den inramar också gårdsgränsmotivkomplexet och åkergränsmotivets förklaringsmotiv b. Karta 1, 7, 9B, 14.

Ett kulturområde som ofta framträder på kartorna är Kattegattstråket. Detta område saknar fasta konturer och har inga skarpa gränser men kan sägas ungefärligen omfatta Själland och Fyn men framför allt nordöstligaste Jylland, som via Kattegatt förbindes med norra Halland och Västergötland. Denna väg har bägarredaktionen spritts liksom flera av åkergränsmotivets variationer — negativt rådaremotiv, fiendemotiv och vissa former av den rimmade uppmaningen. Karta 4, 6, 5, 9B.

I Norge bekräftar dryckeskärlssågnens utbredning gränsen mellan Øst- och Vestlandet samt Nordlands särställning och i Danmark gränsen i Lilla Bält mellan västra och östra Danmark; i Finland slutligen är det det väletablerade sydvästhöfudska utbredningsområdet, med undantag för Åland, som framträder på kartan.

Min undersökning stöder således inte finska skolans tes, att det är bara utbredningen av hela typer som följer de etablerade kulturområdena, och att mindre motiv sprides enligt "die Wellentheorie". Det är mycket tydligt, att även mindre motiv följer de kulturgränser och -områden som är kända. Den brännande frågan i forskningsdebatten på senare år har emellertid inte gällt existensen av dessa kulturområden utan förklaringen till deras uppkomst. Är de kulturellt, naturgeografiskt, politiskt, språkligt, ekonomiskt betingade? Det är framför allt fäbodgränsens dignitet av kulturgräns som stått i fokus. En vandringsågn kan inte bidra med några tyngre argument i denna diskussion, men jag vill ändå redovisa några synpunkter.

Fäbodgränsen beskrivs som en näringsgeografisk gräns (Bringéus 1976b:63). Dryckeskärlssågnens handling innehåller inga moment som kan relateras till näringsgeografiska förhållanden och som därför kan tänkas ha förhindrat berättandet norr om gränsen. Inte heller strider sågnens folktroinne-

håll mot rådande föreställningar. En ekonomisk-strukturell förklaring är inte heller relevant, då de motiv i sägnen, som ev kan tänkas vara avhängiga en annan ekonomisk struktur än den som finns i norr, inte ingår i den version av sägnen, som är utbredd i området närmast fäbodgränsen. Förklaringen till att dryckeskärllssågnen inte finns norr om fäbodgränsen måste därför vara en annan.

Diagonalgränsen är en gräns, som uppstått på grund av skiftande kulturkontakter, vilka i sin tur delvis varit avhängiga naturgeografiska förhållanden. I sydvästra Sverige har man haft förbindelse med städerna vid västkusten och Köpenhamn, i nordöstra med de städer som legat vid Östersjön och då främst Stockholm (Bringéus 1976:64). Detta är i sig en tillräcklig förklaring till att sågnens tidiga utbredningsmönster, hornredaktionens spridning, sammanfaller med denna gräns sträckning, och spridningsriktningen har också varit från sydväst mot nordost. Men man kan också konstatera, att diagonalgränsen inte lagt hinder i vägen för andra motivs spridning. Gränsen kan inte spåras i bägarredaktionens utbredning, Enstaka motiv såsom korsförklaringsmotivet kan vidare beläggas i hela Småland, även dess västra delar. Karta 7. Motivets uppkomst ligger inte heller i sydväst utan i södra Småland, men dess spridningsriktning har i huvudsak varit från söder mot nordost, från ena sidan av diagonalgränsen över till den andra. Motivet finns också på Gotland, som i vissa avseenden tillhör det sydvästra kulturområdet, i andra det östra. Förklaringen till att gränsen överskridits kan här ligga i tidsfaktorn; korsförklaringsmotivet är ett yngre motiv i sägnen och kan tänkas ha spritts sedan diagonalgränsens betydelse försvagats. Diagonalgränsen är under inga förhållanden en så markerad och stabil gräns som fäbodgränsen.

Den gamla riksgränsen mellan Danmark och Sverige var fram till 1600-talets mitt en politisk gräns, men den kan också betecknas som en naturgeografisk, framför allt sträckningen Småland—Blekinge. En naturgeografisk gräns gick också mellan Skåne och Halland, Hallandsåsen, och delade samma land. Man kan lätt se, att båda dessa faktorer har haft betydelse för utbredningen av olika motiv. Den politisk-administrativa gränsen kan tydligt avläsas för Gotlands vidkommande, då de gotländska sägnerna visar större traditionssamband med de danska (och skånska) än med de östsvenska. Det räcker här inte med förklaringen att kulturprodukter sprids lättare över hav än land, då Gotland är en ö och avståndet till det svenska fastlandet dessutom är kortare än till Danmark. Andra motiv såsom anroparmotivet, som följer den politiska gränsen på det svenska fastlandet, finns däremot även på Gotland, och förklaringen denna gång måste vara att havet utgjort en förbindelselänk, då motivet säkerligen spritts innan Gotland blev svenskt vid mitten av 1600-talet.

Att vatten varit en viktig förbindelseled visar också bägarredaktionens förekomst på Gotland. Karta 9B. På svenska fastlandet har här den politiska gränsen inte utgjort något hinder för redaktionens spridning från väster mot öster. Naturgeografiska förhållanden är det också snarare än politiska som ligger bakom spridningens barriär söderut. En annan faktor, som kan ha spelat en viktig roll vad gäller bägarredaktionens utbredning till Skåne, är den lokala redaktionen Ljungby horn och pipa. Redaktionen är förankrad i ett bestämt dryckeshorn, vilket gör att man inte kan ersätta hornet med en bågare. Redaktionen övriga handling är också sådan, att den inte kan utbytas eller

kombineras med bägarredaktionens motiv.

Att Hallandsåsen bildat en effektiv naturgeografisk gräns visar gårdsgräns-motivkomplexets utbredning. Karta 8. Komplexet har inte spritts till Halland från Skåne utan över havet från Danmark. Den politiska gränsens förhållandevis ringa betydelse framgår också av förbindelsen mellan Danmark och Sverige via Kattegattstråket. Även om Halland tillhörde det danska riket till mitten av 1600-talet, är Västergötland sedan länge ett svenskt landskap. Det förefaller som om den politiska gränsen mellan Danmark och Sverige i södra Sverige haft mindre betydelse än naturgeografiska förhållanden. För Gotlands vidkommande kan det förhålla sig så, att politisk tillhörighet mycket tidigt spelat en roll, men att förbindelserna över vatten med Sverige varit minst lika betydelsefulla.

Dryckeskärlssågnens spridning till Norge har skett från västra Sverige, inte från Danmark. Jag har här pekat på de handels- och kulturförbindelseleder som från kontinenten via Västsverige gått in i Norge, dock inte över landsgränsen utan vattenvägen. Det faktum att Norge tillhört Danmark fram till början av 1800-talet tycks här inte haft någon inverkan, anroparmotivet på Jylland är troligen resultat av spridning från Västsverige.

Gränsen mellan Øst- och Vestland i Norge har utgjort en spärr. Om det är denna gräns enbart som varit ett hinder för dryckeskärlssågnens spridning mot öster i Norge är ovisst. De lokala redaktionerna Hahaug och Vallarhaug kan ha varit en väl så fungerande barriär. Dessa två redaktioner är mycket gamla, och de har i egenskap av lokala redaktioner haft en begränsad förmåga att spridas. Man kan dock se en tendens till västlig — inte östlig — utbredning även för båda dessa redaktioner.

En mycket gammal politisk gräns, som sammanfaller med dryckeskärlssågnens utbredning, är den dansk-tyska. Det kan vara denna gräns stabilitet från åtminstone vikingatiden fram till efter första världskriget — med ett kort avbrott under 1200-talet — som varit utslagsgivande. Detta är den enda gräns där politiska förhållanden kan ha spelat en framträdande roll. Beläggen i övriga Tyskland har spritts via kulturkontakter över Östersjön.

Gränsen mellan västra och östra Danmark genom Lilla Bält kan iakttas på flera utbredningskartor (4, 5, 6). Förklaringen till att ett motiv, såsom t ex bägarredaktionens ena karakteristikum (kyrka), inte finns i Jylland, kan emellertid också ha sin förklaring i de jylländska varianternas utformning med återerövringsmotiv. Den behöver således inte nödvändigtvis sökas i förekomsten av en kulturgräns. Återerövringsmotivets starka ställning har också gjort åkergränsmotivet överflödigt. De belägg för åkergränsmotivet som finns i Jylland är senare, då de tydligt har förmedlats från Sverige via Kattegattstråket.

Dryckeskärlssågnens utbredning i sydvästra Finland sammanhänger med att sägnen förmedlats från sydöstra Sverige. Den finns i princip bara i bygder där man talat svenska och man måste, även om de yngre finska sägnerna berättats på finska, räkna med en språklig barriär utöver en kulturell.

Jag kan inte finna annat än att de flesta av de kända förklaringarna till kulturområdets och -gränsers uppkomst kan bekräftas. De samverkar och de har olika dignitet vid skilda tidpunkter. Naturgeografiska förhållanden har stor betydelse — hav förbinder, svårframkomlig natur skiljer — oavsett politiska gränser. Dessa senare kan dock ha betydelse, om de är någorlunda stabila och

varaktiga, såsom riksgränsen mellan Sverige och Norge och den mellan Tyskland och Danmark. I det senare fallet kan man även räkna med en språklig barriär. Som ovan visats kan språkliga hinder också ha påverkat sägentypens spridning i Finland. Att, i de fall flera faktorer kan konstateras, säga vilken som har haft största betydelsen är omöjligt. Den enda förklaring till kulturgränsers och -områdens uppkomst denna studie inte kan bekräfta är den ekonomisk-strukturella.

Noter

1. ML 6045 "drinking cup stolen from the fairies"; Thompson F352 "theft of cup, drinking horn from the fairies"; Siimonsuuri M 82 "Ritter raubt Trinkhorn der Bergtrolle. . ."; N 1031 "Geraubtes Trinkhorn. . ."; Sinninghe nr 502 "Der goldene (silberne) Becher"; Liungman IV nr 816; Baughman F 352 1 (a).
2. Under detta namn är sägentypen arkiverad i DFS.
3. Berge skiljer mellan "Vallarhaugtypen" och *Vallarhaugsegnen*". Den först nämnda avser vad jag kallar *Vallarhaugredaktionen*; den andra benämningen syftar på hela *sägentypen* (Berge 1924:1, 39f).
4. T ex Järbe 1963, 1967; Berge 1924 använder även uttrycket "hornransegni".
5. Enligt litteraturförteckningen har Norlind anlitat tretton in- och utländska biblioteksinstitutioner, vilket av en recensent att döma var något av ett rekord i den moderna akademiska litteraturen (Hammarstedt 1912:53f).
6. Betr termen "performance" se Kvideland 1981.
7. Vad de båda termerna avser redogörs utförligt för i Pentikäinen 1968:102—109.
8. Rooth 1976:7, jfr ds 1968:99: "Då det rör sig om den geografiska spridningen av en tradition och om eventuella samband — även mellan skilda kontinenter — måste materialet sammanställas enligt den geografisk-historiska metodens principer."
9. R Th Christiansen berör booklore-problemet i artikeln "Sagnstudier". Han efterlyser ett studium av de tryckta sägnernas påverkan på den muntliga traditionen (Christiansen 1941:117). Vad jag kan finna är dock problemet mera aktuellt och påtagligt i Norge, där en mycket stor del av allt traditionsmaterial är publicerat.
10. Alver diskuterar samma problem beträffande sagorna: "In fact, the Norwegian folktales are of questionable value as scientific materials. They can not be used for stylistic or structural studies, because the main part of them give us the collector's impression of how to give folktales a literary form, and more seldom the informant's expression of oral style" (Alver 1956).
11. Båda dessa tabeller har uteslutits ur den tryckta versionen.
12. Krohn 1926:111; Andersson 1934 nämner däremot inte termen grundform i sin sammanfattande artikel över geografisk-historiska metoden. Han tar bara upp normalformen och urformen, och det framgår inte helt klart om han med normalform avser detsamma som grundform.
13. Kartprotokollen förvaras i Luf.
14. Jfr Pentikäinen 1968:106. Jag föredrar att använda den neutrala termen centrum i stället för *kärnområde*. Kärnområde är annars den term som oftast förekommer i liknande sammanhang, men termen är enligt mitt förmenande något oklar. Begreppet kärnområde introducerades av Gunnar Granberg 1935 och används av honom för att beteckna ett geografiskt avgränsat område, där varianterna av en typ eller tradition är stabila, stereotypa till sin grundkaraktär (Granberg 1935a:43f). Granberg bestämmer sålunda sitt kärnområde på kvalitativa grunder. Dageförde använder ungefär samma definition: det område där varianterna står närmast grundformen (Dageförde 1971:97). Sigurd Erixon definierar däremot kärnområde kvantitativt: kärnområde är en förtätning och regelbundenhet av markeringar på kartan (Erixon 1956:9 spalt 2). Samma uppfattning har John Granlund i sagnstudien "Zwei gleich großmachen", där kärnområde används synonymt med "Zentralgebiet" och utbredningscentrum (Granlund 1961:39). Magnus Velure menar också att kärnområde är det område där en typ eller genre vid en viss tid är mera vanlig än i ett annat (Velure 1972:10). Termen kärnområde finns inte upptagen i Å Hultkrantz "General ethnological concepts" 1960.
15. Dageförde menar att ekotypisering sker när en sägen anpassar sig till en ny omgivning. "Das mag rein geographischen Charakter haben (Verlagerung des Sagenschauplatzes), kann aber ebenso in andersartigen Glaubens- und Vorstellungsinhalten begründet sein. Wird ein Ersatz in dieser Form vorgenommen, so ergibt es sich häufig, daß sich die Unterschiede zur Grundform in einem bestimmten, geographisch festzulegenden Gebiet zusammenordnen lassen und eine lantschaftlich abgeschlossene Sagenform darstellen, einen ‚Oekotyp‘ wie v. Sydow ihn bezeichnet" (Dageförde 1971:76). W E Peuckert menar med

ekotyp en form, som uppstår då en sägen accepteras av en ny folkstam, som ändrar den efter sina andliga särdrag (Peuckert 1965:81). Han omnämner också ekotypen i artikeln "Sage" såsom varianter "völkisch" och "lantschaftlich" betingade (Peuckert 1962:662f). Ungefär samma uppfattning ger Lutz Röhrich uttryck för, då han lika kort berör ämnet i boken "Sage" i kapitlet "Regionalsagen und Oikotypische Sonderentwicklungen". Det är folkgruppskaraktärerna som avspeglas i ekotyperna, och vi möter begrepp såsom "Stammeskunde" och "Lantschaftskunde" (Röhrich 1966:25). Leander Petzold använder också ekotypbegreppet i sin avhandling "Der Tote als Gast". Han finner beträffande denna sägentyp två ekotyper, en irisk och en bretonsk. Petzold diskuterar inte ekotypernas bakgrund men avgränsar sina ekotyper på följande sätt: han konstaterar att flera av sägenmotiven endast förekommer inom ett litet begränsat område, jämfört med typen som helhet och: "Sie /dessa motiv med begränsad utbredning/ führen in ihrer Kombination mit anderen Motiven zu traditionellen oikotypischen Ausformungen der Sage. Diese Oikotypen spiegeln im hohen Masse das Glaubensgut und der geistige Vorstellungswelt des betreffenden Volkes und geben kulturhistorische Tatbestände wieder. Daneben lassen sich Rückschlüsse auf des Brauchtum zu (Petzold 1968:27).

För Sveriges vidkommande har ekotyp veterligt endast använts i en sägenstudie — John Granlunds "Zwei gleich großmachen". Hans indelning av sägentypen i en svensk, en finsk och en antik ekotyp är bara baserad på skilda innehåll och på att sägnen tillskrives olika övernaturliga väsen, dvs ett slags anpassning till rådande folktroföreställningar (Granlund 1961:38ff). Slutligen ger af Klintberg en helt ny definition av termen ekotyp i sin sägensamling "Om folkets sägner" (1972). Ekotyp blir här en särform som uppstår när en sägen blir accepterad inom ett traditionsområde i en sådan grad, att den kommit att präglas av de "närliggande och kulturgeografiska förhållanden som råder där". Även i denna definition förutsätts ekotypen ha ett avvikande motivmönster (af Klintberg 1972:53).

16. Av förklarliga skäl har jag inte kunnat företa någon uttömmande källgenomgång av de i avsnittet diskuterade sägentyperna. Mina slutsatser bygger i allmänhet enbart på de tryckta belägg jag kunnat finna.
17. Se även DS I:175—182 "Bjærgfolkenes sølv og guld"; DS I NR:123—128 dito rubrik; Niedersächsische Sagen 1948:99 nr 116 II; Köhler 1867:553f nr 168.
18. Ljungman IV:264, efter Hartland 1891:148f; bådas källa är Aubrey 1890 (1695):149f; även hos Scott 1821:176f.
19. Courtney 1886:180; Courtneys belägg ur T Q Conde "History of Polpello". Jag har inte haft möjlighet att ta del av originalkällan.
20. Bartsch 1879:174 nr 213; äldsta kända belägget för sägnen i Tyskland är från Böhmen 1731 (Unterredungen 1731:153—154). Det estniska belägget ur Russwurm 1855:13f.
21. Drömversionen har också eget motivnummer, Thompson och Baughman F 282.4. Briggs återger de refererade beläggen under typbeteckningen "Ride with the fairies". Denna typ finns inte i ML, utan Briggs ger den det vakanta numret 5006. De övriga sägner Briggs ger under samma nummer innehåller inte bägarmotiv och är till sitt innehåll mycket annorlunda. Därför är det knappast troligt, att drömversionen kan tillhöra typen "Ride with the fairies" (Briggs 1971:270). Berättelser som med största sannolikhet bygger på drömversionen finns i ett tiotal irisk-keltiska och walsiska manuskript från 900—1200-talen (Loomis och Lindsay 1931:71ff).
22. Belägget i Ett Fornsvenskt Legendarium är inget bevis för att drömversionen funnits i Norden. Belägget har med största sannolikhet keltisk proveniens. Om förekomsten av keltisk tradition i legendariet se t ex Cross 1961. En svensk sägen som står nära drömversionen har insamlats i Blekinge. Den inledes med motiv ur "Odens jakt" (ML 5060). Den kvinna som mannen befriar är ett övernaturligt väsen, som tar honom med in i berget. Därinne finns ett bord dukat med de härligaste rätter, som han förtär. Kvinnan räcker honom en bägere, som han tömmer och faller i dvala. När han vaknar ligger han i ett busksnår, men har inget föremål med sig (Sköld 1917:36ff).
23. Zdv 54300; jfr Agricola 1967:167 nr 252 samt not. Benämningen "plöjarens frukost" är ur detta arbete. Se även Baughman F 343.17 och ML 5080; jfr Bolte-Polivka I:464.
24. ULMA M13 och K17 "Underjordiska och troll".
25. von Sydow 1924:44. Sägnen efterfrågas inte i von Sydows tidigare arbeten, där insamling av folkdiktning beröres (t ex von Sydow 1907, 1912).

26. Som danska räknas i denna avhandling även sägner som insamlats i Schleswig, också de få som tillkommit efter 1918.
27. En mindre del av sägnerna är nedtecknade av skolelever. Beträffande dessa sägners kvalitet kan jag instämma i de kommentarer som Bo Almqvist gör i studien "Den fulaste foten". Han har funnit att skolelever sällan medvetet gör ingrepp i texten, men de tycks också sällan ha följt sagesmannens ordalag. Texterna är också förhållandevis torftiga (Almqvist 1966:27).
28. I sin biografi över Asbjørnsen diskuterar Liestøl Asbjørnsen och Moes principer vid återgivning av en insamlad text (Liestøl 1947:79ff).
29. Jfr Kvidelands kommentar till Berges återgivningssätt av sagor (Kvideland 1971:61ff).
30. Insamlingstävling på Kalevalas jubileumsår (KRK = Kalevalan riemuvonden Kilpakeräys) 1935.
31. Instruktionshäftet sammanställt av Lauri Siimonsuuri (Siimonsuuri 1960).
32. Alla upplysningar rörande det finska arkivmaterialet har lämnats av Marjatta Jauhiainen, Finska Litteratursällskapet. Sägner har översatts från finska av Tarja Soutkari, Lund.
33. Sägner excerperad ur R Howlett's utgåva 1884:84—87 och översatt från latinet av J Brunius, Lund.
34. Texten jag här använder är ur Liebrecht 1856:28—29, översatt av Jan Brunius, Lund.
35. Dageförde 1971:45—51; texten översatt efter ds: 48—51.
36. Wiels "Beskrivelse. . ." är tryckt i Topografisk Journal för Norge (Wiel 1802—05:179—181). Det är ur denna tryckta version jag hämtat belägget.
37. Ellekilde antyder att den längre berättelsen är yngre än den kortare (Ellekilde 1928:53). Detta påstående bekräftas inte av utgivarna till Præsteindberetninger (1974:182f not 18).
38. Källor: a) Tuneld 1960:57ff; b) Den första fornminnesinventeringen i Småland 1941:120f; c) Den första fornminnesinventeringen i Småland 1941:185f; d) Rans om Antiq 1667—84, avskrift NM, även i Runa 1847:6; e) Sörmländska handlingar 1938:50; f) Rans om Antiq 1667—84, avskrift NM, även i Runa 1848:15.
39. KB: Fm 57:6:61—62; se även Svahnström 1954:26 och Jönsson 1979:10.
40. Dageförde delar in sägnen i två *grupper* "guldbægere" och "altarbægere" (efter Kristenssens benämningar, jfr I.1). Till den första gruppen för han även sägner med dryckeshorn (Dageförde 1972:90f, 96f, 100).
41. Uppgifterna om dryckeshorn är hämtade ur följande litteratur: Olrik 1909:1ff; Troels-Lund 1908—10:126—131; Berge 1925:562ff; Ekström 1939:17ff; af Ugglas 1942; Kjellberg 1962:59ff; Bengtsson 1970:134ff; Gjærder 1957:107; KLNLM "drikkekar".
42. Uppgifterna om bägare är hämtade ur Söderwall "bikare", "silfbikare"; Sølver 1929:10—11, 46f, 126ff; af Ugglas 1942:9; Troels-Lund 1908—10:131ff; Olrik 1909:35ff; Källström & Hernmark 1940—41:102—103, 154ff; Schoulz 1952:188, 194f; Kjellberg 1962:77ff; KLNLM "drikkekar"; Kjellström 1939:102—103.
43. Under tidig medeltid förekom det att man kristnade dryckeshorn och använde dem som nattvardskalkar (Kjellberg 1962:60). Detta förhållande ligger så långt tillbaka i tiden, att det inte kan appliceras på sägnens motiv. Dryckeshorn har också liksom andra föremål skänkts till kyrkorna av olika anledningar för att ingå i kyrkans skattkammare (Vilkuna 1952:198).
44. ODS "bæger", "kalk", "alterkalk"; SAOB "bägare", "kalk", "nattvardskalk"; i ordböckerna användes dock ordet bægare för att förklara vad en kalk är, men det är inte funktionen utan formen som åsyftas. I bröderna Grimms Deutsches Wörterbuch (1854) anges att "Becher" är detsamma som "Kelch". I översiktsverket "Das christliche Altargerät. . ." kan man emellertid inte finna beteckningen "Becher" på någon föremålsgrupp (Braun 1932).
45. Benämningen "alterbæger" förekommer också ofta som rubrik på sägnen i framför allt de tryckta samlingarna, speciellt i Ellekildes utgåva av Grundvigs samlingar (Ellekilde 1944). Det är här inte alltid motsvarande benämning återfinns i sägentexten, och man vet därför inte om den är sagesmannens eller utgivarens. I sägentexterna finns "alterbæger" i sammanlagt 37 varianter.
46. Personalen på institutet var dock av den uppfattningen att "alterbæger" var ett ovanligt ord, och man associerade det till mera litterär stil.
47. Kjellberg 1962:79; hos Söderwall anges skråordningar från 1400-talet som äldsta källa, "bikare", "silf-bikare".

48. Ljungby horn (och pipa) finns fortfarande på slottet Trolle-Ljungby i nordvästra Skåne (Lövkrona 1982a). Däremot finns det inget till idag bevarat Hahaughorn, annat än det som Asbjørnsen mottog (jfr I.1). Det dryckeshorn som omnämns i den äldsta Hahaugsägnen (bil 7) är inte detsamma som Asbjørnsens. Ett annat horn som uppges vara från Hahaug är Deveggehornet, nu i universitetets Oldsagssamling (Oslo). Detta horn förekommer bara i en variant och är mest känt genom H Wergelands dikt "Devegge-Hodnet" (Aasen 1923:49f; Wergeland 1922:30—34).
49. Briggs hävdar att pelarmotivet också finns på Hebriderna och ger en specifierad litteraturhänvisning till "Aubrey" (Briggs 1967:12). Jag har förgäves försökt finna detta belägg. Det är dock inte otroligt att motivet kan finnas där, då dryckeskärllssågnen är känd och visar influenser från nordisk tradition. Hamkens, som också diskuterar pelarmotivet, menar att det har paralleller i de tyska Alperna: ". . . denn die Sage geht auch z.B. von dem Rosenock . . . Kraninger Alpen, in dessen Innerm ein Saal sein soll, getragen von vier goldenen Säulen, in dem ein Kaiser mit seinem Heere schläft" (Hamkens 1951:411, han citerar från Graber 1921 nr 120). Jag tror dock inte detta motiv har något traditionssamband med det skandinaviska pelarmotivet.
50. Belägg för pelarmotivet som folktroutsaga föreligger från Sverige i landskapen Skåne (96), Blekinge (5), Halland (30), Småland (16), Västergötland (12), Dalarna (2) och Uppland (1); från Danmark: Själland (28), Bornholm (3), Fyn (19) och Jylland (42). Det bör observeras att jag inte systematiskt sökt belägg för trosutsagan, och att det därför bör finnas fler belägg.
51. Pelarmotiv som folktroutsaga i äldre tradition kan beläggas från orterna Skårby, Snårestad, Brønnestad, Karaby, Görlöv och Näs i Skåne (Tuneld 1960:97, 142; Dybeck ms sid 71, 95, 133, 180, 211, avskrift NM), vidare från Thorsjö i södra Småland (Rudebek 1690-tal ms sid 133, 200). Från Danmark föreligger ett känt belägg från Nings herred, Thisted i Jylland (Præsteindberetninger 1974:49).
52. Motivet saknas hos Thompson; Hwb:1177—79 "Schlangensagen"; Henssen 1954:95; ds 1958:82f; Peuckert 1953:66 ch, 67f, 71 och 72.
53. Jag har endast gått igenom E Tang Kristensens och Grundtvigs samlingar: för svenskt vidkommande Liungman II—V och af Klintberg 1972.
54. Den dansk-skånska fyrkantsgården med inkörspori i stallängan mot bygatan kan beläggas åtminstone sedan 1600-talet (Erixon 1958:45f).
55. Feilberg ger dock en hänvisning i denna riktning (Flbg IV "hingst"). Hänvisningen går till en artikel av Eva Wigström. Äsyftade passus lyder: "Har man det så stäldt, att man kan köra med en hingst eller man rider på en sådan, är man säker för alt slags tyale" (Wigström 1889:23). Denna notis står ensam och härrör från Skåne, där hästmotivet är väl känt. Det troliga är således att utsagan kan sättas i samband med motivet i dryckeskärllssågnen.
56. Kyrkogårdsgårdsgränsmotiv kan beläggas på en ort i Skåne, Stehag i Frosta härad. Denna ort är också den enda, där bågarsågnen är känd i Skåne. Jag tror det rör sig om ett enstaka traditionsutbyte med östra Danmark.
57. Jag har bara kunnat kontrollera de tryckta beläggen vilka utgör ca hälften. Några hänvisningar går tillbaka på Bondeviks egna, ej publicerade (?) samlingar, som endast redovisas med KB och därför inte har kunnat kontrolleras.
58. Hof 1772; Riets 1867; samma negativa resultat har också en genomgång av excerptsamlingarna på Västsvenska dialektarkivet givit.
59. "Rid af det Haarde, op paa det Baarde, saa slipper du fra dem!" S Kongerslev, Jylland (Thiele 1843:234); andra former är "hårde—bløde", "hoor—boor", "håre—båre", "haare—baare" (DS I nr 799, 804, 783 och DS I NR nr 645) och "hohr—bohr" (Gr B 129).
60. "fore—båre", "boor—joor", "båren—såren", "boren—furen", "båre—fåre" (DS I nr 784, 795, 899, 901).
61. ODS "bold"; "bold" har också andra betydelser såsom modig, dristig, rask. I den äldre nordiskan kan ordet också betyda "fryktelig, farlig" (ODS). Ingen av dessa betydelser kan dock användas i detta sammanhang.
62. I Jylland finns dock några rådaermotiv som skulle kunna ledas tillbaka till årde—hårde motivet:
 "Rid aepe de oor, å et aepe de boor", "Å ae oor å po ae boor!" (DS I 888, 905)

”Søg ae Orr (Aaren = Arnen!) / aa et ae Borr! (Gräsjorden)” (DFS 1906/23, 1933, Heltborg)

Om ”orr” eller ”oor” verkligen är detsamma som årde är dock osäkert. Enligt uppgift från Institut for dansk Dialektforskning är ordet helt obegripligt, och man kan inte finna någon mening i stickorden som helhet. Sagesmannen från Heltborg har också haft svårigheter av den tillagda förklaringen att döma. ”Borr” kan härledas till ”bår/d/e” som riktigt är beteckningen för gräsmark.

63. Om en människa får ett råd av ett övernaturligt väsen, vilket är sällsynt, tror hon inte på det. Detta förhållande har beträffande sägner konstaterats av Lüthi (Lüthi 1943:67).
64. Uppgifterna om danskt språkbruk ur KLNLM ”Plov”, Hatt 1937, Glob 1951; för Sverige Söderwall ”ar er, ardha”, Erixon 1956:108; för Norge Aasen 1873.
65. ”. . . vist er det, at alt dyrket land falder udenfor begrepet ore, men ligeså uafgjort er det endnu, om det der betegnes derved, er skovklædt grund eller stenet vild jord” (Kalkar 1881f ”ore”).
66. På Gotland finns utformningar av åkergränsmotivet som åtminstone till ordalydelsen överensstämmer med motsvarande motiv i Jylland. Vi finner här former som att mannen först förbereder sitt besök genom att runt ”kalmen” plöja tre eller nio fåror eller korsfåror, som trollen skall springa runt (Säve 1959 nr 114; Nihlén 1938:81 — troligen efter Säve). Liknande motiv finns också på Fyn och i norra Jylland: mannen plöjer en fåra från hemmet till högen och skall rida i den, eller tre fåror och skall rida mellan dem osv (DS I: nr 643, 876, 894, 900, 901, 905). Dessa motiv förekommer främst i sägner med fritagningsmotiv. Liknande plöjning i samband med bergtagningsföreställningar kan även beläggas på keltiskt område men tycks vara ovanliga. Feilberg kommenterar motivet i boken ”Bjærgtagen” på följande sätt: ”Der er endnu ett middel til at vinde et tabt menneskeliv tilbage, hvis betydning ikke er mig fuldt klar.”. . . ”Den pløjede fure danner der en lås, en vold, der hindrer Alfene at gå ut, lukker ham inde” (Feilberg 1910:25f).
67. I en av de sägensamlingar Peuckert refererar till har jag dock funnit ett rådařemotiv, som ganska väl överensstämmer med de nordiska. Sägner är från Voigtland och tillhör typen ”Odens jakt” (ML 5060). Den berättar om en mans möte med den ”wilde Jäger” och hans följe. I en not i anslutning till sägner skriver utgivaren: ”Zuweitens ruft es wenn dem Zuge Jemand entgegenkommt: ’Acker, Acker’. Dies ist das Warnungswort; man hat dann schleunigst vom Wege auf den Acker zu flüchten und es geht vorbei ohne Schaden.” I sägner kan man också finna, att den vilda jakten går tvärs över fälten (Eisel 1871:121 nr 313). Det är osäkert hur detta enstaka belägg skall bedömas, men det finns åtminstone ett belägg för dryckeskärlssägner från samma område (Voigtland), också detta hos Eisel (sid 99 nr 253).
68. Jfr Thompson F 361 ”fairy revenge”, F 362 ”fairy cause decease”, F 363.2 ”fairy cause death”.
69. Det finns en nordisk sägentyp, där mattabun är huvudmotiv (ML 5080 ”Food from the fairies”). Denna sägen är dock ingen entydig bergtagningsägen utan hör snarare till de sägner vari förtärande av föda från övernaturliga väsen inte medför några konsekvenser (jfr Hartmann 1936:101; Boberg 1938:56—75). Ett varningsmotiv kan också sporadiskt beläggas i jordemorsägner (ML 5070 ”Midwife to the fairies”). Motivet förefaller emellertid inte höra till de mera allmänna motiven i typen, och jag har inte kunnat finna belägg för det utanför Danmark och Tyskland. Den bergtagna kvinnan förekommer ofta i denna sägentyp men är för det mesta förknippad med ett identifikationsmotiv (t ex Feilberg 1910:74; Atlas II:1 1976 karta 10; Thiele 1843:200; DS I nr 541, 1106, 1118, 1129, 1135).
70. Larsen 1902:148; jfr Bing 1913:30, Aagard 1965:16. Det är episoden med den bergtagna system, stroforna 11—14, som man menar lagts till handlingen. Min analys av balladen bekräftar också detta. En ingående granskning av innehållet i balladen röjer uppenbara svagheter i kompositionen. Den fattige ungersvennen lägger sig på högen för att vila, ut kommer *tre* jungfrur. *Den ena* går fram till honom, *den andra* bort och *den tredje* viskar i hans öra och frågar om han inte vill dansa (strof 3). Denna strof är något förbryllande med tanke på *vart* de tre jungfrurna sedan tar vägen. Stannar två kvar och en försvinner (”then annden gick mig fra”)? Försättningen tyder dock på att alla tre finns kvar. En av jungfrurna sitter på en stol och sjunger för mannen (strof 5). Under tiden dansar de båda andra (strof 10). ”Thii” är en pluralform och jungfrurna var ju tre från början. Det innebär att den jungfru som i strof 3 gick bort kommit igen eller bara drog sig undan för att

hämta stolen (?). Så följer episoden med den bergtagna system (stroforna 11—14). Nu visar texten tydligt att en *fjärde* kvinna införes i handlingen. Medan mannen sitter och lyssnar och tittar på de tre (?) älvkvinnorna, kommer *den fjärde ut ur berget* med dryckeskärlet i handen. ”Ter kom enn iomffru gangindis ther uddt . . .” Referatet av Elvehøisvisan i B Holbeks och I Pøes ”Fabeldyr og Sagnfolk” är felaktigt (1967:119). Av detta framgår att det är den *tredje* kvinnan som räcker mannen bägare och som då är den bergtagna system. Denna tolkning är onekligen mera logisk/episk. Ingen av balladversionerna har dock detta innehåll. Införandet av en fjärde kvinna är omotiverat. Dels stör hon tretalskompositionen, dels avbryter hon handlingen. De tre jungfrurna är i färd med att förföra och förgöra mannen med sång och dans. Bergtagning genom älvdans är ett ganska vanligt motiv, som finns både i balladerna, t ex DgF 47, och i sägendiktningen. Drycken den bergtagna kommer med är överflödigt — de tre älvorna har redan mannen i sitt våld.

Man kan också se hur motivet måste ändras för att passa in i balladhandlingen. I strof 11 kan vi läsa, att den bergtagna kommer ut ur högen med sitt dryckeskärl i handen. Hon *håller ut* drycken framför sina fötter. ”. . . oc hun spiillthe miøden for sinn fodtt, . . .” Genom denna handling visar hon mannen vem hon är — man inför ett identifikationsmotiv. Mannen förstår då att hon är hans syster och säger: ”Hørde nu, kierre søster myn, oc skall ieg mett diig driicke?” Frågan är förvånande eftersom han nyss sett henne slå ut drycken. Hon svarar lika förvånande: ”Thu ladtt hannom saa løstellig tiill mundtt / thu ladtt hannom att brysttiit rynnnde.” Han skall slå ut den dryck hon redan hållt för sina fötter — och han gör det också (strof 14)! Dessa oklarheter i komposition och handling talar sitt tydliga språk.

Införandet av stroforna 11—14 påverkar också visans upplösning. Mannen säger sig vilja rida bort och ta den bergtagna system med sig (strof 15). Man i strof 17 säger han, att hade inte tuppen galit hade också han blivit intagen. Han kan inte på samma gång vara fasthållen till soluppgången och kunna rida bort när han själv önskar det (jfr Aagard 1964:16).

71. ”Recht häufig ist die Sage, daß ein Man spät abends zum Schloß der Elfen kommt, die ihm einen Trunk anbieten. Ein alter, längs verstorbenen Bekannter, der er unter ihnen trifft, warnt ihn vor dem Genuß vom Speise und Trank. So entrinnt er glücklich der Gefahr” (Hartmann 1936:93). Hartmann ger anvisning till bara en källa, som inte bekräftar påståendet att sägnen är *vanlig*. Efter vad jag har kunnat konstatera, förekommer varningsmotivet i de källor som står till buds oftare i dryckeskärlssägnen än som fristående sägentyp, men här kan källmaterialets knapphet spela en icke ringa betydelse (jfr Grimm 1948:16, Campell 1900:81).
72. Danmarks Krønike 1819:223—238. Varför Saxo inte återberättar episoden med Grim den Gode kan dock ha flera förklaringar. Saxo måste ha haft en annan källa än den fornaldrasaga som är känd; mellan Saxos krønika och Thorstein Bæjermagns saga skiljer åtminstone 100 år. Dryckeskärlssägnen behöver inte ha funnits i denna tidiga källa. En annan förklaring är, att Saxo kan ha funnit Grim den Gode med orakelhuvudena för odansk och därför utelämnat historien.
73. På IFC är man också av den bestämda uppfattningen, att sägentypen är ovanlig på Irland (muntlig uppgift).
74. Med keltisk tradition avses irisk-keltisk.
75. Den rimmade vers som finns i prosaversionen av Edenhall-sägnen (bil 4) har däremot spritts lösryckt från sitt sammanhang och levtt ett eget liv utanför sägnen. Den har upptecknats på flera håll både i Cumberland och Westmoreland (Denham 1891:183f).
76. Hartland 1891:147 not 1; Nicholsons brev antyder också att han själv insamlat den version av sägnen han återger. Detta är enligt mitt förmenande fel. Det framgår tydligt att han eller också hans sagesman refererar Newbury’s sägen.
77. Se t ex Yeats 1888:52ff; Hyde 1910:104ff (första uppl 1891, även tryckt i Jacobs 1892:5ff); Wilde 1919:27ff, 42ff; Curtin 1895:66ff; Folklore 1896:172, jfr Hartmann 1936:90f. Enligt uppgift från IFC är denna sägen (”dead girl in a coffin”) en av de mest insamlade på Irland och finns i en oändlig mängd varianter.
78. MacDougall 1891:27ff; jfr MacInnes 1890:33ff. En nästan identisk berättelse som i dessa två källor finner man i Sturlaug Starfsames saga (Sagann . . . 1694). Sturlaugsagan föreligger i tre versioner, men på den aktuella punkten finns inga avvikelser (Krign 1935; Zitzelberger 1972). Också Saxo berättar samma episod tillsammans med Thorstein Bæjermagns saga (Danmarks Krønike 1819).

79. Baring-Gould 1899:107f; här efter Grinsell 1967:12, då originalkällan ej varit tillgänglig.
80. I en berättelse om den tyska sägenfiguren Rübezahl från Schlesien förekommer också stöld av ett horn — direkt från ett djur — och hornet görs om till ett dyrbart dryckeshorn och förvaras i en förnämn persons skattkammare (Prätorius 1668—73:23f). Denna berättelse kan emellertid knappast bygga på dryckeskärlssägnen.
81. DS I NR nr 646; jfr samma källa avsnitt ”Bjærgtagne kvinder hentes tilbage af mand” nr 638, 640, 641, 643, 645, 647 samt DS I samma rubrik nr 888, 889, 891, 894, 895, 896, 899, 900, 901, 905, 908, 909, 910, 911 och 912.
82. IFGH 1372 uppt år 1928; jfr Kalén 1927:40f; härutöver finns ytterligare ett 30-tal belägg (se kartprotokoll).
83. Se t ex DS I nr 895, DS I NR nr 645, IFGH 3598 Hunnestad, Halland, IFGH 3654 Istorp, Västergötland.
84. T ex DS I nr 908, 909, DS I NR nr 645; IFGH 4503, Landa, Halland; IFGH 4497 Öxnevala, Västergötland.
85. I Värmland och det inre av Norge har dryckeskärlssägnen kombinerats med sägnen om säterjantän som brud (ML 6005 ”The interrupted Wedding”). Det är klart att det i detta fall rör sig om tillfälligheter av lokal och kanske också individuell art. Övriga belägg för blandformen är: IFGH 3621:14, 33, 34 samtliga från V Fågelvik i Värmland, Arosenius 1864:53 från Floda, Dalarna, LMU 169:19 Västerdalarna. Norge: Faye 1833:27 Lærdal, Sogn og Fjordane, NFS Var Fb 27 Trondhejm, Sør Trøndelag.
86. Sand 1848:8. Övriga belägg för blandformen är: *Møre*: NFS Martin Bjørndal II:158 Rindalen; *Sør Trøndelag*: Øverland 1888:5ff, Bojer 1901:199, Norske sagn 1939:92f alla från Rissa; Stuevold Hansen 1873:32 från Stjørdal; Nidaros 1936 från Orkdal; Asbjørnsen 1970:312f från Stadsbygden; NFS Var Fb 27, I från Trondhjem; Høyem 1894:185, Heggstad 1950:148 och Norske Sagn 1939:90f från Byneset; *Nord Trøndelag*: Braseth 1910:53 från Sparbu; NFS M Moe XXXVIII.1 Hegra.
87. Berge 1924:31f; övriga belägg för redaktionen är: *Buskerud*: Berge 1924:4 nr 13, NFS E Bækkestad I, 107 från Aal; NFS Var G 30,3, Christiansen 1946:82, Faye 1833:24, Fedraheimen 1884:214 från Gol; Aasen 1923:49 från Nes; *Opland*: Christiansen 1953:115 Nore; Kleiven 1923:352, NFS KI IV:39 från Lesja; NFS K Hermundstad V, 52, Segner fra Bygdum 1871:33f från Vestre Slidre; Faye 1833:25 från Nordre Land; NFS Ole Smed IV:8 Torpa; Norsk Barneblad 41, 1920 från Östre Slidre; *Sogn og Fjordane*: NFS Olav Sande VI:3 från Lærdal; NFS Olav Sande I:25 från Ausland; NFS S. Bøyum I:35 från Balestrand.
88. Övriga belägg för redaktionen är: *Telemark*: Norig 1919, NFS M Moe II:132, Berge 1924:6 nr 20, NFS KI VII:119 (= Norig 1917), Tvedten 1891:30 från Bø; Berge 1924: 8f nr 22, 26 från Selgjord; Berge 1924:10, 11 nr 29, 34 från Kvitseid; Berge 1924:6 nr 18 från Lunde; Berge 1924:8 nr 28 från Rauland; NFS M B Landstad I:105 från Hjartdal; NFS Sophus Bugge V:67 från Sauherad; Berge 1924:9 nr 32, Vinje 1916:126f, Loupedalen 1917:157 från Vinje; Berge 1924:5, 6 nr 15, 19 Nesherad, NFS M Moe LIV:9 från Fyresdal; *Aust-Agder*: NFS M Moe 117 B:28 från Valle; Blom 1896:13; Skar 1907:65 från Bygland; Skar 1909:12 från Nomeland; NFS Aug Schneider I:199 från Setesdal; *Vest Agder*: Storaker 1941:172, Norges Land och Folk 1905:462 från Mandal; NFS P Lunde II b:197 från Laudal; NFS M Moe 115:20 från Randøysund; *Hordaland*: Bjørgås 1942:38 från Voss.
89. Berges tolkning av namnet Gunnar Giesemand och anroparversen kan jag inte acceptera och därmed inte heller hans uppkomsthypotes — dryckeskärlssägnen har uppstått ur seden att dricka minnesdrinkning för döda (jfr Berge 1924:40f, 50f). Utmanar- och hästmotivet, som Berge ser som en del av den ursprungliga ”kärnan” i typen, är som visats traditionella vandringsmotiv, som spritts till Norge söderifrån och de är inte ens ursprungliga i Vallarhaugredaktionen. Anropet ”stätt up . . .” är sannolikt bara en lokal utformning av anroparmotivet. I fråga om tolkningen av namnet Gunnar Giesemand behöver man inte lägga in mer, än att det är ett namn som skall passa in i versen. Man kan lägga märke till alliterationen i ”. . . giff Gunder Giesemand dricke” (bil 6). Berge framkastar också tanken att Giesemand eller Gjæsemend kan vara en sammandragning av ”Gjærnesmannen”, dvs en man från gården Gjærnes. En gård med det namnet kan beläggas i Nesherad sedan slutet av 1500-talet och finns fortfarande (Norske Gaardsnavne 7:233). Christiansen menar dock att gården Gjærnes och namnet Gunnar Giesemand först senare kopplats sam-

- man på grund av ljudlikheten i de båda namnen (Christiansen 1922:7 not 2).
90. Berges förklaring till motivet är att det ingick i dyrkan av de döda att slå ut drycken, och att man kan spåra motivet redan i ett gammalt stev (Berge 1924:44).
 91. Följande citat visar stora överensstämmelser i utformningen av upplösningssmotivet mellan de tyskspråkiga och keltiska sägnerna.
Hebriderna (Ardnamurchan): A shining cup called . . . , was produced, and whatever liquor the person having it in his hand wished for and named, came up within it. . . . At last, the butler boy wished the cup to be full of water, and throwing its contents on the lights, and extinguishing them run away with it in his hand (Campbell 1900:55; jfr MacInnes 1890:47).
Tjeckoslovakien (Eger): . . . zitternd empfing er das Horn aus ihrer Hand. Aber in der Angst seines Herzens schütterte er die Flüssigkeit auf die Kohlen und entflohe. Ein lautes Zischen — und alles war verschwunden (Heber 1845:241).
Österrike (Kärnten): Durch Gewölbe und Pforten, Gänge und eine Reihe geisterhaft erleuchteter Gemächer gelangten sie in einem Raum wo strahlende Goldbecher schimmerten und auf gesamtenem Lehnstuhl ein Greis schlummerte. . . . Diese traten an den Tisch heran und ergriffen von einer geheimen Gewalt getrieben, jeder einen großen Becher. Während die Lichter rings erloschen und die Jünglinge die Flucht ergriffen . . . (Graber 1914:111f nr 13).
 92. T ex Christiansen 1952, 1957 a, b och 1959 b; Campbell 1943/44.
 93. Heber 1845:241 från Eger, Tjeckoslovakien; Müllenhoff 1845:218f, u o okänd; Haupt 1862:164f, Beitscher, Tyskland; Badische Wochenschrift 1807:17, Schwarzach, Pfalz, Tyskland; Graber 1914:111f nr 13, Frisack, Kärnten, Österrike.
 94. Se bil 5; andra exempel är: Norlind 1911:75f, Österreichisches Sagenbuch 1932:140 nr 160, Taubmann 1887:26ff, Denham 1892:185, Train 1845:106, 153, Folklore 1911:52, Amades 1950:1391 nr 1881, Sebillot 1907:295ff. Jfr även not 80.
 95. DS I NR nr 577, 578; DS I nr 803, 805; DFS 1906/23 (1933), 1930/5b, 1906/23 (1922), 1906/23 (1911), 1930/5b (1924); Gr:114, 115 nr A31, A32, samtliga från Flakkebjærg eller angränsande orter.
 96. Nielsen 1905:57f; Stuevold Hansen 1873:32; Sand 1898:108; Høyem 1894:185; Heggstad 1950:148; Norske Sagn 1935:90—92; NFS Moltke Moe XXXVIII, 1 1878 — samtliga från Sør Trøndelag.
 97. DS I NR nr 566. Övriga belägg för redaktionen är: DS I NR nr 572 från Skejby; DS I nr 791 från Kristrup; DS I NR nr 562, 567, 568, DFS 1906/23 (1905), DFS 1906/23 (1921) från Daugbjærg; DS I NR nr 663 från Sal; Grundvig 1857:143 från Tolne; DS I nr 775 Vorgod; DS I NR nr 573 från Gammelstrup; DS I NR nr 564 från Resen, nr 574 från Dommerby; DS I nr 774 från Viborg, nr 778 från Ørun, nr 780 från Torning, nr 773 från Vridsted, nr 770 från Lading (Borum).
 98. Thompson R 265 "Persuer pulls on tail of fugitive's horse", Flbg IV:114 "hale", Pentikäinen 1968; af Klintberg 1968, Haavio 1939.
 99. Förutom i Hagebro har man också försökt förankra sägnen i några bildframställningar. I två jylländska sägner meddelar sagesmännen, att det i Skinnerup resp Hillerslev kyrkor i norra Jylland skall finnas avmålade en häst (svart hingst) utan "hale". I Skinnerup (Hundborg herred) skulle den finnas på gamla altartavlan samt uthuggen i sten på kyrkans norra vägg (DS I nr 900, I nr 643). Någon altartavla kan inte spåras, men mitt på kyrkans nordmur finns inmurade bilder, varav den ena föreställer ett till hälften liggande djur med fyra ben och tredelad svans. På sydturen finns en hästsko (Danmarks Kirker XII, Thisted amt:24, 371). Om bilden berättas det, att den föreställer en häst, vars svans en "bjærgmand" slet av då den for över Nord-Skinnerup Skel (Thisted Amts Avis 15/11 1930; uppgiften ur Danmarks kirker som ovan). Uppgiften om att det finns en bild på Hillerslev kyrka har inte kunnat verifieras. Om motsvarande bild finns i Daugbjærks kyrka har inte heller kunnat fastställas. Det är klart att det också här är en sekundär förklaring. Det djur som skall föreställa häst utan svans ser minst av allt ut som en sådan.
 100. De bildstenar som åsyftas är Tjängvide I, Alskog på södra Gotland och Hablingbo K, Havor på nordvästra Gotland. De finns avbildade i Lindqvist I 1941 fig 137, 182. Övriga bildframställningar finns på en bronsplatta från Danawerk och amuletter från Birka och Öland (Mesdorf 1907:22 fig 10, 28f; Järbe 1967:13f).
 101. Mina huvudsakliga källor för bergtagningstraditionen är Feilberg 1910 och Hartmann 1936:86—137.

102. Glömskedrycker förekommer i både manliga och kvinnliga bergtagningsballader. I visorna om bergtagning av kvinnor är det främst i "Jomfruen og Dværgekongen" (DgF 37) glömskedrycksmotivet påträffas. Den bergtagna tvingas av sina barn som hon har tillsammans med älvkungen att dricka en glömskedryck för att glömma sina föräldrar (jfr Jiriczek 1894:52f, Hartmann 1936:128ff). Ballader där män bergtages eller utsätts för bergtagningsförsök är: "Herr Tønne af Alsø" (DgF 34), "Peder Gudmandsøn og Dværgene" (DgF 35), "Herr Bøsmø i Elvehjem" (DgF 45), "Elvehøi" (DgF 46) och "Elveskud" (DgF 47). I DgF 34 förekommer en dryck, men det är en avskedsdryck som hjälten dricker utan konsekvenser. En riktig glömskedryck ingår däremot i DgF 45. DgF 46 "Elvehøi" har redan diskuterats (not 70). I DgF 47 ingår glömskedrycksmotiv i några av de isländska varianterna, men motivet hör inte hemma i balladtypen (Forslin 1962/63:41f ch.).
103. Versionen är från Västergötland, där dryckeskärslsägner är mycket allmän (Werner 1868:79). Den strof där motivet ingår lyder: "Så tog han guldkannen af Jungfruns hand / . . . och slog genast vinet öfver gångarens länd . . ." (strof 22). I andra versioner saknas denna strof. Dryckeskärlet och drycken är antingen ett led i ett identifikationsmotiv såsom hos Arwidsson eller en välkomstdryck som i den danska versionen (Arwidsson 1837 nr 150 A, DgF 378). Norlind påpekar försiktigt att motivet (= hornmotivet) i en del varianter fått "en utveckling som har stor likhet med Ljungbysägner". Han säger också: "Dock må erkännas att de flesta svenska varianterna ej rätt veta, vad jungfrun skall göra med kannan. Än skall riddaren dricka härur, än mottaga den som gäva, än är kannan blott och bart en dekoration nästan tillhörande hennes dräkt" (Norlind 1911:232, 236).
104. T ex i Kristensens version från 1870 av DgF 45:
(8) Den Havfru hon taled til Tærnen sin:
"Du hente mig ind af den bedste slags Vin!"
(9) Han holdt det for Munden og lod, som han drak
saa smed han det væk, og saa sa' hend' Tak.
(Kristensen 1871 nr 94); i ds 1876 finns ytterligare fyra nedskrifter av samma ballad, nr 29. Tre av dem A, B och C har motsvarande utformning som den citerade; i A slår mannen ut drycken på "Volven", i B slår han ut drycken på "Jorden" och i C slår han "væk" den.
105. Eitrem 1911:181, Holmberg 1928:24, Piø 1973:166. I den gamla seden att dricka Eldborgs skål kastas både drycken och dryckeskärlet över axeln. Detta gjorde man för att ta orakel, t ex vid bröllop (Wikman 1929:199ff; Celander 1928:351—355, ds 1931:51ff, Ordéus 1975). Denna sed har troligen inget samband med motivet i sägner (jfr Bringéus 1976 a:199).
106. von Sydow 1918:9ff; jfr Hwb "Schlange", "Raub sagen", Bolte—Polivka II:459f nr 105; Siimonsuuri R 21.
107. Se t ex Müllenhoff 1845:453 (= Petzold 1970:309 nr 520), Bartsch 1879:277ff nr 366, 367, Kühnau 1910—13:364 nr 969, 369f nr 974—990; Meier 1929:60f; Wucke 1864:16f, 30f; Vildomec 1979:106f.
108. Cornu copiae motivet finns bl a i den nordiska askungesagen, men har där keltiskt ursprung (Rooth 1951:20f, 135—138).
109. Järbe menar att motivet är ett lån från sagan "Prinsens gåta", där en giftdryck som hålles ut mellan öronen på en häst skadar denne till döds (Järbe 1967:9). Jag vill inte närmare gå in på denna fråga, men vid genomgång av upptecknade sagovarianter har jag kunnat konstatera, att i framför allt den danska traditionen sagans motiv ersatts med dryckeskärslsägner (jfr Bolte—Polivka I:291 nr 22).

Exempel

Ex 1	sid 7
2	7
3	7
4	35
5	35
6	92
7	93
8	94
9	95
10	95

Ex 11	sid 97
12	97
13	97
14	98
15	99
16	100
17	100
18	110
19	111

Ex 20

Silverkalken sägs vara en gåva av Magnus den förste. Folk berättar också, att biskop Magnus härstammade från Masku; han var bondson från Käskylä gård i Märttälä by. Andra berättar följande historia om kyrkokalken:

Vid Halisvaha torp finns i berget ett hål som heter Djävulskulan. Man visste, att där fanns skatter; det var många som försökte få tag i dem, men de lyckades inte. En gång red en dragon med en bra häst till Djävulskulan och bad om dryck. Drycken bjöds i en klöv, men hjälten ville inte ha den. Då hämtades dryck i ett horn men han ville inte dricka ur det heller. Till sist hämtades dryck i en prätktig silverbägare; hjälten tog den och red bort i full fart. Den onde jagade honom och nästan kom åt honom i närheten av kyrkan. I nöd ropade ryttaren: "Hjälp du mig, Mikko, så ger jag denna bägare åt dig." Med detsamma sjöng en fågel på spetsen av en stör: "Rid på korsrivad", dvs på åkern. Ryttaren red på åkern, och där har den onde ingen makt, därför att åkern är plöjd kors och tvärs och således finns det gott om korstecken där. Hjälten skänkte där- efter bägaren åt kyrkan.

Masku, Eg Finland, Finland 1878 (SKS)

Ex 21.

En dräng kom en gång förbi en ättehög, som för tillfället stod höjd på silverstöttor. Ut- ur högen kom då en trollflicka, vilken bjöd drängen ett dryckeshorn, bräddat med en dryck. Drängen, som var ridande, kastade ut hornets innehåll bakom sig, varvid några droppar därav spilldes på hästens länd, där håret sveddes av. Drängen begav sig då iväg hemåt, men flickan följde efter, medan hon ropade till honom: "Ri å de årda å på de hårda", vilket han dock inte gjorde. Drängen kom lyckligt hem och gårdens portar stängdes i hast bakom honom. I detsamma fick man se trollflickan sitta uppe på skor- stenen i avsikt att krypa ned genom denna, varför man skyndade sig att stänga spjället och så måste hon återvända till sin hög utan att ha lyckats vålla någon skada.

V Karup, Skåne, Sverige 1929 (Luf 2308:3)

Ex 22.

Fordom bodde onda troll i Ullavuoribergets håla. Där vid Hilleinens by rånade dessa illgärningsmän bort kyrkans skatt, den gyllene vinbägaren och gömde den i sin kula. Det uppstod stort oväsen över, hur man kunde få tillbaka den heliga kalken. En man red iväg på en ståtlig häst, han var modigare än de andra. Han kom till trollkulan och ropade: "Jag är törstig, kan ni hämta litet öl så att den trötte kunde få vederkvickelse." Det tog inte länge, förrän ett troll kom och hämtade någon eldig dryck i en dödskafe. Men hjälten smakade inte på den, utan befallde: "Hämta ett ordentligt stop." Trollen hämtade åter dryck i ett tråkärl, men hjälten kastade tillbaka den. Till sist hämtades dryck i Sta Margaretas gyllene skål. Hjälten tog den, hällde

drycken till marken och sporrade sin häst. Hästen skyndade iväg och trollen sprang efter. Hästen blev uttröttad, Då kom en liten fågel och sjöng: "Rid på korsplöjd." En gång till sporrade han sin häst och kom till en korsplöjd åker. Där föll den frustande hästen. Trollen blev skrämde av korset och flydde tillbaka. På det viset fick templet tillbaka Sta Margaretas kalk.

Vehmaa, Eg Finland, Finland 1938 (KT 10. Saarinen, Lydia 1.)

ex 23.

För länge sedan fanns i Ätradalen ett berg där det bodde troll. När så en riddare, som skulle till julottan i Blidsbergs kyrka, red förbi berget, kom det ut troll, som hade en bågare med vin och ville bjuda riddaren på det. Riddaren tog bågaren och tittade på innehållet men fattade misstankar och hällde det på länden på hästen. Det var då så skarpt, stt håret gick av. Ögonblicket därefter sporrade han hästen och satte av i full galopp med bågaren. Trollen sprungo efter riddaren, ty de ville ha igen sin bågare. Det fanns bland trollen ett, som bara hade en fot men det sprang med ändå. När de andra trollen sågo detta, ropade de: "Enfotare springer mä." Så fortgick den vilda jakten ända till solen rann upp, då somnade trollen och blevo på detta sätt av med sin bågare. Riddaren skänkte sedan bågaren till Blidsbergs kyrka.

Gällstad, Västergötland, Sverige 1934 (IFGH 3232:1)

Ex 24.

En ryttare hade träffat troll på vägen till julottan. Han hade blivit bjuden att dricka ur en bågare. När han fått bågaren i handen, så slog han ut det som var i. En droppe föll på hästen, och den droppen svedde av håret. Så red han fort därifrån, men trollen sprang efter. De skulle till att hinna upphonom. Då började han ropa: "Rid ej vägen den hårda, utan rid tväråkers." Han red tvärs över fårorna och trollen kunde inte hinna fatt honom. När han kom till kyrkan, så gick han fram till altaret och ställde kalken där.

Svenskog, Värmland, Sverige 1933
(IFGH 3090:43)

Ex 25.

På skogen mellan Garde, Ahlskog och Lau fins ett stort Sten-rör, Diger-rör kalladt, i hvilket en af de första Tredings-förstarna på Gotland, Grip, ligger begravnen. Denne Fylling (Höfding) skall haft sitt säte vid »Folkedarfve» uti Garde, som af folket vanligen nämnes »Folkedarre» efter denne Domare; emedan han i sina domar var så obehagligt sträng, att hvar och en som blef stäld för hans domstol, af fruktan måste skälfva och »darra», deraf han ej vore fullt säker på sin rätt.

Diger-rör, eller det stora sten-röset, var städse en bostad för Trollen, hvilka der hade mycken dyrbar egendom; och bland denna var den bågare, ur hvilken de drucko vid deras högtider, det förnämsta. Om detta allt ägde en Bonde vid Folkedarfve kunskap och grundade jemt på huru han skulle kunna komma åt den dyrbara bågaren, Trollen hade i Diger-rör. En »trull-kärring» som han rådfrågade sade honom då: »ville han blifva ägare af Bågaren, skulle han sätta kors-tecknet på alla sina kläder, plöja en fåra nio slag omkring röret, och slutligen på en 'fast' häst (hingst) med knut-slagen svans på en af häxan utsatt natt rida till Röret och begära dricka; men sedan han fått bågaren i hand, skulle han icke smaka drycken, utan slå alltsammans ut på marken och sedan i största hast rida till kyrkogården och der, sittande på ett kors-stycke, afbida Prestens och klockarens ankomst hvilken följande morgonen skulle taga honom i hand.»

Snart hade nu Folkedarfven allt i ordning och hade gjort aftal med Prästen och red på den utsatta natten till Diger-rör. När han kom fram till röret, der Trollen just då höllo ett högtidligt gästabad, begärde han att få smaka på vinet; och straxt kom ett af

Trollen ut med ett fuldt horn, men den stolte gästen vägrade att dricka ur ett så simpelt kärl. Då kom snart ett annat Troll fram med den gyldene Bägaren och bjöd honom dricka. Han mottog bägaren, men slog i detsamma det dyrbara vinet på marken och tog i blinken vägen tvärs öfver fårorna och red »i flyg» åt kyrkogården vägen fram. Nu kommo alla trollen fram ur röret med stort larm och skrik: »Fältare Fyllingen for af med oå Gyllingen!» Men plog-fårorna dem Bonden red tvärs öfver hindrade de små trollen; utan måste de löpa hela fåran ut genom dess nio slag kring röret, och derunder fick den flyende »Fältaren» ett godt försprång. Men då Trollen kommit efter honom ut på vägen, började de ropa: »Ta' i lyckä, ta' i hank!» men andra svarade: »Jär fins hvasken lyckä eller hank!»

Emellertid följde trollen honom i hamn och häl, och isynnerhet ett troll som var halt sprang bäst och var honom helt nära. Bonden måste då i största hast kasta bägaren in på kyrkogården och sjelf störta sig efter öfver muren; men hästen som blef utanföre blef genast af trollen ihjäl-rifven. — Nu satte han sig på ett kors-stycke och väntade med stor ängslan på Prästen; och många gånger tyckte han att det dagades och att Prästen snart skulle komma. Ändtligen dagades det då verkligen och Prästen med klockaren kom nu och aflöste honom.

Garda, Gotland, Sverige (Säve 1959 nr 111)

Ex 26.

De talte om Kollåse-Snuttra och Buaråse-Snuttra. De var ovänner.

Det kom en och red förbi Kollåsen och skulle till julottan. Då kom trollet ut med en bågare och bjöd honom dricka, men han kastade ut det som var i bågaren och red i väg i största hast. Trollen följde efter, Men så kom ett troll ut från Buaråse berg och ropade till honom: "Rid av vägen den hårde / och rid på åkern den värde!" Då red han över åkern, och trollen hade inte makt att följa efter honom där, utan de måste gå ikring. Han kom före dem och kastade sig över kyrkemuren. Och bågaren skänkte han till Björketorps kyrka, och där har de nyttjat honom som nattvardskalk sedan.

Björketorp, Västergötland, Sverige 1945 (IFGH 5016:1)

Ex 27.

Aagerup Kirke ligger paa en Bakke i Udkanten af Aagerup By, ca. 7 km. fra Holbæk. Ude paa Marken, vest for Aagerup By, paa den modsatte Side af Banelinien, der gaar mellem Holbæk og København, ligger der en Gravhøj. Sagnet fortæller, at der en Gang har været en Troldhøj hvor de Gravstene ligger.

Troldene kunde jo ogsaa godt lide at holde Gilde en Gang imellem, der var blandt andet til saaden et Gilde kommet en Karl, fra den Gaard der ligger omtrent over for Aagerup Kirke.

Klokken 12 aabnede Højen sig, saa der var til at komme ind i den, ud paa Morgenstunden lukkede Højen sig igen, og ve saa det Menneske der ikke var kommet ud.

Denne Karl var ju saa kommet til Gilde hos Troldene, og de dansede og morede sig til ud paa Morgenstunden. Da han saa vilde hjem, rakte Troldene ham et Guldbæger med en skummende Drik.

Han var kommet op paa sin Hest, som stod parat til at han kunde ride bort, men i Stedet for at drikke Vinen smed han det ind over Hovedet paa sig, saa noget sprøjtede ned paa Hesten og det sved Haarene af den, saa red han alt hvad han kunde, Troldene løb bag efter ham. Men de kunde ikke naa ham, fordi han red paa den knoldede Jord, saa raabte de til Karlen: "Rid paa det bolde / og ej paa det knoldede." Da Karlen naaede Aagerup Kirke, kastede han Bægeret ind over Muren og skyndte sig ind i Gaarden og naaede lige at faa lukkede Porten, inden Troldene kom. Bægeret findes endnu i Kirken som Alterbæger.

Ågerup, Sjælland, Danmark (DFS 1930/5b)

Ex 28.

Paa Goldelund Mark efter Lilholm er en høj Pold, hvor min Oldefar (Bedstefar) har fortalt, der var underjordiske. Der kom en Ridder langs ”aa Law han kom, ver de ved at kærne”. Han havde saa bedt om lidt Kærnemælk at drikke. Saa havde der ogsaa kommen en af de smaa med et Guldbæger med Kærnemælk i. Ridderen saa jo nok, at det var et Guldbæger, saa giver han Hesten Sporerne og red derfra.

Saa ”praalede” de smaa efter Enben, som var den der kunde løbe stærkest.

Han kom ham allti nærer. Ridderen blev bange og smed Guldbægeret fra sig. Der kom en Plet paa æ Hest af æ Kærnemælk, og det brændte geliks æ Haar af, og der kom ingen Haar mere, men Ridderen kom godt væk.

Æ trowr min Oldefar selv troede det.

Hjoldelunde, Jylland, Danmark 1925 (DFS 1906/23)

Ex 29.

Der skal være bjærgfolk i Kjællingbjærghøj, der ligger østen til Sigsgård, — sådan kaldes en lille herregård, der ligger lige ud til Mosen. Folk så, at de dandsede der oppe ved højen. En karl fra Refs var reden der ned for at se dem, og så kom de ud og skjænkede for ham. Men han red hans vej med bægeret. De satte efter ham, og da han kom forbi Annishøj — det er sådan en bitte knop her oppe på udflyttermarken — da kom der også nogle ud af, og så havde de nær taget ham, men så var de trolde i Annishøj gale på dem i Kjællingbjærghøj, og de råbte til karlen for at frelse ham: »Rid af det hårde og på det bære!» Se, båren kunde de ikke komme på, og se frelste karlen sig, og de havde det sølvbæger i hans hjem til om anden juleaften. Da kom der en gammel kjælling derind, og så vilde de give hende en drik af sølvbægeret, men da hun havde fået det i hånden, forsvandt hun med det.

Sønder Kongerslev, Jylland, Danmark (DS I nr 797)

Ex 30.

Vid Trolle-Ljungby fanns en massa troll under ett berg. Varje julafton höjdes berget upp på fyra guldpålar och så dansade trollen under berget. Varje natt under hela året togo trollen musten ur födan, så att folket blott fingo ”skravallet”.

Grevinnan på Trolle-Ljungby var änka. En julafton då folket satt och åt julafton, sade hon till drängarna, att om någon kunde taga hornet och pipan från trollen, så skulle hon gifta sig med honom. En av drängarna gav sig redan iväg med detsamma. Då han kom till berget, kom trolldrottningen honom till mötes och frågade, vad han ville. ”Jo, här är en kalvstek, som grevinnan skickade,” svarade drängen. Trollkäringen blev glad och bad drängen vänta på traktering. Hon gick så bort efter hornet och pipan och en flaska ur vilken hon bad drängen dricka. Men det fanns en kristen flicka, som trollen tagit. Hon sade till drängen, att han ej skulle dricka det, utan slå det över länden på hästen. Ty drack han det skulle han dö. Vidare sade flickan, att drängen skulle rida över der fårade och ej över det hårda. (Han skulle tvärt över fårorna på åkrarna, ty så kunde ej trollen färdas, de måste springa fårorna fram och tillbaka.) — Så fort som drängen fått hornet och pipan, stjälpde han flaskans innehåll över länden på hästen. Ett par droppar råkade komma på länden, och de togo bort både hud och kött. Så red drängen genast iväg tvärs över fårorna. Då trolldrottningen såg detta, skrek hon: ”Enfötting, tvåfötting, trefötting, fyrfötting spring bra.” Men de kunde ej springa tvärs över fårorna utan fingo springa fårorna fram och tillbaka. Men de voro så kvicka ändå, att de fingo tag i hästens svans, men han ryckte sig loss. Då drängen kom till vindbron på Trolle-Ljungby, var den nedfälld, så drängen red direkt in. Trollen skreko då till grevinnan, att om de fingo horn och pipa tillbaka, skulle de lägga en hög stenmur runt hela fideikommisset och plocka alla åkrarna fria från sten. Så kommo trollungar som pepo och gråto, men grevinnan behöll hornet och pipan.

Drängen, som varit hos trollen blev rent ifrån sig. Han fick aldrig vara ifred. Grevin-

nan lät då binda honom under buken på hästen, som han ridit på, för att han skulle fre-
da honom. Då de gjort detta började hästen slå och kasta sig åt sidorna, ty trollen nöpo
nu även honom. Till slut kastade han sig omkull, och då dödades drängen.

Sedan den betan har trollen aldrig kunnat samlas, när de nu mist både hornet och pi-
pan. Nu sitta de där de sitta. Ett troll sitter i Stenshuvud och ett i Junkefjär. Fingo de
bara horn och pipa tillbaka, skulle de snart vara väckta.

Andrarum, Skåne, Sverige 1928 (Luf 535:18)

Ex 31.

Nere vid Ed finns ett berg kallat Trollaklippe, å där brukte trollen ha sitt möte vid jul.
Så var det en bonde från Bor som tänkte: "Dä kan va en billig sak å se hövet dä går
te." Å så tog han å red dit. När han kommit ett stycke, låg der en vid vägkanten, som
jämra sej å skrek: "Hu jag frys!" Då nappade bonden å sej sina vantar å kastade te'en:
"Se här har du mina vantar!" Sen red han en bit å kom till det ställe, där trollen hade
samlats. De höll just på å dricka ur ett horn. När de ville dricka, sa de bara: "Du Vike
drick hit!" så fick di hornet. Det behagade bonden att säga så också, å då var det ett
troll, som flydde honom hornet. Men han slog ut det som fanns i bakom sig, å då kom
det några droppar på hästen å det var så starkt, att det svedde bort håret. Sen red han
därifrån i skene spring, men trollen följde efter. Värst te förfölja var ett troll, som hop-
pade på en fot å därför kallades Enfot.

När bonden kom till det ställe, där han skänkt bort sina vantar, hörde han en röst
som sa: "Du vantavän, du vantavän, du dåre, rid å vägen den hårde å in på åkern den
korsårde!" Det gjorde han, å sen var han fri, för på åkern hade trollen ingen makt med
honom. Där stannade han sen tills morgonen.

Detta ska inte va lögn utan en verkelig sanning. Hornet var av silver å blev överläm-
nat från Voxtorp, där det hade haft sin plats i kyrkan, till Växjö. Därifrån tog dans-
karna det med sig till Köpenhamn, å där ska det finnas än idag.

Voxtorp, Småland, Sverige (Luf 2832)

Bilagor

Bil 1

I deirernas land inte långt från min födelseort hände något förunderligt, som jag har kännedom om från min barndom. Det ligger en gård mitlids fjärran från Orientaliska havet. Bredvid gården rinner med otaliga källsprång det vatten upp, som i folkmun kallas Vipse och som aldrig sinar utan med några års mellanrum forsar i strida strömmar utöver lågt liggande områden. Då detta vatten sinar är det ett gott tecken, ty dess flöde säges med största sannolikhet förebåda fruktansvärd hungersnöd.

En bonde från denna gård begav sig iväg för att hälsa på en vän, som bodde i granngården och återvände ganska berusad i sena natten. Och se, från en närbelägen kulle, som jag ofta sett på två eller tre stadiers avstånd från gården hörde han högljudda röster liksom från ett gästabud. Han undrade vilka det var, som på denna ödsliga plats bröt den mörka nattens tystnad med glada fester och ville i sin nyfikenhet se efter. Och då han såg en öppen port i kullens sida gick han fram dit och tittade in. Han fick se ett stort upplyst hus, fyllt av såväl kvinnor som män, som tydligen höll på att gå till bords till festmåltid där. En av upppassarna fick se honom stå i dörren och räckte honom en bågare. Han tog emot den, men ville efter övervägande inte dricka utan slog ut innehåll et och skyndade bort från platsen med bågaren i behåll.

Stor oro utbröt på gästabudet för stölden av bågaren och bordsgästerna förföljde honom. Tack vare sin snabba häst undkom han och vände åter till gården med sitt märkliga rov. Slutligen fick Henrik den äldre, tuglernas kung, denna bågare av okänt material, sällsam färg och osedvanlig skönhet. Därefter överlämnades den till drottningens broder, David, det vill säga skottarnas kung. Men några år tidigare (som vi lärt känna från en annorlunda redogörelse) avstod Henrik den andre den till skotska kungen Guillhelm, då denne gärna ville se på den.

Yorkshire, England, före 1198
(Howlett 1884:84—87, översättning)

Bil 2.

En annan ej mindre märklig händelse inträffade, som blivit allmänt bekant i Storbritannien. I grevskapet Gloucestershire låg en jaktskog, som efter engelska förhållanden överflödade av vildsvin, hjortar och allt annat slags villebråd. I dessa berömda marker fanns en kulle, en manshöjd hög, på vilken soldater och andra jägare brukade klättra upp, när de var utmattade och törstiga och sökte lindring i sin nöd. Men en av dem lämnade sina kamrater på långt håll enligt platsens och sakens villkor, steg ensam upp på kullen, och sade som om han talade med någon, fastän han var ensam: ”jag är törstig”. Genast stod där oväntat vid hans sida en munsänk i festkläder och med munter uppsyn hållande i sin utsträckta hand ett väldigt horn, prytt med guld och ädelstenar, ett sådant som de äldsta anglerna brukade begagna. Liksom ur en bågare bjöd han en okänd men en ljuvlig dryck, som åstadkom att mannens hela trötthet och utmattning försvann, så att han inte längre plågades av hettan, utan — vem kunde tro det — ville återupptaga sitt arbete. Men sedan han tömt drycken, räckte tjänaren honom en servett att torka munnen på. Sedan han så fullgjort sin syssla, försvann han utan att vänta sig vare sig lön för sin tjänstvillighet eller samtal för att tillfredsställa sin nyfikenhet. Detta mycket ryktbara betjänande pågick dagligen många mansåldrar i forntiden.

En dag kom en soldat, som jagade i denna trakt dit och begärde att få dricka; men sedan han tömt hornet återlämnade han inte detta till munsänken, vilket seden och hövligheten krävde, utan behöll det för eget bruk. Men när den ryktbare herren och greven av Gloucestershire fick veta sanningen, lät han döma mannen som rövare och

skänkte hornet till sin berömda farfarsfar, den ärevördige konung Henrik, för att det inte skulle verka som om han var medbrotsling i en så grov stöld, vilket kunde skett, om han fört det stulna bytet till sin egen skattkammare.

Gloucestershire, England, 1211

(Liebrecht 1856:28—29, översättning)

Bil 3

One story in particular was told me of a man who had been led by invisible musicians for several miles together ; and not being able to resist the harmony, followed till it conducted him to a large common, where were a great number of little people sitting round a table, and eating and drinking in a very jovial manner. Among them were some faces whom he thought he had formerly seen, but forbore taking any notice, or they of him, till the little people offering him drink, one of them, whose features seemed not unknown to him, plucked him by the coat and forbade him, whatever he did, to taste anything he saw before him ; for if you do, added he, you will be as I am, and return no more to your family. The poor man was much affrighted but resolved to obey the injunction : accordingly a large silver cup, filled with some sort of liquor, being put into his hand, he found an opportunity to throw what it contained on the ground. Soon after the music ceasing, all the company disappeared, leaving the cup in his hand, and he returned home, tho' much wearied and fatigued. He went the next day and communicated to the minister of the parish all that had happened, and asked his advice how he should dispose of the cup ; to which the parson reply'd, he could not do better than devote it to the service of the Church ; and this very cup, they tell me, is that which is now used for the consecrated wine in Kirk-Merlugh.

Man, England, 1726

(Waldron 1865:28)

Bil 4 a.

Once on a time the fairies, whose rendezvous was in the park, were holding, one evening, high revel at the well already mentioned. An attendant from the Hall, having reason to go there, surprised the festive party in the midst of their gambols ; espying the curious glass near the well he adroitly seized it. The fairies, not wishing to lose their talisman, a struggle took place for its possession, in which the elvesfolk were worsted, and took to flight, crying out as they vanished—"If that glass should break or fall, / Farewell the luck of Edenhall."

Bil 4 b

Another legend relates how a knight, returning from the wars, came accidentally on the fairies disporting in the park by moonlight, and in the confusion and flight which followed, left the cup behind, which the knight took possession of.

Bil 4 c

A story in ballad tells of a foot-page fleeing in the night-time to Penrith to seek the leech to the aid of his mistress, the Ladye Isabel, who lay in a deadly swoon. On the way he was met by a weird woman, "wi glamour in her'ee". The page-boy seeing this, told his story, and he was advised that if the efforts of the leech should prove of no avail, he must seek the fairies' well by moonlight.

The leech he rode to Edenhall,

The while uprose the moon ;

But his craft is vain, and his simples naught,

To loose the deadly swoon.

The page-boy, who dearly loved the fair ladye for her many kindnesses, &c, remembered the words of the wise woman.

So softly crept he down the stair,
 and out by the secret door ;
 And he was aware of a strange music
 He never had heard before.
 And slowly paced he o'er the mead,
 And heard the self-same sound ;
 And there he saw a companye
 A dancing round and round.
 So beautiful their faces shone.
 So bright their silken sheen ;
 He could but dread to look thereon,
 And yet he looked I ween.
 Oh, merrily did they laugh and dance,
 Still tripping round and round ;
 But not a blade of grass did bend,
 No flowers sunk upon the ground.
 Anon they pause, and a crystal cup,
 Is dipped in the bubbling spring,
 And gliding goes from lip to lip,
 All round the fairy ring.
 And ever it dips and fills again,
 And while the revellers drink,
 The brimming water falls like pearls
 Down from the sparkling brink
 But the-fairy that bears that cup around
 No mortal eye may see ;
 Oh, could my lady drain that cup,
 Thought the little foot-page on knee.
 Scarce had he thought than to him glides
 The cup from the bubbling spring ;
 Him paused before, yet who it bore,
 Did naught of shadow fling.
 He trembled sore, but he took the cup,
 For the sake of his dear ladye,
 And fast the drops fell down like pearls,
 As he rose up from knee.
 And at his feet upon the grass,
 A written scroll was thrown ;
 Then all at once the music ceased,
 And the fairy folk were gone.
 He took the scroll and he took the cup,
 Them to the hall he bore ;
 The Lady Isabel did drink,
 And her deadly swoon was o'er.
 And the little foot-page
 He brought the scroll and showed it to his lord ;
 Sir Ralph he looked thereon and read
 In olden style the words—
 'If that cuppe
 should break or falle,
 Farewell the Lucke
 of Edenhalle.'
 Sir Ralph de Musgrave made a feast,
 For joy over his ladye ;
 And the little foot-page he stood by her chair,
 And blithest of all was he.
 Sir Ralph de Musgrave built a church
 In sweet Saint Cuthbert's prayse,

That men might know when came the lucke,
And think thereon alwayes.

Edenhall, England, 1700-tal
(Bogg 1898:72—73)

Bil 5.

Vid ovannämnda greve Ottos tid tilldrog sig en sällsam tilldragelse . . .

Greve Otto var en god jägare och han tyckte mycket om att jaga. Följande hände en gång, då han jagade tillsammans med sina adelsmän och tjänare vid Bernersholze. Greven själv hade hetsat ett rådjur och ensam jagat detta från Bernersholze till Osenberg. Då greven stannade med sin vita häst mitt på berget för att se sig om efter sina följeslagare, sade han för sig själv, ty det var mycket varmt: "O gud, om jag hade en sval dryck." Knappt hade greven sagt detta, förrän Osenberg öppnade sig och ut ur klippan kom en skön jungfru klädd i praktfulla kläder, med vackert hår nedfallande på axlarna och en krans på huvudet. I handen hade hon en dyrbar silverpjäs, förgylld och i skapnad som ett jägarhorn. Hornet var mycket väl och konstnärligt arbetat, granulerat och med flera vapen, som nu knappast är kända. Det var försett med sällsam okänd skrift och hade konstfärdiga bilder i stil med gamla antikviteter och det var mycket konstnärligt utarbetat.

Hornet var fyllt och jungfrun överäckte det till greven och frågade om han inte ville dricka därav, för att vederkvicka sig. Då greven mottagit det förgyllda hornet av jungfrun och tittade i det, tyckte han inte om drycken däri utan kastade ut den. Han vägrade således dricka jungfruns dryck. Då sade denna: "Min käre herre, drick på min heder, det kommer inte att skada er utan lända er till det bästa," ty om greven ville dricka, så skulle det gå väl för honom och hans familj liksom hela huset Oldenburg, och landskapet skulle växa och blomstra. Ville han däremot inte dricka och inte hade tilltro till henne, så skulle det grevliga huset Oldenburgs framtida släkte leva i osämja. Greven brydde sig inte om detta tal, utan var glad att han inte druckit. Han behöll hornet av förgyllt silver i handen, svängde det bakom sig och tömde det. Litet sprutade på hästen, och där det föll blev blött och håren föll bort. Då jungfrun såg detta bad hon att få tillbaka sitt horn. Men greven skyndade bort från berget med hornet i handen och då han såg sig om märkte han att jungfrun åter gick in i berget. Då blev greven rädd och gav hästen sporrarna och skyndade i högsta fart efter sina tjänare.

Han berättade vad som sig tilldragit och visade dem det förgyllda silverhornet. Han tog med det till Oldenburg, där det hölls för att vara en kostbar klenod, eftersom han erhållit det på ett så sällsamt sätt. Så har också alla följande regerande herrar också ansett, och hornet har alltid funnits i huset Oldenburg och det är samma horn som än i dag finns på fästningen och slottet Oldenburg, där jag ofta har sett det. Tusentals människor har sett det och flera önskar att se det i framtiden.

Oldenburg, Niedersachsen, Tyskland, 1599
(Dageförde 1972:48—49, översättning)

Bil 6.

Och wi andre fore til lands om for^{ne} Fladsjø langs ther vd medt.

Saa fore wi therfra, der bispen och her Niels komme vdj land, i norduest $1\frac{1}{2}$ fiering til en gaard heder Sundbø, liggendis paa den høyre haand nogit lidet fra veyen. Saa fore wi fra Fladals aen i vester saa i norduest $1\frac{1}{2}$ fiering til Fladals kircke liggendis paa den venstre haand. Saa therfra i nord op for en backe och saa ned til en aa heder Aassbeck. Och kommer nordost fra aff myrer liggendis strax offuer for bergit, och løber i vester vdj Fladals aa 2 pilskud fra den vey som /wi/ kom offuer. Saa op for en backe i nord 2. pilskud til en gaard heder Aass. Der fore wi frem i gaarden och taledt met quinden ther sammestedz om it horn som skulle vere kommen aff en houg liggendis strax norden for gaarden heder Vallerhoug. Da suaret quinden, at samme horn vaar fallet vdj arffue-

skifte, och er nu paa en gaard ligger vdj Huidesjø kallis Øsenaa. Medt dette horn haffuer thet sig saaledis, at en bonde som ther bode vdj forðum tid ved naffn Gunder Giesemand, hand drog om Juletid fra Hierdall och hiem til sin gaard, och som hand kom frem til Vallerhoug, da raabte hand och sagde: hør du drog i Vallerhoug, stat op oc giff Gunder Giesemand dricke. Da suaret den i hougen, ia, och sagde til sin dreng tap vdj oc giff hannem dricke, icke aff thet beste och icke aff thet verste. Der for^{ne} Gunder hørde dette, saa kiørde hand paa hesten, da kom der en vd aff hougen, oc kastet hornet effter hannem, oc ramte hesten bag paa lenderne, der effter gick baade haar och hud bort. Och samme horn falt ned i veyen, saa tog Gunder hornit op met en skudskudhiørne (et slags øxe saa kallit) ved saadan manering, och førde det hiem met sig til sin gaard. Och siden naar de drucke aff samme horn, och sloge det imod bordet, da bleff ther strax slagsmaall aff imellum saa mange som i stuen vaare.

Bø, Telemark, Norge 1595

(Biskop . . . 1885:293—94)

Bil 7.

En fjerding vestenfor Gaarden Haftorn ligger en meget høj Jordhoug kaldet Hahoug, hvor ingen har tordet eller tör gaae op, efterat det er bleven mørkt, da, som Bønderne sige, der skal boe Underjordsfolk, og fortælles derom følgende Historie: Der blev for en meget lang Tid siden gjort et Veddemaal paa Gaarden Haftorn imellem en fremmed Person, som skal have tjent hos en Övrighedsperson over Hallingdalen, og en Bonde i Goels Annex navnlig Gudbrand Goelberg, om bemeldte Bonde torde rejse op paa forommeldte Houg den Aften, som skulde have været en Juleaften, hvorpaa Bonden rejste til Hougen, og da han der kom op, manede han dem ud i Hougen (det er fordrede ud, om der var nogen inde); der kom da ud et Qvindemenneske, og havde et Horn i Haanden, som hun bad ham drikke af; Bonden tog hornet og lod som han drak deraf, men slog hvad der var i bag over Axlerne; de faa Draaber deraf, som faldt paa Lænden af Hesten bede Haarene af; derpaa reed han i fuldt Trav ned af Hougen, og da han var avanceret lidet derfra og saa sig tilbage, kom et Spyd efter ham, som han fangede imellem Armen og livet, og da hørte han disse Ord: "Hav det som du vandt det, du vandt det som en Mand, Fødsle Folk skal der blive, men aldrig ækkeløs i niende Led." Han rejste derpaa til Haftorn med Hornet, og fortalte hvad skeet var; Længere ud paa Aftenen, da den ommeldte Övrighedstjener gik udenfor Døren, fortælles der, at han brækkede begge sine Been af. At disse Trudsler, som Qvinden paa Hougen taledede, siden overgik denne Familie, stadfæstes for vist af ældgamle Folk paa Stedet, baade i og uden Familien, at saa langt som de kan huse tilbage, har altid nogen i den Familie havt Meen, hvilket de og have hørt af deres Forældre, indtil for 10 Aar siden, da Tiden holdes for at være exspireret ved Arne Goelbergs Død, der var blind, og siges at have været i niende Led fra Gudbrand Goelberg; ved hans Død skal Plagen være ophørt, og nu findes ingen som har Lyde i Familien. Dette Horn siges at være kommen op først til Gaarden Satoe og derfra til Halsteensgaard i Aals Præstegjæld, hvor jag selv har truffet et Horn og nøje beseet det. Dette Horn er et Oxehorn, bruunt af Ælde, og saa stort, at det tager 2¹/₄ Pot, 3 Qvarteer Imellem begge Ender, og proportioneerlig krumt efter Længden; omkring den videste Ende er det beslaget med en Kobberring, 3 Tommer breed, stark forgyldt, hvorpaa er stukken disse Ord: melchior, baltazar, caspar.

Gol, Buskerud, Norge 1743

(Wiel 1802—05:179—81)

Bil 8.

Om bemeldte Høj fortælles ellers samme Historie, som er giengs paa fleere Steder: at den nemlig skal være en Boelig for underjordiske: at en af Gaardens

Beboere, i Anledning af en mærkelig Allarm, som der blev hørt, reed didhen; at ved Ankomsten blev han rakt et Horn, som var fuldskjænket, at han efterat have slaæet ud det iskjænkede, reed bort med Hornet, og at dette var endnu, for nogle Aar, at see paa den Gaard Skarphool beliggende $\frac{3}{4}$ Miil norden for Lesje Kirke, men er nu bortkommet, enten paa anden Maade, eller i den Ildebrand, som for nogen Tiid siden overgik Gaarden. Andre berette, at Hornet blev pantsat paa Loom.

Lesja, Opland, Norge, 1775
(Schöning 1926:15)

Bil 9 a.

Der er en gemen saffn offuer Bornholml om en i denne sogn, som hed Bonne Vedde, huillchen der skulde vere fød aff en haffrue, med huillchen faderen haffde omgiengellße den tid hand en gang gich ved stranden, huillchen Bonde Vedde, der var siunsk och det kunde see, som andre icke. . . . Item sigiß der, adt hand i lige maade kom engang frem om den samme hiø och hørde trollene sige: I morgen skall Bonne Veddiß hustru brygge saa vill vi derhen adt hente ølet fra hende. Huad skeer? Bonne Vedde gaaer hiem, lod sin bryggekiedell fuld med vand, och gjorde det det allersyhedes-te hand kunde och sagde till sine karlle, huor jeg slaæer medt vandet, der skulle i slaæ met træstenger. Den tid trollene kom medt deriß saæ och en jernstang at hente ølit, slog Bonne Vedde dem offuer medt vandet, och karlene slog medt stenger, alligeuell adt de saa jngen, och i saa maade foriagade trollene fra soen och jernstangen. Sigiß at Bonne Vedde gaff jernstangen til Pederskirche, och skulle det vere de jern, som kirchedøren henger udi. Item sigiß, adt hand engang reed frem for hiøt et nats tid, der dantzede trollene omkring hiøt och vare lystige, drucke Bonne Vedde till, den tid hand fich begerett, lod hand som hand drach, slog det offuer axelen och kom en part paa hesten och gich saa vidt haaret aff, som det paakom. Men Bonne red frem medt begerett och gaff det siden till kirchen, huor der bleff kallch och disk giort aff i kirchen.

Bil 9 b.

Item sigis at hand engang red fram for hiøyet et natz tiid, da danttzedde throllene omkring hiøyen, da schulle de haffue druckit Bonde Wedde till, och den thid hand fich beggerit, lod hand som hand drack, slog det offuer axelen och kom en part paa hesten. Och saa wiit som det kom paa hesten, gick haar och hud aff, och reede saa hiem meth begerit, och gaff det siden till kiercken, huor der bleff kalck och dysche giort aff.

Och gaar endnu rycit paa denne dag, at Bonde Wedde haffuer saa handlit med biergpußlingene i Kaarßhiø, saa dj nødis till at wndfly, saa dj er hendfløtt i Falhiø.

Hanns Ravnholdt, Egen hanndt.

Pedersker, Bornholm, Danmark, 1624
(Præsteindberetninger 1974:179—182)

Bil 10.

Uden for præstegaarden ligger tho høye, som kaldis Skadiss høye, paa huilcken i formaal dage udi den præstess her Nielss Matzens tid som Anno 1442 haffuer været præst her i Piedsted, er seet en dantz, som præsten sielff haffuer holdet paa en hest och seet paa; de der dantzet haffuer drucket hannem till, med itt horn fuld, hand haffuer taget det aff dem, men heldet aff huad i waar, och hastelig redet ind i præstegaarden med hornet. Men som hand en julle-affthen vaar gangen i bad, er en kommen indgangen och gaaet i lildstuen, som hornet waar, taget det, och gaaet ud igien och sagdt, her tager Skade sitt horn igien, och inthet mere mand wed att sige om disse høye.

Pjedsted, Jylland, Danmark 1624
(DFS Vejle, Pjedsted)

Bil 11.

Der er en stor sten i Liungbý Sogn, kaldes Magle sten, som Ligger ved Lands veien, denne steen siges att haffue staaett I gammell dage paa støtter, huer høithids afften: Blant andett forthelles, att her skall haffue verett en adells mand paa Lýngbý gaard, ved naffn H. Aage en ridder, hand haffuer en Juleafften, thillspurt sitt folck, att der som nogen Jblant dem, villde ride op thill for^{ne} Magle sten, daa villde hand giffue hannem baade hest och Sadell; Daa haffuer der en aff hans karlle, for driftett sig thill saadant att epterkomme, men der hand kom thill steden, haffuer hand seett en dants omkring stenen, huilcken der hand nogen stund haffde seett paa, haffuer der en aff dem som dantsede, ragtt hannem itt horn, att hand skulle dricke, der hand nu anammett samme horn, och Lod som hand villde dricke, haffuer hand helltt bag sig, huad som der var udj, och flux begiffuett sig paa veien mett dett, strax haffuer de hastelig søgtt epter hannem, Men en Christen quinde som skulle haffue verett blant dem, haffuer raabt thill hannem och sagtt, Rid att ore och icke att bore, meningen skall haffue verett den, att hand skulde ride att ageren, som var aard, och icke att veien; Haffver saa lyckeligen kommed hiem thill gaarden, med for^{ne} horn, och paa thredje dag der ep-ter, er hand bleffuen død; Samme horn findes hos Vellb. Knud Gyllenstiern, Kong: Majest: befallningsmand paa Halld slott, I Iylland, och er konstelig paa en synderlig viis beslagett med søllff och forgylt: Jeg haffuer och thillspurt hans Velb: om dett skall vere santt, med samme horn, huorpaa hand haffuer suarett mig, att det skall uden thiffuell vere santt, fordj hans foreldre, haffuer saa sagtt for hannem, den gode mandt skall och videre forthelle her om, naar hand bliffuer thillspurt.

Trolle Ljungby, Skåne, Sverige 1624

(Tuneld 1934:162—63)

Bil 12.

Blandt de andre historier om ham fortælles der også, at en bonde fra landsbyen juleaften havde trakteret sig selv lidt for meget og i spøg pralet af, at han turde ride til Germíns hus og drikke ham til, og da de andre soldebrødre kraftigt opfordrede ham til at vise det i virkeligheden, skal han have gjort det og Germin være kommet ud med et guldhorn og drukket bonden til, som dog ikke drak af hornet, han havde fået, men idet han lod, som om han ville drikke, kastede indholdet bag sin ryg, gav sin hest af sporen og tog det gyldne horn med sig hjem, som han imidlertid ikke beholdt længe, da Germin kort tid efter krævede sin ejendom tilbage, og at man lagde mærke til, at den spildte drik havde svedet hårene af hesten overalt, hvor den kom i berøring med dens hud.

Knebel, Jylland, Danmark ca 1686

(Resen 1967:147—49)

Bil 13.

I Ondløse Kirke er der en hellig Kalk, og man tror, at den er taget fra Troidene i den nærliggende Høj Ledsbjærg under saa æventyrlige Omstændigheder, at det ikke fortjener her at omtales.

Undløse, Sjælland, Danmark ca 1686

(DS I NR 1928 nr 597)

Bil 14.

... könte sonst melden daß ein Mann zu Tremsbüttel, Nahmens Claus Finck, mit dem Pferde in einen Berg bey denen mannichfältigen Bergen genannt, in unserer Feld-Marck zu ihrer lustigen Collation geritten und einen silbernen Becher erbeutet, der ihm aber am Neuen-Jahrs-Abend als man solchen aus der Kisten gelanget daraus zu trincken da das Vieh im Hause schrecklich geschrien, in ihrem Hinauslaufen wieder

genommen worden. So weit bemeldter Freund. Die Absurdität solcher Fabeln kan auch ein Blinder sehen.

Rendsburg, Schleswig , Tyskland, 1720
(Rhode 1720:77)

Bil 15.

Pa Lyngbygaard fantes for fae ahr seden et horn eller ligere en stor fugleklow som war noget med sölf forgyldt beslagen, och pa sölfgiordene ware nogle gambledags figurer som pösslinger, pa enden en knap, och ud fra buggen twende sölfödder lijge effter koefödder, hoss dette horn war och en krumb huid beenpibe som udj begge ender kunde pibes udj.

Om dette horn refereris effterfølgende relation: At det for mange ahr siden skulle boet en frue pa Lyngby-gaard ved nafn fruw Zidsel Uhlstand. En julafften skal det hafve tildraget sig, at en stor steen kaldis Maglesteen, och ligger udj Lyngby march tet ud ved landzvejen, skulle siuntes som dend stod paa pillere, var optent mange lijuss, och hörtes et stort murmel som af meget folck och forsamling. Samme julafften skal fruw Cidtzel gaet ind til sine hofmend, och sagt, at dersom der war nogen sa behertzet af dem, som wilde ride ud til Maglesteen /:som fra gaarden ligger ungefehr 2 eller 3 bösseskod:/ och fly hende at wijde, huad der passerede ved stenen, densamme wilde hun gifve den beste hest som war på hendes stald. Huroveed at een af fruens hofmend blef resolveret, at wofwe det der pa, salede hesten, och reed dijd. Som han kommer der siunes hannem at denne store steen stod på pillere, och var usigelige mange lyss optendte, och af mange sma pösslinger en sadan fryd och glede at dj dantzede, sprunge och vare lystige. Hofmanden, imidlertid siddendes pa hesten, och anseer deris lystigheed, kommer en til hannem som præsenterer hannem dette horn och denne pibe at hand skal dricke /:thj det var sedvanne at nar dj drack skulle dend som drack blese i pijben:/ . Hofmanden tager imod hornet och pijben, strax var der en /:som mentes at skulle verret et mennische der skulle veret indtagen i jorden:/ som wiskede til hofmanden at hand skulle indtet dricke af hornet huor pa hand slog wedschen som var i hornet, bag sig ofver skuldren, sa at det kom pa lenden af hesten, och dermed gaf hand hesten med sporen och rende sin wej imod Lyngbygaard. I ded samme rabte forbemelte mennische som menes at skulle werret en pige: Rijd det årde oc icke det bare, huilchet mand saledes interpreterer, at hand indtet skulle rijde wejen eller om engen, mens ofver agerne som mand hafde årdt och huor hiern hafde gaet i jorden, eftersom pösslingerne endelig maatte forfølge dend rette vej. Hofmanden rijder i fuld sporstrig til Lyngbyga(a)rd och kommer noget lijdet tilforn til gaarden, och et stort antal pösslinger etter nannem. Mens lijdet tilforn lod fruen windebroen opdrage, sa pösslingerne var pa den ene sijde och fruen med hofmanden och hendes folck pa dend anden sijde. Imidlertid raabte och bad pösslingerne fruen sa meget at hun vilde doch lade dem bekomme hornet och pijben igien, huis dj matte bekomme det, skulle det gae hende och dend slegt sa wel, skulle blifve weldige, rijge formuendes, och iche skulle udgae. Mens sasom fruen hart negtede det, och wissde dennem til helfvede, och pösslingerne merchede at dj indtet udrettede, blefve dj vrede och lofvede fruen at det iche skulle gae hende dis bedre mens iche lenge skulle vere til at dend stamme skulle udgae, och at Lyngbygaard tre gange skulle afbrende. Der med tog dj deris koes, hofmanden döde strax der efter, sawijde som wedschen der var i hornet kom pa hestens lænd gick håren af och hesten styrte pa stalden.

Trolle Ljungby, Skåne, Sverige 1667
(Tuneld 1960:56ff)

Bil 16.

Att för longan tydh sedan, skulle twenne druckne karar, hafwa sýtít i Tuna och een af dem sagdt: Jagh töör rýda oph till Ste Oluff och bidie honom, gifwa migh dricka, det

han och gjorde och då han krafde på dricka skall een mycket wacker uthstofferat qwinna eller Jungfru kommit uthur Berghet med ett förgylt Sylfwer horn, honom det reverenter præsenterandes, hwilket horn, han aff hennes hand toogh, lätz som han der aff drack men drack inthet, uthan slogh det baak om sigh, så många droppar som rörde wýdh hästen, dee toogho håret medh sig af hoo. Sedan redh han fort till gården, behållandes hornet och rätt som han skulle stýga in i förstugun skall een stoor steen wara sänder efter honom uthur Bärget (dock intz drabba). Steenen wýstes och sades nu dⁿ 1 Sept liggia på gården i Thuna Herregård.

Tuna Småland, Sverige 1667

(Den första fornminnesinventeringen i Småland . . . 1941:120)

Bil 17.

Widh Wätinge äro 24 st. stora och små Jordhögar, förmenes warit fordom griffte-ställen och kallas Wätinz högar. Thet säyes att fordom i bemålte Wätinz bý skolat bodt een man, men ingen weet hans Nampn. Han hafwer drucken en gång ridit desse högar förby, och tå han der hördt speeles och dantzas hafwer en Qwinnos person sig för honom wýsat af ett deýeligt anseende åhrbiudande honom dricka uthur ett förgylt horn, som hon i handen hafft. Mannen oförfärad tager af Qwinnan hornet och lätz som han dricka wille, kastandes drickat som war i Hornet baakom sig och på hästerýggen, ridandes det fortaste han förmåtte med hornet i Handen hem till býn, der han warit boande. Några dagar effter skall samme Man wara siuk blefwen och dödh.

Tå hans Grannar på behörigt sätt Lýket till Kyrkiogården i Säby bära skulle och eenda warit kommne till berörde Jordhögar, därest honom några dagar förr Hornet med dricka præsenterades, hafwa de der måst stanna, omöýligen kunnandes med Liket widare komma; hwarföre dhe på detta rådet funne: de upkastade på samma ställe en graf, deruthi liket nederlagd blef, upresandes wedh hufwudet en steen och den andre wedh den begrafnes fötter. Hwilka steenar än i dag sýnes. Hornet anlangande så säyes det ännu wara i behåll. Män hos hwem det skall finnas förwaradt, är ingen som wiss berättelse giöra kan; dock äro ännu många i Lifwet som säga sig samma horn icke allenast sedt uthan och uhrdruckit.

Säby, Småland, Sverige 1690

(Den första fornminnesinventeringen i Småland . . . 1941:185f)

Bil 18.

En graf i Eskellsättar Socken uthi Een Sanmo - - - hwilken kallas Ruuskegraf. Berättas af gamble män, att Jetter hafwa der hafft hemwist, sägås att Een Bonde wed nampn Arfwedh i Goås för 200 Åhr sedan Jullafton sendt om Quällen ridit der om, der war Jetten medh sitt Sellskap uthe, sprungo omkringh grafwen och dansade. Jetten ropade åt Bonden, bad honom töfwa och supa Julsoppa, Bonden sade neý, då badh Jetten honom smaka på hans Julebuska. Bonden bidde, Jetten hade en kalk af Söllfwer och förgylt, drack Bonden till, sedan lätt utj igen och fick Bonden, Bonden slår back öfwer sigh uth altsammans, en dell på Marken och en dell kom på hästen och så widt gick allt håret af hästen. Bonden redh fordt bordt medh kallken, Jetten språngh effter ropade bad Bonden ryde Bergen dee hala och icke i diupa dahla, men Bonden behöllt Kallken medh sigh hem och juledagsmorgen hade Bonden kallken medh sigh och skienkte honom till Eskellsätter kiörkia, hwarest samma kalk ännu finnes.

Esksilsäter, Värmland, Sverige 1667

(Rans. om Antiq 1667—84, avskrift NM)

Bil 19.

Item wedh samma Härgårdh (Stora Djulö) åhr een högh och brant håll, belågen i dhess oxhage och kallass kulle börg; händhe sigh, att dhen herren som då för tidhen

bodhe på Diulla, kom een Vädher Jling ifrån samma kulle, och begynte till att Riffue till hoppa hött som upsatt war. När bemelte herre, sām då var medh på ången, sågh att Jlingen kom åth honom, togh han sin selbodha knif och kasthade i Väder Jlingen. Julen dher efter skulle samma herre Ressa till kiörkan om Julottan, kom eett trål ifrån förbenämndhe kulle, och viste samma herre sin kniff, frågadhe och sadhe Kienes du vedt dhenne kniff, han sadhe Ja, dhen hafuer du kastat i mitt låhr, ty du förmenadess migh att tagha foder eller höö oth mina kalffuar, men iag åhr inthe så affundhsiuk som du. I det presenterade honom ett Chredens, och sadhe sup aff mitt bränuin, och han togh Chredenset och slog dhett som uthi var öfuer axel, och såmpt föll på hästlåndhen, så gick icke alenast håret uthaff wthan och siålfua kiöttet, i dhett samma gaff han hästen Spårarna och Redh till kiörkan med Chredense och knifuen. . .

Stora Malm, Södermanland, Sverige 1684
(Sörmländska Handlingar 1938:50)

Bil 20.

På Steenby ägor straxt wjd Landsvägen finnes en borch, widh namn brobergz Slott, medh stoor Rundmur och stora Steenar, uthaf denne borg skolat för många åhr sedan uthkommit en Qwinnesperson med en Sölfwer kanna tillbiudandes en dräng dricka men slår öfwer hufwudet bak på hesten och ryder fult fast sin wägh medh Sölfwer kannan men den dricken kom åth gick alt håret aff hästen och seyses denne dräng behållit kannan.

Husby, Uppland, Sverige 1667—1684
(Rans. om Antiq 1667—84, avskrift NM)

Bil 21.

Hwadth thet namnet Trolle anlangar är så, effter hennes S. Frus egen berättelse, then H. Wälborneheet aff sina gamla föräldrar tagit hadhe nemlige. För nyo mans ålder skedde at en merkeligh Gudhfruchtig Herre aff sama slecht på then tijdh bodde på Edh uthi Ösbo häradt, hwilken kyrkodagar aldrih försummade när han om Julia otte drogh medh sit hoff til Wåxtorpa Kyrkio Christi hugneligha födelse at begå, upsatte Satan sigh medh en hoop aff sine Andar, kom emoot honom lika som en brudaferdh wilian-des samma Gudztienst hindra. Då stelte Satan en j Jungfrus lichnelse fram, som kom medh itt dryckehorn och drack Herren till: Då undfick samme Herre hornet medh then wenstra handena och kastade drycken baak om sigh men hornet behölt han och medh högra handena grep til swerdet och j thet heliga nyfödda barns Jesu Christi Namn högg til Jungfrun och skar hennes huffued aff och när han ifrå Gudztiensten tillbaka kom fanns samma Jungfrus licknelse liggandes på wägen medh sådan skapnad som Trollers wapn ännu j många uthugne stenar fins. Til stadfestelse at så war hendt bleff samma horn förwarat uthi Nijo mand ålder thet hennes F. Welb. några gånger berättade sigh för then förra danska Fegden ofta haffua j hender hafft hwilket war affsat medh 300 slagz fergor och kom samma horn i fiendens hænder när Domkyrkian och wexio stadh aff the Danske Anno 1570 bleff affbrend hwilket sleckten icke (för gammalt witne skull) för några godz hade welat mista. Så synes thenna Relatio wäl selsam mädan anderna icke haffue been och kött en heller något suerd fruckta: Men så är och thet sant at Satanas en mästare är på Tusende sätt menniskian ifrå Gudztiensten hindra och henne förfära.

Woxtorp, Småland, Sverige 1617
(Angermannus 1620:58-60)

Bil 22.

Det hafwer sig tildragit en fast underlig och tänkwerdig händelse uti Christendomens inrättande i Giötharike, i det at när Våkstorpa Kyrkia i Östbo härad, war nyss upbygd,

på hvilken den herren som bodde på Eds herregård i sochnen mycket och hederligen kåstat, efter han hade stor lust til Christna tron, och hade aldeles bortkastat det hedniska mörkret, så hände sig en Juleotta, at denne Herren, som då war af Gröpe slächt, och familia skulle resa til kyrkian, och som han bittida war uppe, och hans hoffolk, icke aldeles strax utferdige medh, war han dock så nitälskande til Guds ord, at han red föruth allena med en dräng, när har war komen et stycke från gården, ock skulle förbi et stort och ledt berg, som Trälleklippen kallas, såg han Berget stå på 4 förgylta stolpar, högt ifrån jorden och derunder war mycket gallant folk, som han tyckte, hwilka spelte, lekte och dantsade och höllo et kåsteligt gästebod, han lät sig icke förskräckia för denna sålsamma synen, uthan red sin wäg ända fram, när han nu kom mitt för Berget, kom der uth, som han icke annat såg, en mycket däjelig och wäl klädd Jungfru hwilken hade et kåsteligt dryckeshorn i handen med 300 färger på, och presenterade honom dricka, efter hornet war fult iskiänkt, och bad honom stiga af och gå in, och giöra sig rolig hoos dem, tänkandes honom förhiindra hans gudeliga intension och kyrkioresa, som henne tåke angick, ty denne berömblice Herren, tog hornet af henne med wänster handen, låtandes som han wille dricka, men med högra handen nappade han uth sit skarpa Swerd, och högg med all mackt til Jungfrun, så hufwudet föll af, och föll i marken och det i hornet war inskiänkt, kastade han bakom sig uth på jorden, ridandes der med fort ända fram, men drängen blef tilbaka, i samma ögnebleck förwandlade sig den däjelige Jungfrun i förskräckelige grümme och wanskapelige etc. Trollen foro efter honom, skrikte ropade och gnisslade, ärnandes denna skada wedergålla woro honom på hästhälarna med framfötterna, men medelst Guds nåd, som med honom war och fast mera förmodde, kunde intet tilfoga honom något mehn eller skada, uthan wed thet så häftigt red under, hördes en röst i luften som sade: Rid åkern den årde och icke wägen den hårde, der med weck han af Landswägen, uppå en åker som ligger intet långt från klippan, på Båårs gierde, der hölt han til dagningen och trollen förswunno, emedlertid lupu de uthom kring åckern, gnisslade och jembrade sig illa, när dager blef, och alla Trällen woro förswundne, red Herr Thure Trolle til wäckstorpa kyrkia och när han i Kyrkian hade afhört med största lust och nöje den lifliga Herrens Jesu Chr födelses historia, och Gudstjänsten war slutad, tog han Prästen med sig och reste hemb, hafwandes sit wackra horn i handen, och då han kom til samma ställe igien der han Jungfruhufwudet afhuggit hade, si då låg der et wederstyggeligit och ledt träll, med stort hufvud långa åsneöron och illa grinande mun, med Klor på händer och fötter, och en lång rumpa, och på hästebaken gick alt håret af, der drycken fallit hade, som han slog af hornet, häruthaf ombytte den Herren sit namn och kallde sig Trolle, hafwandes han sedan i sit wapn, öfwer Hielmen, trullehufwudet och neder uti hele kroppen och är detta Trullarnes upsprung, hornet hade ganska många höga gyllene Silfwer och andra fergor, mien af hwad materia det war giordt, har aldrig någon kunnat utgrunda, och då han red til Wexiö, at berätta Biskoppen och de flere präster denna passagie, hade han hornet med sig och skiänkte det til Wexiö domkyrkia, til sin åminelse, hwilket der ock låg behållit, intil des de danske uthplundrade Kyrkian A^O 1611 och upbrände Staden, då fördes samma horn til dannemark, och är der i konstkammaren förwarat.

Voxtorp, Småland, Sverige 1690
(Rudebeck 1690:217—21)

Bil 23.

Hedare, en urgammal träd-kyrka förnämst ibland andra antiquitetsmonumenterna är en silfver Kalk av ovanlig form och skall efter . . . tradition, blifvit sådan gjord av ett silfverhorn, vilket i fordom dagar en bonde Lasse . . . skall Jula-otte tagit ifrån ett berg-troll i Wallkulla och sedan skänkt till denna kyrka.

Hedared, Västergötland, Sverige efter 1650
(Rhyzelius 1650:190)

Bil 24.

Sist i Harplinge socken ligger en by som kallas Hafverdal och i samma by en gård, som heter Herregården, vilken av en märklig händelse säges hava fått sitt namn, nämligen att troll skola hava kommit utur en jordkulle, som kallas Wegahög, ej långt ifrån Be-Kattlundes Förmenas hafva varit en Stad Fordom, namnet skall derivera sig från ordet sträckandes ett horn med begäran, han ville dricka därav, vilken han då mottagit och ryggvarts utslagit drycken. Men så mycken vätska som råkat komma på hästens länd gick håret av, som hade det av hett vatten blivit avskållat. Därpå han ögonblickligen givit hästen sporrarna. Och då han kom fram till Hafverdals by kastade han hornet ifrån sig på en åker, däruppå ovannämnda herregård är bygd. Men trollet tillika med några flera, som voro i dess följe jagade den ridande. Omsider ropade ett av dessa trällen till honom, sägandes: "Rid det hårda, ej det trådda, eljest kostar det ditt liv". Varuppå han äntligen retirerade sig in på en åker och måste där förtöfva natten över, till solen uppgick. Om morgonen gick han till den plats, där han hornet inkastat och fann det igen. Samma horn blev länge i den gården förvarat. Men uti vems händer detsamma i senare tider kommit vet ingen att berätta.

Harplinge, Halland, Sverige 1734

(Handlingar ur Harplinge kyrkoarkiv 1774—1857:13)

Bil 25.

Kattlundas Förmenas hafva varit en Stad Fordom, namnet skall derivera sig från ordet Kat, kât En Samlingsplats, der flerehanda nöjen och Lekar blifvit hållne. — Man förtäljer en saga: at en Bonde-Dräng från Katlundes kommit till det ej långt ifrån liggande stora Stenröret, hvaruti Trollen haft hemvist, och bedt dem om dricka, då Trollen lämnat Honom en fylld Gulld Bägare i händer. Drängen som misstänkte Drycken, hällde den ut bakom sig, hvaraf något kom på hästen som vållade at alt håret afföll. Red så sin kos med Guld-Bägaren. Trollen följde Honom och ropade till hvarannan: Tag i Lycka: Tag i Hank: Kattlunds Fyllingen tog ova Gyllingen — medlertid Red Drängen snällt undan, förföljd av Trollen, till dess han kom till en kyrka, där han kastade sig af Hästen inpå Kyrkogården dit Trollen förstås ej vågade komma: men i argheten Sönderrevvo de Hästen.

Grötlingbo, Gotland, Sverige 1799

(Hilfeling 1799:61—62)

Bil 26.

. . . her i byen fins en kanna som bonden Juhleaffton taget ifrån ett troll, i sin källare.

Håslöv, Skåne, Sverige 1729

(Tuneld, ms:261)

Tabeller

Tabell 1: Traditionsmaterialets ålder, frekvens och fördelning på uppteckningsorter.

	Äldre tradition							Nutids-tradition		Nutids-tradition		Äldre tradition	
	1100	1200	1300	1400	1500	1600	1700	1800	1900	S:a belägg	(uppt. orter)	S:a belägg	(uppt. orter)
Sv	—	—	—	—	—	9	4	40	512	552	(321)	13	(11)
Da	—	—	—	—	—	4	1	120	169	289	(137)	5	(5)
No	—	—	—	—	1	—	2	50	94	144	(83)	3	(3)
Fi	—	—	—	—	—	—	—	22	67	89	(40)	—	—
Est	—	—	—	—	—	—	—	2	—	2	(1)	—	—
Irl	—	—	—	—	—	—	—	7	1	8	(8)	—	—
Eng	1	1	—	—	—	—	2	2	1	3	(3)	4	(4)
Skottl	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	(6)	—	—
Ty	—	—	—	—	1	—	—	13	7	20	(18)	1	(1)
Holl	—	—	—	—	—	—	—	2	5	7	(7)	—	—
Fr	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	(1)	—	—
											1124	(626)	26 (24)

Tabell 2A: De bärande motivens frekvens i varje utbredningsland

bärande motiv*	Sv (552)**	Da (289)	No (144)	Fi (89)	Est (2)	Irl (8)	Eng (3)	Skottl (9)	Ty (20)	Holl (7)	Fr (1)	Äldre sägner (26)***
A	507	250	139	78	2	8	3	9	19	7	1	23
B	453	177	136	79	2	6	1	6	14	7	1	23
C	415	229	128	70	2	4	—	1	6	1	—	21
D	491	240	125	86	—	4	2	7	10	—	—	15
E	385	192	72	79	2	4	2	5	14	6	1	23

* A — en ridande man sammanträffar . . .
B — han bjudes en dryck . . .
C — han kastar bort drycken . . .
D — han flyr, förföljes . . .
E — dryckeskärlet hem eller till kyrkan . . .
** Anger totala antalet belägg/land; återkommer i samtliga tabeller
*** Anger totala antalet äldre belägg; återkommer i samtliga tabeller

Tabell 2B: De bärande motivens kombinationsgrad i varje utbredningsland

Bärande motiv i samma sägen	Sv (552)	Da (289)	No (144)	Fi (89)	Est (2)	Irl (8)	Eng (3)	Skottl (9)	Ty (20)	Holl (7)	Fr (1)	Äldre sägner (26)
6	315	180	74	64	2	1	—	—	1	—	—	15
4	123	39	54	20	—	1	1	4	9	1	—	6
3	44	17	7	2	—	4	1	2	5	4	1	2
2	33	13	5	1	—	1	1	3	5	1	—	—
1	12	3	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
0	15	37	4	2	—	—	—	—	—	1	—	3

Tabell 3: Dramatis personæ

Dramatis personæ	Sv (552)	Da (289)	No (144)	Fi (89)	Est (2)	Irl (8)	Eng (3)	Skottl (9)	Ty (20)	Holl (7)	Fr (1)	Äldre sägner (26)
dräng	143	103	2	—	—	—	—	—	—	—	—	3
bonde	43	20	3	3	2	—	—	1	1	2	—	8
präst	25	—	5	—	—	—	—	—	1	—	—	1
ryttare	61	17	1	9	—	—	—	—	1	—	—	—
soldat	19	—	2	43	—	—	—	—	1	—	—	1
övrigt*	228	120	129	32	—	8	3	9	16	5	1	12

* namngiven person, man, någon, en o dyl

Tabell 5: Gilles- och pelarmotiv; anroparmotiv

	Gillesmotiv	(därav) pelarmotiv	Anroparmotiv
Sverige (552)	186	(93)	75
Danmark (289)	172	(112)	34
Norge (144)	25	(5)	55
Finland (89)	8	(1)	70
Estland (2)	1	—	1
Irland (8)	8	—	—
England (3)	1	—	—
Skottland (9)	6	—	—
Tyskland (20)	13	—	2
Holland (7)	6	—	—
Frankrike (1)	1	—	—
Äldre sägner (26)	12	(3)	2

Tabell 4: Tillfälligt och frivilligt möte; häst- och 3-kärslmotiv

	Tillfälligt möte	(därav) jultotte- motiv	Frivilligt möte	utmanar- motiv	fritagnings- motiv	(därav) skattstöld motiv	kalkstöld motiv	övrigt motiv	häst- motiv	3-kärsls motiv
Sverige (552)	288	(93)	178	(79)	(42)	(16)	(6)	(35)	38	18
Danmark (289)	169	(—)	71	(45)	(21)	(3)	(2)	—	42	—
Norge (144)	95	(10)	36	(33)	(3)	—	—	(3)	4	—
Finland (89)	24	(9)	53	(7)	—	(15)	(31)	—	—	57
Estland (2)	2	(2)	—	—	—	—	—	—	—	1
Irland (8)	5	(—)	3	(1)	—	(1)	—	(1)	—	—
England (3)	2	(—)	1	—	—	—	—	(1)	—	—
Skottland (9)	6	(—)	2	—	—	(1)	—	(1)	—	—
Tyskland (20)	19	(—)	1	—	—	(1)	—	—	—	—
Holland (7)	7	(—)	—	—	—	—	—	—	—	—
Frankrike (1)	1	(—)	—	—	—	—	—	—	—	—
Äldre sägner (26)	24	(4)	10	(10)	—	—	—	—	1	—

Tabell 6A: Hornredaktionen

	horn/kyrka	horn/hem	horn/motiv saknas	Summa horn
Sverige (552)	52	87	28	167
Danmark (289)	2	8	—	10
Norge (144)	3	51	11	64
Finland (89)	—	—	—	—
Estland (2)	—	—	—	—
Irland (8)	—	1	—	1
England (3)	—	—	—	—
Skottland (9)	—	—	—	—
Tyskland (20)	—	1	—	1
Holland (7)	—	—	—	—
Frankrike (1)	—	—	—	—
Äldre sägner (26)	—	13	2	15
				S:a 258

Tabell 6B: Bägerredaktionen

	bägarer (kalk)/ kyrka	bägarer (kalk)/ hem	bägarer (kalk)/ —	Summa bägarer (kalk)
Sverige (552)	177 (53)	26 (3) *	48 (6)	251 (62)
Danmark (289)	147 (2)	41 (2)	20	208 (4)
Norge (144)	17 (2)	5	1	23 (2)
Finland (89)	63 (29)	2	9	74 (29)
Estland (2)	—	2	—	2
Irland (8)	—	2	—	2
England (3)	—	—	2	2
Skottland (9)	—	4	2	6
Tyskland (20)	7	5	2	14
Holland (7)	2 (1)	5	—	7
Frankrike (1)	—	1	—	1
Äldre sägner (26)	5 (2)	3	—	8 (2)
				s:a 598 (99)

Tabell 6C: Övriga dryckeskärl

	övriga kärl/ kyrka	övriga kärl/ hem	övrigt/ —	S:a övr kärl	() = därav: pokal	stop	kanna
Sverige (552)	25	15	26	66	(6)	(3)	(26)
Danmark (289)	2	10	9	21	(1)	—	(4)
Norge (144)	11	14	14	39	(2)	(18)	(6)
Finland (89)	8	2	3	13	(4)	(4)	(3)
Estland (2)	—	—	—	—	—	—	—
Irland (8)	—	3	2	5	—	—	—
England (3)	—	1	—	1	—	—	—
Skottland (9)	—	—	2	—	—	—	—
Tyskland (20)	—	3	2	5	(2)	—	(1)
Holland (7)	—	—	—	—	—	—	—
Frankrike (1)	—	—	—	—	—	—	—
Äldre sägner (26)	—	1	—	1	—	—	(1)
				S:a 151	15	25	41

Tabell 7: Varnings-, fot-, kast-, upplösnings-, hämnd- och återerövringsmotiv

	varnings- motiv	fot- motiv	kast- motiv	upplösnings- motiv	hämnd- motiv	återerövrings- motiv
Sverige (552)	35	56	15	—	91	61 (59)*
Danmark (289)	1	43	38	—	—	22
Norge (144)	1	22	6	—	22	—
Finland (89)	2	—	—	—	—	—
Estland (2)	—	—	—	—	—	—
Irland (8)	3	—	—	1	—	1
England (3)	—	—	—	—	1	1
Skottland (9)	1	—	—	—	1	1
Tyskland (20)	—	7	—	10	—	1
Holland (7)	—	—	—	6	—	—
Frankrike (1)	—	—	—	1	—	—
Äldre sägner (26)	1	—	1	2	4	3 (1)*

* () = därav försök att återerövra

Tabell 8: Gårdsgräns- kyrkogårdsgräns-, vattengräns- och gryningsmotiv

	grynings- motiv	gårdsgräns- motiv	vattengräns- motiv	kyrkogårds- gränsmotiv	a*	därav: b	c
Sverige (552)	41	76	—	111	30	65	16
Danmark (289)	—	40	21	137	55	25	57
Norge (144)	16	—	—	9	4	3	2
Finland (89)	1	—	—	—	—	—	—
Estland (2)	—	—	—	—	—	—	—
Irland (8)	—	—	2	—	—	—	—
England (3)	—	—	—	—	—	—	—
Skottland (9)	—	—	2	-	—	—	—
Tyskland (20)	—	1	—	1	1	—	—
Holland (7)	—	—	—	—	—	—	—
Frankrike (1)	—	—	—	—	—	—	—
Äldre sägner (26)	1	1	—	1	1	—	—

Tabell 10: Gåvo-, altar- och kalkmotiv

	gåvomotiv	altarmotiv	kalkmotiv
Sverige (552)	71	34	113
Danmark (289)	42	12	74
Norge (144)	22	4	6
Finland (89)	22	21	38
Estland (2)	1	2	1
Irland (8)	—	—	—
England (3)	1	—	1
Skottland (9)	—	—	—
Tyskland (20)	1	—	1
Holland (7)	1	—	—
Frankrike (1)	—	—	—
Äldre sägner (26)	4	1	3

Tabell 9: Åkergränsmotiv, råharemotiv och råharens gestalt

	Åkergräns- motiv	råharemotiv () därav neg råd	bergtagen	annat troll	Råharens gestalt:			övrigt
					fiendetroll	röst, rop	fågel	
Sverige (552)	468	366 (56)	30	69	78	87	—	46
Danmark (289)	148	95 (32)	—	16	21	7	—	13
Norge (144)	54	42 (2)	—	16	12	2	—	13
Finland (89)	71	71 (1)	—	1	—	32	31	6
Estland (2)	—	—	—	—	—	—	—	—
Irland (8)	—	—	—	—	—	—	—	—
England (3)	—	—	—	—	—	—	—	—
Skottland (9)	—	2	2	—	—	—	—	—
Tyskland (20)	—	1	—	1	—	—	—	—
Holland (7)	—	—	—	—	—	—	—	—
Frankrike (1)	—	—	—	—	—	—	—	—
Äldre sägner (26)	5	5	2	1	—	1	—	—

Summary

I. Introduction

1. The legend and its name

This thesis is a study of one of the most common legends in Scandinavia, the legend of "the drinking cup, stolen from the fairies" (ML 6045). It is a migratory legend of medieval origin. Its distribution covers entire Denmark, Norway and Sweden south of limes norrlandicus. It is also known in south-western Finland and in parts of Western Europe: Germany, Holland, northernmost France and in Great Britain, especially in Ireland and the Hebrides.

2. Earlier interpretations

The legend has long been the object of scientific research, with the aim of finding out where and how the legend has arisen. There has been great unanimity about where the legend has come from: it is considered to be either of Celtic or Nordic origin. On the other hand, the opinions of how the legend has arisen have varied greatly. The most favoured opinion prefers the old Norse explanation—the origin can be found in heathen death- and drink-of-forgetfulness-beliefs (Grimm 1844, Mesdorf 1907, Hamkens 1951, Järbe 1963, Liungman 1962). Others have regarded it as an explanatory legend of old drinking horns and cups (Hartland 1891, Dageförde 1971); its origin has also been explained as a heathen Nordic custom, drinking to the memory of the dead (Berge 1924). Finally it has been considered, that its origin is to be found in German and/or Celtic enchantment beliefs (*bergtagningsföreställningar*; Boberg 1952, Dageförde 1971) or Celtic magic cup tales (Norlind 1911, Boberg 1952).

II. Aspects of research

1. Aim and method

The method used is the geographic-historical or the so called Finnish school (Krohn 1926, 1971, Andersson 1934). The aim has been to test this method on a wide range of material and to find out how the method can be modified to give better and more certain results. The geographic-historical method has earlier almost exclusively been used in folktale research. Another aim has been to participate to some extent in the discussion of culture areas, boundaries and distribution in the past, which has been actualized during the 70's (Zender 1967, Rooth 1968, 1976, Bringéus 1978, Kjellman 1979, Löfgren 1980).

My use of the geographic-historical method differs in several aspects from the postulated rules:

- 1) I have followed another principle of presentation: motifs and motif-variants are collected in tables and maps, not in motif-catalogues.
- 2) The motif analysis originates from the main motif of the type. The main motifs express the norm (Normalform) of the type and its course of action. The norm does not correspond to the concept of the basic form (Grundform) used by the Finnish school but represents a concise description of the contents of the legend. It is the norm in that it represents more than half of the variants.
- 3) The variants have been divided into young and old traditions and have been analysed separately. Young tradition (contemporary) stands for legends collected after the year 1800.
- 4) The main difference between the older Finnish school and the younger one is the redaction analysis. Earlier, the variants were categorized countrywise. Now they are systematized by principles of content. The fundamental concepts in this respect are primary form or primary redaction, and subredaction. A hypothetical original form is

supposed to have generated subredactions, which again can have generated others (cf Kuusi 1947). When the redactions were decided, they were analysed by the tradition-geographical method. The centre and periphery of the redaction-basing motifs are defined on the basis of quality and quantity criteria. The centre of a redaction or motif is supposed to be situated where the variant/motif has its best form epically, and where it is most common. In the tradition-geographical analysis I have also found the age and area hypothesis useful.

5) In structuralism, folklore research has gained a new tool in the analysis of older texts (Pentikäinen 1976). Here I apply the paradigmatic structure in determining the hypothetical original form.

2. Type limitation

It has not been difficult to distinguish between the legend of the drinking cup stolen from the fairies and other types of legends. Other legends with theft-motifs and drinking vessels are extremely rare in Nordic tradition. On the other hand, there are legends with both theft and drinking vessels outside Scandinavia, and it has been imperative to decide whether they are independent types, redactions or peripheral forms. The most important one of these is a legend here called "the dream version" (Liungman 1962: 263f). In this legend a man visits fairyland, participates in a feast and wakes up with a drinking vessel in his hand. I consider this to be an independent legend type: partly because it originates from a basic conception other than the stolen-cup legend—it is not dangerous to eat or drink in fairyland—and partly because it has another distribution area and it can be verified as far back as the Middle Ages (Loomis & Lindsay 1931).

III. Source material and source criticism

1. Contemporary tradition

The sum of researched variants is 1,124. The main part of these consists of tradition-records, i.e. unpublished archived material from the main folklore archives (DFS, NFS, SKS, IFGH, LUF, ULMA, NM, EU, IFC and ZdV). The other variants are taken from legend-collections, local-history descriptions and similar publications. The source material has been examined with regard to circumstances of collection, quality, credibility, localisation and dating.

2. Chronological determination

The chronological distribution is shown in table 1, which also presents the number of recording places (uppteckningsorter). The archived material was collected primarily between 1920—1940. The printed publications are generally somewhat older.

3. Geographic localisation and mapping

Distribution maps show the distribution area of the motifs in contemporary tradition. Two maps (11 and 13) point out old tradition. The maps of the motif-complexes also show the degree of motif combinations (Map 9, 10, 12, 14). Some of the maps are not accurate as they do not show the total distribution areas. Hence the maps should be read combined with the tables (Map 2, 9, 12, 14).

4. Old tradition

The old legend tradition has different sources. The variants are to be found in sources such as chronicles, books of travels, topographical works. Most of the Scandinavian legends are to be found in "Prästernas rannsakingar efter gamle antiquiteter", a book of ancient traditions, centrally collected by the clergy in the 17th century.

IV. Motif analysis

1. Main motif

In the construction of the type, five main motifs can be defined, namely:

- A — a riding man meets supernatural beings
- B — they offer him a drink in a drinking vessel, a horn or a cup
- C — the man accepts the vessel but throws the contents away, which fall on the horse and cause injuries
- D — the man flees with the vessel, is pursued but escapes
- E — he keeps the drinking vessel or donates it to a church, where it is used as a chalice.

The main motifs are determined on the basis of frequency and distribution (Table 2A). They constitute the norm of the type and its specific course of action (Table 2B). The main motifs can be composed of several motifs which in diverse ways express the idea of the main motif. Other motifs which are also included in the legend add to and continue the action.

2. The motifs of the legend: structure and distribution

Motif A. Dramatis personæ is always a male person. He is either described as a farm worker (dräng) or a rider (ryttare), but he can also be a farmer (bonde), priest (präst) or an undefined male person (Table 3, Map 3, 10, 12). The encounter with the supernatural beings is both unintentional and intentional. When the encounter is unintentional, he can be on his way to the Christmas Day early-service (julottemotiv, Map 14). The intentional encounter is seen in various forms: the man is curious about the fairies' festivities (utmanarmotiv), he wants to liberate an enchanted woman (fritagningsmotiv), he tries to steal one of the treasures (skattmotiv), or he wants to regain a chalice, that the fairies have stolen from the church (kalkstöldmotiv, Table 4, Map 2). These two first above mentioned motifs can be augmented by the fact that the man has to ride on a stallion or the best horse in the stable (hästmotiv); the latter two motifs by the fact that the man is first offered drinks in two simple vessels that he refuses, but the third time he is offered the coveted cup or chalice (trekärslmotiv). When the man arrives at the gathering place of the fairies, there is a feast with dancing (gillesmotiv). Their dwelling, the barrow, hill etc can then be elevated on pillars (pelarmotiv, Table 5, Map 1).

Motif B. The offering of the drink is done in the same manner all over the distribution area—the man is sitting on his horse when he accepts the drinking vessel. The vessel is either a horn or a cup, the drink is described just as a drink, sometimes wine or beer (Table 6, Map 9). The man is usually surprised by the supernatural beings, but he can also ask for a drink himself (anroparmotiv, Table 5, Map 1).

Motif C. The throwing away of the drink always happens in the same way: the man takes the vessel to his mouth and pretends to drink and throws the contents over his shoulder. Some drops fall on the horse and singe its hair. Sometimes he is warned of the drink by an enchanted person and told to throw it away (varningsmotiv, Table 7). The non-nordic legend often ends like this: the man throws the drink away and prays to God for help. Then the whole scene is dissolved, and he is left alone with the drinking-vessel (upplösningsmotiv, Table 7).

Motif D. The man flees but is pursued. He escapes with the help of someone—an enchanted person, another troll, a voice or a bird urging him to ride into a field (åkergränsmotiv). The advice is given in the form of a rhyming verse (rimmat råbaremotiv, Table 8, Map 4, 5, 6). The advice can also originate from the pursuers, but then it has he opposite intention—he has to ride from the field out into uncultivated soil (negativt råbaremotiv, Table 8, Map 4, 5, 6). On the cultivated, ploughed earth the man is saved, because of a) it is ploughed in the pattern of a cross or because it is sown and cultivated

and for these reasons fairies can not dwell there (förklaringsmotiv a), he might have to remain there until the sun rises (gryningsmotiv), or b) the man gets an advantage, because the fairies can not run across a furrow, but have to run along it (förklaringsmotiv b, Map 7). With the help of his advantages the man manages to get home, into his own courtyard (gårdsgårsmotiv) or into the churchyard (kyrkogårdsgårsmotiv a, b, c), or crosses a running stream (vattengårsmotiv). Once in a while the fairies succeed in injuring the horse (Table 7, Map 8). During the pursuit the fairies throw objects at the man (kastmotiv, Table 7). Furthermore, the pursuers can be helped by some one-footed, one-legged being, who runs faster than the others.

Motif E. The man keeps the drinking vessel and it is kept on his farm for generations (Table 6A, Map 9A "hem"). The fairies sometimes recapture the stolen object, or fail in the attempt (återerövringsmotiv alt misslyckat återerövringsmotiv, Table 7, Map 3). The man donates the stolen cup to a church (gåvomotiv) where it is used as a chalice (kalkmotiv, Table 10, Map 9B "kyrka"). It has also occurred that he has ridden straight into the church and delivered the vessel to the priest or placed it on the altar (altarmotiv, Table 10, Map 10).

V. Redaction analysis

1. Redaction determination

The contents of the stolen cup legend has in two respects separate variants, that can be used as the redaction dividing basis—if the drinking vessel is a horn the man brings it home, the horn redaction; if the drinking vessel is a cup (chalice) he donates it to the church, the cup redaction. This redaction pattern horn/home and cup/church (horn/hem and bågare/kyrka) can be verified as far back as the 17th century (Table 6A, B, C). The tradition-geographical analysis shows that the horn/home pattern, or one of the two motifs has a larger distribution area than the cup/church pattern, which surrounds this redaction (Map 9A and B 11). According to the age and area theory the horn redaction should be older than the cup redaction. Such a conclusion also corresponds with what is known about the age of the horn and the cup as objects. Drinking horns have been in existence since long before the Middle Ages, but cups were not common in Scandinavia until the later Middle Ages, and then they took the place of the horn as a drinking vessel at important occasions and festivities.

2. The cup redaction

My hypothesis is that the cup legends are a subredaction, that has developed from the horn redaction. It has since become the most frequent one, due to the fact that horns as objects have disappeared. The question now is, where did it happen, how, why and when?

How? The transformation from horn to cup legends seems to have happened like this: the motif that the man keeps the drinking vessel on his farm, has been replaced by the motif that he donates the vessel to the church (gåvomotiv). The other motifs in connection with the church have developed from this motif later on (kyrkogårdsgårsmotiv a, b, c, altar- and prästmotiven and julottemotivet). All these motifs with the exception of the man riding to the Christmas Day early-service (julottemotivet) have a distribution area coinciding with the distribution area of the cup redaction, but less widespread (age and area, Map 8, 10).

Why? As the people replaced the drinking horn with a cup at their festivities, it is natural that the same development occurred in the supra-normal world too. The cup as well as the drinking horn is a profane drinking vessel and for that reason it is surprising that the cup is not kept, but donated to the church. Cups as objects are rare in churches, and the use of the word cup (bågare) meaning chalice (nattvardskalk) can be verified neither in standard language, nor in dialect. The motif of donating the cup to the

church and its being used as a chalice can be explained by the upper classes habit of donating expensive objects to the church; among these objects there could also be drinking cups, which could be transformed into chalices. Another alternative or additional explanation can be found in the exterior form of the cup or chalice. The first cups in Scandinavia were similar to chalices; they had a foot, stem and cup. The cylindrical cup was not common until the 16th century.

When? If the above-mentioned assumption is correct, the cup redaction should have appeared before the cylindrical cup was common in Denmark during the early 16th century.

3. The horn redaction

The horn redaction has survived in Skåne and in Norway due to the fact that it has been connected with local redactions and/or a specially preserved drinking horn. As a consequence, it has been possible neither to substitute the horn with a cup, nor to place it in the church.

The centre of the horn redaction is difficult to establish only from the horn/home-motifs (Map 9A). In order to confirm the origin of the redaction it has been necessary to analyse other motifs in the redaction and to decide which of them could possibly belong to the basic form. By this it has also been possible to reconstruct the oldest redaction of the legend type. A centre-periphery analysis and a motif-historical analysis of the different motifs of the legend show that the following motifs belong to the basic form: the supernatural beings are having a feast (gillesmotiv) and that the man is a young man, not from the lower classes (= *dräng*, obsolete expression). These two motifs are evident in the legend and they have a clear distribution connection with the horn/home-motifs (Map 12). Further, the man's unintentional encounter with the supernatural beings is a genuine motif. The motifs describing pursuit and escape—the man escapes into a field, home or the churchyard (*åkergräns*-, *gårdsgräns*- and *kyrkogårdsgräns*motiven), are a later addition to the action. They are borrowed from the German legend tradition and are international migratory motifs (Peuckert 1953). On the other hand the escape itself, the riding away, is a basic motif. This can be established by the fact that the pursuit and escape are unusual motifs in the old legends and have a limited distribution (age and area, Map 13).

4. The hypothetical basic form

The hypothetical basic form of the type can be reconstructed from the results of the redaction analysis. That is: a young man is out on a ride and unexpectedly meets some supernatural beings having a feast. He pulls up, watches and is offered a drink in a drinking horn. He dares not drink, so throws the contents away, which fall on the horse's loin and singes its hair. The man escapes with the horn.

This form, however, can not be quite complete, as it does not convey a message—it only tells a story of a man who manages to steal a drinking horn from supernatural beings. The missing motif is that the drinking vessel is recaptured (*återerövrings*motiv). With this motif the message says—it is not worthwhile to steal from supernatural beings, they will get revenge by recapturing the stolen object. The same message and motif exist also in other legends with stealing-themes (Hartland 1891:135ff). The recapturing-motif can also be verified in the legend already in a version from the 13th century, in an Icelandic *fornaldarsaga*, Thorstein Baejarmagn's saga (cf Simpson 1962/63, 1966).

The recapturing-motif is rare in contemporary tradition (Map 3, Table 7), but that can be explained by the fact that this motif's place has been taken of other more vigorous motifs, like the pursuit- and escape-motifs. By incorporating these motifs with the legend, its function has been transformed from warning legend to entertainment legend.

VI. Origin and distribution

1. Spatial distribution—centre and periphery

The centre of the horn redaction is situated in southernmost Sweden and eastern Denmark. The whole redaction pattern can be verified within this area, but on Zealand the cup/church motifs have completely replaced the horn/home motif. The horn redaction and consequently the whole legend type has its origin within this area. A centre-periphery analysis of the entire distribution area also confirms this assumption. Qualitatively as well as quantitatively the legend type has its best representation in Scandinavia. The difference in frequency between the Scandinavian countries and other distribution countries is so large that it can not have been the result of different collecting intensities. The legend is also qualitatively most complete here, and a great number of variants contain all the main motifs (Table 2B). Outside Scandinavia many of the main motifs are lacking and the theme of action is different. It can also be observed that in the periphery the legend is mixed with other types with similar contents (ex 6—13). Similarly, mixed forms can also be found in the periphery of the Nordic distribution area.

2. Distribution

The distribution of the horn redaction from south-western Scandinavia has been directed towards the north and the west. In Sweden the distribution follows a diagonal boundary stretching from the east of Blekinge to Värmland in the north-west, dividing the lake of Vättern. From Denmark the legend has extended to Gotland, but some motifs also hint at a recent tradition-transfer from south-eastern Sweden. Further occurrence of the legend depends on the distribution of the cup redaction from the western provinces of Sweden towards the east. The total distribution in Sweden is limited to the provinces south of *limes norrlandicus*.

The horn redaction has been distributed to Norway through contacts with western Sweden, but not with Denmark. The distribution has not crossed the border over land but over sea. The legend can not be verified in the eastern part of the country, only in the western; hence it follows the cultural boundary between Øst- and Vestlandet. The Norwegian cup legends in Sør and Nord Trøndelag have been conveyed at a later date, but also probably over the sea.

The Finnish legends are all cup legends and they are all influenced by cultural contacts with the eastern part of Sweden. The distribution is coincidental with the south-western Finnish tradition area.

The distribution of the legend in Denmark has moved from the eastern part towards the west. The cultural boundary passing Stora Bält is only noticed in some smaller motifs. In the direction of Germany the distribution of the legend has been stopped by the old Danish-German border. The cup legends of Eastern Germany are connected with those of eastern Denmark. The legends in Holland show more affinity to the Irish legends than to those of German and Nordic origin. Finally, the legends in Ireland and the Hebrides can in all probability be traced back to Scandinavia.

The occurrence of drinking-cup legends in Great Britain, and especially the oldest evidence from Yorkshire in eastern England—a county, for a long time ruled by northerners—indicates that the legend was distributed over there as early as the Viking era. The distribution area coincides in its main part with the kingdom of Knut den Store 1014—1035.

3. The message of the legend

In the preceding chapter the primary functions of the legend, such as the warning legend and the entertainment legend, have been discussed. Locally the legend also has been given several secondary functions such as the explanatory legend in relation to dif-

ferent occurrences. The legend has possessed an exceptional and interesting function as an explanatory legend of family talismans owned by noble families. This legend has been one of the tales that has helped to explain the supernatural powers of the talisman. The most wellknown examples are the Oldenburger Horn, formerly owned by the noble family Oldenburg in Niedersachsen, and the Ljungby Horn, in the Trolle-Ljungby castle in Skåne. The legend thus has had two reciting environments that have been separated. The upperclass traditions have been distributed via family and other connections, the oral tradition among common people through neighbourly contacts.

4. Genesis

I have not tried to state any further hypotheses on the genesis of the legend, but I have from the basis of my results scrutinized the earlier presented hypotheses (I.2). My conclusion is, that the legend should be related to the legend type "dream version", which is a Celtic legend, but also with other, probably Celtic legends on the theme of theft from supernatural beings, primarily the legend of the Serpent King's crown (Hartland 1891, von Sydow 1918). These types have been the early forms (Vorformen) of the stolen-cup legend, but the newly-formed type has been adapted to the Nordic enchantment-tradition. The consumption of food and drink and visits to the fairyland have for example been alien, but instead the man is made to throw the drink away. The throwing away of drink can also be explained by the impossibility of riding away with a full drinking vessel. Most motifs of this legend can be verified in medieval Celtic tradition. The only specific Scandinavian motif is that the man throws the contents over his shoulder and sings the horse's loin. This composition of the motifs has occurred in Scandinavia and thus it is here the new type has originated.—The drinking vessel legend is a Scandinavian legend type, insofar as it has its origin there, but it has grown with the influence of Celtic tradition.

VII. Synthesis

The aim of this thesis was to test the geographic-historical method and to contribute to the debate concerning cultural areas and boundaries (II.1). Regarding the first aim, I can only state that the method with certain adaptations has worked excellently and is very reliable. The method answers the questions it intends to enlighten—genesis, provenience and migration of a folklore product.

Crucial for the reliability and usefulness of a method is the quality of the source material and the circumstances concerning the gathering of material and the research policy governing it. In this case the material is gathered with the aim of processing with the geographic-historical method and thus one can be certain that the relevant information has been included. It consists of information of the recording site, the narrator and last but not least a correct reproduction of the text. This collection-ideology has, however, resulted in difficulties in using the material with other methods, i.e. it offers no information regarding the process of transmission and diffusion. The material, on the other hand, is well suited for structural analysis through which further information is gained about function and message in terms of the warning legend and the entertainment legend. An inconvenient problem concerning the source material has been the huge differences in the covering frequency between Scandinavia and the remaining distribution countries.

The new redaction analysis makes it possible to exclude the basic form both as a phenomenon and a conception. The redaction analysis leads straight to the primary form. It also forces the study of a restructuring process and to establish it in the cultural environment where the legend has originated. The origin of the cup redaction can, for example, be connected with new types of household utensils, but also with the increase in the dominating role of Christianity and the church in the consciousness of people.

Thereby the motif-historical analysis turns into more than a mechanical search for the history of a motif or stops with a comparison to similar motifs.

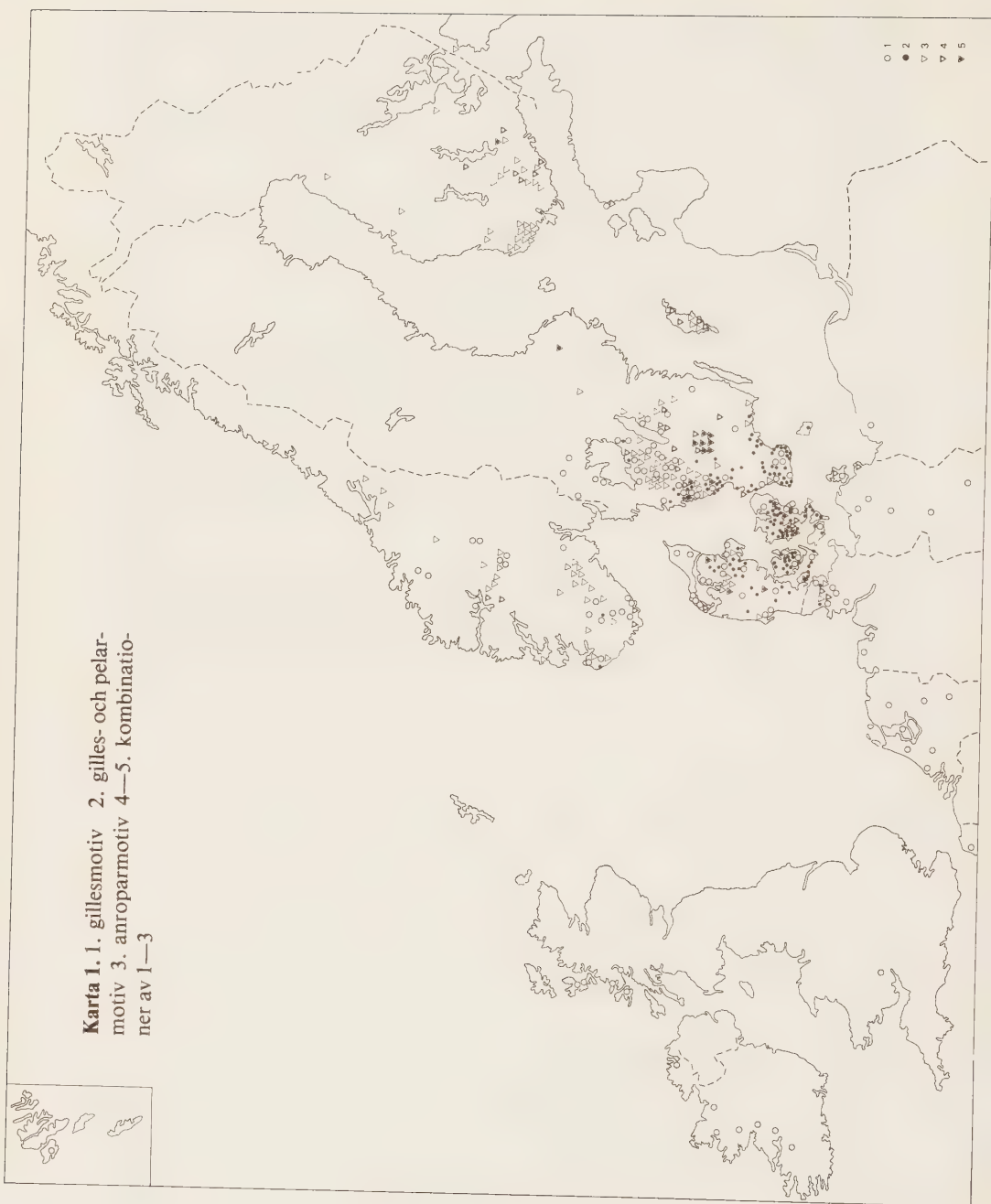
The norm is essential. It is no end item, but a description of types and a tool of analysis. The norm is essential in the task of distinguishing one type from others and to be able to systematize the different motifs of the legend. The action structure can be characterized as the syntagmatic structure of the legend and it offers a basis for revealing the paradigmatic structure.

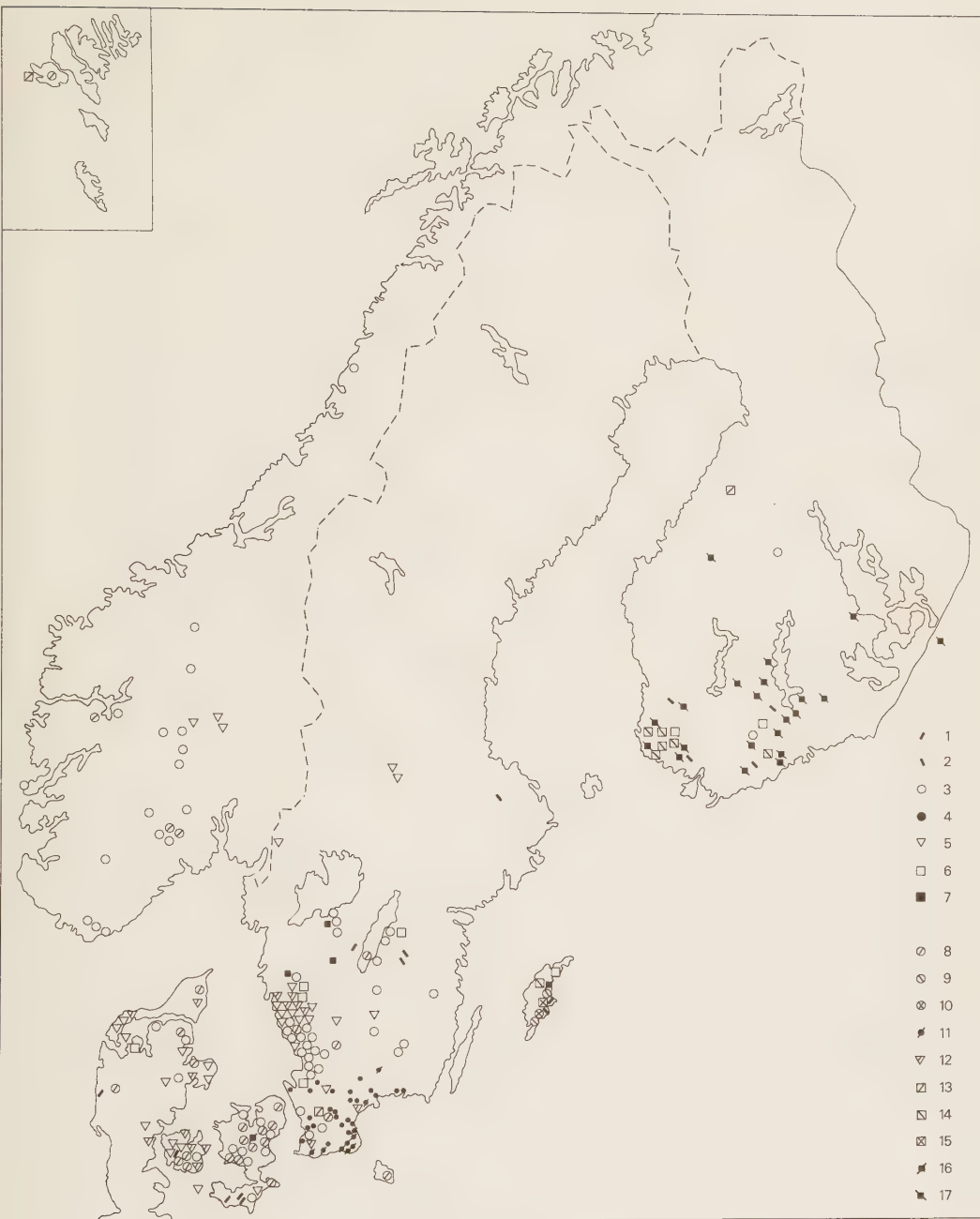
To turn to the other aim of this thesis, the tradition-geographic analysis has shown that the established cultural areas and boundaries already known also do appear in this study. In Sweden, I have been able to confirm the so called diagonal-boundary and *limes norrlandicus*. The validity of *limes norrlandicus* as a cultural border has been questioned lately. It has been advocated that it is dependent on economical and social structures, and as a consequence it is relative, because of the changes in the economical conditions. My research can not confirm this. The legend contains no item that can be related to economical structure and it could have been distributed even to the north of *limes*. Another cultural area that often emerges on the maps is the "Kattegattstråket" connecting Jutland, Funen but also Zealand with northern Halland and Västergötland. In Norway the distribution of the legend confirms the boundary between Øst and Vestlandet, and in Denmark the boundary between the western and the eastern parts. In Finland finally it is the south-west Finnish distribution area with the exception of Åland that stands out on the map.

On the other hand the research does not support the thesis of the Finnish school, that it is only the distribution of complete types that accompanies the culture areas and that motifs are spread like circles on the water around its place of origin (*die Wellentheorie*). It is evident that even lesser motifs follow the current boundaries and areas.

Aili and Rein Aaman

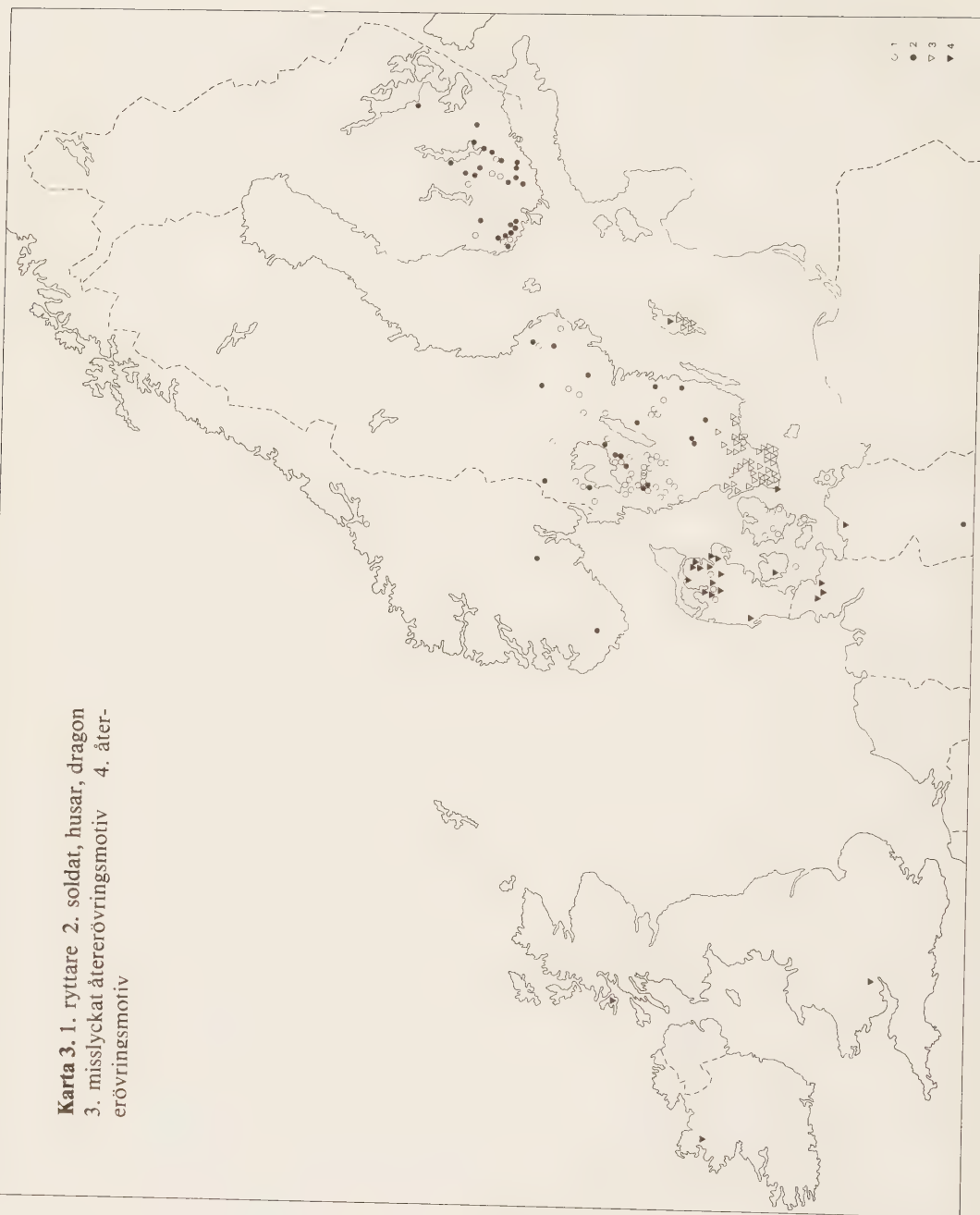
Karta 1. 1. gillesmotiv 2. gilles- och pelar-
motiv 3. anroparmotiv 4—5. kombinatio-
ner av 1—3

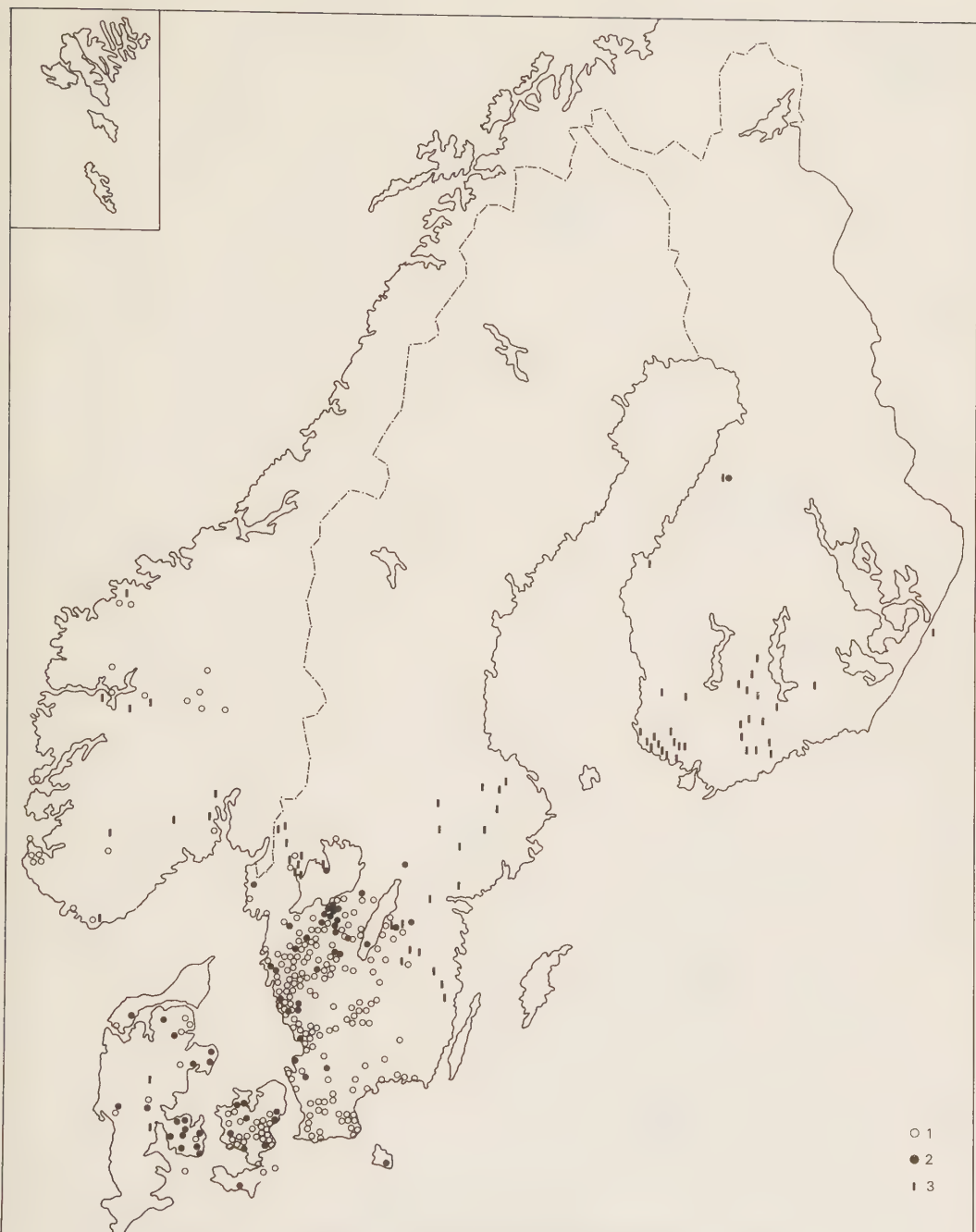

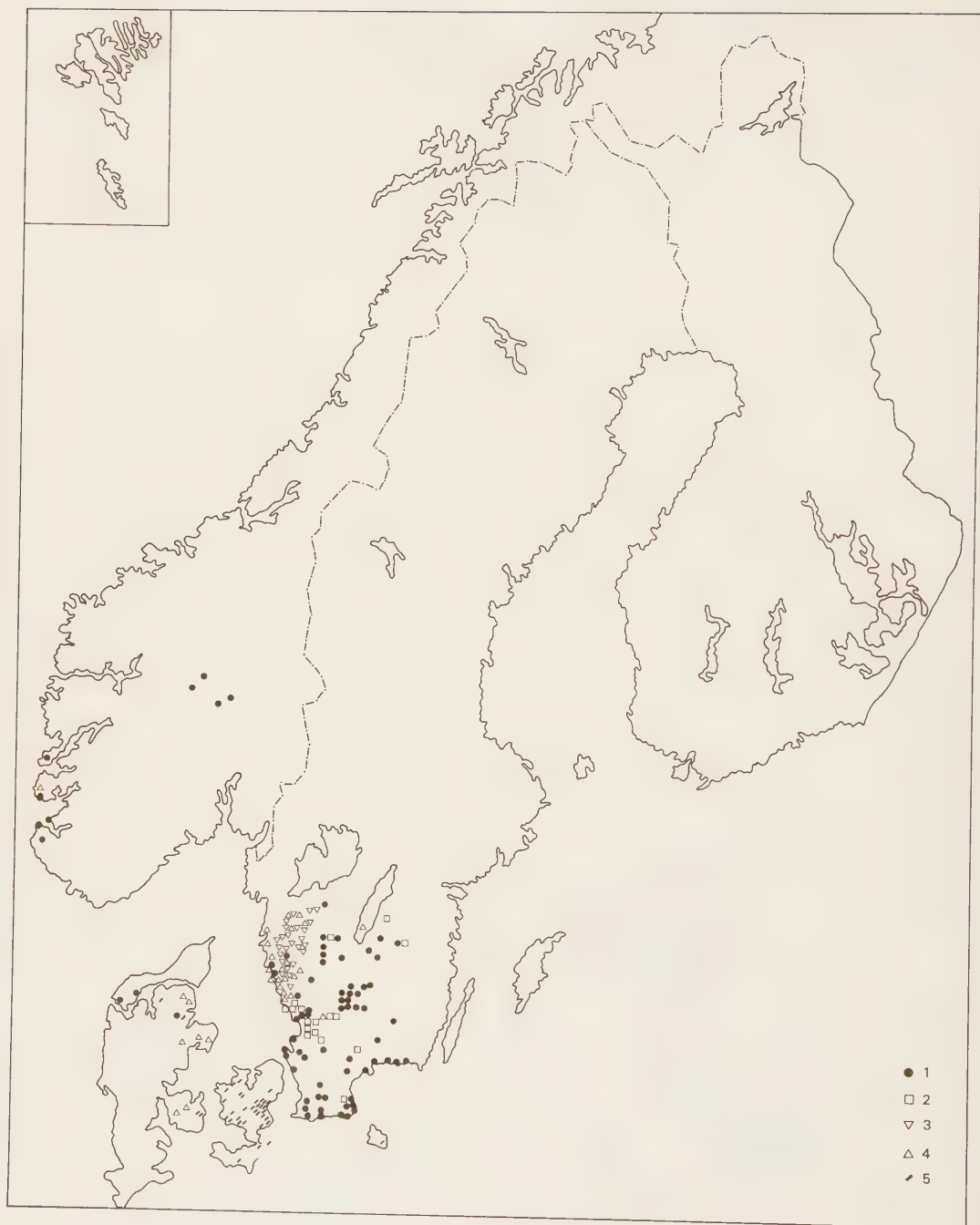
Karta 2. 1. hästmotiv 2. trekärismotiv 3. utmanarmotiv 4. utmanarmotiv i Ljungbyredaktionen 5. fritagningsmotiv 6. skattstöldmotiv 7. kalkstöldmotiv 8—17. kombinationer av 1—2 och 3—7

Karta 3. 1. ryttare 2. soldat, husar, dragon
3. misslyckat återerövringsmotiv 4. åter-
erövringsmotiv

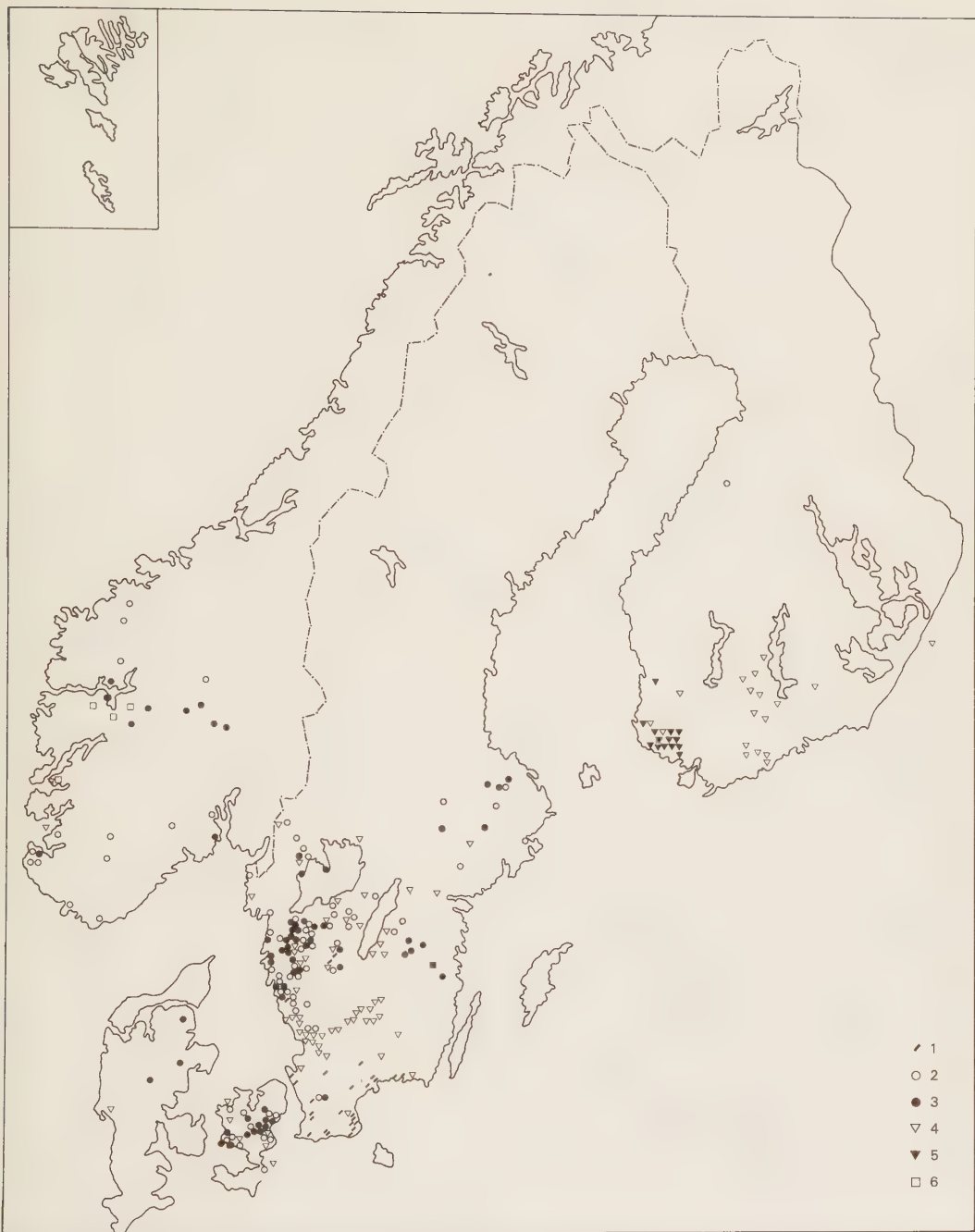

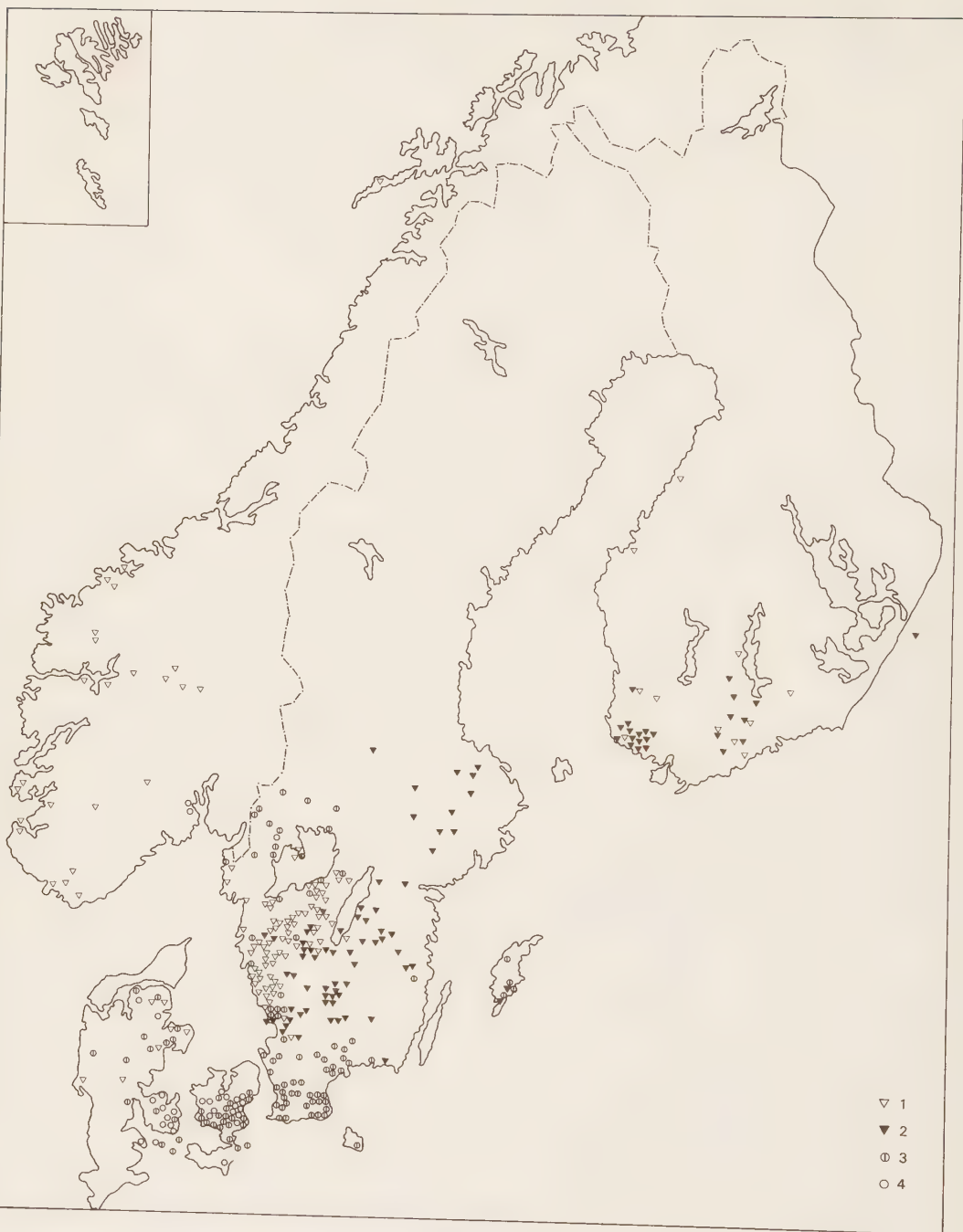
Karta 4. 1. rådaremotiv 2. negativt rådaremotiv 3. ej rimmat rådaremotiv.

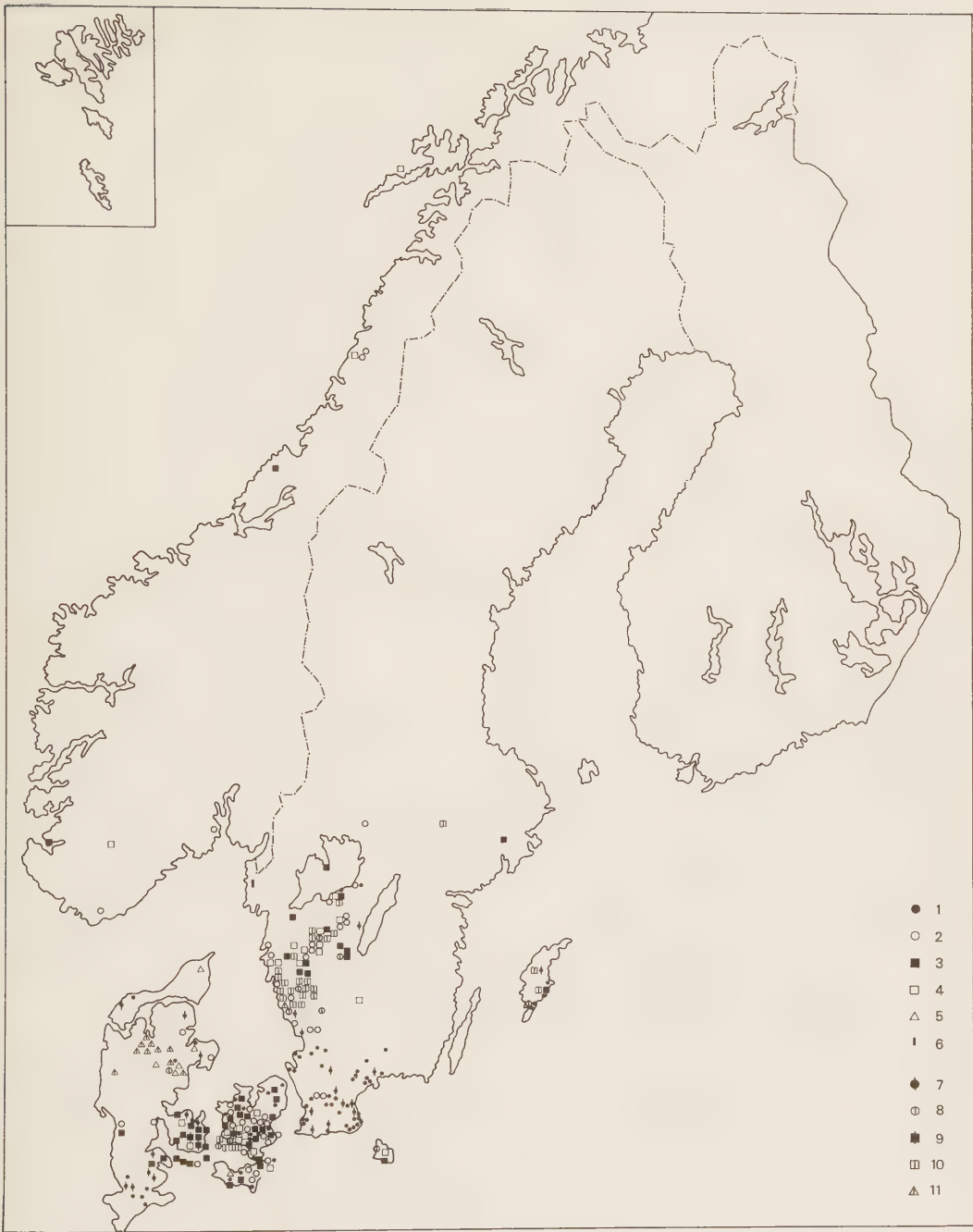
Karta 5. 1. årde—hårde 2. fårde—hårde 3. våde (o dyl)—hårde 4. bårde (o dyl)—hårde 5. boldre—knoldre

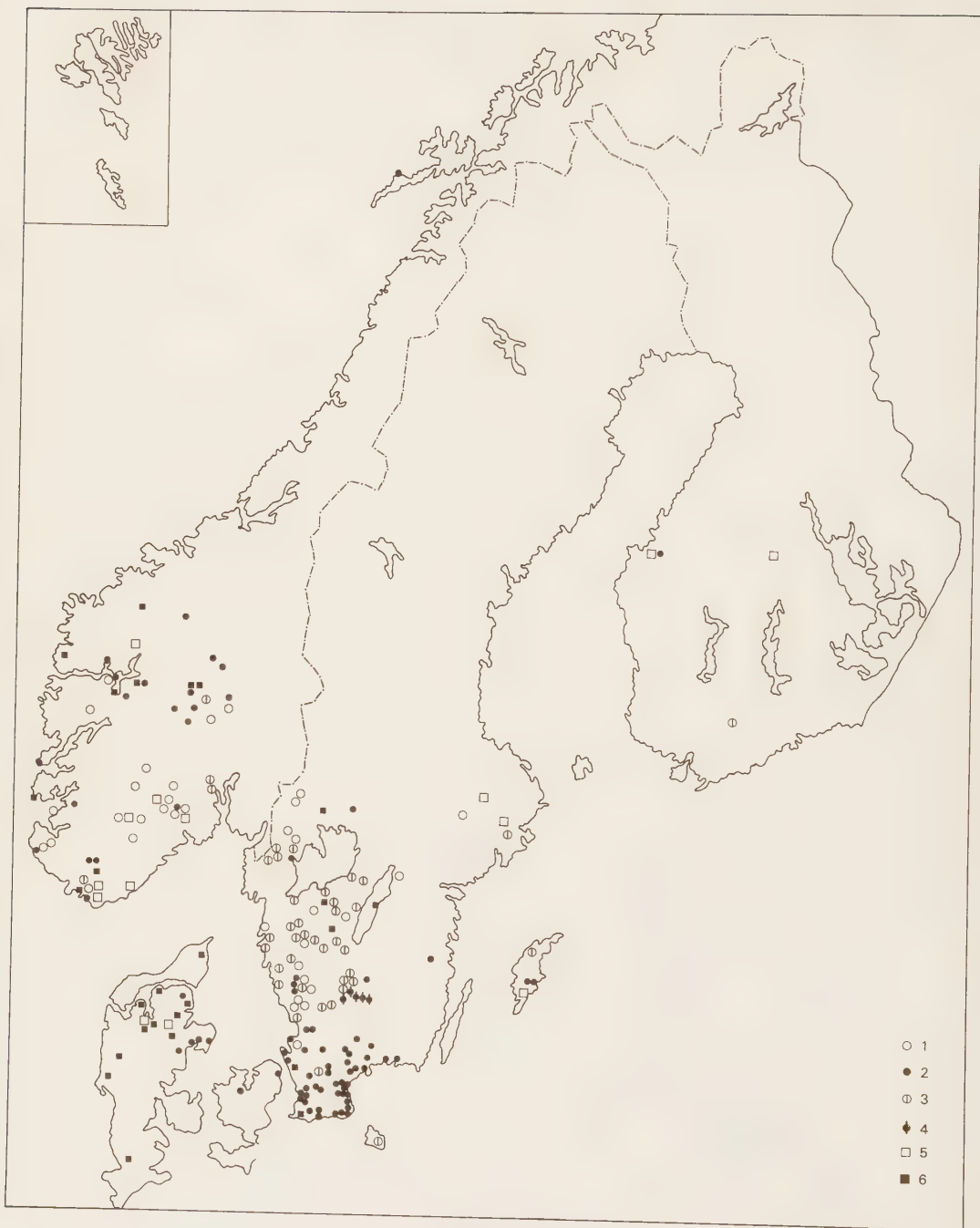
Karta 6. 1. bergtagen kvinna 2. ("annat") troll el motsv naturväsen 3. fiendetroll
4. röst, rop 5. fågel 6. gard- eller tunvard

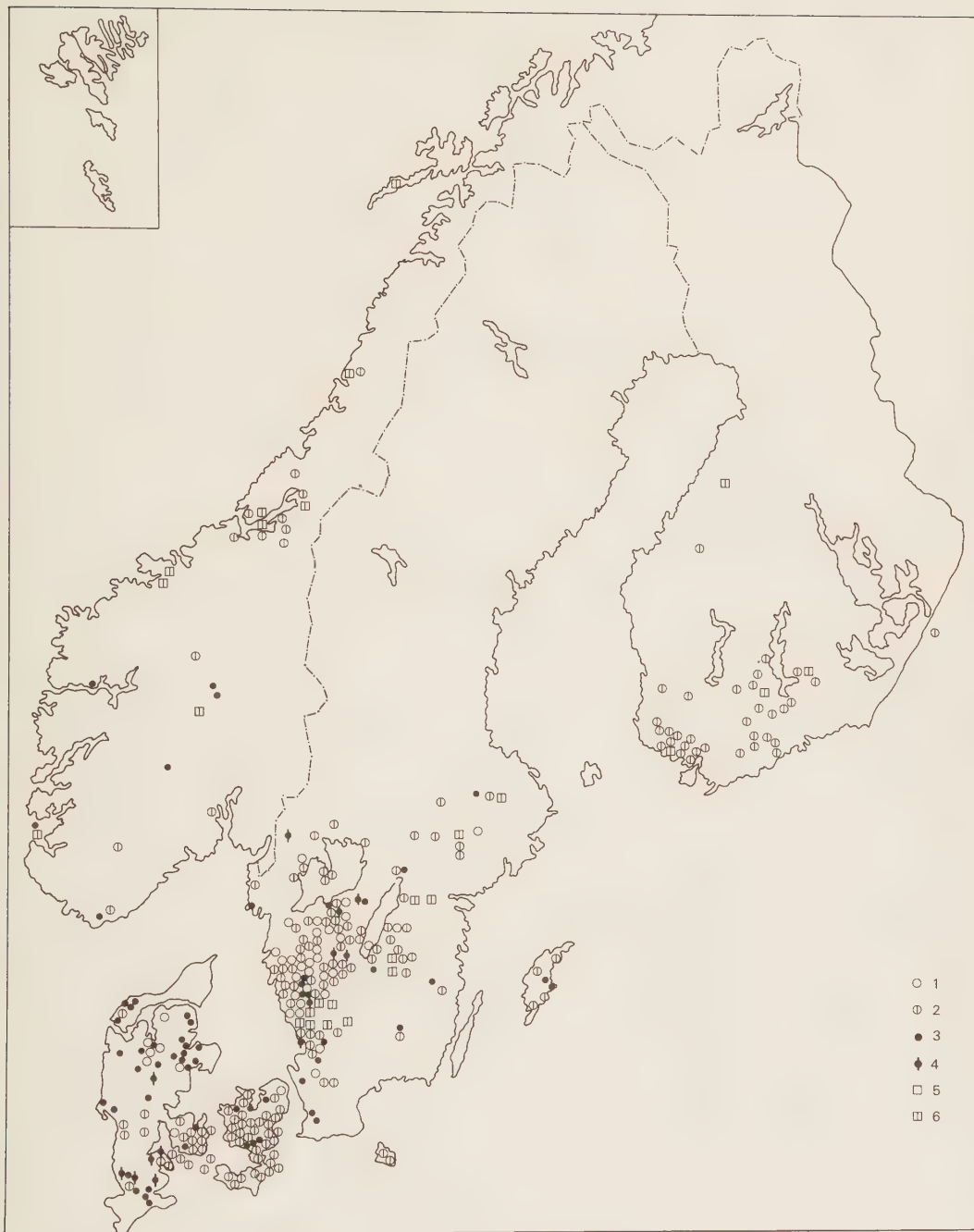
Karta 7. 1. naturväsändena kan ej gå på åkerjord — den är sådd, odlad etc — a
 2. naturväsändena kan ej gå på åkerjord — den är korsärd
 3. naturväsändena kan gå på åkerjord men måste följa fårorna — b
 4. naturväsändena kan gå på åkerjord men snubblar över fårorna.

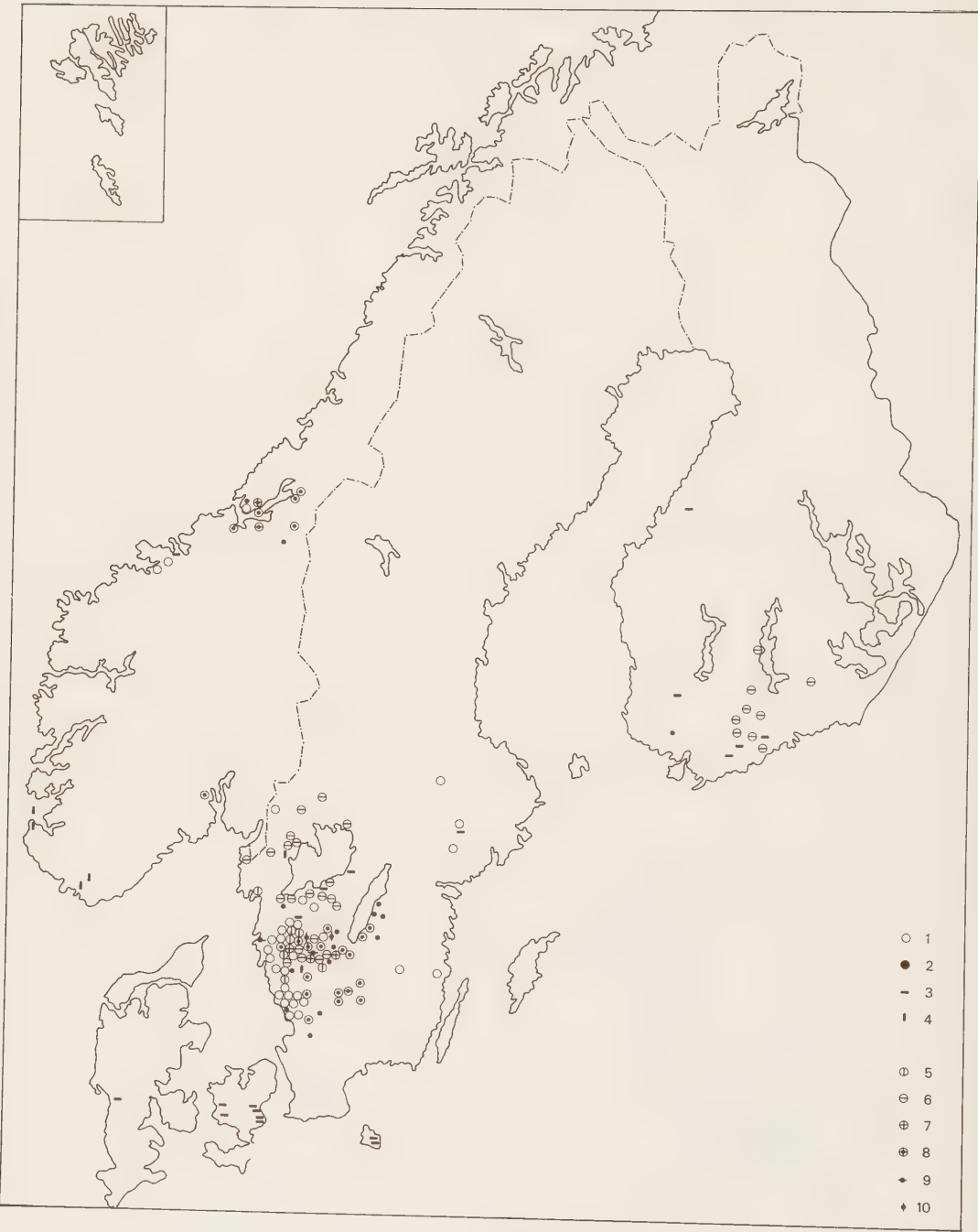
Karta 8. 1. gårdsgränsmotiv 2. kyrkogårdsgränsmotiv a 3. kyrkogårdsgränsmotiv b 4. kyrkogårdsgränsmotiv c 5. vattengränsmotiv 6. hästen skadas eller dödas 7—11. kombinationer av 1—5 och 6

Karta 9A. 1. horn 2. horn—hem 3. horn—kyrka 4. horn—hem—kyrka 5. annat kärl 6. annat kärl—hem

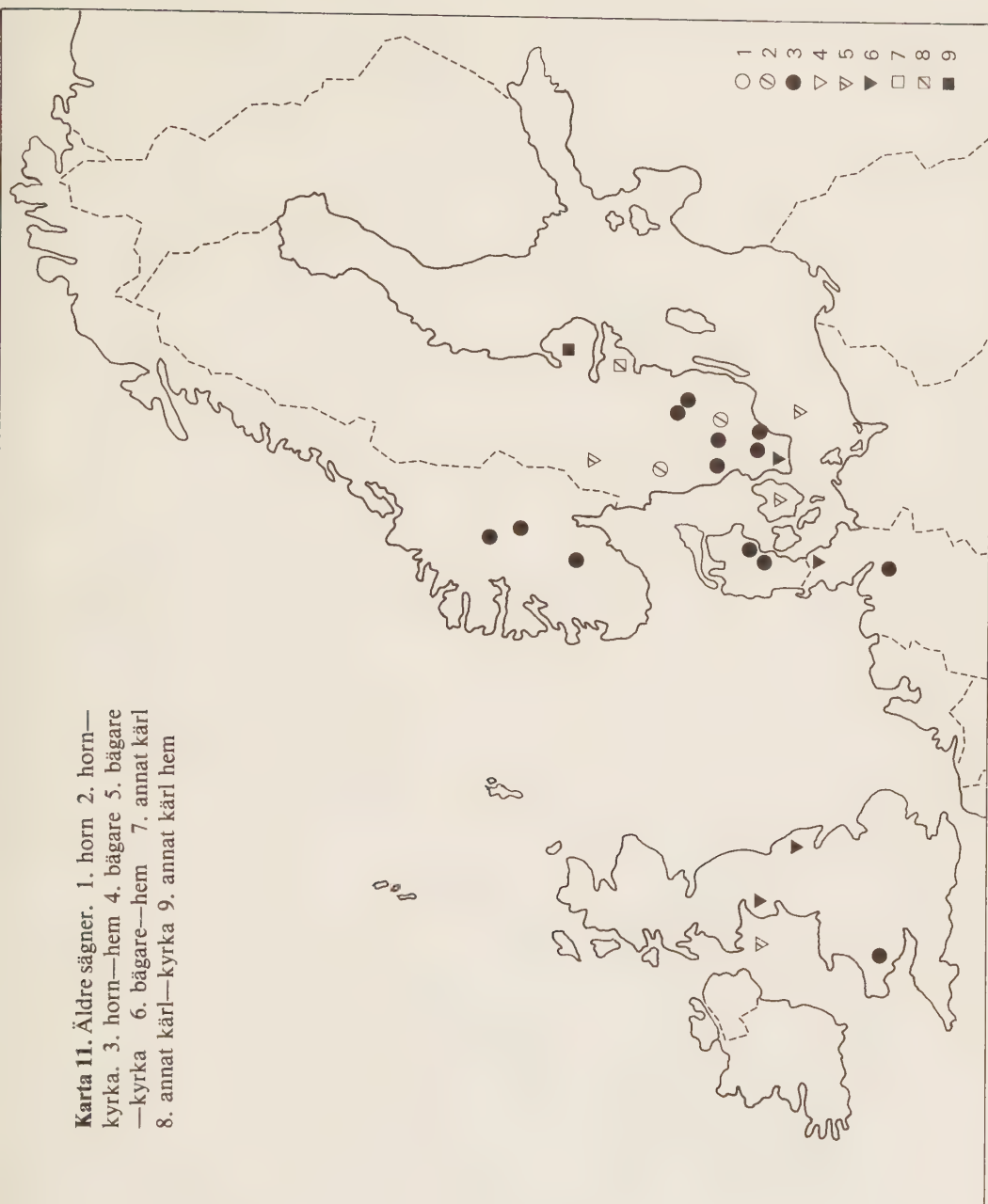

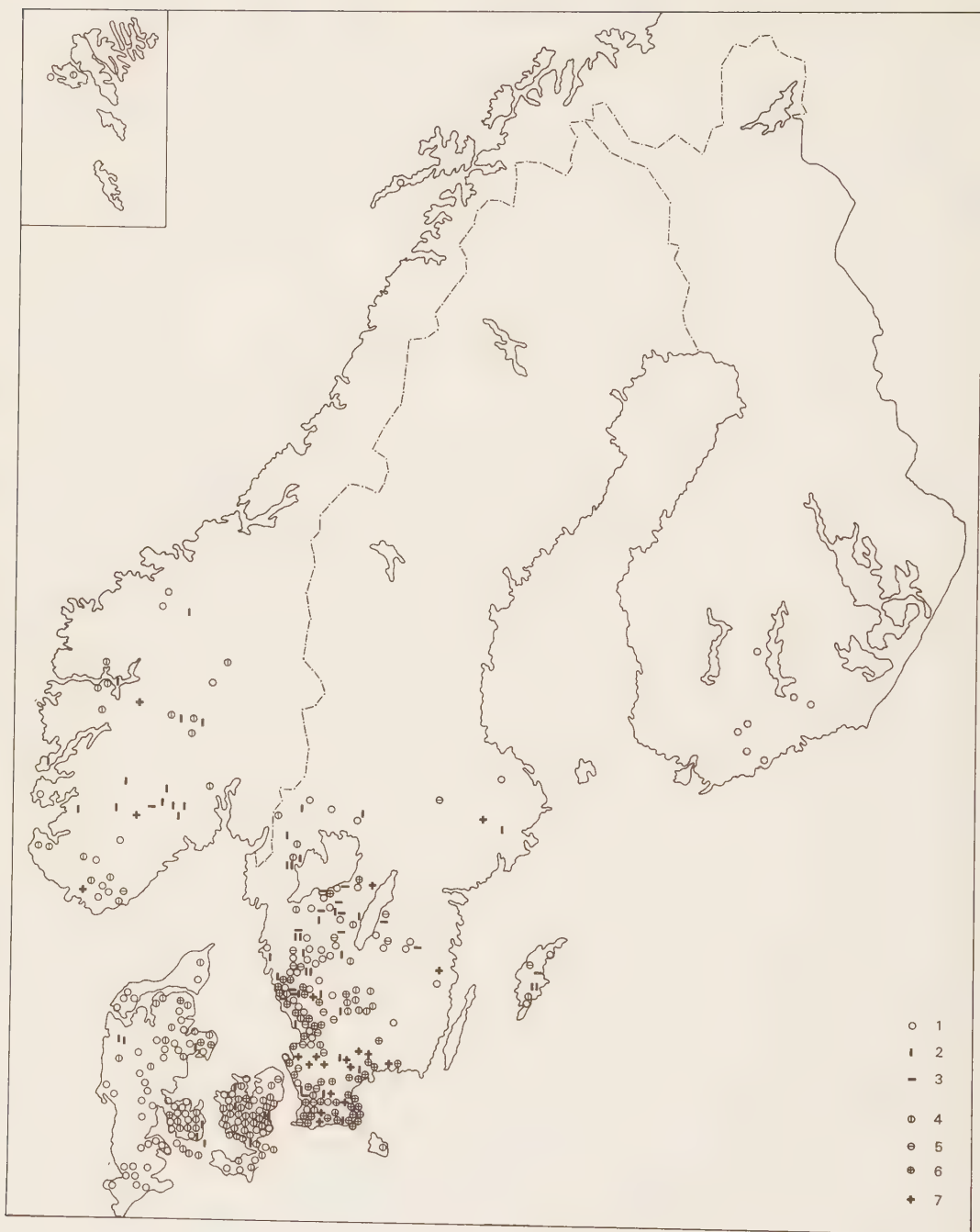
Karta 9B. 1. bågare 2. bågare—kyrka 3. bågare—hem 4. bågare—hem—kyrka
5. annat kärl 6. annat kärl—kyrka

Karta 10. 1. julottemotiv 2. gryningsmotiv 3. altarmotiv 4. prästmotiv 5—10. kombinationer av 1—4

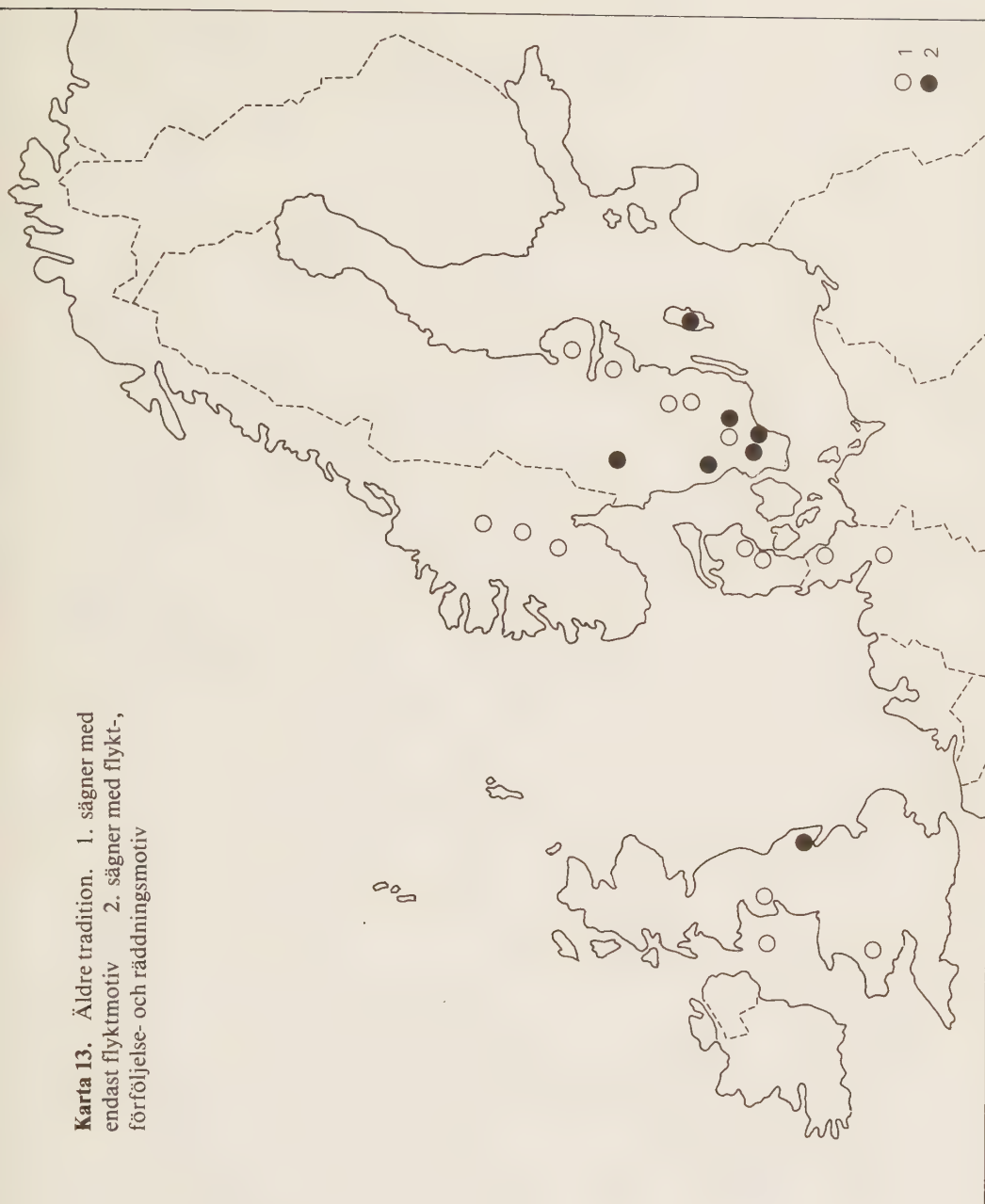
Karta 11. Äldre sägner. 1. horn 2. horn—
kyrka. 3. horn—hem 4. bågare 5. bågare
—kyrka 6. bågare—hem 7. annat kärl
8. annat kärl—kyrka 9. annat kärl hem

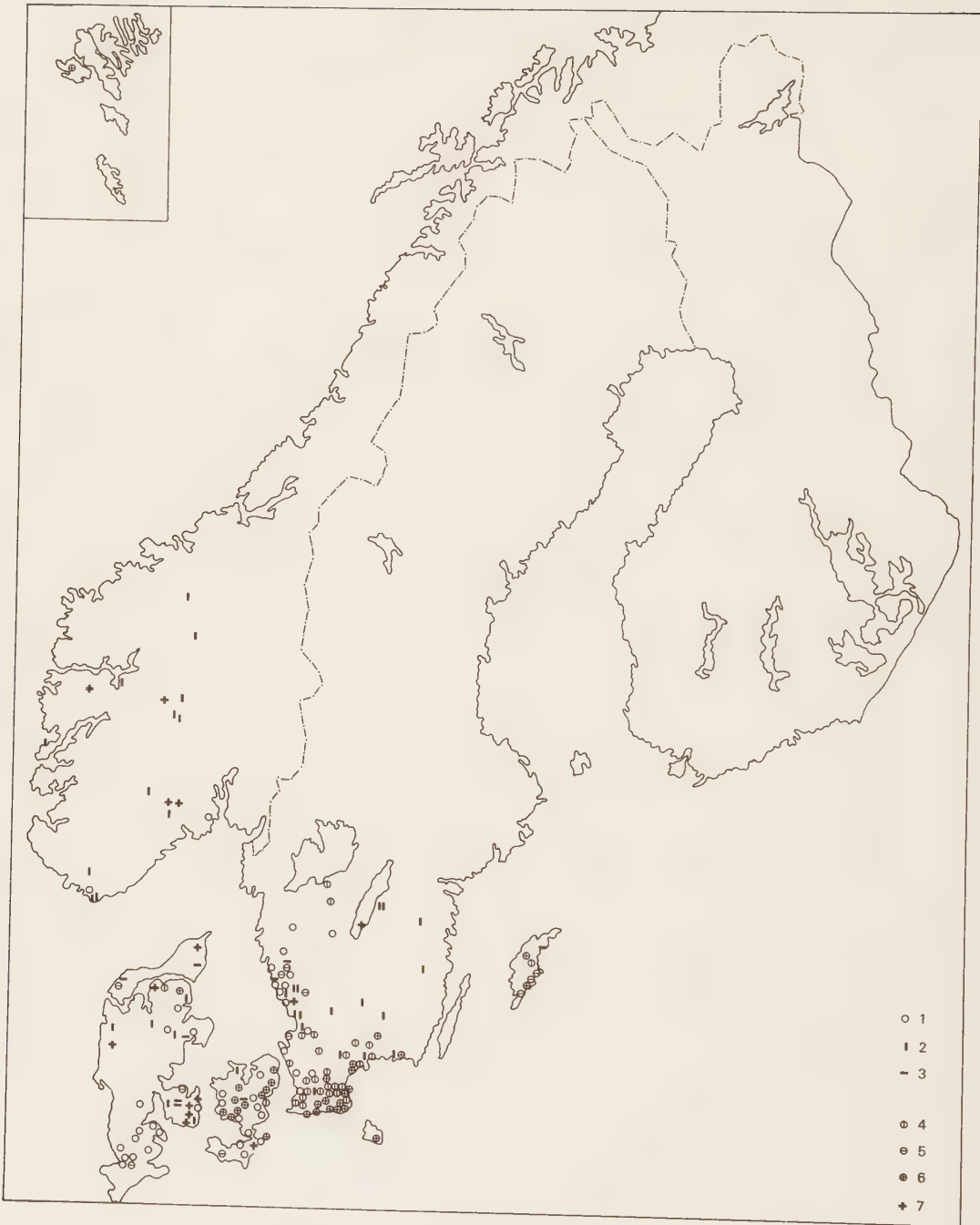

Karta 12. 1. gillesmotiv 2. hornmotiv 3. drängmotiv 4—7. kombinationer av 1—3

Karta 13. Äldre tradition. 1. sägner med
endast flyktmotiv 2. sägner med flykt-,
förföljelse- och räddningsmotiv

Karta 14. 1. gårdsgränsmotiv 2. utmanarmotiv 3. hästmotiv 4—7. kombinationer av 1—3

Källor till Sången om det bortrövade dryckeskärlet

Otryckta:

Danmark:

DFS — traditionsuppteckningar

Norge:

NFS — traditionsuppteckningar.

Sverige:

LUF, IFGH, ULMA, NM och EU — traditionsuppteckningar.

Kungliga biblioteket, Stockholm:

Hilfeling C C G: Journal hållen under en resa till Gotland år 1799. Herr C C G Hilfelings resor, hdskr F.m.57 (s61—62).

Rannsakingar om antikviteter 1667—1684, hdskr F.l.9.

Rudebek P: Småländska antiquiteter, hdskr 1690-tal (s 217—221).

Kungliga Vitterhets Akademien, Stockholm:

Dybeck R. Fornminnen IV. Skåne.

Universitetsbiblioteket, Lund:

Tuneld, J: Prästrelationerna från 1729, till Jacob Benzelius. I—II, stencil, (s 261).

Landsarkivet, Lund:

Handlingar ur Harplinge kyrkoarkiv 1774—1857, ”Diverse“, (s 13.)

Landsarkivet, Göteborg:

Rhyzelius: Westro-Gothia Eccl. et Literata. Signum J VI:2.

Finland:

SKS — traditionsuppteckningar.

Tyskland:

ZdV — traditionsuppteckningar.

Irland:

IFC — traditionsuppteckningar.

Tryckta

Danmark, Färöarna och Schleswig-Holstein

Am Urdsbrunnen 1888/89, Band 6, Jahr 7 (s 79; fr Müllenhoff 1845).

Danskt Minerva, 1818. Et maanedsskrift udg af K G Rahbek. Siette Bind Jan—Juni. Kiøbenhavn (s 260—63).

Die Heimat, 1896. Monatschrift des Vereins zur Pflege der Natur- und Landeskunde in Schleswig-Holstein, Hamburg, Lübeck und dem Fürstenthum Lübeck. 6. Jahrg (s 48ff, fr Fischer 1861).

—, 1898, nr 8 (fr Am Urdsbrunnen 1888/89).

—, 1924, nr 34.

—, 1927, nr 37 (fr ZdV nr 54301).

—, 1928, nr 38 (fr ZdV nr 54299, 54300).

Ellekilde H, 1928, Bornholmske folkesagn. Bornholmske samlinger. Bind 19. Rønne. (s 52ff).

—, 1944, se Grundtvig 1944.

Fischer Fr, 1861, Schleswigske folkesagn. Kjøbenhavn, 2:a uppl (s 309—317, fr Müllenhoff 1845).

Folkebladet Fylla, 1870 19 nov nr (47, fr Thiele 1843:228).

Færøsk anthologie, 1891. I. Ved V U Hammerschaimb. København.

- Grundtvig S, 1944, Danske folkesagn 1839—83. Udg af Hans Ellekilde. Første samling. Kjøbenhavn (nr A 2:41, A 28:67, A 31:70, A 32:71, A 35:74, A 51:90, A 53:92, B 9:142, B 10:143, B 11:144, B 14:147, B 17:150, B 37:170, B 38:171, B 45:178, B 53:186, B 57:190, B 66:199, B 67:200, B 72:205, B 73:206, B 77:210, B 81:214, B 86:219, B 87:220, B 91:224, B 129:262, B 134:267, B 159:292).
- , 1857, Gamle danske minder i folkemunde. Folkeeventyr, folkeviser, folkesagn . . . Samlede og udgivne af . . . Kjøbenhavn (s 143—144).
- Hübertz J, 1834, Beskrivelse over Ærø. Et historisk topografisk forsøg. Kjøbenhavn (s 278, 280f).
- Jacobsen J, 1898—1901, Færøske folkesagn og æventyr. Udgfor Samfund til udgivelse af gammel litteratur. Kjøbenhavn (nr 72).
- Kamp J, 1877, Danske folkeminder. Æventyr, folkesagn, gaader, rim og folketro. Samlede fra folkemunde. Odense (s 276, 270).
- Kristensen E T, 1876, Jyske folkesagn . . . Jyske Folkeminder 3. Kjøbenhavn (s 1—5).
- , 1883, Sagn og overtro fra Jylland. Samlede af folkemunde. Jyske folkeminder 6. Kjøbenhavn.
- , 1886, Sagn og overtro fra Jylland. Jyske Folkeminder 8. Kjøbenhavn (s 35f).
- , 1892, Danske sagn I, som de har lydt i folkemunde. Udelukkende efter utrykte kilder. Samlede og tildels optegnede af . . . Århus og Silkeborg (nr 272, 540, 770—823, 851, 888, 891, 893—896, 899—901, 905, 908—911, 959, 965).
- , 1893, II. Århus (nr 18).
- , 1928, I. Ny Række. Århus (nr 226, 357, 562, 564—570, 572—574, 576—584, 587—596, 598—604, 606—611, 621, 638, 640—641, 643, 645, 647, 663, 818, 965).
- Meyer G F, 1925, Amt Rendsburger Sagen. Rendsburg (s 77f).
- Müllenhoff K, 1845, Sagen, Märchen und Lieder der Herzogthüme Schleswig-Holstein und Lauenburg. Kiel (s 127, 218, 293—94).
- Møller J P, 1867, Folkesagn og andre minder fra Bornholm. Samled af . . . Kjøbenhavn (s 9—13).
- Oehl R, 1856, Aus Dänemark. Bornholm und die Bornholmer. Berlin (s 18).
- Olsen Chr, 1923, Fra Nordvest-Sjælland. Slægteminder og folkeminder. Kjøbenhavn (s 212).
- Panum J S N, 1830, Beskrivelse over Bornholm eller Bornholms veiviser . . . Slesvig (s 93—96).
- Præsteindberetninger til Ole Worm, 1974. II. Indberetninger fra Århus, Fyns og Lunde stifter 1623—25. Udgivet af Landbohøistorsk Selskab ved Frank Jørgensen. Kjøbenhavn (s 179ff).
- Peuckert W E, 1961: se källförteckning, Tyskland: Europaische Sagen.
- Raben J, 1946, Fra Als og Sundeved. Folkesagn og gamle fortællinger fra Kjetting sogn. Hefte XXIII. Sønderborg (s 57—58).
- Resen Peder Hansen, 1967, Atlas Danicus. Århus stift. Text og oversættelse ved Helge Søgaard. Århus (s 147f).
- Rhode A A, 1720, Cimbrisch-Hollsteinische Antiquitæten-Remarques. Hamburg (s 77).
- Schleswig-Holsteiner Sagenkunde, 1929. Gesammelt und herausg. von Gustav Fr Meier. Jena (s 28—29).
- Skovgaard G & Skovgaard N, Udvalgte sønderjydske folkesagn. Danmarks folkeminder 21. Kjøbenhavn (s 18f).
- Thiele J M, 1818—23, Danske folkesagn. Samlede af . . . 1—4. Kjøbenhavn (s 48f).
- , 1843—66, Danmarks folkesagn. Samlede af . . . 1—4 (s 54, fr Grimm 1834; s 213, fr Afzelius 1849; s 126, 217, 219; s 228, fr Dansk Minerva 1818).
- Thisted Amts Avis, 1930 15/11.
- Thorpe B, 1851: se källförteckning, England.
- Uhrskov A, 1929, Fynske sagn. Kjøbenhavn (s 51f, 54f).
- , 1932, Sjællandske sagn. Kjøbenhavn (s 41ff).
- Aarbog for historisk Samfund for Præstø amt 1928 (s 109).
- Aarbog for historisk Samfund for Sorø amt 1935 (s 86).

Norge

- Aftenbladet, 1863 5/6 nr 127. Kristiania (fr NFS Var Fb 27,1).
Aftenposten, 1897 13/2 (fr NFS Kl 12,13).
Asbjørnsen P Chr, 1859—66, Norske huldreeventyr og folkesagn, fortalte. 1—2. 2:a uppl. Christiania.
—, 1870, Norske huldreeventyr og folkesagn. 3:e utg. Christiania (s 312f).
Berg L, 1918, Sandeherred, En bygdebok. Kristiania (s 168, fr Sørensen 1872).
Berge R, 1924, Drikke joleskaal. En studie av ei norderlandsk villsegn. Norsk folkekultur nr 1—2, aarg 10. Risør.
Bergstøl T, 1930, Atterljom. Folkeminne fraa smaadalane kring Lindesnes II. NFL 22 (s 81f, fr NFS T Bergstøl II, 15; s 90f, fr NFS T Bergstøl I, 131).
Bidrag til Agders historie, 1935. XVII. Utg av Agders Historielag. Kristiansand (s 25f, 76f).
Biskop Jens Nilssøns visitatsbøger og reiseoptegnelse 1574—1597, 1885. Utg efter offentlig foranstaltning ved Dr Yngvar Nielsen. Kristiania (s 293f).
Bjergås K, 1942, Or gammol ti. 3. Voss (s 38).
Blom P, 1896, Beskrivelse over Valle prestegjæld i Sætersdalen med dets prestehistorie og sagn. Med tegninger. Gjøvik (s 13).
Bojer J, 1901, Gamle historier. Kristiania (s 198—201).
Braset K, 1910, Hollraøventyra, Svanøventyra. Gamalt paa sparbumaal. Sparbu (s 53—55).
Budstikken, 1859—61. Et maanedsskrift utg af directionen i det Kunglige Selskab for Norges vel. Redigeret af P Chr Asbjørnsen, P O Boyesen. 1—3. Christiania (s 601).
Bugge Kr, 1934, Folkemindeoptegnelser. Et udvalg. NFL 31. Oslo (s 85, fr NFS Bugge II, 80).
Christiansen R Th, 1946, Eventyr og sagn. Oslo (s 82f).
—, 1953, Folkediktning. Numedal. Norske bygder. Bergen (s 115; fr NFS Var G 4).
—, 1958, The migratory legends. A proposed list of types with a systematic catalogue of the Norwegian variants. FFC 175, Helsinki.
Daae L, 1870—1881, Norske bygdesagn. I—II. Kristiania (s 26f; fr NFS P Eisland, 3).
Dahl Th, 1942, Under Jærens himmel. Stavanger (s 50, fr Løwold 1888).
Drammens Tidende, 1863.
Dølaminne, 1920. Tidskrift for folkeminne utg av sognelagi i Hallingdal og Numedal. 2 aarg. Kongsberg (s 20, fr NFS Bækkestad 2,9).
Dølen, 1869 24/1. Et vikublad. Utg af A O Vinje. Christiania (s 43, fr NFS N Vonen IV, 17).
Eskeland S, 1918, For bygd og by. Julenummer (s 13.).
Faye A, 1833, Norske sagn, Samlede og utgivne . . . Arendal (s 25f).
Fedraheimen, 1882. Et vikeblad aat det norske folket. Kristiania (s 162).
—, 1884, (s 214, fr Stuevold Hansen 1878:77).
Fremskridt, 1917 17/12 (s 6, fr Norig 1917 22/4).
Fylling P, 1877, Folkesagn, samlede . . . Andel del. Aalesund (s 53f).
Gjerding J, 1921, Folkeminne frå Sunnmøre. I. Kristiania (s 70f).
Grimstad-Posten, 1904 9/8 (s 20, fr Faye 1833).
Gunnheim Chr, 1914, Gamalt fraa Austtelemark. Segner og sogur. I. Skien (s 23f).
Hansen H, 1932, P Chr Asbjørnsen. Biografi og statistikk. Oslo (s 322—24, fr Larsen 1872).
Haukenæs Th S, 1885, Natur, folkeliv og folketro i Hardanger . . . samled og utgiven . . . Andel del. Voss (s 548).
—, 1905, Huldrefolk og kristenfolk. Norsk sagnskat. Granvin & Hardanger (s 274—77, 279—82).
Heggstad L, 1950, Eventyr og segner på målføre frå alle kantar av landet. Oslo (s 146f, fr Line 1916; s 148).
Hermundstad K, 1955, I kveldseta. Gamel Valdres kultur VI. NFL 75. Oslo (s 75).
Husbibliothek Supplement to Skandinavien, 1896 (s 509, fr Faye 1833f).
Hveding J, 1944, Folketru og folkeliv på Hålogaland II. NFL 53. Oslo (s 30—32).
Håløygminne, 1933—36. IV. Svormo (s 16, fr NFS Strompdal V, 44, 48).

- Høyem Ø J, 1894, Nes eller Bynes (og Buvik). En bygdebeskrivelse, 2:a utg. Trondhjem (s 185).
- Kjæraas A, 1932—40, Sagn og eventyr fra Andebu. Vestfoldminne III. Tidskrift for arkeologi, historie og folkeminner utg av Vestfold Historielag. Tønsberg (s 297f).
- Kleiven I, 1923, Gammal bondekultur fra Gudbrandsdalen. Lesja og Dovre. Kristiania (s 352f).
- , 1930, Gammal bondekultur fra Gudbrandsdalen. Frønsbygdin. Kristiania (s 386).
- Landstad M B, 1926, Mytiske sagn fra Telemark. Efterladte optegnelser. NFL 13. Oslo (s 74, 78).
- Langset E, 1911, Fra Nordmør. Eventyr, segner og gamle lækjeraader. Fosna (s 21).
- Larsen A, 1872, Peter Christian Asbjørnsen. En litterär-biografisk skitse. Christiania (s 23—25).
- Lie J, 1909, Bondekveldar. Minneapolis (s 133f).
- Lillehammer Tilskuer, 1907 22/11 nr 141 (fr NFS KI IV, Opland s 39).
- Line J, 1916, Segner fraa Jæren. Tidskrift for historielaget for Rogaland, 2. Stavanger (s 69f).
- Loupedalen K, 1917, Segnir, uppskrivne . . . Norsk Folkekultur, heft 4 (s 156f).
- , 1923, Eventyr og segnir fraa Telemarki. Samla og sagde. Kristiania (s 261f).
- Lunde P, 1924, Kynnehuset. Vestegdske folkeminne. NFL 6. Kristiania (s 126, fr NFS P Lunde IIIB, 222; s 129, fr NFS P Lunde IIIB, 229).
- Löwold O, 1888, Fra Jederen. Gammelt og nyt. Stavanger (s 82, 83).
- Mandalsbladet, 1899 nr 54.
- Mauland T, 1928, Folkeminne fraa Rogaland. I. Samla . . . NFL 17, Oslo (s 63—66, 72).
- Moe M, 1925, Folkeminne frå Bøherad. Etter opskrifter av Moltke Moe. NFL 9, Oslo (s 65, fr NFS M Moe II, 132).
- Nicolaisen O, 1891, Fra Nordlands fortid. Sagn og smaabilleder. 2. Christiania (s 19).
- , 1919, Fra Nord Norge. Skisser og sagn. Kristiania (s 19f).
- Nidaros, 1936 8/7.
- Nielsen S, 1905, Sagn fra Stjørdalen. Trondhjem (s 57f, fr Stuevold Hansen 1873).
- Norges land og folk, 1904. IX. Topografisk-statistisk beskrivelse. Nedenes amt 1—2 (s 610, fr Faye 1833:27).
- , 1905. X. Lister og Mandals Amt 1—2 (s 399, fr NFS M Moe 115,70; s 462, fr Storaker & Fuglestad 1881:18; s 463, fr NFS M Moe 117,10). Oslo.
- Norigs maallag, 1917. Aarsmelding 22/9 (s 119, fr NFS KI VII, s 119).
- , 1919 11/4 (s 148, fr NFS KI VII, s 148, troligen efter Tvedten 1891).
- Norskt Barneblad, 1920, nr 41 10/10. Utg av Maalkassa (fr Segner fra Bygdom 1871).
- Norske sagn fra forskjellige kilder, 1902. Anden udgave, Christiania (fr Larsen 1872).
- Norske sagn, 1938. Samled ved Allers Familiejournal. Red R Th Christiansen. Oslo (s 90—93, 210—12).
- Norsk Folkediktning, 1939. Segner med ei innleiing og merknader av Knut Liestøl. 3. Utg av Det Norske Samlaget. Oslo (s 77f).
- Olsen O T, 1912, Norske folkeeventyr og sagn. Samlet i Nordland. Kristiania (s 51f).
- Reinton L & Reinton S, 1938, Folk og fortid i Hol ("Holsboka"). I. Oslo (s 198, fr Wiel 1802—05).
- Rekdal O, 1934, Eventyr og segner. Folkeminne fra Romsdal. NFL 30. Oslo (s 88).
- Sand J P, 1898, Segner og historier frå Selby. Trondhjem (s 108).
- Sande O, 1887, Fraa Sogn. Segner og annat. I. Bergen (s 11—14).
- , 1892, Segner fraa Sogn. II. Bergen (s 81f).
- Sandvig A, 1907, De sandvigske samlinger. I tekst og billeder. Lillehammer (s 148—150 + not).
- Schöning G, 1926, Reise gjennom Gudbrandsdalen 1775. Utg av G F Gundersen. Lillehammer: Gudbrandsdalens Historielags Skrifter 2. Hamar (s 15).
- Segner fraa Bygdom 1871. I. Utg av Det Norske Samlaget. I. Christiania (s 33f).
- Skar J, 1907, Gamalt or Sætesdal. II. Ihopsamla av . . . Kristiania (s 5f, 65).
- , 1908, Gammalt or Sætesdal. III. Ihopsamla av . . . Kristiania (s 87f).
- , 1909, Gammalt or Sætesdal. IV. Bygdelig. Kristiania (s 12f).

- Skjerven O & Skjørvo H, Segner og truer. Bygdebok for Vik Sogn. I (s 484). Stavanger Aftenblad 1926 (fr NFS T Skiftun I, 72).
- Stavanger Turistförenings årbok, 1924 (s 42, fr NFS Var G 30.9).
- Storaker J & Fuglestvedt O A, 1881, Folkesagn samlede i Lister og Mandals amt. Flekkefjord (s 16—18, fr NFS M Moe 117, 10).
- Storaker J, 1941, Sagn og gaader. (Storakers samlinger VIII.) Ved Nils Lid. NFL 47. Oslo (s 172).
- Strompdal K, 1929, Gammalt frå Helgoland. NFL 19. Oslo (s 161).
- Stuevold Hansen O, 1873, Bygdefortælling. Optegnelser fra Tydalen, anneks til Selbu. Tromsø (s 32).
- Syn og Segn, 1903. Norsk Tidskrift utg av Det Norske Samlaget, aarg 9. Kristiania (s 417, fr NFS Var G 30.9).
- Sørensen S, 1872, Lidt om Sande herred før i tiden. Samlet af . . . Christiania (s 87f).
- Thoresen M, 1872, Billeder fra vestkysten af Norge. Kjøbenhavn (s 188f).
- Thorpe B, 1851: se källförteckning, England.
- Tidskrift for Sunnmøre historiske lag, 1916—17. Aalesund (s 57).
- , 1920—22 (s 68f).
- Tvedten H, 1891, Sagn fra Telemarken. Kristiania (s 30f).
- Wiel I, 1802—05, Beskrivelse over Ringerikes og Hallingedals fogderier . . . Topografisk journal for Norge. Niende bind, h 31 (s 179—82).
- Vinje A O, 1916, Skrifter i samling. I. Kristiania (s 126f, fr Drammens Tidende 1863).
- Aasen I, 1923, Norske minnestycke ved Jens Lindberg. NFL 1. Kristiania (s 49—59, 60f).
- Østaglett, 1925. Utg av Østlandsk reising (s 48, fr Sørensen 1872).
- Øverland A O, 1888, Fra en svunden tid. Sagn og optegnelser I. Kristiania (s 5-8).
- Sverige*
- Angermannus J P, 1620, En kort lickpredikan . . . hållen när . . . Anna Trolles . . . lyk . . . bleff uthi hvilokammar . . . fört. Stockholm (s 58—60).
- Arosenius F, 1864. Beskrifning öfver provinsen Dalarne. III. Vester Dalarnes fögderi. Första häftet: Floda socken. Falun (s 53f).
- Bergstrand C-M, 1944, Västgötasågner. Göteborg (s 60)
- , 1948, Värmlandssågner. Göteborg (nr 164, 165).
- , 1949, Hallandssågner. Göteborg (s 71—73)
- , 1951, Dalslandssågner. Göteborg (s 90)
- , 1961, Gammalt från Kind. III. Sågner och Sagor. Säffle (s 79).
- & Nilsson R, 1962, Folkro och folksed på Värmlandsnäs. III. Sagor, sägner, visor och övrig folkdiktning. Säffle (s 167)
- Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria på uppdrag av Södermanlands fornminnesförening. 1884. Utg av H Aminson. Bd 1 häfte 2 (s 116).
- Borås tidning 1955 21/12 (fr Kalén 1927).
- Bringéus N-A, 1968, Folksågner från Varend upptecknade av Gunnar Olof Hyltén-Cavallius. Kronobergsboken. Årsbok för Hyltén-Cavalliusföreningen utg av Kronobergs läns musei- och hembygdsförbund (s 49, 51, 86).
- Dalabladet, 1919 10/11 (fr Arosenius 1864).
- Dalslands forntid och nutid, 1925. Göteborg (s 9).
- Den första fornminnesinventeringen i Småland. Prästerskapets rannsakingar om gamle antikviteter och monumenter 1667—1690. II. 1941. Kalmar län. Småländska hembygdsböcker VIII (s 120).
- , III. 1942. Jönköpings län. Småländska hembygdsböcker. IX (s 162, 185f).
- Ericsson M, 1924, Sågner om trolldrycker. (Ljungbyhornmotivet.) Hembygden, Dalslands hembygdsförbund (s 41, 43).
- Erlandsson T H, 1946, En döende kultur. Tredje samlingen. Gotländskt i sägn och sed. Visby (s 289—91, fr Snöbohm 1847, Nihlén 1928).
- Göteborgs Jubileumspublikationer 1923, XVI. Folksågen och folkdiktning i västra Sverige. Skrifter utgivna till Göteborgs trehundraårsjubileum genom jubileumställningens publikationskommitté. Göteborg (s 17, 134, 65).
- Götling J, 1926, Saga, sägen och folkliv i Västergötland. Urval och studier. Uppsala (s 85f).

- Hagberg L. 1931, Sägner och folktro från Borrby socken i Skåne. Folkminnen och folktankar (s 171).
- Hermelin C. 1949, Sägner och folktro från skilda landskap. Utg av J A Lundell och D Strömbäck. Svenska Landsmål B:5:2. Stockholm (s 10, 40).
- Hjort R & Lindberg G, 1899, Västergötland, Barne härad i Skaraborgs län. Beskrifning, historia, sägner och kulturbilder. Venersborg (s 123).
- Höganäs tidning, 1929. 30/11.
- Ingers I, 1929, Folkliga traditioner om ättehögar. Skånska Folkminnen, Årsbok (s 61f).
- , 1939, Några folksägner från Bara härad. Skånes Hembygdsförbunds årsbok.
- , 1966, Sägner från Stehag. Onsjöbygden. Onsjö härads hembygdsförenings årsbok, (s 56 nr 2).
- Johansson E L, 1952, Sal och Ås. En hembygdsbok. Trollhättan (s 300).
- Jönsson S, 1979, "Stenrör . . . ännu helt konserveradt". Gotländskt arkiv. Meddelanden från föreningen Gotlands fornvänner. Årg 51 (s 10, fr Hilfeling 1799).
- Kalén J, 1927, Halländska folkminnen. Lokalsägner och övertro från Fagered. Halmstad (s 34, 40).
- Klintberg B af, 1972, Svenska folksägner, Stockholm (s 136).
- Kristianstad läns tidning. 1924 24/12. Folksägner.
- Landtmansson L, 1905, Studier över västgotamålens l- och r-ljud. Svenska landsmål H.3 (nr 31).
- Linnarsson L, 1950, Bygd, by och gård. Gammal bygd och folkkultur i Gäsene, Laske och Skånings härader. II. Skrifter utgivna genom Landsmåls- och Folkminnesarkivet Uppsala. Ser B:42 (s 262).
- , 1961, Risveden. Kulturbilder från västsvensk skogsbygd. Hässleholm.
- Ljungström C L, 1865, Åhs och Wedens härader samt staden Borås. Stockholm (s 52f).
- Nihlén J, 1928, Sagornas ö. Sägner och sagor från Gotland. Stockholm (s 81—83, från Snöbohm 1847).
- Nordin Grip I (postumt) 1964, Mellösa i Sörmland. Folkminnen. Bearb, bilder och utg Maj Eriksson, Flenmo Mellösa. Katrineholm (s 31f).
- , 1966, Tro och sägen i Stora Malm. Katrineholms Hembygdsförenings Skriftserie 12 (fr Sörml Handl 1938).
- Olsson H, 1945, Folkliv och folkdikt i Vättle härad under 1800-talet. Skrifter utgivna av Kungl Gustav Adolfs Akademien 12. Uppsala (s 177—79).
- Rothman S, 1941, Östgötska folkminnen. Skrifter utgivna av Kungl Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning 8. Lund (s 19, 74).
- Runa, 1842. En tidskrift för fäderneslandets fornvänner. Utg af Richard Dybeck. Häfte II. Stockholm (s 52).
- , 1844 (s 89).
- , 1847 (s 6, fr Rans. om Antiq 1667—84).
- , 1848 (s 15, fr Rans. om Antiq 1667—84).
- Räaf L F, 1856, Samlingar och anteckningar till en beskrifning öfver Ydre härad i Östergötland. I. Linköping (s 52).
- Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning 1868—69. Tidskrift utgifven af föreningen för Skånes fornminnen och historia genom Martin Weibull.
- Segerstedt A, 1884, Svenska folksagor och äfventyr återgifna af . . . Stockholm. (s 126—28).
- Snöbohm A Th, 1847, Gotlands folk. Hufvuddragen till en teckning af Gotland och dess öden från äldste tid till nuvarande tider. 2:a uppl. Visby (s 338f).
- , 1868, Gutniska sagor och sägner berättade af alf. 3:e sagokretsen. Gotlands läns nyaste tidning (nr 23).
- Sundblad J, 1883, Gömda blad. Biografiska notiser och strödda kulturdrag från Västergötland. Stockholm (s 331, fr Ljungström 1865).
- Svahnström G, 1954, Kattlunds. Gotländska minnesmärken. II. Visby (fr Hilfeling 1799).
- Svenska sagor och sägner, 1942, 4. Ur Hyltén-Cavallius och Gerohe Stephens samlingar. Utg av Jöran Sahlgren och Sven Liljeblad. Stockholm (s 207f).
- , 1943, 5. Sagor och sägner upptecknade av Gabriel Djurklou. Utg av Jöran Sahl-

- gren. Stockholm (s 16f).
- , 1952, 11. Folketro och sägner från skilda landskap upptecknade och samlade av Eva Wigström. Utgivna av Aino Stenflo. Falun.
- , 1959, 12. Gotländska sägner upptecknade av P A Säre. Uppsala (nr 109—14, 116—18).
- Svensson S, 1922, Folksägner om de underjordiska. Folkminnen och folktankar.
- Säre A, 1959: se Svenska sagor och sägner.
- Söderberg H L, 1924, Sägner, seder och bruk på södra Gotland. Visby (s 20—22, fr Säre 1959).
- Söderbäck P, 1921, Skrock, sed och sägen i en Smålandssocken. Anteckningar från Kristdala. Stockholm (s 122).
- Sörmländska handlingar. 5. Rannsakingar om antikviteter i Södermanland 1667—86, 1938Utg av Ivar Schnell & Carl Stähle (s 50).
- Tuneld J, 1934, Prästrelationerna från Skåne och Blekinge av år 1624. Skrifter utgivna av Kungl Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund XVIII. Acta Reg Societatis Humaniorum Litterarum Lundensis. Lund (s 162f).
- , 1960, Prästrelationerna från Skåne av år 1667 och 1680. I. Rannsakingar efter antikviteter 1667—68. II. Prästrelationerna till Andreas Stobaeus 1690—99. Skrifter . . . LIX. Lund (s 56ff).
- Wagner G, 1934, Småländska folkminnen. I. Anteckningar från Östra härad. Motala (s 156).
- Werner H, 1868, Westergötlands fornminnen. Stockholm (s 36, 55, 66).
- Wigström E, 1880, Folkdiktning. I. Köpenhamn (s 132).
- , 1881, Folkdiktning II. Göteborg (s 12).
- , 1889, Bilder och intryck från Gotland. I och II. Svenska Dagbladet 25/7 och 3/8.
- , 1898—1914, Folketro och sägner från skilda landskap. (Folkdiktning 3:e samlingen.) Svenska landsmål VIII:3 (s 52, 57).
- Vår bygd 1920. Utg av Nordhallands studiecirkel och Nordhallands hembygds-förening (s 16).
- Västgöta Dals Tidning 1922 16/11.
- Östgöta Correspondenten, 1955. 22/12.

Finland och Estland

- Aarne A, 1918, Estnische Märchen- und Sagenvarianten Verzeichnis. FFC 25 Hamina.
- Finlands svenska folkdiktning 1931, II. Sägner 3. Mytiska sägner. Skrifter utg av Svenska Litteratursällskapet i Finland. Utg av U E U Wessman. Helsingfors (nr 541:27, 541:29, 559:1—7, 854:7).
- Russwurm C, 1855, Eibofolke oder die Schweden an den Küsten Estlands und auf Runö. II. Reval (s 401, 424).
- Siimonsuuri I, 1961, Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mytischen Sagen. FFC 182. Helsinki.
- Svio-Estonica, 1954. Studier utgivna av svensk-estniska samfundet. Vol XII (Ny följd 3) Lund (s 11, fr Finl Sv Folkd 1931, s 394).

Tyskland och övriga tyskspråkiga källor

- Badische Wochenschrift. Unterhaltung für alle Stände. Herausgeg von A Schreiber 1807 (s 17).
- Baier R, 1855, Beiträge von der Insel Rügen. Zeitschrift für deutsche Mythologie und Sittenkunde. Zweiter Band (s 114).
- Bartsch K, 1879, Sagen, Märchen und Gebräuche aus Mecklenburg. Gesammelt und herausgeg. von . . . Bd 1. Sagen und Märchen. Wien (s 61, 82ff).
- Bindewald Th, 1873, Oberhessisches Sagenbuch. Frankfurt am Main (s 4f).
- Deutsches Sagenbuch, 1910. Herausgeg von Friedrich von der Leyen. Vierter Teil. Fr. Ranke: Die deutschen Volkssagen. München (s 131).
- Eisel R, 1871, Sagenbuch des Voigtlandes. Hera (s 98f).
- Europäische Sagen, 1961. I. Deutschland. Niederdeutschland. Herausgeg von Will Erich Peuckert. Berlin (nr 264, 265).
- , 1967. V. Schottische Sagen. Herausgeg von Chr Agricola. Berlin (nr 274, 278).

- , 1968. VI. Nordfranzösische Sagen. Herausgeg von Gudrun Staudt und Will Erich Peuckert. Berlin (s 101 nr 168, fr Revue 1891).
- , 1974. VII. Polnische Sagen. Herausgeg und übersetzt von V Vildomec. Berlin.
- , 1976. VIII. Englische und walisische Sagen. Herausgeg von Chr Agricola, Berlin (nr 304).
- Friesische Sagen von Text bis Sylt, 1928. Gesammelt und herausgeg von H Lübbling. Jena (s 181).
- Graber G, 1914. Sagen aus Kärnten. Gesammelt und herausgeg. Leipzig. nr 131.
- Gradl H, 1892, Sagenbuch des Egergaues. Eger. nr 101 (fr Heber 1845).
- Grimm den Brüder 1891, Deutsche Sagen. Zweiter Theil. Berlin (s 169, fr Hamelmann 1599).
- Haas V, 1891, Rügensch Sagen. Gesammelt und herausgeg. Stettin, nr 62, 185.
- Hamelmann H, 1599, Oldenburgisch Chronicon . . . Oldenburg (s 19ff, avskrifter: se Dageförde 1971:121).
- Haupt K, 1862, Sagenbuch der Lausitz. Erster Theil: Das Geisterreich. Leipzig (s 165).
- Heber Fr A, 1845, Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser. Dritter Band. Prag (s 241).
- Jahn U, 1886, Volkssagen aus Pommern und Rügen. Gesammelt und herausgeg. Stettin, nr 68.
- Jansen W, 1923, Die Volkssagen. Hamburg, Braunschweig, Berlin (s 29).
- Jensen Chr, 1892, Zwergsagen aus Nordfriesland. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. Zweiter Jahrg (s 415).
- Kühnau R, 1910—13, Schlesische Sagen 1—4. Schlesiens volkstümlicher Überlieferungen III—VI. Leipzig (s 203).
- Kuhn U & Schwartz W, 1848, Norddeutsche Sagen, Märchen und Gebräuche aus Mecklenburg . . . aus dem Munde des Volkes, gesammelt und herausgeg. Leipzig (s 26f, 280, fr Hamelmann 1599, 305f).
- Niedersächsische Sagen und Märchen, 1948. Von George Schambach und Wilhelm Müller. Stuttgart (s nr 114, 116).
- Petzold L, 1970, Deutsche Volkssagen. München.
- Peuckert 1961: se Europäische Sagen.
- Wossidlo R, 1939, Mecklenburgische Sagen. Rostock (s 84f).

Frankrike

- Revue des traditions populaires 1891. Tome VI, 6:e année Paris (s 27 nr 5).
- Staudt 1968: se Europäische Sagen.

England, Irland, Skottland

- Baughman E, 1963, Type and motif index of the folktales of England and North America. The Hague.
- Bogg E, 1898, A thousand miles of wandering along the Roman wall, the old border region . . . Lakeland and Ribblesdale. Leeds (s 72ff).
- Briggs K, 1971, A dictionary of British folktales in English language. Part B. Folk legends volume 1. London.
- Bullen A H, 1884 (ed), A collection of old English plays in four volumes. III. London (s 99—151).
- Campell J G, 1900, Superstitions of the Highlands & Islands of Scotland. Collected from oral sources. Glasgow (s 52ff, 59, 78, 137).
- Cross T P, 1952, Motif Index of early Irish literature. Bloomington Indiana.
- Curtin J, 1895, Tales of the Irish fairies and of the ghost world. Collected from oral tradition in South-West Münster. Stran (s 66ff).
- Denham M, 1891, The Denham Tracts 2. Ed J Hardy. Publications of the Folklore society 29. London.
- , 1895, D:o 30. London.
- Folk and hero tales, 1890. Collected, edited and translated by the Rev D MacInnes. Argyllshire series II. London (s 33f).
- , 1891. Collected, edited, translated and annotated by the Rev J MacDougall. Argyllshire Series III. London (s 27ff).

- Folklore, 1897. VII. A quarterly review . . . (s 380).
- Gervasius von Tilbury, 1856, *Otia Imperialia*. In einer Auswahl neu herausgegeben und mit Anmerkungen begleitet von Felix Liebrecht. Hannover (s 28f).
- Grinsell L V, 1937, Some aspects of the folklore of prehistoric monuments. *Folklore* XLVIII. London (s 250, fr Newbury).
- , 1967, Barrow treasure in fact, tradition and superstition. *Folklore*, Spring (s 12).
- Grässe J G Th, 1842, *Gesta Romanorum*, das älteste Märchen- und Legendenbuch des christlichen Mittelalters . . . Zweite Hälfte. Dresden und Leipzig (s 80f, fr Gervasius).
- Hole C, 1944/45, *English folklore*. Second edition revised, London (s 131, fr Gervasius).
- Howlett R, 1884 (ed), William of Newbury: *Historia Rerum Anglicarum*. Cronicles of the reigns of Stephen, Henry II and Richard I. Vol 1. Cronicles and memorials of Great Britain and Ireland during the middle ages. 82. London (84—87).
- Kennedy P, 1891, *Legendary, fictions of the Irish Celts*. Collected and narrated. London & New York (s 104).
- Liebrecht F, 1856: se Gervasius.
- MacDougall 1891: se Folk and hero . . .
- MacInnes 1891: se Folk and hero . . .
- Nicholson J, 1890, *Folklore of east Yorkshire*. London, Hull & Driffield (s 83, fr Newbury).
- Rhys J, 1901, *Celtic Folklore. Welsh and Manx*. Vol 1. Oxford (s 290, fr Waldron 1865).
- Ritson J, 1831, *Fairy tales*. Now first collected, London (s 68f, after Newbury; s 150, fr Scott 1821).
- Scott W, 1821, *Minstrelsy of the Scottish border* II. Fifth edition. Edinburgh (s 322).
- Thomson S, 1955—58, *Motif-index of folkliterature*. A classification of narrative elements in folktales, ballads . . . Rev & enl ed 1—6. Copenhagen.
- Thorpe B, 1851, *Northern Mythology . . . of Scandinavia, north Germany and the Netherlands*. Vol II. London (s 14, fr Faye 1833; s 48f, fr Thiele 1818; s 145, fr Newbury; s 146, fr Scott 1821; s 146f, fr Thiele).
- Train J, 1845, *Historical and statistical account of Island of Man*. II. Douglas (s 154, fr Waldron 1856).
- Waldron G, 1865, *A description of the Isle of Man*. Ed William Harryson Esq. Douglas (s 28).
- Wilde L, 1919, *Ancient legends mystic charms and superstitione of Ireland*. New ed. London (s 30ff, 414).
- William of Newbury: se Howlett.
- Yeats W B, 1888, *Fairy and folktales of the Irish peasantry*. London (s 52ff).

Holland

- De Gids, 1922. II. Amsterdam (s 95f, fr Volkskunde 1907 XIX).
- Noordbrabantsche Almanak, 1891. Jaarboekje onder redactie van Aug Sassen. Jaarg 3. Helmond (s 436).
- Sinninghe J R W, 1933, *Noord-Brabantsch Sagenboek*. Scheveningen (s 92).
- , 1933, *Zeeuwsch Sagenboek*. Zutphen (s 19).
- , 1938, *Limburgsch Sagenboek*, Zutphen (s 287).
- , 1943, *Katalog der niederländischen Märchen- Ursprungssagen- und Legendenvarianten*. FFC 132. Helsinki.
- Volkskunde, 1906—07. Tijdschrift voor Nederlandsche Folklore seit 1929 (s 132f).
- , 1907—08. XIX (s 106).
- Volksleben, 1899. IV (s 5)

Övriga källor och litteratur

- Agricola C, 1967: se källförteckning Tyskland, Europäische Sagen.
- Almqvist B, 1966, Den fulaste foten. Folkligt och litterärt i en Snorrianekdöt. Scripta Islandica. Isländska Sällskapets Årsbok 17.
- , 1978, Norska utburdssånger i västerled. Tradisjon og samfunn. Festschrift til professor Olav Bø på 60 års-dagen 19 maj 1978. Oslo, Bergen, Tromsø.
- Alver B, 1967, Category and function. Fabula 9.
- Amades J, 1950, Folklore de Catalunya. I. Barcelona.
- Ambrosiani S, 1922, Om stål som makt- och skyddsmedel. Svenska litteratursällskapets folkloristiska och etnografiska studier III. Helsingfors.
- Andersson W., 1923, Kaiser und Abt. Die Geschichte eines Schwanks. FFC 42, Helsinki.
- , 1934, Geographisch-historische Methode. Handwörterbuch des deutschen Märchens. Band II. Herausgg. von L Mackensen. Berlin..
- Arvidsson I, 1837, Svenska fornsånger. En samling af kämpavisor, folkvisor, lekar och dansar. . . II. Stockholm.
- Atlas över svensk folkkultur, 1957. I. Utgiven av Kungl Gust.Adolfs Akademien under redaktion av Åke Campbell, Sigurd Erixon. . . Uddevalla.
- , 1976, II:1—2. Uppsala.
- Aubrey J F R S, 1890, Miscellanies upon various subjects. 5th ed. London.
- Bengtson B, 1970, Dryckeshornet. Kulturen. Lund.
- Berge R, 1924: se Källförteckning, Norge.
- , 1925, Norskt bondesylv. Risør.
- Bergstrand C M, 1934, Frågebok för folkminneinsamling. Institutet för folkminnesforskning vid Göteborgs högskola. Göteborg.
- Bergström G, 1892, Arboga krönika. I. Medeltidsminnen efter samtida källor. Örebro.
- Berthelius J, 1977, Skånska brott och herresäten. Uddevalla s 10—21.
- Bing J, 1913, Elverskud og elverhøj. Maal og Minne.
- Boberg I, 1934, Sagnet om den store Pans død. København.
- , 1938, Bjærgfolkenes bagning. Sagntypen "Grissel og Rage". En sagnundersøgelse. Danmarks Folkeminder nr 46. København.
- , 1952, Des Knaben Wunderhorn — Oldenburgerhornet. Festschrift til L L Hammerich på tresårsdagen. København.
- , 1956, Gardvordens seng i dansk tradition. Maal og Minne.
- , 1966, Motif-Index of early Icelandic literature. Copenhagen.
- Bohte J & Polivka G, 1913—32, Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm. 1—5. Leipzig.
- Bomann W, 1927, Bäuerliches Hauswesen und Tagewerk im alten Niedersachsen. Weimar.
- Bondevik K, 1977, Jordbruket i norsk folketro. Et jamførende granskning. Vårtidi og sumaren. Norsk folkeminnelags skrifter III, 1—3. Oslo.
- Braun J, 1932, Das Christliche Altargerät in seinem Sein und seiner Entwicklung. München.
- Briggs K, 1967, The fairies in tradition and literature. London.
- , 1971: se källförteckning, England.
- Bringéus N-A, 1955, Julottan i Lunds stift. Kyrkohistorisk årsskrift. Lund.
- , 1958, Klockringningsseden i Sverige. Nordiska museets handlingar 50. Lund.
- , 1960/61, Järnplogen som innovation. Scripta Minora 1960—61. Kungl Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund. Lund.
- , 1968: se källförteckning, Sverige.
- , 1976a, Trivsbiten. En studie i kulturell adaption. Nordisk folketro. Studier tillägnade Carl-Herman Tillhagen 17 dec 1976. Nordiska museet. . Lund.
- , 1976b, Människan som kulturvarelse. En introduktion till etnologin. Lund.
- Bullen A H, 1884: se Källförteckning, England.
- Burke's 1963, Genealogical and heraldic history of the peerage, baronage and knight-age. London.
- Caldwell R, 1962, Gervase of Tilbury's Addenda to his "Otia Imperialia". Mediaeval

- studies, XXIV.
- Campbell Å, 1943/44, Keltisk och nordisk kultur i möte på Hebriderna. Folkliv.
- Campbell G J, 1900: se Källförteckning, England.
- Celander H, 1931, Om Eldborgs skål som eldoffer och orakel. Folkminnen och folk-tankar, 18.
- Christensen A E, 1938, Danmarks befolkning og bebyggelse i middelalderen. Nordisk Kultur 2. Stockholm, Oslo, København.
- Christiansen R Th, 1922, Kjætten paa Dovre. Et bidrag til studiet av norske sagn. Videnskapselskapets Skrifter II, Hist.—Filos.Klasse No 6, Kristiania.
- , 1925, Norske folkeminne. En veiledning for samlere og intresserte. NFL 12. Oslo.
- , 1936/37, Der wilde Jäger in Norwegen. Zeitschrift für Volkskunde Bd Jahrg 46.
- , 1949, Fra jydsk til norsk tradisjon. Festskrift til H P Hansen. København.
- , 1952, Til Spørmålet om forholdet mellem irsk och nordisk tradition. Arv 8
- , 1957a, Nordsjøsagn. Arv 13.
- , 1957b, Scotsmen and Norsemen: Cultural relations in the North Sea area. Scottish Studies 1.
- , 1958: se källförteckning, Norge.
- , 1959a, Inhold og form. Eventyr på vandring. Saga och Sed.
- , 1959b, Studies in Irish and Scandinavian folktales. Copenhagen.
- Courtney M A, 1887, Cornish folklore. Folklore Journal V.
- Cross J E, 1961, King Arthur in the old Swedish legendary. Medium Aevum XXX no 1.
- Dageförde H, 1971, Die Sage vom Oldenburger Horn. Oldenburg.
- Dahll V, 1972, Nordiske sagnregistre og sagnsystematik. NIF Publications No 2. København.
- Danielsson E, 1976, De nordiska medeltidsballaderna som folktrokällor. Nordisk folktro. Studier tillägnade Carl-Herman Tillhagen 17 dec 1976. Nordiska museet. Lund.
- Danmarks gamle folkeviser 1853—1976. Udg af Svend Grundtvig. København.
- Danmarks kirker 1933ff. Udg av Nationalmuseet. København.
- Danmarks Krønike af Saxo Grammaticus fordansket ved Nils Fred Sev Grundvig, 1819. Anden del. Kjøbenhavn.
- Degh L & Vazsonyi A, 1973, Sagen och tro. Tro, sanning, sägen. Tre bidrag till en folkloristisk metodik i urval och med inledning av Bengt af Klintberg. Stockholm.
- Eitrem S, 1911, Saltet i tro och övertro. Festskrift till H F Feilberg fra nordiske sprog- og folkemindeforskere på 80-årsdagen den 6 aug 1911. Stockholm, København, Kristiania.
- Ekström, 1939, Ett dryckeshorn av medeltida ursprung. Malmö museivänners Årsbok. Malmö.
- Elgenstierna G, 1925—36, Den introducerade svenska adelns ättartavlor. Med tillägg och rättelser. Stockholm.
- Ellekilde H, 1944: se Källförteckning, Danmark.
- Erixon S, 1956, Lantbruket under historisk tid med särskild hänsyn till bondetraditionen. Nordisk kultur XIII. Stockholm, Oslo, København.
- , 1957: se Atlas.
- , 1958, Den fyrsidiga gården. Norden och kontinenten. Skrifter från folklivsarkivet i Lund utgivna genom Sällskapet folkkultur nr 3. Lund.
- Ett fornsvenskt legendarium . . . efter gamla handskrifter af George Stephens 1847. Första bandet. Fornskriftsällskapets samlingar. VII. Stockholm.
- , 1848. Andra bandet. Stockholm.
- Feilberg H F, 1886—1915. Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål. Udgivet af Universitets-jubilæets danske Samfund I—IV. Kjøbenhavn.
- , 1904, Jul. Julemærkets löndom, juletro, juleskik. Andet bind. København.
- , 1910, Bjærgtagen. Studie over en gruppe træe fra nordisk alfetro. Danmarks Folke-minde 5. København.
- & Warming E, 1921, Høje paa ildsøjler. Danske Studier.
- Fischer E, 1923, Västsvenskt silver och västsvenska guldsmeder. Göteb. Jub.Publ XIV. Göteborg.

- Forslin A, 1962/63, Balladen om ridrar Olof och älvorna. En traditionsundersökning. Arv 18—19.
- Folklore, 1896. VII. A quarterly review . . . Folklore from county Leitrem.
- , 1911. XXII. A folklore survey of county Clare. Collectanea.
- Frykman J, 1979, Ideologikritik av arkivsystemen. Norge, 22.
- Giraldus de Barré Cambrensis, 1930, The itinerary through Wales and description of Wales with an introduction by W Llewelyn Williams. London & Toronto.
- Gjærder P, 1975, Norske drikkekar av tre. Bergen, Oslo, Tromsø.
- Glob P V, 1951, Ard og plov i Nordens oldtid. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter Bind 1. Aarhus.
- Granberg G, 1933, Skogsrådet. En folkminnesgeografisk orientering. Rig.
- , 1935a, Memorat und Sage. Eine methodische Gesichtspunkte. Saga och Sed.
- , 1935b, Skogsrådet i yngre nordisk folktradition. Skrifter utgivna av Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning 3. Uppsala.
- Granlund J, 1961, Zwei gleich grossmachen. Eine nordische Prokustessage. The supernatural owners of nature. Acta Universitatis Stockholmiensis. Studies in comparative religion 1. Stockholm.
- Grimm J, 1835, Deutsche Mythologie. Göttingen.
- Grimm J & W, 1854ff, Deutsches Wörterbuch. Leipzig.
- , 1948, Irische Elfenmärchen. Herausg. von W E Peuckert. Berlin.
- Gustavsson A, 1982, Den nyblivna modern. En etnologisk betendestudie. Vetenskaps-societeten i Lund Årsbok. Lund.
- Haavio M, 1959, "A running stream they dare na cross." Studia Fennica Tome VIII.
- Hamkens Fr H, 1950, Das Oldenburger Horn. Die Heimat, 57 Jahrg, Heft 7, Juli. Neumünster.
- , 1951, Die Sage vom Oldenburger Horn in Niedersachsen. Zeitschrift für Heimat und Kultur, 51. Jahrg, Heft 12/13. Hildesheim.
- Hammarstedt N F, 1912, T Norlind: Studier i svensk folklore (Rec). Fataburen.
- Hansen 1932: se Källförteckning, Norge.
- Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, 1927—42. Herausgeg. von E Hoffmann Krayer und . . . Hans Bächthold Stäubli. Band I—X. Berlin und Leipzig.
- Hartland S E, 1891, The science of fairy tales. An inquiry into fairy mythology. London.
- Hartmann E, 1936, Die Trollvorstellungen in den Sagen und Märchen der skandinavischen Völker. Stuttgart, Berlin.
- Hatt G, 1937, Landbrug i Danmarks oldtid. København.
- Hens H A, 1972, Traditionsstof før 1817 — en foreløbig rapport. DFS/NYT 72/3. København.
- Henssen G, 1954, Deutsch-niederländische Sagenzusammenhänge. Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde, Band I.
- , 1958, Wesen zuge der westfälischen Volkserzählung. Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde, Band V.
- Hildebrand H, 1898—1903, Sveriges medeltid. III. Kulturhistorisk skildring. Stockholm.
- Hodne B, 1979, Stiltiende forudsætninger. Norge 22.
- Hof S, 1772, Dialectus Vestrogothica ad illustrationem aliquam lingvæ svecanæ, veteris et hodiernæ. Dissertatione . . . Stockholmiae.
- Holbek B & Piø I, 1967, Fabeldyr og sagnfolk. København.
- Holmberg U, 1925, Vänster hand och motsols. Rig.
- Honko L, 1973, Tradition barriers and adaption of tradition. Etnologia Scandinavica.
- , 1981, Forskningsmetoderna inom prosatraditionen och deras framtid. NIF Publ 10. Åbo.
- Hyde D, 1910, Beside the fire. A collection of Irish gaelic folks stories. 2:a ed. London.
- International dictionary of regional European ethnology and folklore, 1960. I. Copenhagen.
- , 1965. II. Copenhagen.
- Jacobs J, 1892, Celtic fairy tales. London.
- Jahncke R, 1912, Guilelmus Neubrigensis. Ein pragmatischer Geschichtsschreiber des

- zwölften Jahrhunderts. Jenaer Historische Arbeiten, Heft 1.
- Janson S O, 1961, Kulturgrenzen und Kulturwege. Schwedische Volkskunde, Quellen, Forschung, Ergebnisse. Festschrift für Sigfrid Svensson zum sechzigsten Geburtstag am 1 Juni 1961. Stockholm, Göteborg, Uppsala.
- Jiriczek O L, 1894, Der Vergessenheitstrank in der Nibelungensage. Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte. Neue Folge — Siebenter Band.
- Jirlow R, 1954, Årder och plog i Skåne. Skånes Hembygdsförbunds Årsbok. Lund.
- , 1961, Bodenbau, Schwedische Volkskunde. Quellen, Forschung, Ergebnisse. Festschrift für Sigfrid Svensson zum sechzigsten Geburtstag am 1 Juni 1961. Stockholm, Göteborg, Uppsala.
- Järbe B, 1962, Sägner om det från trollen rövade hornet i skönlitteraturen. Sundbybergs stadsbiblioteks årsredogörelse 1961. Sundbyberg.
- , 1963, Ljungby horn och pipa. En studie över de skånska hornrovssägnerna. Handlingar angående Villands härad. Kristianstad.
- , 1967, Trolle-Ljungby horn och pipa. En studie i hornrovssägentypens proveniens, ursprung och ålder. Handlingar . . .
- Kalkar O, 1881—1918, Ordbog til det ældre danske sprog 1300—1700. Universitets-jubilæets danske Samfund. I—V. København.
- Kjellberg S T, 1962, Att dricka öl. Aktiebolaget Malmö förenade Bryggerier 1912—62. Lund (även i Kulturen 1962).
- Kjellman G, 1979, Bröllopsgävan. En etnologisk studie av gåvoekonomi. Skrifter utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund. Lund.
- Klinberg B af, 1968, Gast in Swedish folk tradition. Temenos 3.
- , 1972: se Källförteckning, Sverige.
- Krign S A, 1935, Sturlaugsagaen og Sturlaugsrimur. Arkiv för nordisk filologi. Ny följd Bd 37.
- Kristensen E Tang, 1871, Jydske folkeviser og toner. Jyske folkeminder 1. Kjøbenhavn.
- , 1876, Gamle jydske folkeviser samlede af folkemunde især i Hammerums herred. Jyske folkeminder 3. Kjøbenhavn.
- Krohn K, 1926, Die folkloristische Arbeitsmethode. Begründet von Julius Krohn und weitergeführt von nordischen Forschern. Oslo.
- , 1971, Folklore methodology. Formulated by Julius Krohn and expanded by Nordic researchers. Publ for American Folklore Society. Austin & London.
- Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, 1956ff. Malmö.
- Kuusi M, 1974, The bridge and the church — an antichurch legend. Finnish folkloristics 2. Studia Fennica 18.
- Kvideland R, 1971, Rikard Berge 1881—1979. Tradisjon 1.
- , 1981, Folkloristikkens nye paradigmer: performans. Folkloristikens aktuella paradig. NIF's Publ 10. Åbo.
- Källström O E, 1939, Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland förlorat genom Gustav Vasas konfiskationer. Uppsala.
- & Hernmarck C, 1940—41, Renässans och barock 1520—1700. Svenskt silversmide 1520—1850 I. Stockholm.
- Köhler J A, 1867, Volksbrauche, Aberglauben, Sagen und andere Überlieferungen im Voigtlandes. Leipzig.
- Larsen A, 1872: se källförteckning, Norge.
- Larsen S, 1902, Kritiske studier over vore folkeviser. Dania. Niende Bind.
- Lehtipuro O, 1976, Folkloristik — en kulturvetenskap? Ämneskonferens 1976. NIF's Publ No 5. Turku.
- Leino P, 1981, Behövs strukturalismen i folkloristiken? Folkloristikens aktuella paradig. NIF's Publ 10. Åbo.
- Liestøl K, 1932, Kjætta på Dovre. Til spursmålet um pilegrimsvegur och segnvandring. Maal og Minne.
- , 1947, P Chr Asbjørnsen. Mannen og livsverket. Oslo.
- Lindqvist S, 1941—42, Gotlands Bildsteine. Gesammelt und untersucht . . . I—II. Kungl. Vitt., Hist. och Ant.Akad, Monografiserien 29. Stockholm (tr i Uppsala).
- Ljungman W, 1958—62: se Källförteckning, Sverige.

- Loomis R S & Lindsay J S, 1931, The magic horn and cup in Celtic and Grail tradition. Romanische Forschungen, XLV Band.
- Lüthi M, 1943, Die Gabe im Märchen und in der Sage. Ein Beitrag zur Wesenerfassung und Wesenscheidung der beiden Formen. Inaugural-Dissertation. Bern.
- Löfgren O, 1980, Sed som samhällsspegel. (Rec av Kjellman 1979.) Rig.
- Lövkrona I, 1982a, under tryckning.
- , 1982b, under tryckning.
- Mackeprang M, 1906, Vore ældste alterkalke. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og historie. II Række, 21 Bind. København.
- Mesdorf J, 1907, Die Sage vom Oldenburger Horn und Verwandtes. Mitteilungen des Anthropologischen Vereins in Schleswig-Holstein. Vierzehntes Heft.
- Nicholson, 1890: se Källförteckning, England.
- Nicolaisen W F H, 1969, Norse settlements in the Northern and Western Islands. Some place-names evidence. The Scottish Historical Review 48.
- Norlind T, 1911, Studier i svensk folklore. Lund.
- Norske Gaardsnavne, 1897—1936. Oplysninger samlede til brug ved matrikelens revision. Utg av O Rygh. Kristiania.
- Oldnordiske Sagaer efter den af det nordiske Oldskriftselskab utgivne grundskrift oversatte af Carl Christian Rafn. 1827. Tredje Bind. København.
- Olrik J, 1909, Drikkehorn og sølvtøj fra middelalder og renaissance. København.
- Ordéus V, 1975, "Eldborgs skål" i Wales. Arv 31.
- Pentikäinen J, 1968, Nordic dead child tradition. FFC 202. Helsinki.
- , 1976, Sägnsens struktur och funktion. Nordisk folktro. Studier tillägnade Carl-Herman Tillhagen 17 dec 1976. Nordiska museet. Lund.
- Petzold L, 1968, Der Tote als Gast. Volkssage und Exempel. FFC 200. Helsinki.
- , 1970: se Källförteckning.
- Peuckert W-E, 1953, Traufe und Flurgrenze. Zeitschrift für Volkskunde, 50. Jahrg.
- , 1962, Sage. Deutsche Philologie im Aufriss III. Berlin.
- , 1965, Sagen; Geburt und Antwort den mythischen Welt. 2. Aufl. Berlin.
- Piø I, 1973, Den lille overtro. Håndbog om hverdagens magi. København.
- Prätorius J, 1668—73, Dæmonologiæ Rubinalii . . . Die dritte Edition mit drei Registern. In Verlegerung J B Oehlers Buchhandl in Leipzig. Arnstad.
- Rafn C C, 1827: se Oldnordiske Sagaer.
- Rantasalo A V, 1919—20, Der Ackerbau im Volksaberglauben der Finnen und Esten mit entsprechenden Gebräuchen der Germanen verglichen. FFC 30, 31, 32. Helsinki.
- Richardson H G, 1961, Gervase of Tilbury history. The Journal of the Historical Association. XLVI.
- Rietz J E, 1867, Ordbok öfver svenska allmogespråket. 1—2. Lund.
- Rinne J, 1906, Ett medeltida dryckeshorn. Kulturhistoriska bilder utg av Åbo stads Hist Mus. Åbo.
- , 1910, Ryttaren och nattvardskalken. Hembygden. Tidskrift för svensk folkkunskap och hembygdsforskning, Årg 1.
- Rooth A-B, 1951, The Cinderella cycle. Lund.
- , 1965, Folklig diktning. Form och teknik. Stockholm, Göteborg, Uppsala.
- , 1968, Vetenskaplig tradition i folksagoforskningen. Lokalt och globalt II. Lund.
- , 1976, Karteringsmetoden som instrument. Tradition Areas. Etnol Inst Uppsala Univ Meddelanden nr 8.
- Russwurm C, 1856, Sagen aus Hapsal und der Umgegend. Reval.
- Röhrich L, 1956, Märchen und Wirklichkeit. Eine volkskundliche Untersuchung. Wiesbaden.
- , 1966, Sage. Stuttgart/Tübingen.
- Rørdam H F, 1867/68, Om beskatning af kirkene og plyndringen af deres klenodier i Kong Frederik I's tid. Ny Kirkehist Saml Bd 4. København.
- Sagann af Sturlauge hinom Starf-sama eller Sturlög then arbetsammes historia. Fordom på gammal göthiska skrifven och nu på svenska uthålkad aff Gudmund Olofzson. 1694. Uppsala.
- Schanderup S, 1883, Et aar i embede. København.
- Schoulz C G, 1952, Jellingebægeret — vor ældste kristne kalk. Kuml.

- Sebillot P, 1907, *Le folklore de France. Quatrième Tome*. Paris.
- Siimonsuuri L, 1960, *Taarinahaavio*. Helsinki.
- Simpson J, 1962/63, *Grim the Good. A magical drinking-horn. Études Celtiques*.
—, 1966, *Otherworld adventures in an Icelandic saga. Folklore* 77. Spring 1966.
- Solheim S, 1951, *Gardvorden og senga hans. Maal og Minne*.
—, 1952, *Norsk sættertradisjon. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter XLVII*. Oslo.
- Stoklund B, 1969, *Bondegaard og byggeskik*. København.
- Steen S, 1933, *Veiene og leden i Norge. Nordisk Kultur* 16. Stockholm, Oslo, København.
- Steensberg A, 1945, *Bondegaarden. Den danske bonde. Kulturbilleder. Red af M P Ejerslev*. København.
- Svenskt Silversmide 1940—41: se Källström.
- Svensson S, 1966, *Introduktion till folklivsforskning*. Malmö.
—, 1980, *Missuppfattning av diffusionsforskning*. Rig.
- Sveriges kyrkor 1932ff. *Konsthistoriskt inventarium med stöd av Kungl Vitt.-Hist. och Ant. Akad. utg av Sigurd Curman och Johnny Roosval*. Stockholm.
- Sydow C W von 1907, "Våra folkminnen, folksaga, folksägen och folkliv." *Grundlinjer till föreläsningar över detta ämne vid sommarkurserna i Ronneby 1907*. Karlshamn.
—, 1912, *Råd och anvisningar för insamlande av folkminnen. Värends historia. Växjö*.
—, 1918, *Sigurds strid med Fávne. En studie rörande hjältesagans förhållande till folkdiktningen. Festschrift utgiven av Lunds universitet vid dess tvåhundraftioårs jubileum 1918. Lunds Univ Årsskr N F Avd 1, Bd 14, nr 16*. Lund & Leipzig.
—, 1924, *Naturvåsen. Folkminnen och folktankar* 11.
—, 1931, *Om folkets sägner. Nordisk Kultur* 9. Stockholm, Oslo, København.
- Szabo M, 1961, *Pferde. Schwedische Volkskunde. Quellen, Forschung, Ergebnisse. Festschrift für Sigfrid Svensson zum sechzigsten Geburtstag am 1 Juni 1961*. Stockholm, Göteborg, Uppsala.
- Söderwall K F, 1884—1918, *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket I—II*. Lund.
- Sølver A, 1929, *Danske guldsmide og deres arbejder gennem 500 aar*. København.
- Talve I, 1973/74, *Kulturgrenzen und Kulturgebiete Finlands. Ethnologia Europea VII:1*.
- Taubman J A 1887, *Märchen und Sagen aus Nordböhmen. Aus dem Volksmund gesammelt. Reichenberg*.
- Troels-Lund F, 1908—10, *Dagligt liv i Norden i det sekstende aarhundrede. Bind V. København, Kristiania*.
- Uggla C K af, 1942, *Senmedeltida profant silversmide*. Stockholm.
- Unterredungen von dem Reiche der Geister . . . 1731. *Zweiter Band. Herausgeg. von Otto vom Graben zum Stein*. Leipzig.
- Warholm J W, 1874, *Skara stifts herdaminne. Utviget av . . . Senare delen. Mariestad. Welhaven, 1907, Samlede digterverker. 3. Jub.utg. Kristiania & København*.
- Velure M, 1872, *Tradisjonen om fossegrimmen og nøkken. Ein genreanalytisk studie. 4:o stenc. Bergen, Univ, Bergen, Folkloristiska Studiar* 1.
- Wergeland A H, 1922, *Langeleiken. Gamle norskemaalskrifter IV. Risør*.
- Werner, 1868: se Källförteckning, Sverige.
- Wigström E, 1880: se Källförteckning, Sverige.
—, 1881: se Källförteckning, Sverige.
—, 1889, *De nedstötta andarna. Anteckningar gjorda i Västra Götalands härad i Skåne under våren 1889. Samfundet för Nordiska museets främjande 1889. Meddelanden utg av Artur Hazelius*. Stockholm.
- Wikman K R, 1929, *Eldborgs skål. Studier tillägnade Otto Andersson 27/4 1929. Budkavlen* 8.
- Wilde L, 1887, *Ancient Legends of Ireland I*. London.
- Vildomec, 1979: se källförteckning, Tyskland. *Europäische Sagen*.
- Vilkuna K A, 1952, *Kirchlicher Trinkhörner. Corolla Archaeologica in honorem C A Nordman*. Helsinki.

Ystad Allehanda, 1916 nr 74.

Zender M, 1967, Volkssage und Kulturraumforschung. Fabula 9.

Zitzelberger O J, 1969, The two versions of Sturlaugs Saga Starfsama: a decipherment, edition and translation of a fourteenth century Icelandic mythical-heroic saga. Düsseldorf.

Aagard A, 1964, Syv berømte Folkeviser. En approksimation til urformen. København.

—, 1965, Nogle folkviseproblemer. Horsens.

Aasen I, 1873, Norsk Ordbog med dansk forklaring. Christiania.

Österreichisches Sagenbuch 1932. Wien.

Förkortningar

Förkortningar

DFS	Dansk Folkemindesamling, Köpenhamn.
DgF	Danmarks gamle folkeviser 1853—1976.
DS	Kristensen 1892, 1893.
DS NR	Kristensen 1928.
EU	Etnologiska undersökningar (i NM).
Flbg	Feilberg 1886—1915.
Gr	Grundtvig 1944.
Hwb	Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens 1927—1942.
IFC	Irish Folklore Commission, Dublin.
IFGH	Institutet för folkminnesforskning vid Göteborgs högskola, numera Institutet för folklöre, Göteborg.
KLNM	Kulturhistoriskt Lexikon . . . 1956ff.
LUF	Folkklivsarkivet, Lund.
ML	Christiansen 1958.
NFS	Norsk folkemindesamling, Oslo.
NM	Nordiska museet, Stockholm.
ODS	Ordbog over det danske sprog 1919—1956, Grundlagt av W Dahlerup, utg af det Danske Sprog- og Litteraturselskab, København.
SAOB	Ordbok öfver svenska språket 1898ff. Utgifven av Svenska Akademien, Lund.
SKS	Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsingfors.
ULMA	Dialekt- och folkminnesarkivet, Uppsala.
ZdV	Zentralarchiv der deutschen Volksforschung.

1. John Pape, *Kloka flickan från Vallåkra*. Lund 1949. 176 sid.
2. Johan Pettersson, *Kupolbyggnader med falska valv*. Engl. summary. Lund 1954. 56 sid.
3. Norden och kontinenten, *Föredrag och diskussioner vid Trettonde nord. folklivs- och folkminnesforsarmötet i Lund 1957*. Deutsches Ref. Lund 1958. 208 sid.
4. Karl Mattisson, *Det sydsvenska halmaket*. Deutsches Ref. Lund 1961. 179 sid.
5. Axel Hörnlén, *Knyppling och knypplerskor i södra delen av Ingelstads härad*. Deutsches Ref. Lund 1962. 136 sid.
6. Nils-Arvid Bringéus, *Brännodling. En historisk-etnologisk undersökning*. Engl. summary. Lund 1963. 183 sid.
7. Viktor Åkerman, *Minnen och anteckningar från Gärdslövs och Önnarps pastorat*. Deutsches Ref. Lund 1965. 153 sid.
8. Selma Frode Kristensen, *Vid brunnen. En kulturbild från sekelskiftet*. Deutsches Ref. Lund 1966. 127 sid.
9. Artur Larsson, *Hur annorlunda då. Minnen från ett samhälle på Söderslätt*. Deutsches Ref. Lund 1967. 103 sid.
10. Gabrielle Jeansson och Inga Kindblom, *Kring livets högtider i Örkelljunga församling*. Engl. summary. Lund 1968. 95 sid.
11. Sven B. Ek, *Nöden i Lund. En etnologisk stadsstudie*. Engl. summary. Lund 1971. 240 sid.
12. Gabrielle Jeansson och Renée Valeri, *Viken, äldre bebyggelse och miljö*. Engl. summary. Lund 1972. 95 sid.
13. Anders Gustavsson, *Kyrktagningsseden i Sverige*. Deutsches Ref. Lund 1972. 338 sid.
14. Ernst Walerius, *Pottemakare Krukmakare Kakelugnsmakare i Falkenberg*. Deutsches Ref. Lund 1973. 185 sid.
15. Monika Minnhagen, *Bondens bostad. En studie rörande boningslängans form, funktion och förändring i sydöstra Skåne*. Deutsches Ref. Lund 1973. 161 sid.
16. Kurt Genrup, *Gåsskötsel. En etnologisk studie med särskilda hänsyn till skånska förhållanden*. Deutsches Ref. Lund 1975. 235 sid.
17. Jóan Pauli Joensen, *Færøske slupfiskere. Etnologisk undersøgelse af en erhvervsgruppes liv*. Engl. summary, Lund 1975. 254 sid.
18. Tomas Jönsson, *Jordstugor i Sydsverige. Den ingrävda bostadens utbredning, form, funktion och konstruktion*. Deutsches Ref. Lund 1976. 82 sid.
19. Gösta Arvastson, *Skånska prästgårdar. En etnologisk studie av byggnadsskicket förändring 1680—1824*. Deutsches Ref. Lund 1977. 160 sid.
20. Renée Valeri, *Le confit et son rôle dans l'alimentation traditionnelle du Sud-Ouest de la France*. Engl. summary. Lund 1977. 230 sid.
21. Agneta Boqvist, *Den dolda ekonomin. En etnologisk studie av näringsstrukturen i Bollebygd 1850—1950*. Engl. summary. Lund 1978. 148 sid.
22. Gunnar Alsmark, *Herdar på Korsika*. Engl. summary. Lund 1979. 264 sid.
23. Brita Hardenby, *En stad — tre världar. En studie i sunt förnuft och kulturmönster*. Engl. summary. Lund 1982. 252 sid.
24. Inger Lövkrona, *Det bortrövade dryckeskärlet. En sägenstudie*. Engl. summary. Malmö 1982. 196 sid.

Det bortrövade dryckeskärlet är en välkänd sägentyp. I muntlig folklig tradition har den knutits till nattvardskalkar och gamla dryckeshorn, men den har också berättats i adelsborgar, som förklaringssägen till magiska släkttalismaner. Sägnen har sina rötter i medeltiden och har sannolikt sitt ursprung i Skandinavien. Avhandlingen är en monografisk studie över denna sägentyps ursprung, uppkomst, vandringar och budskap.